

Føroyar í kalda krígunum

Formæli

Løgtingssamtykt og setningur

Samsvarandi avgerð Føroya Løgtings 19. apríl 1996 um savning av hernaðarligum skjølum í USA, setti Føroya Løgmaður ein stýrisbólk við 4 limum til at skipa fyri granskingararbeiðnum hesum viðvíkjandi. Formaður í hesum bólki er Rúni Joensen, fakligur samskipari er Jóannes Dalsgaard. Hinir limirnir eru Jóan Pauli Joensen og Jákup Thorsteinsson. Stýrisbólkurin orðaði við støði í brævi løgmans ein rannsóknarsetning, ið varð góðkendur av løgmanni. Setningurin var í høvuðsheitunum hesin:

- At geva eina heildarmynd av trygdarpolitisku støðu Føroya undir Kalda Krígunum og í hesum sambandi at lýsa Føroya hernaðarligu viðurskifti, støðu og trygdarspurningar.
- At lýsa politisku síðurnar av herstöðunum og hernaðarmálinum úr føroyskum, donskum og USA/NATO sjónarhorni.
- At savna inn heimildartilfar í viðkomandi skjalasøvnnum, í fyrstu atløgu í USA og Danmark, sum støði undir rannsóknunum.
- At rannsóknirnar skuldu fevna um tíðarskeiðið umleið 1945-1967.

Stýrisbólkurin setti Sámali T.F.Johansen, cand.mag. í søgu og landafrøði at gera skjalarrannsóknir í USA og á hesum skjalastøði skriva frágreiðing um rannsóknirnar.

Ávegisfrágreiðingin í verandi formi er sostatt grundað á skjalatiltar, sum partvís er leitað fram í skjalasøvnnum í USA og partvís í Ríkisskjalasavninum í Keypmannahavn. Sámali Tróndur Johansen hevur tvær ferðir verið í USA og leitað fram amerikanskt skjalatiltar. Um leiting- og rannsóknarviðurskiftini á amerikonsku skjalasøvnunum verður víst til fororðini í frágreiðingini hjá Sámali T.F.Johansen. Sámali hevur havt kopiloyvi til øll skjøl, ið hann hevur savnað við tað, at øll hesi skjøl eru frígivin (avklassifiserað). Frágreiðingin hjá Sámali T.F.Johansen er skrivað á donskum. Hetta stendst av, at ráðgevi Sámals í rannsóknararbeiðinum Thorsten Borring Olesen, ikki skilir føroyskt mál. Stýrisbólkurin hevur tíverri ikki havt umstøður at fáa ávegisfrágreiðing Sámals týddað til føroyskt enn.

Jóannes Dalsgaard og Jákup Thorsteinsson hava gjørt skjalarrannsóknirnar í Ríkisskjalasavninum í Keypmannahavn. Ein lítil partur av hesum skjølum er frítt atgongdur. Meginparturin av viðkomandi skjølunum í Ríkisskjalasavninum er tó sambært galdandi reglum ikki atgongdur almenninginum enn. Søkt hevur tí verið um atgeingi eftir galdandi reglum og hevur loyvi verið givið, men loyvt hevur enn ikki verið at taka fotoavrit av skjølunum. Hetta hevur tarnað arbeiðinum nógva.

Gjort verður vart við, at hópur av viðkomandi skjølum í Ríkisskjalasavninum enn ikki er kannaður, tí atgeingi enn ikki er játtað. Hetta stendst ikki av trótandi beinasemi frá Ríkisskjalasavni og avvarðandi myndugleikum, men av tí, at skjalarrannsóknir taka langa tíð, hevur verið søkt leyfandi um atgeingi, so hvørt rannsóknirnar eru farnar fram, og nýggj spor samstundis koma undan kavi. Soleiðis er oftast við eini rannsókn, ið byggir á áður ónýtt skjøl. Seinastu

umsóknirnar um atgeingi eru sendar Ríkisskjalasavninum í summar. Granskarnir hava møtt stórum beinasemi frá avvarðandi søvnum og myndugleikum í USA, í Danmark og í Føroyum.

Frágreiðing í tveimum pørtum

Ávegisfrágreiðingin er í 2 pørtum, ið sum nevnt eru skrivaðir hvør sær. Parturin, sum Jákup Thorsteinsson hevur skrivað, ber heitið "Hernaðarmál og Politikkur". Hin parturin er skrivaður av Sámal T. F. Johansen, undir heitinum "Færøerne under den Kolde Krig".

"Hernaðarmál og Politikkur" byrjar við at lýsa politisku bakgrundina í Føroyum – og í hesum sambandi politisku viðurskiftini millum Føroya og Danmarkar í nevnda tíðarskeiði. Hernaðarmál, støðir, ætlanir, strategi v.m. verða lýst, eins og politisku viðurskiftini í hesum sambandi verða umrødd.

"Færøerne under den Kolde Krig" tekur útgangsstøði í millumtjóða hernaðarligum og strategiskum viðurskiftum og lýsir herstöðirnar, teirra endamál og virksemlu.

Fyribils kanningarúrslit

Sum er, ber til at leggja fram ávís kanningarúrslit. Viðvíkjandi hesum verður víst til "Samandráttin" í "Hernaðarmál og Politikkur" og ávegis niðurstøðurnar og ta samlaðu niðurstøðuna í "Færøerne under den Kolde Krig".

Samanumtikið kann sigast, at skjalatiltalið, bæði úr amerikonskum og donskum skjalasøvnum, gevur gott innlit í hernaðarligu áhugamálini hjá NATO og USA í Føroyum. Sama tilfar gevur rættiliga nógv innlit í áhugan hjá Sovjetsamveldinum og virksemlu NATO's í Føroyum.

Skjalatiltalið lýsir Føroyar í einum politiskum, søguligum og strategiskum høpi undir kalda krígunum, og tiltalið gevur góða mynd av viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar í hesum tíðarskeiði. Eisini gevur tiltalið eina góða mynd av teirri fatan, sum danskir og amerikanskir myndugleikar gjørdur sær av føroyskum politikki og føroyskum politikarum í tíðarbilinum. Skjalatiltalið lýsir væl, hvørja støðu hesir ymisku politikarar høvdu til fremmant hervald í Føroyum og til hetta, at Føroyar vórðu drignar inn i vesturlendsku verjusamgonguna – og fingur týðandi pláss í verjuni av fyrst og fremst Bretlandi og norðuramerikanska meginlandinum.

Rannsóknarbeiðið ikki liðugt við ávegisfrágreiðingini

Tað verður gjørt vart við, at enn restar ein umfatandi lýsing av Marinustøðini og av virksemlu hjá danska herflotanum við Føroyar. Eisini í hesum høpi høvdu USA og NATO týðandi leiklut. Skjøluni í søvnunum hjá Marinustøðini, verjumálaráðnum og sjóverjuleiðsluni í Ríkisskjalasavninum lýsa rættiliga væl hendan spurning. Hesi skjøl siga eisini nakað um sovjetiska áhugan fyri Føroyum og havleiðunum við Føroyar og um óttan hjá NATO fyri hesum áhuga. Henda frágreiðing er vorðin seinkað orsakað av trupulleikunum við leitingarskipanum til søvnini hjá avvarðandi myndugleikum eins og at bíðað verður eftir ávísam atgeingisloyvum. Arbeitt verður við frágreiðingini um Marinustøðina.

Sum heild kann sigast, at lýsing av støðu Føroya í Kalda Krígunum eigur at viðgerast fram til uml. 1970 og undir hesum arbeiði mugu allir leysir endar í viðgerðini bindast saman.

Sum ávíst er granskingarbeiðið ikki liðugt enn, men um væl gongur í hond og fígging fæst til

framhaldandi arbeiði, skuldi borið til at latið lögmanni lidna frágreiðing á heysti ár 2000. Samstundis sær stýrisbólkurin seg føran fyri leypandi at lata frá sær ávegisúrslit, til umrødda frágreiðing er liðug.

Tórshavn, hin 1. september 1999

Rúni Joensen

Jákup Thorsteinsson

Jóannes Dalsgaard

Jóan Pauli Joensen

Føroyar í kalda krígunum

Jákup Thorsteinsson
Hernaðarmál og politikkur
Ávegisfrágreiðing um støðu Føroya í kalda krígunum

- [Samandráttur](#)
- [Politisk bakgrund](#)
- [Donsk sjónarmið viðvíkjandi ríkisfelagsskapinum í 1940-árunum](#)
- [Heimastýrslóg, NATO, og Loranstøð í Vági í 1940-árunum](#)
- [Danmarkarpolitikkurin hjá USA](#)
- [Amerikanskar lýsingar av politikarum og øðrum týðandi monnum í Føroyum](#)
- [Amerikanskar lýsingar av politiskum viðurskiftum í Føroyum í 1950-árunum](#)
- [Amerikonsk lýsing af føroyska samfelagnum 1961](#)
- [NATO radarstøð](#)
- [Føroyar sum partur av Norðuratlantisku verjuskipanini \(a\)](#)
- [Føroyar sum partur av Norðuratlantisku verjuskipanini \(b\)](#)

SAMANDRÁTTUR

Gjørt verður vart við, at tað, sum her verður lagt fram undir heitinum "Hernaðarmál og Politikkur", er ein ávegis-frágreiðing um støðu Føroya undir kalda krígunum. Mælt verður tí til, at frágreiðingin verður lísín við tí fyrivarni, at kanningin av øllum tí sera stóra skjalatílfari, sum hevur við hetta evnið at gera, ikki er liðug enn. Mangt av tí, sum er skrivað í hesi frágreiðing, kann seinri verða um ikki beinleiðis broytt - so tó sæð og skilt í víðari samanhangi og úr fleiri sjónarhornum. Neyðugt verður at skriva frágreiðingina um støðu Føroya undir kalda krígunum lidna, bæði í vavi og fakligari dýpd, fyri at sjálvt evnið skal verða handfarið nóg væl, og fyri at møguliga eintáttaðar lýsingar ikki skulu vera standandi eftir av mongum teirra, ið stóðu á odda í føroyska samfelagnum tá á døgum - ella av teimum hugsjónum, sum settu teirra dóm á føroyskan politikk í tíðini frá seinra heimskríggi og fram til nútíðina.

Lesarin kann halda, at í so nógv er gjørt burtur úr kapitlunum "Politisk bakgrund" og "Donsk sjónarmið viðvíkjandi ríkisfelagsskapinum í 1940-árunum". Hetta hevur tvinnar orsaker. Tann fyrri er, at nevndu kapitlar vóru hugsaðir sum partar av størri verki, sum nágreiniligari skuldi lýsa støðu Føroya undir kalda krígunum, enn stundir hava verið til í hesi ávegis frágreiðing. Hin er, at heimastýrisskipanin, sum síðan 1948 hevur verið karmur um viðurskifti Føroya við Danmark, hevði so stóran týðning í sambandi við tey hernaðarligu (og onnur) mál, sum lýst eru í hesi frágreiðing, at neyðugt er at taka fram og viðgera tær hugsanir, sum menn gjørdu sær, tá henda lóg varð fyrirreikað. Hetta er gjørt við higartil ókendum ella lítið kendum skjalatílfari sum grundarlagi, og eitt av høvuðsendamálunum við hesum partinum av kanninginini hevur verið at gera eina so breiða lýsing, sum til ber, av nøkrum týðandi orsökum hjá politiskum myndugleikum í Danmark til framvegis at vilja varðveita Føroyar innan karmar danska ríkisins eftir 1946.

Heimastýrslógin er ikki viðgjørd í síni heild; men bert teir partar av henni, sum hava týðning fyri setningin í hesi frágreiðing, eru tiknir til viðgerðar.

Um tíðarskeiðið frá krígsbyrjan og fram til 1946 er stutt at siga, at tann menning, sum fór fram í Føroyum, bæði á búskaparliga, politiska og mentanarliga økinum, saman við tí styrktu tilvitan um egnan samleika, ið føroyingum var fyri í hesi tíð, gjørdi, at ikki var vendandi aftur til gomlu amtsstøðuna. Fólkaatkvøðan í 1946 gav ein lítlan meiriluta fyri loysing Føroya og Danmarkar ímillum. Thorstein Petersen valdi at fremja loysingina á hesum grundarlagi. Danir, hinvegin, søgdu hetta vera einvegis gerð og ikki samsvarandi grundlógini. Fólkaflaksmeirilutin var ikki at vika í sjónarmiðum sínum. Endin á hesum stríði varð, at Løgtingið varð sent til hús og nýval útskrivað. Eftir hetta val, tá Fólkaflokkurin bert fekk 8 tingmenn, kundi loysingin ikki fremjast, og umboðsmenn fyri føroyskar og danskar myndugleikar fóru til samráðingarborðið.

Úrslitið av hesum samráðingum varð Heimastýrislógin frá 1948. Nógvar orsakir vóru til, at danir vildu varðveita politiska sambandið við Føroyar: søguligar, politiskar, mentanarligar og mangar aðrar. Men, av serligum týðningi fyri setningin/høvudsevnið í hesi frágreiðing er, at tað ber til at skjálprógva, at strategiska støða Føroya í Atlantshavi var ein týðandi orsök til, at danskir myndugleikar vildu hava Føroyar at verða verandi part av danska ríkinum framyvir.

Í 1944 hevði Ísland einvegis uppsagt ríkissáttmálan við Danmark. USA hevði fingið herstöðir í Grønlandi, og danir vóru undir stöðugum amerikonskum trýsti í hesum sambandi. Loystu Føroyar frá Danmark í hesi tíð, kundi hetta ætlandi ávirka stöðu Danmarkar í Grønlandi - og sum heild gera danska ávirkan í Norðuratlantshavi veikari í eini tíð, tá stórpólitiski spenningurin millum risaveldini var stöðugt vaksandi.

Áðrenn danir fóru til samráðingar við føroyingar um heimastýrslógina, høvdu teir gjørt sær hetta greitt. Eisini vóru teir greiðir yvir, at vestanveldini ætlaðu sær at hava politiskt og hernaðarligt eftirlit við týðandi økjum í Atlantshavinum í komandi árum.

Longu árið eftir, at heimastýrslógin varð samtykt, bæði í Løgtinginum og danska ríkisdegnum, undirritaði Danmark NATO-sáttmálan, sum ikki varð sendur Løgtinginum til góðkenningar, tí við at samtykkja heimastýrslógina, hevði Løgtingið sagt frá sær veruliga ávirkan á uttanríkis- og verjumál. Hesi vórðu lögð undir danska statin. Samtyktir, sum Løgtingið seinri gjørði um, at Føroyar skuldu vera uttanveltaðar, og at hernaðarlig útbygging ikki skuldi fara fram í Føroyum, vóru tí mest sum bara av navni.

Fyrsta støðin, sum er viðgjörd í frágreiðing, og sum hevði hernaðarligan týðning, var Loranstöðin í Vági. Upprunaliga vóru tað bretar, sum bygdu hesa stöð; men eftir kríggið ætlaðu teir sær ikki at reka hana longur. Amerikumenn sýndu tá áhuga fyri at reka stöðina framyvir; men hetta vildu danir ikki hava. Teir stovnaðu tí Marinestation Vág, og lögdu í tí sambandi virkseimið á Loranstöðini undir seg, hóast teir vóru illa førir fyri at gera hetta - m.a. av tækniligum orsøkum.

Av tí, at Loranstöðin í Vági hevði stóran týðning bæði fyri sivila og hernaðarliga loft- og skipaferðslu í Norðuratlantshavi, høvdu ymisk lond í heiminum ávísan áhuga fyri hesum máli og fylgdu væl við í spurninginum um, hvør skuldi reka hesa stöð - og við hvørjum endamáli. Beinleiðis uppi í samráðingunum hesum viðvíkjandi vóru bretar, amerikumen og danir; men eisini svíar søgdu sína hugsan um hetta mál, sum eisini var til viðgerðar á fundi í Moskva millum danska uttanríkismálaráðharran Gustav Rasmussen og Molotov, sum tá var russiskur uttanríkismálaráðharri. Hetta hendi í juni 1946.

Kapittulin um nakrar av høvuðstættunum í amerikonskum politikki móttvegis Danmark er skrivaður út frá tí sjónarmiði, at í størri samanhangi er neyðugt at skilja, at USA hevði týðandi politisk áhugamál í Danmark. Hesi miðaðu m.a. ímóti at gera danir meira virknar í verjupolitiskum høpi og at fáa teir at átaka sær størri skyldur og útreiðslur sum NATO-limaland. Undir kalda krígunum vildi USA ikki góðtaka eitt uttanveltað Danmark - ella fyri alt tað eitt uttanveltað Skandinavia.

USA vildi heldur ikki góðtaka einvegis avvápnað av Norðurlondum, og amerikumen høvdu eyguni eftir øllum rørslum, sum virkaðu fyri tiltøkum sum eitt nú "Norðurlond sum kjarnorkuleyst øki" og "Friður í Eystrasalti". Eisini kravdi USA at varðveita stöðir sínar í Grønlandi og "certain facilities" í Føroyum, sum lógu í tí havøki, sum NATO hevði átakið sær at verja og ráða yvir í hernaðarligum viðurskiftum.

Eins og amerikumen høvdu politisk áhugamál í Danmark, høvdu teir tað eisini í Føroyum. Í sambandi við, at hernaðarlig útbygging skuldi fara fram í Føroyum, gjørdur amerikumen neyvar lýsingar av føroyskum politikki, viðurskiftum Føroya við Danmark, og mentanarligum, sosialum og búskaparligum viðurskiftum her í landinum. Eisini gjørdur teir persónslýsingar av øllum týðandi politikarum, vinnulívsmönnum, blaðmönnum og øðrum føroyingum, sum teir á einhvønn hátt hildu hava ávirkan á samfelagsviðurskiftini. Eisini politisku flokkarnir í Føroyum og hugsjónarliga innihald og stöða teirra varð lýst út í æsir.

Alt hetta tilfar varð skrásett í Washington, og tað er ikki ov nógv gjørt av, tá sagt verður, at tað er so viðfevandi, at til ber at skriva eina hampiliga Føroyasøgu frá seinra heimskríggi og frameftir við nevnda tilfari sum grundarlagi.

Upplýsingar teirra um Føroyar, týðandi føroysk viðurskifti og persónar v.m. fingur amerikumen m.a. frá danska ríkisumboðnum í Føroyum, donskum ráðharrastovum (serliga Uttanríkismálaráðnum) og føroyingum, sum teir hittu - ella høvdu eitt nú ávíst brævasamband við.

Endamál amerikumanna við at gera lýsingar ella persónsmyndir av ávísum mönnum í føroyska samfelagnum var at skráseta hesar føroyingar í amerikonskum skjálagoymslum sum álitandi ella

óalítandi í viðurskiptum, sum høvdu við amerikonsk áhugamál og áhugamál NATOs í Føroyum at gera.

Í hesum sambandi er nærur sjálvsagt, at amerikumennt fylgdu serliga væl við tí, sum tjóðveldismenn, og serliga Erlendur Patursson, virkaðu fyrri í politiskum høpi. Tað var amerikumennt, sum fingust við føroysk viðurskipti í hesi tíð, um at gera at kunna prógva, at Erlendur Patursson og aðrir leiðandi tjóðveldismenn vóru kommunistar, og at Tjóðveldisflokkurin og málgagn floksins "14. Septembur" vóru rikin við peningaligum stuðli frá kommunistum í øðrum londum. Lagt kann verða afturat hesum, at tá Erlendur Patursson vitjaði í øðrum londum, fylgdu bæði ríkisumboðið í Føroyum og amerikanska sendistovan í Keypmannahavn væl við í tí, hann segði og gjørði, og frágreiðingar hesum viðvíkjandi vórðu sendar bæði til danskar og amerikanskar myndugleikar.

Oddamenn Sambandsflokksins, harafturímóti, vóru lýstir sum bæði álítandi og ábyrgdarfullir. "Dimmalætting" varð lýst sum einasta blað í Føroyum, sum hevði millumtjóða dóm og snið, og tað var sagt at vera av týðningi fyrri USA-vinarligu skrivingina í hesum blaði, at ein av tíðindamonnum blaðsins hevði verið á NATO-tíðindafólka skeiði í USA í 1961.

Omanfyri eru bert nevndir so at siga "mótpolarinir" í føroyskum politikki og samfelagsviðurskiptum; men allir flokkar og allir oddamenn flokkanna vórðu kannaðir av amerikumennt - eingin undantikin.

Omanfyri umrøddu lýsingar eru rættiliga einvísar, tí tær eru beinleiðis gjørdar til at tæna politisku endamálum amerikumennt í Føroyum. Tó at tær í sjálvum sær hava sama endamál, eru lýsingarnar av búskaparligum, sosialum, politiskum og øðrum viðurskiptum í Føroyum meira fjølbroyttar og nágreiniligar.

Amerikumenn vildu hava politiskan og sosialan frið í Føroyum og haldgott samband Føroya og Danmarkar millum, tí at stóðfesti á nevndu økjum tænti amerikonskum áhugamálum best í teirri tíð, tá hernaðarligu útbyggingarnar í Føroyum skuldu fara fram.

Eitt nú av hesum orsøkum fylgdu teir m.a. væl við í tí, sum fór fram í Klaksvík í fimtiárunum. Klaksvíkstríðið skiltu teir sum havandi sín uppruna mest í sosialari ónøgd og órættvísari viðferð (í eygum klaksvíkinga) frá myndugleikunum í Tórshavn og Keypmannahavn. Í hesum sambandi vísu amerikumennt á, at politiskur og sosialur friður fór ikki at valda í Føroyum, fyrr enn livikor føroyinga vóru vorðin nøkulunda eins góð og livikorini hjá fólki í Danmark. Amerikumenn vóru tí nøgdir, tá teir kundu vísa á ta framgongd á nevndu økjum, sum byrjaði seinast í fimtiárunum.

Eisini vóru amerikumennt nøgdir, tá teir hildu seg skilja, at føroyska móttjóðan ímóti NATO minkaði nakað (ið hvussu er fyribils), samstundis sum føroyingar byrjaðu at kenna ágóðan av nýggjum politiskum tiltøkum, sum fyrst og fremst føroyskir og danskir javnaðarmenn høvdu sett í verk til tess at betra búskaparligu, sosialu og vinnuligu viðurskiptini í Føroyum. Hetta hendi við ávísium lógum, sum samtyktar vórðu seinast í fimtiárunum og frameftir. Amerikumenn vóru tó varugir við, at nógv tann størsti parturin av føroyingum vóru ímóti hernaðarligari útbygging og fyrri friði. Tí gjørdu teir nógv burtur úr teimum stóru krav- og mótmælisgongunum ímóti NATO, sum fóru fram í Havnini í 1959.

Kapitlarnir um Føroyar sum part av norðuratlantisku verjuskipanini (a+b) hava serligan týðning í allari frágreiðingini, tí her eru, sambært tí higartil nýtta skjalatilfarinum, øll hernaðarlig tiltøk lýst, sum amerikanskir og danskir myndugleikar veruliga settu í verk í Føroyum - og tey tiltøk, sum nevndu myndugleikar ætlaðu at seta í verk, men sum ikki vóru farin at virka, ið hvussu er í byrjan av sekstárunum.

Millum hesi tiltøk kunnu nevast: Fyriskipanir ímóti figgindaligum kavbátavirksemi undir Føroyum til tess at forða fyrri, at nevndu kavbátar sluppu at nýta oyggjarnar sum kavbátastøðir. Skipan av heimavernd í Føroyum. Bretsk veður- og peilingarstøð í Føroyum. Ymiskar hernaðarligar og vísindaligar uppmátningar, loftmyndatøkur og astronomiskar eygleiðingar í Føroyum. Amerikonsk fylgisveinasporingarstøð í Føroyum osv.

Hesi dømi eru tekin um, at ætlanirnar um hernaðarligar útbyggingar í Føroyum hava verið meira víttfevandi, enn fólk tá vanliga hava ímyndað sær.

Føroyskir myndugeikar høvdu ikki ávirkan á hesi viðurskipti. Ætlanirnar vórðu lagdar í NATO-sameindu londum Danmarkar og í sjálvum Danmark, sum "varetog Færøernes interesser" til íkum viðvíkjandi. Ofta var neyðugt av hernaðarligum og trygdarorsøkum at fjala høvuðsendamálið við tiltøkunum. Sum heild kann sigast, at føroyskir myndugeikar vóru seint kunnaðir um ymisku tiltøkini - og ofta á ófullkomnan hátt. Í skjalatilfarinum kemur ofta fram, at donskum myndugeikum

var greitt, at sambært heimastýrslógini vóru hesi viðurskipti lögð uttan fyri myndugleikaækið hjá lögtingi og landsstýri. Danskir myndugleikar virkaðu út frá hesum lógarfesta veruleika.

Í seinasta parti av frágreiðingini (b) er gjørt rættiliga nógv burtur úr russiska virkseminum kring Føroyar í fínti- og byrjan av sekstíárunum. Tað vóru serliga dansku herflotamyndugleikarnir, sum óttaðust fyri, at russaraflotin hevði onnur ørindi enn bert at fiska undir Føroyum. Tíkið varð til í einum av dansku skjølunum: "Der er ingen tvivl om, at fiskerflådens opgave i hvert fald blandt andet er at fiske".

Danir mintust í hesum sambandi 9. apríl 1940, "hvor tyske soldater gik i land (i Danmark) fra tilsyneladende uskyldige kulskeibe". Danir bóru ótta fyri møguligari russiskari innrás í Føroyum, og at "det kunne være i militær russisk interesse ved en lynaktion at tilintetgøre færøske havne og andre anlæg, der kunne få betydning for vestmagterne", og teir høvdu illgruna um, at høvuðsendamálið hjá russaraflotanum undir Føroyum var at reka njósningsvirksemi í hesi tíð, tá hernaðarlaga útbyggingin í oyggjunum fór fram. Tað kom tí dønum sera illa við, tá russar bóðu um at fáa Funningsfjørð sum støð hjá fiskiflota teirra.

Av politiskum og trygdarorsøkum varð hetta ynski, framborið av russiskum myndugleikum, ikki gingið á mæti, og samstundis hildu bæði danskir og amerikanskir hernaðarlígir myndugleikar neyvt eftirlit við russiska flotanum. Amerikansk herflögfør, sum høvdu støð í Íslandi, flugu, við loyvi frá dønum, fleiri ferðir um vikuna yvir Føroyum, fyrst og fremst fyri at halda eyga við russaraflotanum. Í hesi tíð varð eisini rættiliga nógv skrivað í russiskum bløðum um Føroyar og føroysk viðurskipti, amerikansk hernaðarlígt áhugamál í Føroyum og viðurskiptini millum USA/NATO og Danmark.

Eitt av teimum sera áhugaverdu evnunum í hesi frágreiðing er málið um Skálafjørðin sum "emergency advanced submarine staging base" (NATO-kavbátahavn í krígstíð). Tað var SACLANT, sum hevði sent danskum myndugleikum fyrispurning um hetta mál. Í stuttum kann sigast um hetta, at SACLANT frammanundan hevði tryggjað sær rættin til at nýta Lerwick-fjørðin í Hetlandi til krígsendamál (herflotastøð); men skuldi tað hent, at kríggj brast á millum vestan- og eystanveldini, og at herflotastøðin í Lerwick varð oyðiløgd í hesum sambandi, so vildi SACLANT (NATO) hava rætt til at nýta Skálafjørðin til sama endamál. Hesi rættindi góvu danskir myndugleikar SACLANT. Áðrenn endalig avgerð var tikin, kunnaði ríkisumboðsmaðurin, í persónligari samrøðu, Føroya løgmann, Kristian Djurhuus, um hesi viðurskipti. Løgmaður tók undir við hesi avgerð uttan at boða hinum landsstýrismonnunum frá. Frammanundan høvdu danir gjørt greitt, at málið, ið sjálvandi var loyniligt, ikki mátti leggjast fyri Løgtingið. Í 1956 varð Skálafjørðurin oyramerktur sum "emergency advanced submarine staging base", og av danskum myndugleikum latin NATO til fría nýtslu í krígstíð.

Sambært teimum skjølum, sum higartil eru viðgjørð, varð málið um Early Warning skipan í Føroyum tíkið til viðgerðar av danskum myndugleikum 17. august 1956. Tað var upprunaliga SHAPE, sum í januar 1956 hevði sett fram ynski um at seta tílíkt virksemi í gongd í Føroyum. Endamálið við hesum var at verja Allied Command Europe ímóti óvæntaðum snaralopum frá langt røkkandi lofftørum, sum royndu at sleppa uttan um EWR-støðirnar í Noregi og Bretlandi.

Donsku myndugleikarnir høvdu einki at finnast at, at Early Warning støð varð bygd í Føroyum, og at sonevnd Forward Scatter skipan varð tikin í nýtslu í hesum sambandi. Tó vildu danir ikki átaka sær útreiðslur av nevndu tiltøkum; men teir vildu hava rætt til at manna støðina við dønum.

Á fundi í Keypmannahavn 25. mai 1956, har m.a. vóru til staðar stjórin í danska uttanríkisráðnum, Føroya løgmaður, Kristian Djurhuus, og ríkisumboðsmaðurin, samdust menn um, at fráboðast kundi NATO, at danskir myndugleikar góðtóku, at bygd varð Early Warning støð við tilhoyrandi kommunikationsskipan í Føroyum. Danskir myndugleikar tykjast ikki at hava roknað við, at trupulleikar fóru at taka seg upp í Føroyum av hesi avgerð: "Til sagens eventuelle indenrigspolitiske aspekt er der formentlig allerede taget hensyn af de ansvarlige færøske myndigheder (løgmaður), der ikke har haft noget at erindre imod projektet". Løgmaður var sostatt kunnaður um viðurskiptini uml. 4 ár, áðrenn radarstøðin á Sornfelli varð bygd. Í 1957 hevur Landsstýrið viðgjørt málið um vegagerð til nevndu radarstøð, og tað framgongur av skjølunum, at Landsstýrið hevur vitað, at støðin tænti hernaðarlígum endamálum. 26. apríl 1959 samtykti Løgtingið við 17 atkvøðum móti 12 góðkenning Landsstýrisins av, at radarstøðin kundi byggjast.

Um strategiska týðning Føroya fyri NATO varð í fleiri skjølum víst á, at Føroyar lógu soleiðis fyri í Norðuratlantshavi, at oyggjarnar vóru ein týðandi liður í verjuni av norðuratlantiska økinum og Stórabretlandi. Tað var tí avgerandi neyðugt fyri Vestanveldini at varðveita eftiransingina við Føroyum. Um hvussu Føroyar vóru skipaðar undir NATO, sí seinasta kapitull í Frágreiðingini, har

eisini strategiski týðningur Føroya er útgreinaður. Fleiri ferðir varð vandin fyri, at USSR skuldi fáa fótin fastan í Føroyum, umrøddur, og í hesum sambandi varð eisini víst á, hvussu týðandi tað var, at NATO hevði fingið loyvi til at nýta Skálafjørðin til herflotastøð í krígstíð.

Í seinasta kapitli í frágreiðingini er gjørt yvirlit yvir alt tað hernaðarliga virkseimið, sum sambært skjølunum var í Føroyum uml. 1960, og hvussu hetta virkseimið varð fíggað. Eisini er gjørt yvirlit yvir virkseimi, sum NATO ætlaði at seta í verk, men sum tá enn ikki var framt.

Av skjølum, sum danskir myndugleikar hava sent Løgmannsskrivstovuni, framgongur, at Landsstýrið í desember 1959 góðkendi, at virkseimið á Loran C-støðini á Eiði kundi byrja 15. desember 1959.

Sambært somu skjølum vóru menn frá U.S.Air Force í Føroyum fyri at kanna móguleikarnar fyri, at amerikansk kommunikatiónsstøð kundi verða bygd í Føroyum. Málið varð lagt fyri P.M.Dam, sum tá var løgmaður. Dam vildi ikki hava, at hetta mál, um (umframt NATO-støðina) at byggja eina nýggja, amerikanska, kommunikatiónsstøð í Føroyum afturat, kom alment fram. Heldur ikki vildi Dam, meðan málið enn var á fyrireikingarstigi, tosa við hinar landsstýrismenninar um tað, ella leggja tað fyri tingið.

Í desember 1960 hevði ríkisumboðsmaðurin eina samrøðu við P.M. Dam um, at umhugsað varð at byggja eina radiostøð í Føroyum, sum skuldi nýtast av flotamegini hjá NATO í Atlantshavi. Løgmaður var ikki sinnaður at kunna landsstýrismenninar um málið. Varð málið formiliga lagt fyri Landsstýrið, fór Dam ikki bert at lata vera við at taka undir við tí, hann fór beinleiðis at mótmæla tí. Ríkisumboðsmaðurin skilti av samrøðuni við lögmannin, at Dam var sinnaður til, fyrr ella seinri, at mótmæla hernaðarligu útbyggingini í Føroyum.

Í februar ella mars 1961 hevði ríkisumboðsmaðurin aftur samrøðu við Dam, lögmann. Tað var amerikanska sendistovan í Keyptmannahavn, sum vildi hava góðkenning fyri, at "en national amerikansk Forward Scatter station" kundi fáa innivist í Føroyum. Løgmaður vísti á, at prinsipielt var støða hansara hesum viðvíkjandi tann sama sum tann, hann fyrr hevði greitt ríkisumboðsmanninum frá. Men, skuldi tilík amerikansk støð byggjast í Føroyum var betri, um hon fekk innivist á Sornfelli, tí tá kundi hon skiljast sum ein víðkan av virkseminum har, enn um hon varð bygd á øðrum staði í landinum (Vágar vóru ein móguleiki). Frágreiðing ríkisumboðsmansins um hetta til dansku myndugleikarnar endar við orðunum: "Lagmanden betragter sig som uvidende om stationen".

Seinasta skriv, sum er viðgjørt í frágreiðingini, er bræv frá Poul Schlüter, forsætismálaráðharra, til Uffe Ellemann-Jensen, uttanríkismálaráðharra (juli 1984). Her verður m.a. komið inn á ta tvístøðu, sum feroyskur løgmaður kundi koma í, tá dansk stjórn, øðrumegin, kravdi NATO-støð bygda á Sornfelli - og feroyska loysingarrørslan, hinumegin, kundi fáa politiska framgongd, um landsstýrismyndugleikarnir alment góðtóku, at bygging av tilíkari støð skuldi fara fram - ímóti vilja meiriluta feroyska fólksins.

Ávegisfrágreiðingin "Hernaðarmál og Politikkur" endar (fyribils) við viðgerð og meting um innihaldið í omanfyrinevnda skrivi. Samstundis verður gjørt vart við, at enn er ikki komið á mál við kanningini av øllum teimum skjølum, sum hava við henda part av Føroya søgu at gera.

.....

At enda skal her verða umrøtt eitt skjal, sum ikki er viðgjørt í sjálvari frágreiðingini. 24.02.1971 setti Kjær Rasmussen Hilmar Baunsgaard, forsætismálaráðharra, henda fyrispurning í Fólkatungum:

"Hvilke overvejelser har regeringen gjort sig i anledning af det færøske lagtingsresolution af august måned 1970, som gentager kravet om fjernelse af alt militær på Færøerne"?

Grundgevingin var m.a. henda, at lögtingið hevði heitt á landsstýrið um at boða ríkisstjórnini frá, at sambært lögtingsviðtøkuni frá 13. apríl 1940 skuldu Føroyar vera uttan fyri alt stríð millum tjóðirnar og allar hernaðarligar samgongur, og at lögtingið sambært tingmáli nr. 14/1960 mótmælti, at hermenn vóru knýttir at radarstøðini á Sornfelli og loranstøðini á Eiði, og at tingið ikki vildi loyva, at hernaðarlig útgerð varð goymd á feroyskum land- ella sjóki.

Serliga viðvíkjandi Loranstøðini á Eiði legði Rasmussen afturat: "Den her beliggende loranstation er en C-station, hvilket vil sige, at den betragtes som værende af stor betydning. Betydningen ligger i, at stationen står i konstant forbindelse med de velkendte Polaris u-både. Det er u-både, som er bestykkede med målsøgende brintbomberaketter, og den mekanisme, som forårsager, at én raket hedder Moskva, en anden Leningrad osv. .. er loran C-systemet. ... I en

krigerisk situation vil NATO's modpart naturligvis være interesseret i at sætte en sådan loran C-station ud af spillet aldeles omgående og effektivt ... dette for yderligere at understrege, hvilken farlig situation Danmark har sat Færøerne i".

Seinri undir politiska kjakinum segði Kjær Rasmussen: "Det er på tide, at Danmark holder op med at optræde som en kolonimagt over for Færøerne".

Svarið hjá Baunsgaard var – í tann mun tað snúði seg um táverandi hernaðarlíga útbúnaðin í Føroyum – ikki nøktandi. Hann legði nógv meira dent á tann sivila týðningin, støðirnar høvdu, enn tann hernaðarlíga, og hann vísti til heimastýrslógina sum tað skjal, sum ásetti viðurskiftini Føroya og Danmarkar millum:

"Se, i medfør af hjemmestyreordningen er forsvar et rigsansliggende og falder for så vidt uden for det færøske hjemmestyres selvstændige kompetence. En ændring i dette forhold måtte formentlig forudsætte en ændring i hjemmestyreløven og dermed en ændring af Færøernes stilling inden for riget. Man har imidlertid fra danske myndigheders side stedse været indstillet på at tage vidtgående hensyn til færøske synspunkter også på dette område, og det vil fortsat være tilfældet".

Seinri í kjakinum førði Baunsgaard fram, at Danmark ikki vildi vera hjálandaveldi Føroyum viðvíkjandi." ... jeg har svaret Færøerne under Nordisk Råds møde, som der er svaret gentagne gange fra dansk side, at ønsker de ansvarlige myndigheder på Færøerne nogen ændring i hjemmestyreløven, kan de rette anmodning om det til Danmark, og en sådan anmodning vil aldrig blive afvist ...". (Folketingstidende, 24.02.1971, Spørgsmål til Ministrene).

Hetta at vísa til, at heimastýrslógin ásetti stöðu Føroya í danska ríkinum - og ábyrgdarbýtið millum heimastýris- og ríkismyndugleikarnar, samstundis sum "man fra danske myndigheders side stedse har været indstillet på at tage vidtgående hensyn til færøske synspunkter", og at, "ønsker de ansvarlige myndigheder på Færøerne nogen ændring i hjemmestyreløven, kan de rette anmodning om det til Danmark, og en sådan anmodning vil aldrig blive afvist", var greið tala frá danska forsætismálaráðharranum, og líknandi sjónarmið eru ofta førd fram av donskum stjórnarmyndugleikum.

Men, hesi viðurskifti goyma í sær ein "parlamentariskan" trupulleika, sum kann taka seg upp (og sum hevur tikið seg upp) í innanhýsis politiskum viðurskiftum í Føroyum. Skjølíni, sum eru viðgjörd í hesi frágreiðing, vísa, at í nøkrum førum hava danskir ríkismyndugleikar givið lögmonnum innlit í hernaðarlíga viðurskifti og útbyggingar í hesum sambandi í Føroyum. Løgmenningar hava játtað fyri hesum ætlanum, og teir hava á henda hátt sýnt størri ábyrgdarkenslu yvir fyri donsku stjórnini enn føroyska tinginum, tí at ábyrgdarbýtið í heimastýrslógini ger hetta møguligt.

Hetta, at lögmaður kann koma í eina tvístöðu millum lögtingið og ríkismyndugleikarnar viðvíkjandi trúskapi og ábyrgd, er ein stöða, sum er ótolandi fyri Føroyar sum fólkaræðisligt samfelag.

31. august 1999

Jákup Thorsteinsson

POLITISK BAKGRUND

Inngangur

Frágreiðingin tekur stöði í politiskum viðurskiftum í Føroyum. Tí verður byrjað við kapitlunum "Politisk bakgrund" og "Donsk sjónarmið viðvíkjandi ríkisfelagsskapinum í 1940-árunum".

Tann, ið ikki heldur seg hava stundir til at lesa hesar kapitlarnar, kann leypa teir um. Tó verður gjørt vart við, at heimastýrslógin - og tey politisku viðurskifti, sum elvdu til, at henda lóg varð samtykt - hevur samband við hernaðarmálini, og at danskir myndugleikar vóru greiðir yvir strategiska týðning Føroya í Norðuratlantshavi, áðrenn teir fóru at samráðast við føroyingar um nýggju stöðu Føroya í ríkisfelagsskapi við Danmark, so sum henda stöða varð ásett í heimastýrslógini.

Kapittulin, ið hevur heitið "Politisk bakgrund", byggir í stóran mun á keldutilfar, sum er at finna í bókini hjá Annfinni í Skála: "Stjórnarskipanarmálið 1946". Sí tó heildartilvísingina seinast í

kapitlinum.

Kapittulin "Donsk sjónarmið viðvíkjandi ríkisfelagsskapinum í 1940-árunum" byggir á skjalatilfar, sum undirritaði hevur funnið fram í Ríkisskjalasavninum í Keypmannahavn.

Fram móti fólkaatkvøðuni

Undir øðrum heimsbardaga vóru Føroyar og Danmark hersett av ávikavist bretskum og týskum hermonnum. Tann politiska menning, sum fór fram í Føroyum krígsárinum, førði til tær broytingar í ríkisrættarlígu støðu Føroya, sum eru ásettar í heimastýrslógini 1948.

Tá tíðindini, um at Danmark var hersett av týskum herliðum 9. apríl 1940, frættust í Føroyum, kravdi Fólkaflokkurin, at løgtingið tók við teimum heimildum, sum danska ríkið higartil hevði havt í hondum. Danmark var ikki longur ført fyri at varðveita yvirvaldsrætt sín í Føroyum, var grundgeving fólkafloksmanna.

Tá høvdu sambandsmenn, javnaðarmenn og sjálvstýrismenn meirilutan í tinginum, og teir tóku ikki undir við krøvum fólkafloksmanna. Teir gjørdu semju við Hilbert amtmann, og 9. mei 1940 varð "**Bráðfeingisstýrisskipan fyri Føroyar**" samtykt, sum ásetti, at tær lógir, fyriskipanir og rættarforskriftir, sum tá vóru galdandi, skuldu verða verandi í gildi í so stóran mun sum eftir umstøðunum gjørligt (§ 1). Síðani varð ásett í § 2, at har, ið sambært galdandi lóggávu ráðharri hevði heimild til fyrisitingarlíga at geva fyriskipanir, skuldi amtmaðurin fáa hesa heimild eftir heimtaðum tilmæli frá landsnevnd løgtingsins. § 3 ásetti, at lógarforskriftir, sum viðvíktu Føroyum, skuldu samtykkjast av løgtingi ella amti og verða staðfestar og kunngjörðar av amtmanninum. Í § 4 stóð, at lógarforskriftir, sum viðvíktu fæi ríkiskassans, skuldu verða skrivaðar og kunngjörðar av amtmanni eftir heimtaðum tilmæli frá løgtingi ella avvarandi løgtingsnevnd, og § 5 hevði hesa orðing: Forskriftir verða givnar skjótast til ber viðvíkjandi praktiskum broytingum av galdandi reglum viðvíkjandi klagu og kæru í sambandi við rættaravgerðir. (Sí: Annfinnur í Skála: "Stjórnarskipanarmálið 1946" (hereftir: AS), s. 17 - 20, 46 - 47).

Henda bráðfeingis stýrisskipanarlóg gav í roynd og veru løgtinginum lóggevandi vald, og hon varð verandi í gildi, til heimastýrslógin varð samtykt í 1948. Fólkafloksmenn vóru ikki nøgdir við stýrisskipanarlógina frá 9. mei 1940. Teir vildu hava eina meira víðgongda lóg. Støðutakanin hjá føroysku flokkunum til sjálvstýrisspurningin sum so var í 1940 sostatt nøkulunda tann sama sum í 1948.

"Bráðfeingisstýrisskipan fyri Føroyar" frá 9. mei 1940 og tað, at sambandið millum Føroya og Danmarkar var kvett undir krígunum, hevði ikki við sær, at ríkisrættarlíga støða Føroya broyttist. Føroyar vóru framvegis eitt danskt amt líka til 1948.

Í 1945 góðtók stjórnin hjá Buhl, ið tá var danskur forsætismálaráðharri, ásetingina um, at løgtingið hevði lóggevandi vald - til ein nýggj skipan av viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar kundi setast í verk.

Sonevnda "**Buhlsbrævið**", kunngjørt í Dimmalætting 27. oktobur 1945, hevði í høvuðsheitum hetta innihald:

Eftir at Danmark var fríðað, hevði ríkisstjórnin góðkent, at stýring og fyrisiting í Føroyum undir krígunum vórðu framd í samstarvi millum amtmann og løgting. Eisini hevði ríkisstjórnin góðkent, at tær ásetingar, sum vóru framdar við bráðfeingisstýrisskipanini frá 9. mei 1940, framvegis skuldu vera í gildi, til endalig skipan kundi fáast í lag.

Ríkisstjórnin hevði heitt á løgtingið um at senda menn umboðandi allar flokkar at samráðast um framtíðarstøðu Føroya; men innbjóðingin til slíka heildarsamráðing hevði ikki fingið ta undirtøku, ið stjórnin hevði vónað.

Síðani varð val útskrivað til løgtingið (valið 6. novembur 1946), og tað var vón ríkisstjórnarinnar, at valið fór at geva greiða ábending um, hvat Føroya fólk vildi viðvíkjandi framtíðarstøðu oyggjanna. Ríkisstjórn og ríkisdagur ynsktu inniliga, at aldagamlu sambandið millum føroysku og donsku tjóðina eisini í framtíðini kundi verða varðveitt. Men um valið greitt og skilliga segði, at føroyska fólkíð vildi fara burtur úr sambandinum, so fór hetta ynski at verða virt frá danskari síðu.

Viðvíkjandi føroyskum ynskjum um størri tjóðskaparlíga og fyrisitingarlíga sjálvstøðu í viðurskiftunum við Danmark varð sagt, at ríkisstjórnin fór at geva slíkum ynskjum gætur, sum føroyska fólkíð kundi semjast um. Sum prógv um hetta gav stjórnin hesa tilsøgn:

1. at føroyska málið skuldi fáa viðurkend rættindi undir liðini á donskum,

2. at føroyska flaggið skuldi verða viðurkent í tann mun, ríkiseind og viðurskiptini við umheimin gjørdu hetta møguligt,
3. at løgtingsins heimild og ávirkan varð víðkað í teimum førum, lóggávan snúði seg um føroysk viðurskipti,
4. at løgtingið í størri mun varð við í føroyskari fyrisiting. Harumframt varð játtan givin um at veita hjálp til tryggingar og útbyggingar av almannamálum í Føroyum, at styðja og fremja vinnulívið, og at fiskivinnuni vórðu tryggjaðir so góðir solumøguleikar, sum til bar - og loyvi at royna á øðrum leiðum.

Tað var felags ynski hjá ríkisstjórn og ríkisdegi, at tað í komandi tíð fór at eydnast, í opnari og fordómsleysari samráðing at rækka fram at einum støði, sum kundi festa sambandið millum bæði "fólkini", og sum kundi verða grundvøllurin undir fríari og sunnari menning, sum fór at gagna øllum tí føroyska fólkinum.(AS, 47 - 48).

Gevið gætur, at ríkisstjórnin í 1945 góðkendi bráðfeingisstýrisskipanina, til onnur skipan var fingin í lag. Í hesum liggur góðkenning av lóggávuvaldi løgtingsins (innan ávísar karmar). Stjórnin vónaði, at sambandið fór at verða varðveitt; men um føroyska fólk (greitt og skilliga) vildi fara burtur úr sambandinum, fóru danir ikki at forða fyri hesum. Tað, sum liggur í orðunum "greitt og skilliga" verður vent aftur til seinri í viðgerðini.

Legg eisini til merkis, at stjórnin lovaði at geva føroyskum ynskjum um størri tjóðskaparliga og fyrisitingarliga sjálvstøðu gætur (sbr. her tilsøgnina í 4 punktum). Eisini eigur at verða bitið merki í, at stjórnin tosaði um tvey "fólk" (also: føroyska og danska "fólkið"). Neyðugt verður seinri at skriva nakað um, hvat danir hildu um føroyingar sum fólk/tjóð.

Seinri verður vent aftur til hesi sjónarmið hjá donsku stjórnini (og onnur) um viðurskiptini millum Føroya og Danmarkar. Fyrst eitt sindur meira um viðurskiptini í sjálvum krígsárunum - og fram til 1946:

Undir krígunum hevði danski amtmaðurin í Føroyum einki samband við stjórnina í Keyptmannahavn. Hetta bar við sær, at hann, vegna stjórnina, mátti taka avgerðir í øllum málum, sum ikki kundi bíðast við.

Bretska hersetingarvaldið í Føroyum hevði gjørt greitt, at hersetingin ikki var framd fyri at økja um bretskt landaøki, og at Føroyar fóru at verða latnar Danmark aftur við krígslok. Sum hersetingarvald vóru bretar fyrimyndarligir, og teir guldu sjálvir tær útreiðslur, ið stóðust av at hava hermenn í Føroyum og av at byggja verjuvirki og tilíkt. Bert í einum føri lögdu teir seg út í føroysk (og donsk) viðurskipti, og hetta hendi í sambandi við flaggspurningin. Bretar vildu ikki góðtaka, at føroysk skip flaggaðu við donskum flaggi, tí so kundu tey verða mistikin at vera donsk skip úr landi, hersett av Týsklandi. Merkið varð viðurkent 25. apríl 1940. Henda viðurkenning - saman við tí, at løgtingið de facto fekk lóggávuvald, og øðrum - gjørði, at viðurskiptini í Føroyum hóast alt ikki vóru tey somu sum fyrr, tó at Føroyar enn vóru amt í danska ríkinum (AS, 17 ff).

Undir krígunum fór stór búskaparlig menning fram í Føroyum, og í 1945 høvdu Føroyar eina sterling-áøgn, sum var meira enn 50 mill. kr. stór. Løgtingsfíggarlógin sama ár javnvigaði við 3,6 mill. kr. Samanborið gevur hetta eina mynd av, hvussu stórt føroyska valutayvirskotið í Bretlandi var. Í 1941 vórðu Føroyar búskaparliga knýttar at sterlingblokkinum.

Men politiskt gjørdust krígsárini ein tíð við nógvum og hørðum stríði. Fólkaflokkurin, sum við løgtingsvalið 24. august 1943 fekk 12 tingmenn (Sambandsflokkurin 8 og Javnaðarflokkurin 5), leyp harðliga á Hilbert, amtmann, og "samstarvspolitikkin" hjá javnaðar- og sambandsmonnum. Sjálvstýrisflokkurin fekk ikki umboðan á tingi 1943.

Hetta merkti, at við krígslok var støða fólkafloksmanna sera sterk, og hvørki Fólkaflokkurin ella Javnaðarflokkurin hildu, at tað bar til at venda aftur til gomlu amtsstøðuna, tá ið fyribilsstýrisskipanin einaferð fór at verða sett úr gildi. Sum ávíst omanfyri vildi danska stjórnin fegin varðveita sambandið millum Føroya og Danmarkar, men hinvegin vildi stjórnin heldur ikki mótvirka einum greiðum føroyskum fólkaavilja, sum kravdi loysing. Vent verður aftur til spurningin um, hvussu hesin "greiði føroyski fólkaaviljin" varð tulkaður (sí niðanfyri).

Bæði danir og føroyingar vóru greiðir yvir, at tað fór at verða neyðugt við samráðingum um støðu Føroya í ríkinum framyvir. Eftir kríggjð mátti ein stýrisskipan fáast í lag, sum skuldi koma í staðin fyri ta verandi bráðfeingis stýrisskipanina. Eisini danska stjórnin segði seg hava ta áskoðan, at Føroyar ikki kundu setast aftur í gomlu amtsstøðuna.

Í oktobur 1945 kravdi Fólkaflokkurin nýval til løgtingið - mong lond høvdu skipað fyri valum, eftir at heimskríggjð var av. Løgtingsvalið fór fram 6. novembur 1945. Valið broytti tó ikki

tingmannabýtið millum flokkarnar, og heldur ikki hesa ferð varð Sjálvstýrisflokkurin umboðaður á tingi. Javnaðar- og sambandsmenn høvdu framvegis ein tingmann í meiriluta.

Í januar 1946 byrjaðu samráðingar í Keypmannahavn millum eina løgtingssendinevnd og donsku stjórnina.

Fólkaflokkurin vildi hava eina politiska skipan millum Føroya og Danmarkar, sum ásetti, at Føroyar skuldu liggja uttan fyri danska grundlógarækið, løgtingið skuldi hava fullan lóggávurætt í øllum føroyskum málum, og donsku ríkismyndugleikarnir og føroysku myndugleikarnir skuldu undirskriva ein sáttmála, har tey mál, sum skuldu vera felags fyri Føroyar og Danmark, vórðu ásett. Ein skipan sum henda var ikki sambærilig við danska kravið um, at framtíðar viðurskiftini millum Føroya og Danmarkar skuldu stovnstast við støði í donsku grundlógini. Her verða nøkur brot úr Stjórnaruppskoti Fólkafloksins (13.03.1946) endurgivin:

§1. Søguligi rættur Føroya til sjálvstøðugt at taka avgerð um fullveldi verður viðurkendur, tá og um Føroya fólk vil tað. Viðurskifti Føroya til Danmarkar ríkis verða ásett við hesum sáttmála sum grundarlagi.

§2. Føroya Løgting hefur lóggávu- og játtanarvald í føroyskum málum. Gjøllari reglur verða ásettar í serstakari føroyskari stýrisskipanarlóg.

§3. Fyrisitingin av føroyskum málum (sí grein 2) verður røkt av landsnevnd, vald av løgtinginum við vanligum atkvøðumeiriluta, og sum ábyrgist tí. Gjøllari reglur verða ásettar í stýrisskipanarlógini.

§4. Hægstirættur Danmarkar hefur hægsta dómsvald í Føroyum. Gjøllari reglur viðvíkjandi dómsvaldinum í Føroyum verða ásettar sambært lóg.

§5. Áhugamál ríkisins verða fyrisitin av einum av kongi tilnevndum fulltrúa (kongsfulltrúin). Sambært embæti hefur hann atgongd til løgtingið og at taka til máls, men tó uttan at eiga atkvøðurætt. Gjøllari reglur viðvíkjandi starvsøki hansara verða ásettar sambært lóg.

§6. Áhugamál Føroya í Danmark verða fyrisitin av einum av løgtinginum tilnevndum fulltrúa (løgtingsfulltrúin). Sambært embæti hansara hefur hann atgongd til ríkisdagin og har at taka til máls í málum, sum viðvíkja Føroyum, men uttan tó at eiga atkvøðurætt. Gjøllari reglur fyri starvsøki hansara verða ásettar sambært lóg.

§8. Gjaldoyrisskipanin verður framvegis tann higartil galdandi. Føroya Løgting hefur rætt til straks at seta á stovn landsbanka, sum fær einkarrætt til at geva føroyskar pengaseðlar út, og sum saman við einum valutaráði, sum er sett á stovn, at skipa fyri øllum handli við fremmandum gjaldoyra.

§9. Uttanríkisskipanin verður tann higartil galdandi. Løgtingsfulltrúin (sí grein 6) virkar í uttanríkisráðnum sum embætismaður við serstøkum umboð og sum ráðgevi í føroyskum málum ... Millumtjóðaaftalur, sum Danmark fer at gera í framtíðini, binda ikki Føroyar uttan við samtykki frá avvarðandi føroyskum myndugleikum.

§11. Rættindi og skyldur, sum higartil hava fylgt við donskum ríkisborgararætti, verða varðveitt við teimum fyrivarnum og broytingum, sum verða mett neyðturvilig m.a. viðvíkjandi lóg um skráseting av skipum, fremmandalóggávu o.m., sum kemur av rætti Føroya til egið flagg.

§13. Innan 2 ár frá tí, hesin sáttmálin er dagfestur, verður eftir gjøllari samráðing ásett, hvussu fíggarviðurskiftini Danmarkar og Føroya millum skulu verða skipað. Reglur hesum viðvíkjandi og Føroya partur av kostnaðinum í sambandi við fyrisitingina av felagsmálum verða ásettar við lóg.

... Undirritað av Th. Petersen, R. Long og P. Petersen.

(AS, 64 - 67).

Uppskot Fólkafloksins hevði, um tað varð samtykt, verið eitt stórt stig á fullveldisleið. Tað miðaði ímóti javnstøðu millum føroyskar og danskar myndugleikar. Sagt varð beinleiðis, at Føroyar sjálvstøðugt skuldu hava rætt til at taka avgerð um fullveldi. Føroyar skuldu ikki vera ein integreraður partur av danska ríkinum; men viðurskiftini millum Føroyar og ríkið skuldu ásetast við lóg. Ásetingar vórðu gjørdar um serliga føroyska stýrisskipanarlóg, lóggávu- og játtanarvald til løgtingið, og um eina serliga føroyska landsnevnd, osfrv. Í stuttum kann sigast, at tað skjalið, sum fólkafloksmenn lögdu úr hondum, var eitt uppskot um eina rammulóg, sum skuldi halda Føroyar uttan fyri danska grundlógarækið. Hetta samsvaraði ikki við tær hugsanir, sum danir høvdu um

"rigets enhed", og tey sjónarmið, sum stjórnin setti fram 25. mars 1946, har tað var treytað, at politiska loysnin skuldi finnast innan fyri karmar grundlógarinnar.

Men fyrst ein stutt umrøða av sjónarmiðum **Javnaðarfloksins**. Hesi eru at finna í sonevnda Frælsis- og vinarsáttmálanum frá 10. marts 1946. Nøkur brot verða endurgivin her:

§1. Ásannandi at føroyska fólkíð er serstøk tjóð semjast føroyingar og danir, umboðaðir ávikavist av Føroya Løgtingi, av donsku ríkisstjórnini, ríkisdegi og av kongi henda sáttmála.

§2. Heiti Føroya Føroyar eru í ríkisfelagsskapi við Danmark. Orðið "Føroyar" verður lagt afturat heiti kongs.

§3. Borgararættindi føroyinga og dana. Føroyingar hava somu borgararættindi í Danmark sum danir, og danir hava somu borgararættindi í Føroyum sum føroyingar

§5. Felags mentan og føroyskt og danskt mál javnbjóðis rættindi í Føroyum. Av tí at føroyskt er móðurmálið, er tað høvuðsmálið í Føroyum. Danskt mál fær javnbjóðis sømdir, og bæði málini skulu lærast javnsett í øllum almennum og privatum skúlum og skeiðum...

§6. Løgtingið fær lóggávuvald í serstøkum føroyskum málum. Løgtingið fær lóggávuvald á teimum málsøkjum, har tað hevur tikið við fullari fíggjarligari, fyrisitingarligari og mentanarligari ábyrgd, og somuleiðis á teimum økjum, har danir og føroyingar eru vorðnir samdir um at rinda útreiðslurnar í felag...

§7. Eingin lóg verður sett í gildi í Føroyum, sum ikki frammanundan hevur verið viðgjørd og samtykt av løgtinginum.

§8. Lógir, rættarforskriftir og ásetingar, sum eru í gildi, verða framhaldandi í gildi, til tess annað verður samtykt... undantikin er bráðfeingisstýrisskipanin frá 9. mei 1940, sum verður afturtikin, tá henda skipan verður kunngjørd.

§9. Hvussu lógir verða kunngjörðar og staðfestar. Kongur kunnger og staðfestir bæði á føroyskum og donskum tær lógir, sum Føroya Løgting samtykkir. Í Kunngerðini skulu lógirnar vera til skjals undirskrivaðar av formanni landsstýrisins ella øðrum landsstýrismanni, um so er, at lógin serstakliga viðvíkir hansara málsøki, og harumframt einari staðfesting, sum kongur hevur undirskrivað.

§10. Lóggávumálið. Har Føroya Løgting hevur lóggávu saman við kongi, er lóggávumálið føroyskt og danskt.

§ 11. Málsøki. har løgtingið saman við kongi straks kunnu taka við lóggávuvaldinum uttan at ríkisdagur ella ráðharri eru við..... (so verða nevnd mong málsøki, har løgtingið og kongur einsamøll kunnu lóggeva, har fíggjarkrøv ikki verða sett danska ríkinum).

§12. Meginreglan verður, at Føroyar fáa rætt til at gjalda og taka upp á seg alla fíggjarliga ábyrgd av føroysku fyrisitingini. Føroya Løgting skal til eina og hvørja tíð eiga rætt til at taka við teirri fíggjarligu, fyrisitingarligu og moralsku ábyrgdini av einum og hvørjum málsøki í føroyska stýrinum, sum tað setir sær fyrri at taka upp á seg. Tað liggur á løgtinginum at gera tað, tað er ment skjótast til ber at taka við fíggjarligu og stjórnarligu ábyrgdini og eisini at rinda Føroya lutfalsliga part av tí, ið felagsrættindi innanlands og uttanlands kosta.

§ 13. Hvussu landsstýrið verður skipað. Formaðurin - forsetin - verður valdur av landsstýrismonnunum, aðramáta kunnu limir landsstýrisins býta arbeiðið sínámillum ella gera tað í felag. Uppskot hesum viðvíkjandi verður lagt fyrri løgtingið. Tær fyriskipanir, ið verða samtyktar, verða kunngjörðar av løgtinginum.

§14. Landsstýrið. Løgtingið velur landsstýrið við vanligum atkvøðumeiriluta. Landsstýrið skal fyrisita og leggja til rættis tey mál, sum sambært galdandi lóg hoyra undir landsnevndina, eisini skal tað fyrisita tær lógir og viðtøkur, sum í framtíðini móguliga verða lagdar undir tað. Landsstýrið er í øllum førum ábyrgt løgtinginum. Tá ið løgtingið ikki er saman, kann landsstýrið samtykkja lógir í serliga átrokandi málum. Í fyrstu tingsetu eftir tað, at landsstýrið hevur samtykt tilíkar lógir, skulu tær leggjast fyrri løgtingið at verða samtyktar av nýggjum.

§15. Rættarskipanin. Føroyar hava felags lóg og rættarskipan við Danmark, soleiðis at lögreglu- og undirrættarmál sum higartil verða viðgjørd í Føroyum, meðan mál, ið verða skotin inn fyrri hægri rætt, verða viðgjørd av dómstólum í Danmark.

§16. Flaggskipanin. Fø, sum føroyingar, feløg og samtøkur eiga í Føroyum, og sum eru skrásett í

Føroyum, skulu flagga við føroyska flagginum...

§17. Skipan av fígghjarmálum í Føroyum. Danska gjaldoyrisskipanin skal framhaldandi verða í gildi í Føroyum. Føroyingar skulu tó hava rætt til í samráð við danska tjóðbankan og dansku ríkisstjórnina: 1) at nýta serstakar føroyskar pengaseðlar við sama kursvirði sum danskir pengaseðlar...Danski tjóðbankin prentar og tryggjar føroysku pengaseðlarnar...2) gjaldoyris- og handilsmiðstøð verður sett á stovn í Føroyum. Starvsøkið hjá hesi miðstøð verður fyriskipað av Føroya Løgtingi í samráð við tjóðbankan. 3) til tess at útvega Føroyum og vinnulívinum fremmant gjaldoyra, gevur tjóðbankin føroyingum (gjaldoyris- og handilsmiðstøðini) trygd fyri fremmandum gjaldoyra í lutfalli svarandi til fólkatalið. Harumframt fáa føroyingar vissu fyri, at teir altíð fáa fremmant gjaldoyra, sum svarar til tað gjaldoyra, teir hava vunnið.

§18. Uttanríkisviðurskiftini verða umskipað soleiðis, at føroyingar sjálvir hava tær samráðingar, sum eru neyðugar fyri vinnulív og onnur áhugamál, tó soleiðis, at tey úrslit, ið fingin eru, verða góðkend av uttanríkisráðnum. Í samráð við dansku ríkisstjórnina skulu føroyingar hava rætt til: 1) at fáa sett mann (konu) í starv í danska uttanríkisráðnum, sum er kønur í føroyskum viðurskiftum, at taka sær av føroyskum málum. 2) at seta sendifulltrúar í starv, sum hava holla vitan um føroysk viðurskifti, á danskum sendistovum og konsulatstovum. 3) at tilnevna serlig føroysk handils- og vinnulívsumboð í teimum londum, har Føroyar hava stór handils- og vinnulívsáhugamál. 4) at senda serstakar samráðingarnevndir til tey lond, nevnd í stykki 3, sum Føroya vegna hava heimild at fáa í lag serligar kvotu-, handils- og vinnusáttmálar, tó soleiðis, at sáttmálarnir skulu verða góðkendir av danska uttanríkisráðnum.

Keypmannahavn, 10. mars 1946, P.M.Dam og J.FR.Øregaard.

(AS, 59 - 64).

Stjórnarskipanaruppskot javnaðarmanna var ikki so víðgongt sum uppskot fólkafloksmanna. Javnaðarmenn hava lagt dent á, at føroyingar vóru ein serstøk tjóð, sum skuldi vera í ríkisfelagsskapi við danir. Uppskot teirra er sera positivt nevnt ein Frælsis- og vinarsáttmáli, har føroyingar og danir skuldu liva undir somu grundlóg við jøvnum borgararættindum. Teir hava lagt dent á mentanarligu og í ávísan mun eisini tjóðskaparligu rættindi føroyinga (málið og flaggið). Heldur ikki hava teir viljað latið av hondum tað lóggávuveld, sum tingið hevði fingið við bráðfeingisstýrisskipanarlógini í 1940.

Javnaðarmenn høvdu rættliga neyvar ásetingar um lögting og landsstýri, lögtingsmeiriluta aftan fyri landsstýrið og ábyrgd landsstýrismanna. Allar lógir, sum skuldu galda í Føroyum, skuldu viðgerast og samtykkjast í lögtinginum. Sum heild er at siga, at nógv av tí, sum er skotið upp av javnaðarmonnum í 1946, er at finna í heimastýrisslógini frá 1948. Eitt nú P.M.Dam hevði ikki hugsað sær, at Føroyar skuldu fara út um grundlógarfelagsskapin.

Undir samráðingunum í Keypmannahavn, mars 1946 segði Dam seg eisini vera vónsviknan av, at eingin felags føroysk loysn var fingin (AS, 57), og tað var sjálvandi ein veikleiki og at harmast um, at føroyingar ikki stóðu sum ein maður ímóti dansku samráðingarmonnum; men her er neyðugt at minnast til, at føroyingarnir umboðaðu ymiskar politiskar flokkar, sum aftur umboðaðu ymisk politisk, búskaparlig, tjóðskaparlig og ideologisk sjónarmið, sum vóru at finna í føroyska samfelagnum, har sjálvandi eingin hugsan av omanfyrinevnda slagi var einaráðandi.

Danir, hinvegin, høvdu sum aðalsjónarmið at halda fast um ríkisfelagsskapin og ikki at slaka ov nógv, tá føroyingar settu fram ymisku krøv síni. Her tykjast danir at hava hildið seg nógv til umboðini hjá **Sambandsflokkinum**, sum undir samráðingunum stóðu so langt úti á høgra veingi, at tað ikki var hugsingur um, at Sambandsflokkurin og Javnaðarflokkurin kundu finna saman um eitt felagsuppskot í stýrisskipanarmálinum. Johan Poulsen hevur í øðrum sambandi sagt, at "Sambandsflokkurin hevði svikið setning sín, um hann førði ein politikk, sum P.M. Dam heldur vera góðan".

Umboð Sambandsflokksins vildu hava eina skipan, sum líktist gomlu amtsskipanini so nógv sum gjørligt. Teimum dámdu einki, at stjórnarnevndin í einstøkum førum hevði slakað fyri krøvunum frá Fólkaflokkinum ella Javnaðarflokkinum.

C.A. Vagn-Hansen, amtmaður í Føroyum hevur sagt, at hann helt danska Vinstraflokkurin hava latið seg ávirka av, at umboðsmenn Sambandsflokksins høvdu vissað teir um, at stjórnaruppskotið fór aldri at verða havnað, um hin móguleikin var loysing (AS,58). Hetta samsvarar væl við eitt sjónarmið, sum Thorstein Petersen setti fram eftir fólkkaatkvøðuna í 1946 (sí seinri í viðgerðini).

Lagt kann verða afturat, at ráðharraskrivarin Niels Arup, sum var skrivari í samráðingarnevndini, hevði ta sannføring, at danska samráðingarmanningin var prógv um, at danir fóru at seta hart

móti hørðum, um feroingar settu sjálvstýrskrøv fram. Til dømis vísti Arup eitt nú á, at Carl Hermansen, danski kirkjumálaráðharrin, sum var tann ráðharrin, ið var kønastur í føroyskum viðurskiptum, tí hann hevði verið prestur í Føroyum í mong ár og harafturat var giftur føroyskari konu, ikki var sloppin upp í samráðingarnevndina. Eisini helt Arup, at forsætisráðharrin einki álit hevði á Fólkaflakkinum ella á føroyska Javnaðarflokkinum. Harafturímóti styðjaði hann seg einvíst til umboðsmenn Sambandsflokksins (AS, 58 - 59).

"Tilboðið". Endaliga uppskot donsku stjórnarinnar 25. mars 1946 var sett saman við einum inngangi og 15 greinum.

Í Innganginum stóð, at tær samráðingar, sum vóru farnar fram millum stjórnarnevndina og lögtingsnevndina, endaðu við, at stjórnarnevndin legði uppskot fram viðvíkjandi rættarstöðu Føroya og viðvíkjandi stýri Føroya. Málið var at røkka eini samríkisskipan, sum ásetti og tryggjaði, at Føroyar vórðu stýrðar við egnum stjórnarstovnum innan teir karmar, sum Føroyar høvdu sum partur av ríkinum, samstundis sum tjóðskaparligu og málsligu sereyðkennini hjá Føroya fólk skuldu viðurkennast til fulnar. Somuleiðis hevði stjórnarnevndin borðið fram, at um Føroya fólk vildi hava sjálvstöðu og slíta søguliga ríkisfelagsskapin við Danmark, so fór hon at virða hetta til fulnar. Eisini varð ført fram, at um Føroya fólk seinri skilliga vísti, at tað vildi hava loysing, so fóru danir undir samráðingum at taka somu stöðu.

§1. Sum higartil verða Føroyar partur av Danmarkar ríki við somu ríkisrættarligu stöðu sum fyrri 1940. Við fyriliti til tjóðskaparligu og málsligu sereyðkennini hjá føroyska fólkinum verða hesar serreglur fyrri Føroya stýri, sum tilskilaðar eru niðanfyri, settar í gildi.

§2. Henda skipan verður ásett við lóg eftir samráðing við lögtingið innan karmar grundlógarinnar.

§3. Føroyar verða umboðaðar á ríkisdegi við í minsta lagi tveimum limum. So leingi ríkisdagurin er býttur sundur í tvey bæði tingini, ið nú eru, hava Føroyar 2 umboð á fólkatingi og 1 á landstingi.

§4. Føroyska flaggið verður viðurkent sum serstakt flagg fyrri Føroyar. Har embætismenn, stovnar og skip ríkisins í Føroyum einans flagga við ríkisflagginum, hava lögtingið, kommunalir og privatir stovnar og einstaklingar í Føroyum rætt til annaðhvørt at flagga við ríkisflagginum ella við føroyska flagginum. Sama rætt hava før, sum eru skrásett í Føroyum.

§5. Føroyska málið verður viðurkent saman við donskum í skúla og kirkju, í fyrisingini og sum lógar- og rættarmál við teimum avmarkingum, sum standast av vanligum fyriliti og fyriliti viðvíkjandi ríkiseindini.

§6. Allar lógir, ásetingar, lýsingar, kunngerðir osfrv, sum eru í gildi í Føroyum, verða framhaldandi í gildi, til tess tær annaðhvørt verða broyttar ella verða sagdar úr gildi av málførum myndugleika sambært nýskipanini.

§7. Beinleiðis skattur í Føroyum verður innkravdur sum skattur til landskassan (løgtingsskattur) ella skattur til kommunur. Gjølligari reglur hesum viðvíkjandi, heruppi í hvør ið er skattskyldugur, og hvussu og við hvørjari upphædd skatturin verður álíknaður og kravdur, verða ásettar av lögtinginum, tó má skattaáløgan ikki í avgerandi mun víkja frá reglunum í almennu donsku skattalóggávuni. Óbeinleiðis skattir og avgjöld verða ásett av lögtinginum og ognast landskassanum. Lögtingið hevur heimild at ráða yvir hesum inntøkum.

§8. Lögtingið fær heimild at geva rættarforskriftir og ásetingar og aðrar reglur, sum viðvíkja lóggávu og fyriskipanum í serstøkum føroyskum málum, har skipanin ikki ber útreiðslur við sær fyrri ríkiskassan, og hon ikki ber við ríkið. Tað verður gjøllari tilskilað í teirri undir grein 2 umrøddu lóg, hvørjum málsøkjum lögtingið straks tekur við. Tað skal standa lögtinginum í boði sum frá líður at taka við fleiri av teimum málsøkjum, sum eru tilskilað í lógini, tó undir givnu treytunum.

§9. Lógir o.a., sum eru smíðaðar av ríkisstovnum, skulu ikki hava gildi í Føroyum, fyrr enn lögtingið hevur havt høvi at geva ummæli, møguliga við slíkum broytingum, sum umstøðurnar tala fyrri. Undantøk frá hesi almennu reglu mugu tó verða gjørd viðvíkjandi grundlógini, fíggarlógini, lógum um ríkislán og øðrum lógum, sum eru av slíkum slag, at tær tola ikki slíkar skerjingar, ella tá ið ráðharrin metir, at tær ikki kunnu bíða eftir ummæli lögtingsins.

§10. Sambært ásetingini hjá játtandi ríkismyndugleikunum verður sum higartil veittur stuðul av fíggarlógini til almanna og mentanarlig endamál og til at stimbra vinnulívið, havna- og vegagerðir o.t.

§11. Tá ið feroingar fáa danskt leiðarbræv og tjóðarprógv, kann "føroyingur" verða skoyttur uppi eftir "danskur" og "Føroyar" eftir "Danmark".

§12. Fyrisitingin verður lögð undir ráð (landsstýri), sum er samansett av ríkisumboðsmanni sum formanni og fýra limum úr landsnevnd lögtingsins. Formaður landsnevndarinnar, sum verður valdur av lögtinginum, er varaformaður landsstýrisins. Mál, sum fáa viðgerð í landsstýrinum, verða avgjørd sambært eftirfylgjandi reglum: Í málum, sum sambært grein 2 í umrøddu lóg eru lögð undir lögtingið, verður avgerðin tikin av limunum í landsnevndini. Um atkvøðurnar standa á jøvnum, er atkvøða formansins avgerandi. Í málum, sum bara viðvíkja ríkisfyrisitingini, tekur ríkisumboðsmaðurin avgerðina. Øll onnur mál verða avgjørd av øllum limunum í landsstýrinum í felag.

§13. Ríkisumboðsmaður, sorinskrivari og fúti og hjálparfólk teirra verða sett í starv av ríkinum. Postverkið, vitaverkið og sjóverjan verða framhaldandi fyrisitin av ríkinum. Prestarnir í fólkakirkjunum og lærararnir í barnaskúlanum skulu framhaldandi verða undir galdandi skipan. Aðramáta skal verða kannað gjølligari, um tænastráttmenn, sum higartil eru settir av ríkinum, kunnu verða settir av landsstýrinum.

§14. Við ríkisfígging og feroyskari fígging skal verða roynt at seta feroyskt lánsfelag á stovn, sum skal virka í staðin fyri kredittfeløg, og sum skal fyrisita almenna útlánsvirkið í Føroyum.

§15. Tað skal standa feroyingum í boði gjøgnum uttanríkisráðgjafastovna at vera beinleiðis við í samráðingum, sum hava serstakan áhuga hjá feroysku vinnuni, serstakliga viðvíkjandi fiskivinnuni (AS, 67 - 70).

Í hesum endaliga tilboði frá donsku stjórnini varð stóru dentur lagdur á at varðveita ríkisfelagsskapin, og at danska grundlógin skuldi galda fyri Føroyar. Føroyar skuldu framvegis vera partur av danska ríkinum, og samstundis skuldu ymisk mentanarlig sereyðkenni hjá feroyingum virðast. Ríkisráðgjafastovna skuldi vera óbroytt, also sum hon var fyri 1940. Ríkisdagsumboðan feroyinga skuldi varðveitast. Flaggið og málið viðurkennast við ávísingum av markeringum osfrv. Men uppskotið um, at ríkisumboðsmaðurin skuldi vera føddur formaður í landsstýrinum, kundi ið hvussu er ikki góðkennast av tjóðskaparsinnaðum feroyingum. Hetta minnir um støðuna áðrenn broyttu lögtingslógina í 1923, tá amtmaðurin var føddur formaður í lögtinginum.

Ongum av teimum feroyingum, sum høvdu verið til tingingar í Keypmannahavn, dámdi uppskotið hjá donsku stjórnini. Ilt er at siga, hvat hevði hent, um málið kom til atkvøðugreiðslu í tinginum; men hetta hendi í roynd og veru ikki. Tað er greitt, at sambandsmenn hildu stjórnaruppskotið vera sera víðgongt. Teir hildu, at stjórnin hevði slakað ov nógv fyri feroyskum sjálvstýrskrøvum. Fólkafloksmenn gjørdu greitt, at teir ikki tóku undir við uppskotinum. Javnaðarmenn kundu góðtaka partar av stjórnaruppskotinum; men teir førdu eisini fram atfinningar. Jákup í Jákupsstovu, sum tá umboðaði Javnaðarflokkin á tingi, boðaði frá, at hann ikki kundi taka undir við stjórnaruppskotinum sum grundarlag undir feroyskum-donskum felagsskapi. Tá hetta hendi, mistu Javnaðarflokkurin og Sambandsflokkurin tann lítla meirilutan, teir høvdu havt, og nú var greitt, at tað ikki fór at verða gjørligt at fáa danska uppskotið samtykt á tingi.

Til tess at fáa greiði á viðurskiftunum hevði Fólkaflokkurin hugsað sær, at feroysku veljararnir sluppu at atkvøða, um teir vildu hava politisku framtíðarstøðuna lagda:

1. nærri støðuni fyri 1940 enn stjórnaruppskotið,
2. ta leið stjórnaruppskotið vísir á,
3. fríari enn stjórnaruppskotið vísir, ella
4. loysing Danmarkar og Føroya millum.

Hetta varð ikki samtykt á tingi. Í staðin valdi lögtingsmeirilutin ta ultimativu "annaðhvørt-ella" loysnina, sum gav feroyingum valið millum: 1) stjórnaruppskotið, 2) loysing millum Føroya og Danmarkar. Tað var lögtingið, sum samtykti hetta, og danska stjórnin tók undir við hesum. Stjórnaruppskotið varð sent til hvørt hús í landinum. Í Kunngerð nr. 10 frá 18. juni 1946 (undirritað: Landsnevnd Føroya Lögtings 19. juni 1946, Th. Petersen, formaður) stendur m.a.:

- I. Ynskja tygum danska stjórnaruppskotið sett í gildi?
- II. Ynskja tygum loysing Danmarkar og Føroya ímillum?

...

Kunngerðin ásetir í § 4 fylgjandi reglu fyri atkvøðugreiðsluni:

"Atkvøðugreiðslan fer fram á tann hátt, at hann, ið atkvøður fyri einum punkti, setir kross við hetta. Atkvøðuseðilin er ógyldugur, tá ið ikki við vissu kann verða avgjørt, hvat punkt veljarin hevur

viljað givið sína atkvøðu, ella tá ið er skrivað annað á atkvøðuseðilin enn ein krossur".

14. septembur 1946

Ásett varð, at fólkaatkvøðan skuldi fara fram 14. september 1946. Veljarin skuldi taka støðu til teir báðar móguleikarnar, sum nevndir eru omanfyri. Men støðan gjørdist eitt sindur ógreið við tað, at Fólkaflokkurin, sum til tá ikki hevði boðað alment frá, um teir klárt og greitt vildu hava loysing (hinvegin var heilt greitt, at flokkurin ikki vildi góðkenna danska uppskotið), boðaði sínum veljarum frá, at flokkurin vildi vera takksamur, um fólkafloksveljarin atkvøddi fyri loysing; men hinvegin førði flokkurin fram, at teir veljarar, sum ikki dámdu stjórnaruppskotið, kundu skriva "nei" við stjórnaruppskotið. Hetta samsvaraði ikki við omanfyrinevndu kunngerð.

Á henda hátt sníkti Fólkaflokkurin ein triðja móguleika inn, og tað ber til at siga, at við hesum fekk fólkaatkvøðan dóm av at vera vegleiðandi. Áðrenn fólkaatkvøðuna søgdu sambandsmenn og javnaðarmenn greitt, at atkvøðuseðilin bert var gildugur, um krossur varð settur antin við "stjórnaruppskotið" ella "loysing".

Úrslitið av fólkaatkvøðuni var: Stjórnaruppskotið fekk 5499 atkv. Fyri loysing atkvøddu 5660 veljarar, og tað vóru 481 "nei"-atkv. (íroknað annars ógildar atkv.). Valluttøkan var 66,4% av øllum teimum, sum høvdu atkvøðurætt.

Samandráttur/meting

Undir seinra heimskríggi styrknaði og mentist føroyska sjálvstýrisrørslan. 5-ára skilnaður Føroya og Danmarkar ímillum setti síni spor. Ávirkan úr Íslandi, sum uppsegði Samveldislógina og harvið loysti endaliga frá Danmark í 1944, hevur eisini í ávísan mun sett sín dóm á politisku gongdina í Føroyum.

Føroyingar vunnu nógvan pening undir krígunum, serliga við at selja fisk til Bretlands. Vaksandi peningaliga vælfærdin hevur stimbrað áræðið hjá fólki - og hugin til at fremja politiskar broytingar.

Fyri kríggjð hevði Fólkaflokkurin virkað iðin fyri at leggja lunnar undir eitt føroyskt vinnulív, og hesa kós helt flokkurin upp gjøgnum krígsárini og longur fram.. Tað er tí væl skiljandi, at hesin vinnuflokkur var tann av táverandi føroysku flokkunum, sum gekk á odda fyri at vinna landinum størri politiskt frælsi. Eitt frælsi, sum gekk føroysku loysingini frá Danmark so nær, at fólkafloksmenn høvdu hugsað sær grundlógarfelagsskapin við Danmark avtiknan.

Longu í 1940 fingur føroyingar Bráðfeingisstýrisskipanina, sum í veruleikanum gav lögtinginum lóggávuvald. Sjálvt um hetta ikki broytti formligu støðu Føroya sum amt í danska ríkinum, so hevði tingið tó fingið rættindi, sum illa hevði borið til at tikið aftur frá tí, tá onnur lóg skuldi koma í staðin fyri Bráðfeingisstýrisskipanina. Eftir krígslok góðtóku danir, at Bráðfeingisstýrisskipanin skuldi vera galdandi, til onnur lóg loysti hana av.

Undir samráðingunum við føroyingar eftir kríggjð hildu danir seg mest til Sambandsflokkinn. Veruligi politiski mótstøðuflokkur ríkismyndugleikanna var Fólkaflokkurin; men eisini Javnaðarflokkurin og Sjálvstýrisflokkurin vildu hava broytingar í politisku viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar (sí t.d. uppskot javnaðarmanna um Vina- og frælsissáttmála millum londini bæði). Í 1946 var ikki gjørligt hjá javnaðarmonnum og sambandsmonnum at semjast um ein felags politikk viðvíkjandi framtíðar støðu Føroya í danska ríkinum.

Sambandsflokkurin, hvørs politiska høvuðsmál var og er at varðveita politiska, búskaparliga og mentanarliga sambandið við Danmark, tók undir við "Tilboðnum"- endaliga uppskotið donsku stjórnarinnar frá 25. mars 1946 - sjálvt um Sambandsflokkurin helt, at danir høvdu slakað ov nógv fyri føroyskum sjálvstýriskrøvum í nevnda tilboði. Í veruleikanum var helst so, at eingin føroyskur flokkur heilhugaður kundi taka undir við nevnda tilboði frá donsku stjórnini.

At atkvøðumeiriluti var fyri loysing tann 14. septembur 1946, loypti hvøkk á mong fólk bæði í Føroyum og Danmark, og hetta vísir, at meirilutin av føroysku veljarunum ikki lat seg ræða av "antin-ella" politikkinum hjá donsku stjórnini móti føroyingum.

Ítøkiliga tulkað merkir úrslitið av fólkaatkvøðuni, at føroysku veljararnir 1) við 161 atkvøðum í meiriluta valdu loysing millum Føroya og Danmarkar, og 2) vrakaðu uppskotið hjá donsku ríkisstjórnini um politiska nýskipan av viðurskiftunum millum bæði londini.

Í sjálvum sær merkti úrslitið av fólkaatkvøðuni ikki, at loysingin millum Føroya og Danmarkar í stundini var veruleiki; men nevnda úrslit merkti, at ein meiriluti av teimum veljarum, sum høvdu verið á vali tann dagin, fólkaatkvøðan fór fram, vildi hava Føroyar loystar frá Danmark.

Tað er veruleiki, at danska stjórnin og ríkisdagurin og - sum frá leið - ein meiriluti av færoyskum politikarum valdi ikki at virða ítøkiliga úrslitið av fólkaatkvøðuni, men hinvegin at finna fram til aðra loysn av politisku viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar.

Tað verður tí neyðugt at leita eftir nøkrum av høvuðsorsøkunum til, at bæði danir og meirilutin av færoyskum politikarum valdu at byggja politisku framtíð Føroya á ríkiseindina. Tann næsti kapitulin í frágreiðingini verður tí fyrri tað mesta bygdur á higartil ókent (ella lítið kent) skjalatílfar. Í hesum sambandi verður roynt at lýsa nakrar orsaker (sum higartil neyvan hava verið viðgjørðar) til, at danir lögdu so stóran dent á at varðveita Føroyar innan karmar danska ríkisins.

Heildartilvísing:

Annfinnur í Skála: "Stjórnarskipanarmálið 1946. Keldur til Føroya søgu", Tórshavn 1992.

Jákup Thorsteinsson og Sjúrdur Rasmussen: "Rigsfællesskabet mellem Færøerne og Danmark", Tórsh. 1999.

Jákup Thorsteinsson: "Ríkisfelagsskapurin" (fyrilestur í Norðurlandahúsinum, 1997).

DONSK SJÓNARMÍÐ VIÐVÍKJANDI RÍKISFELAGSSKAPINUM Í 1940-ÁRUNUM

Kanningarevni

Ætlanin við hesum kapitlinum er at lýsa serliga dansk, men eisini onnur sjónarmið, sum eru komin fram í sambandi við kjakið um støðu Føroya í danska ríkinum eftir fólkaatkvøðuna í 1946. Spurningar, sum kunnu setast fram í hesum sambandi, eru eitt nú: Hvussu tulkaðu danir úrslitið av fólkaatkvøðuni, og hvussu varð hetta úrslit viðgjørt politiskt? Hvat ávirkaði danskar politiskar avgerðir? Hevði støða Føroya í danska ríkinum áhuga uttan fyri nevnda ríki? Hvønn strategiskan (og harvið eisini politiskan) týdning høvdu Føroyar í andstøðuni millum stórveldini (fyri og) undir kalda krígunum?

Keldurnar

Tað heimildartilfar, ið nýtt verður sum grundarlag undir hesum partinum av viðgerðini, er at finna í: Udenrigsministeriets arkiv, Centraldepotet, Journal nr. 8 H 1 a, Aktpakke nr. 5, 7./8./1946 - 31./12./1947. Reol 6054, Rigsarkivet.

Politiskar avleiðingar av fólkaatkvøðuni 1946

16. septembur 1946 prentaði danska blaðið "Politiken" greinina "Flertal på kun 150 stemmer for Færøernes løsrivelse".

Fyrra partin av greinini hevði EM (Eiden Müller) skrivað. Dentur varð lagdur á, at "Afstemningen på Færøerne kom ikke til at give det helt klare billede af det overvejende folkeflertals ønsker", og so varð sagt, at "Afstemningsresultatet er dog ikke ensbetydende med, at Færøerne allerede automatisk er skilt fra Danmark" og framhaldandi: "Lagtinget har ikke forud for folkeafstemningen klart tilkendegivet, om afstemningen skal være bindende for Færøerne eller ej, og det bliver derfor lagtingets sag den 21. (september) at tage konkret stilling til resultatet og afgøre, om løsrivelsen skal gennemføres øjeblikkelig". So kom Eiden við einum tal-eksperimenti: "I mange kredse anstiller man sig iøvrigt følgende betragtning: Lægger man de ugyldige Nej-stemmer - der ikke kan betragtes som løsrivelses-stemmer - til forslagsstemmerne, får man 5980 stemmer, der ikke ønsker løsrivelse, mod 5650, der ønsker løsrivelse. Heraf har man lov til at udlede, at der reelt er 330 stemmers flertal for fortsat samhörighed, selv om naturligvis Nej-stemmerne ved stemmesammentællingen er og bliver ugyldige". EM var ikki einsamallur um hasa tulking.

Men, av størri týdningi var tað, sum forsætismálaráðharrin, **Knud Kristensen**, segði við Politiken (og eisini í danskum útvarpi). Fyrst legði hann dent á, at hann legði fram sítt persónliga sjónarmið, tí hann hevði ikki havt stundir til at samráðast við aðrar. Hann bar fram: "Når der er et flertal for løsrivelse, så må vi skilles ad; det har vi lovet færinger, og vi kan ikke omfortolke eller undlade at tage hensyn til en afstemning, hvis den ikke passer os. Vi har ingen glæde af færingerne, hvis de ikke vil være sammen med os, og vi må respektere flertallet for løsrivelse. Der må nu komme forhandlinger om, hvordan en adskillelse skal foregå; den må ske i fordragelighed ... Et flertal af færinger har valgt selvstændighed, og det må vi bøje os for. Jeg tror ikke, vi kan gøre yderligere indrømmelser, så hører næsten alting op. Når man har rettigheder, så har man også et ansvar. Men når færinger ikke vil længer, så kan vi ikke tvinge dem. Jeg har ikke drøftet sagen med nogen, men det er min opfattelse, at der nu må forhandles om, hvordan de kan blive frie". Hetta var greið tala, og sjálvtt um Knud Kristensen segði, at hetta var hansara "personlige opfattelse", so var hann hóast alt danskur forsætismálaráðharri. Tað kann ikki vera ivi um, at Knud Kristensen helt fólkaatkvøðuna vera bindandi, at hann helt, at danska uppskotið (sí

kapittulin frammanundan) var nóg víðgongt, at úrslitið av fólkaatkvøðuni mátti vera loysing, og at tað nú var neyðugt við samráðingum millum føroyskar og danskar myndugleikar um, hvussu loysingin skuldi setast í verk.

Aage Hilbert, amtmaður, hevði eina aðra útlekking í sama blaði: "Resultatet er beklageligt, fordi det ikke giver noget klart udtryk for, hvad det virkelige flertal af færinger vil. Efter udviklingen på Færøerne det sidste halve års tid er det i og for sig ikke nogen overraskelse, at der ikke blev noget klart flertal for regeringsforslaget, men det er samtidig en overraskelse, at der faldt så relativt mange stemmer for løsrivelse ... med det foreliggende resultat - 1/3 for forslaget, 1/3 for løsrivelse og 1/3, der ikke stemte - er stillingen blevet meget uklar, og det fremtidige forhold mellem Færøerne og Danmark kan vel herefter kun ordnes efter nye forhandlinger". Hilbert hevði ið hvussu er rætt í, at tær mongu loysingaratkvøðurnar vóru "en overraskelse" fyri mangar danir. Hann tulkaði ikki fólkaatkvøðuna sum bindandi og heldur ikki úrslitið sum ein loysingarmeiriluta.

Longu 17. septembur 1946 vísti "Information" í greinini "Præsident og statsminister holder sig klar på Færøerne" (hesir vóru ávikavist Edvard Mitens og Thorstein Petersen) á, at "Knud Kristensens udtalelser får konsekvenser i Thorshavn. Suderø vil ikke løsrives". Her varð víst á, at tað, sum Knud Kristensen hevði sagt um loysing, var frætt í Havn, og at Thorstein Petersen, sum frammanundan fólkaatkvøðuni ikki "uforbeholdent" hevði mælt sínum partamonnum til at atkvøða fyri loysing, nú sjálvur hevði valt loysingarleiðina. Thorstein Petersen segði við "Information": "Den færøske nation har vist sit kraftige ønske om selvstændighed. Der foreligger altså nu den situation, at det færøske folk og det danske folk er adskilt. Beslutningen står fast. Og vi står derfor nu over for at skulle føre det færøske folks vilje ud i livet. Vi må vælge de mænd, som skal lede nationen. De, der stemte for regeringsforslaget må sande det gamle ord om, at den, der graver en grav for andre, ofte selv falder i den ...".

Tað er heilt greitt, at nú ivaðust fólkafloksmenn ikki meira. Í teirra hugaheimi var úrslitið av fólkaatkvøðuni bindandi, meiriluti var fyri loysing, og loysingin skuldi fremjast sum eitt føroyskt tiltak, sum var grundað á fólkaatkvøðuna. Tá ið Thorstein tosaði um, at tann, ið grevur eina grøv fyri onnur ..., sipaði hann helst til, at sambandsmenn høvdu vissað danska vinstraflokkinn um, at stóð valið millum loysing og uppskotið hjá donsku stjórnini, so fóru føroyingar óivað at velja danska uppskotið. Á tann hátt var valið ein politiskur ósigur fyri bæði danska vinstraflokkinn og sambandsmenninar.

Men, sama dag vísti "Information" eisini at siga frá, at longu áðrenn Knud Kristensen hevði sagt sína hugsan um viðurskiptini millum Føroya og Danmarkar alment, hevði **Thorkil Kristensen**, fígghjálmaráðharrin og partamaður forsætismálaráðharrans, sagt: "Den færøske befolknings skæbne er nøje knyttet til Danmark og de andre nordiske lande, men det er alligevel et selvstændigt folk. Der kan ikke være tvivl om, at når resultatet blev, som det gjorde, er det bl.a. en følge af afspærringen efter 9. april. Færøerne blev besat af England og fik nær tilknytning til den engelske økonomi. Og lad det straks være sagt: afstemningen gav ikke noget klart billede af situationen. Det vil være farligt at træffe afgørelse om et folks skæbne på grundlag af afstemningen. Jeg formoder, at der kommer forhandlinger i gang, og det bliver en meget stor opgave for dem, der skal føre forhandlingerne. Færingerne er blevet sig selv bevidst som et særligt folk. På den anden side hviler økonomien på et spinkelt grundlag. Det vil være vanskeligt at undgå at komme i afhængighed af fremmede. Det er en betænkelig sag for Danmark og Norden. De nordiske landes skæbne hører sammen. For hver gang en bid rives løs af den kreds, vokser faren for, at visse stormagter vil interessere sig for andre dele. Det er i hele Nordens interesse, at alle dele af Norden bevares inden for den nordiske kreds. Det vil forhåbentlig lykkes med Færøerne".

Um hetta verður samanborið við tað, sum Knud Kristensen segði, so er greitt, at Thorkil Kristensen hugsaði "størri", enn forsætismálaráðharrin. Sjonarringurin var víðari. Thorkil Kristensen umrøddi føroyingar sum "et selvstændigt folk", men hann nýtti ikki orðið "nation". Undir krígunum vórðu Føroyar tætt knýttar at enska búskapinum; men lagna føroyinga var nær knýtt at Danmark og hinum norðurlondunum. Føroyar máttu varðveitast sum norðurlandskt øki. Um fólkaatkvøðuna segði hann bert: "Det vil være farligt at træffe afgørelse om et folks skæbne på grundlag af afstemningen". So kann spyrjast: hvaðani kom so vandin? Jú, hann kom uttanífrá. Frá londum, sum lógu uttanfyri Norðurlond. Av hesum var bert Ongland nevnt. Allir partar av norðurlondum skuldu varðveitast móti ágangi uttanífrá - eisini Føroyar. Vandin var fyri, at "visse stormagter" vóru áhugaðar í at ognar sær partar av norðurlandska økinum. Norðurlond máttu standa saman móti móguligum stórveldaágangi. Vóru hini stórveldini USA og USSR? Í 1946 hevði USA longu fyri fleiri árum síðani fingið fótin fastan í Grønlandi, og Bornholm var framvegis hersett av sovjetiskum hermonnum fram til apríl 1946. Eisini var stóða Finnlands mótvegis Sovjettsamvendinum ótrygg. Sjonarmið, sum líkjast teimum hjá Thorkil Kristensen, verða

viðgjörð seinri í viðgerðini. Í øllum førum benda tey á, at spurningurin um loysing millum Føroya og Danmarkar ikki bert var eitt "einfalt" politiskt mál millum tey bæði her nevndu londini. Tað hekk so mangt annað uppi í.

Tað, sum í hesi tíð hendi í Havnini gjörði tað alneyðugt hjá dønum at greiða tey politisku viðurskiftini í Føroyum sum skjótast.

Í einum telegrammi frá "Ritzaus Bureaus Korrespondent i Thorshavn", dagfest 18. septembur 1946, varð greitt frá, at: "Ved det overordentlige lagtingsmødes åbning i dag, proklamerede formanden, Thorstein Petersen, det færøske rige på grundlag af folkeafstemningen". Thorstein Petersen lýsti also føroyska statin uttan samráðingar við danir. Hetta merkir, at alment grundaði hann sín tjóðskaparpolitikk einans á úrslitið av fólkatakvøðuni. Hetta, vísti tað seg, kundu danir ikki gótaka (sí seinri í viðgerðini).

Eisini stendur í telegramminum: "De to repræsentanter for Suderø, Djurhuus, Sambandspartiet, og Dam, Socialdemokratiet, der havde foranlediget dette møde, fik ikke refereret deres vælgerhenvendelse i tinget (suðuroyingar vildu ikki loysa), idet formanden henviste til, at folkeafstemningen ville blive behandlet som en særskilt sag senere hen på Lagtingets samling. Suderø-repræsentanterne fastslog herefter, at formanden havde nægtet dem lejlighed til at forebringe henvendelsen for Lagtinget, og kapitulerede". Telegrammið endaði: "Sambandspartiets formand (A. Samuelsen) polemiserede skarpt mod lagtingsformanden om dennes proklamation af Færøstaten og hævdede, at grundloven, som stadig gælder for Færøerne, kan ikke ophæves ved folkeafstemning, i det mindste så længe lovgivningsmagten endnu ikke havde talt". Hetta sjónarmið, fer tað at vísa seg, samsvaraði væl við sjónarmiðini hjá politisku flokkunum í Danmark. Í Føroyum nærkaðust javnaðarmenn og sambandsmenn meira og meira hvørjum øðrum í stríðnum móti fólkaflokksmonnum.

18. septembur telegraferaði Vagn Hansen, kst. amtmaður, úr Havn (telegrammið er í avriti), at Thorstein Petersen m.a. hevði skrivað í Dagblaðnum dagin fyri, at lögtingsval átti at verið hildið skjótast gjørligt; men fyrst var neyðugt at skipa stjórn, og annars ikki gera týðandi broytingar fyrr enn fólksins nýggju umbøðsmenn høvdu tikið við starvi teirra. Annars framgongur av telegramminum, at Thorstein Petersen hevði skilt Knud Kristensen soleiðis (víst varð til útvarpsrøðu hjá Knud Kristensen), at skilnaður mátti vera millum føroyinga og dana, og nú mátti virkast saman um, at hesin skilnaður varð framdur í góðari semju, og at bert ein føroysk stjórn við fullari ráðharrarábyrgd fyri fólkavalda føroyska tinginum kundi fara til samráðingar við donsku stjórnina um úrslitið av fólkatakvøðuni.

Áritað á telegrammið við handskrift: Statsministeren (ella Statsministeriet, kann ikki lesast) kan ikke godkende denne fortolkning, 20/9 G.R. (Gustav Rasmussen). Danir høvdu ikki hugsað sær at góðkenna nakra føroyska stjórn við ráharrarábyrgd, sum teir skuldu samráðast við.

Í Havnini vaks spenningurin støðugt, og 18. septembur telegraferaði Vagn Hansen til Forsætismálaráðið í Keypmannahavn: "Ethvert forsøg på krænkelse af den gældende styreform vil naturligvis møde modstand fra den danske administration på Færøerne Stop Skulle eventuelle ulovligheder ikke kunne forhindres håber jeg, at regeringen i så fald vil sende inspektionsskib". Í danska forsætismálaráðnum var fundur millum fíggjarmálaráðharran, deptch. Andreas Møller, Hilbert amtmann (hóast hann var fluttur til Keypmannahavnar, var hann enn formiliga amtmaður í Føroyum. Vagn Hansen var settur amtmaður) og Gustav Rasmussen. Samtykt varð at fjarrita til Vagn Hansen: "Skulle der, som af Thorstein Petersen bebudet, blive dannet en færøsk regering, bør De i eget navn nedlægge formel protest mod en styreform, der ikke er fremgået af forhandling mellem lagtinget og regeringen i København. Embedsmændene bør uden at medvirke ved etableringen af eventuel ny styreform søge at undgå episoder og fortsætte administrationen af løbende og vigtige sager. Ønskes lagtingsvalg afholdt bør De medvirke dertil eventuelt tolerere det...". Áritað við handskrift stendur: "Godkendt af statsministeren (han er i Jylland) under telefonsamtale med finansministeren. 19/9 GR").

So høvdu danir á hægsta staði (uttan tó at forsætismálaráðharran var beinleiðis við) samtykt ikki at góðkenna eina møguliga føroyska stjórn. At danska stjórnin veruliga metti støðuna at vera hættisliga kom fram í skrivi frá Arup (hann var ráðharraskrivari í forsætismálaráðnum) til Gustav Rasmussen, uttanríkismálaráðharran. Skrivið er dagfest 20. septembur, og sagt varð, at flotamálaráðið (marineministeriet) hevði sent telegramm í kodu til kapteinin á "Thetis" við hesum boðum: "Afgå snarest Thorshavn Red stop Sæt Dem i forbindelse med amtmanden inden andre går i land stop Meld ankomst Thorshavn red". 24. september boðaði "Marineministeriets Efterretningsstation" í "Afskrift af melding 29802 fra Thetis" frá, at "Situationen i Thorshavn fuldstændig normal og rolig. I lagtingsmødet i dag ikke bragt endelig klaring, men mødet fortsættes mandag. Løsrivelse synes dog mest sandsynlig, da Folkeflokket har fået tilslutning af

een socialdemokrat (viðm.: Jákup í Jákupsstovu) og dermed flertal í lagtinget ...". Einkí bendir á, at kapteinurin á "Thetis" hevði fingið boð um at nýta hervald móti føroyingum. Heldur skuldi hetta skiljast á tann hátt, at danir vildu gera greitt, at tað vóru teir, ið høvdu valdið, um veruliga á stóð.

Fáar dagar frammanundan, 19. september 1946, hevði "Information" boðað donskum lesarum frá tí, sum hendi á stutta lögtingsfundinum 18. sept., tá Thorstein Petersen "proklamerede Færø Riget". Tað var Mogens Nyholm, sum skrivaði greinina, og er hon mest sum endurtøka av tí, sum sagt er frammanundan; men hetta kann verða endurgivið: "Det færøske lagting trådte sammen i aftes kl. 18. Tilstrømningen til tilhørerspladserne og sammenstimlen af folk uden for lagtingsbygningen var større end nogensinde. I bygningen var der næsten ikke til at få luft. Udenfor var der slået nogle plakater op med ordlyden af en amerikansk bladartikel om Færøerne. Det var "New York Herald Tribunes" advarende ord om, at et så lille land som Færøerne ikke af strategiske grunde kunne ligge alene" (mín undirstriking og kursiv, JT). Hetta vísir vaksandi útlendskan (her amerikanskan) áhuga fyri politisku viðurskiftunum í Føroyum. Legg til merkis, at amerikanarar tosa um strategiskar orsakir.

Men eisini **Frakland** hevði givið hesum problematikki gætur. Í skrivi frá "Kgl. Dansk Gesandtskab" í París", dagfest 17. sept. 1946 til danska uttanríkisráðið (genpart fra 5.F.S.a, stemplað: UM. 20. sept. 1946, 8.H.1.a.) segði ein J. C. W. Kruse frá, at Louis Tissot, ið var serkønur í skandinaviskum viðurskiftum hjá "Le Monde", hevði skrivað grein um "de skandinaviske landes forposter i Nordatlanten". Í greinini var viðvíkjandi Danmark umrøtt, hvussu Ísland longu hevði tikið loysing, og hvønn veg tað bar í Føroyum. Tissot metti sambandið millum Føroya og Danmarkar at vera hótt, og hann legði dent á (endurgivið á donskum), "at stormagterne ikke har modarbejdet de uafhængighedsbestræbelser, som f.eks. Færøerne har givet udtryk for" (undirstrikað JT).

Samráðingarnar í Keypmannahavn millum føroysku sendinevndina og donsku stjórnina vóru eisini umrøddar. Tissot helt, at undir hesum samráðingum hevði danska stjórnin givið nógv eftir. Viðvíkjandi hersetingini av Grønlandi og Føroyum var sagt frá, at danski verjumálaráðharrin, Harald Petersen, hevði vónað, at amerikumen og bretar skjótt fóru at fara úr Grønlandi og Føroyum (viðm.: seinastu bretska hermenninir fóru úr Føroyum í september 1945). Um russisku hersetingina av Bornholm var skrivað (í danskari endurgeving) : "Hvis man trækker en parallel mellem besættelserne af Grønland og Færøerne, må man, forklarer Tissot, sige, at russerne ved at forlade Bornholm meget hurtigt og under passende former, har gjort sig fordelagtigt bemærket i København".

Síðani kemur ein umrøða av russiskum áhugamálum á Svalbard: "Om hele spørgsmålet siger han (Tissot), at særlig Danmarks stilling var udsat, fordi det vanskelig kan acceptere at slippe kontrollen med disse lande, til hvilke de har bragt kristendommen og civilisationen. Disse forposter har for Danmark en moralsk værdi og betyder også et spørgsmål om prestige for landet" (viðm.: Danir høvdu einki við Svalbard at gera, og teir høvdu ikki kristnað føroyingar. Í hvønn mun, danir høvdu "civilserað" føroyingar, kunnu onnur taka støðu til). At tað kundi vera ein politisk "prestiga" fyri Danmark at varðveita Føroyar innan karmarnar av danska ríkinum, er væl hugsandi. Slík hugsan var ikki ókend tá í tíðini, heldur enn nú.

Í greinini verður eisini nevnt, at danin Oldenow hevði svarað norska Quislingráðharranum, Lunø, aftur, tá hesin hevði tosað um norsk áhugamál í arktisku økjunum, at "fastholdelsen af Grønland og andre besiddelser under den danske krone var et æresspørgsmål for landet".

Endurgevingin av fronsku greinini í "Le Monde" endar við orðunum: "Men også Sverige... er interesseret i disse spørgsmål, fordi dette land ønsker at være det skandinaviske fællesskabs ældste datter, ligesom Island fra svensk side betragtes som en fjerntboende søster, således at Sveriges sympati er så meget desto bemærkelsesværdi gere som stormagternes interesser synes at krydses i disse egne af jorden".

Hóast ítøkiligar miskiljingar, sum tó í tí stóra samhanginum hava avmarkaðan týðning, er greinin í "Le Monde" áhugaverd. Aftanfyri hómast ein vaksandi norðurlendsk felagskensla eftir heimskríggið, samstundis sum stórpólitisku viðurskiftini í heiminum (spenningurin millum vesturheimin og eysturheimin) øtlaðust. Um hetta verður samanborið við tað, sum Thorkil Kristensen segði (sí omanfyri), so verður meira og meira sjónligt, at bæði skandinavisk og stórpólitisk hugsan hevur ávirkað danska støðutakan til føroyska loysingarspurningin. Hetta kemur sjónskari fram seinri í viðgerðini.

Ein hending, sum fór fram í Havnini í hesum døgum, kann vera áhugaverd í hesum sambandi: Eitt bretskt herskip kom til Havnar. Tað hevði Dannebrog á stórmastrini; men tað tykist sum bretska konsulin Slaymaker fekk í lag, at Dannebrog varð tikið niður, og føroyska flaggið vundið á

stong. Hetta dæmdu amtmanninum sera illa, og hann telegraferaði til Forsætismálaráðið 20. sept., at hann hevði greitt Slaymaker frá, at "der endnu ingen ændret situation foreligger hverken statsretlig eller folkeretlig". Amtmaðurin segði um Slaymaker: "Han er ingen betydelig mand, fører utvivlsomt sin egen politik for at forblive her, og har næppe sin regering bag sig. At konsulen driver for Danmark skadelig virksomhed, vil den engelske regering sikkert kunne få bekræftet (af den herværende konsul Brockie)". Um vitjanina varð sagt: "Officielt skyldes besøget blot minestrykning i omkringliggende farvande". Hendingin virkar mest sum skemtilig; men danskir myndugleikar tóku hana í álvara. Málið endaði hjá ovastu bretska myndugleikunum. Eingin ivi skuldi vera um, at tað var Danmark, sum hevði yvirvaldið (suverenitetin) yvir Føroyum.

19. september 1946 fór "chiffertelegram" frá donsku stjórnini til "samtlige gesandtskaber". Her vórðu endurgivin boðini frá danska forsætismálaráðnum til danska amtmannin í Føroyum um at mótmæla, um Thorstein Petersen fór at skipa føroyska stjórn, uttan at samráðingar um hetta høvdu verið frammanundan við donsku stjórnina.

Til sendistovuna í London varð lagt afturat: "Amtmanden har indberettet engelsk ministryger ankom 18. septenber Thorshavn ombyttede dansk flag med færøsk flag efter britisk konsuls råd. De bedes over for britiske regering udtale danske regerings alvorlige beklagelse heraf og søge udvirket at konsulen instrueres om, at der ikke foreligger nogen statsretlig eller folkeretlig forandring der kunne begrunde en sådan disposition".

Danski sendiharrin í London tá var Eduard Reventlow, vinmaður Henrik Kaufmann, sum samstundis var danskur sendiharri í Washington. Tað var Kaufmann, ið hevði so stóran leiklut í sambandi við amerikonsku herstöðirnar í Grønlandi. Undir krígunum førði hann mest sum sín egna politikk móttvegis USA. Hann hevði ikki álit á donsku stjórnini, meðan Danmark var undir týskum hervaldi. Reventlow var kendur við viðurskiftini í Føroyum. Hann hevði verið her undir krígunum. Seinri í viðgerðini verður víst á, hvussu hann hevði ávirkan á danska Føroya-politikkin.

21. september 1946 boðaði danska **forsætismálaráðið** donskum sendistovum kring allan heimin frá almennu politisku stöðutakan síni til tær hendingar, sum fóru fram í føroyskum politikki: "Regeringen finder anledning til at udtale følgende: Ved den nu afholdte folkeafstemning, som er besluttet og tilrettelagt af lagtinget, men som regeringen har fundet ønskelig, blev der på regeringsforslaget om betydeligt udvidet selvstyre afgivet ca. 5.550 og for løsrivelse ca. 5650 stemmer, medens 480 stemmer var ugyldige og ca. 5900 vælgere ikke har afgivet stemme. Under forhandlingerne i begyndelsen af året erklærede regeringen, at dersom Færøerne måtte ønske den fulde selvstændighed og ophør af det historiske samhørsforhold med Danmark, ville den fuldt ud respektere dette ønske. Dette standpunkt fastholder regeringen. Hvorledes man end vil bedømme udfaldet af folkeafstemningen er det imidlertid klart, at afstemningen hverken i sig selv medfører en ny folkeretlig eller statretlig stilling for øerne eller giver lagtinget hjemmel til ensidig at indføre en sådan nyordning. En ensidig handling af denne karakter ville være ulovlig og ville ikke kunne anerkendes af regeringen. Enhver ændring i den hidtidige ordning må fremgå af en forhandling mellem lagtinget og rigets myndigheder. Tanken om udskrivning af lagtingsvalg kan regeringen tiltræde. Erklæringen er tiltrådt af repræsentanter for samtlige politiske partier".

Henda útsøgn er sera týðningarmikil, tí her varð stöðutakanin hjá donsku stjórnini klárt og greitt sett upp. Her er lítið at ivast í. Vildu føroyingar hava fult sjálvstýri, fór stjórnin at virða hetta ynski til fulnar. Stjórnin góðkendi ikki "Nei"-atkvøðurnar. Fólkaatkvøðan gjørdi í sjálvari sær ongar fólka- og statsrættarligar broytingar millum Føroya og Danmarkar (hetta er óivað beint). Løgtingið hevði ikki loyvi til bert sjálvt at fremja nakra nýskipan av stöðu Føroya. Slíkt tiltak hevði í sjálvum sær verið ólógligt, og stjórnin kundi tí ikki taka undir við hesum. Skuldu broytingar fremjast í viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar, skuldi hetta henda við stöði í samráðingum millum lögtingið og myndugleikar ríkisins. Viðmerkjast kann her afturat, at sjálvt um tað vóru fleiri loysingaratkvøður enn atkvøður fyri stjórnaruppskotinum, so merkti hetta ikki í sjálvum sær, at Føroyar bert kundu fara út úr felagsskapinum við Danmark uttan víðari - sæð úr ríkissjónarmiði úr Keypmannahavn, tí at tað vóru 2 partar í felagsskapinum. Tað vóru eisini danir, ið mettu, at tað, sum Thorstein Petersen og Fólkaflokkurin vóru í ferð við at fremja, var einki minni enn uppreistur.

Tað, sum varð sagt í skrivinum til donsku sendistovurnar, varð kunngjørt danska amtmanninum í Føroyum í skrivi frá 22. sept. Lagt varð afturat: "Den i Deres telegram nævnte lagtingsbeslutning om protokolførslen fra mødet den 18 vedrørende suverænitetten over Færøerne er derfor ugyldig. En eventuel vedtagelse af det af 12 lagtingsmedlemmer den 21. september fremlagte forslag til lagtingsbeslutning ville ligeledes være ugyldig. Organer, der måtte være skabt i henhold til en sådan beslutning ville være ulovlige og kunne derfor ikke udøve nogen myndighed. Overhovedet må det have sit forbillede ved den hidtidige ordning, så længe denne ikke på lovlig måde er ændret ved forhandlinger mellem lagtinget og rigets myndigheder...".

Nú var heilt greitt, at danska stjórnin ikki fór at lata sær lynda politikkin hjá løgtingsmeirilutanum. Varð hildið fram við loysingarpolitikkinum, fór danska stjórnin at taka einhvørji stig til at forða fyri politisku gongdini í Føroyum.

1. 23. september 1946 skrivaði **Hilbert** til Knud Kristensen, forsætismálaráðharra. Hilbert var tá í Keymannahavn. Hann setti fram sjónarmið síni í 4 stórum pettum. Í stuttum vóru sjónarmiðini hesi: 1. Fyrst mátti stjórnin greitt taka støðu til, um hon vildi seta seg ímóti loysingini á hesum grundarlagi: Fólkaatkvøðan og løgtingsavgerðin. Hilbert helt tað vera heilt greitt ("det er klart for enhver") at tilboðið frá dansku stjórnini til Føroyar ikki hevði tað merking, at fólkaatkvøðan í sjálvari sær avgjórði spurningin um sambandið millum londini, ella at løgtingið við støði í fólkaatkvøðuni einvegis kundi taka avgerð um nevnda samband. Men hetta helt hinvegin løgtingsmeirilutin, og hetta kundi, sum lað ljóðaði, skjótt føra til, at ein stjórn varð skipað í Føroyum. "Uanset en sådan fremgangsmåde fra lagtingsflertallets side er forkastelig i enhver henseende, måtte man formentlig fra dansk side nøjes med protester m.v., hvis man havde det standpunkt, at afstemningen ubetinget måtte føre til adskillelse. Der ville i så fald have været enighed mellem regeringen og lagtingsflertallet om resultatet (løsrivelse) efter afstemningen, og det ville derfor næppe have været heldigt at tage en stor kamp om fremgangsmåden".

2. Men, aftaná fráboðanina frá stjórnini 20. sept. og svar stjórnarinnar til Thorstein Petersen 22. september (um amtið) var greitt, at stjórnin ikki viðurkendi løgtingsins rætt til at virka sjálvstøðugt (ella taka egnar politiskar avgerðir, uttan at spyrja stjórnina eftir).

3. Tað var orsök til at óttast fyri og rokna við, at tær greiðu ávaringarnar frá stjórnini, ávísingarnar til at løgtingsmeirilutin fór fram í heimildarloysi, og áheitanirnar um at varðveita status quo til stjórnin kundi fara til samráðingar við eitt nývalt løgting, ikki fóru at forða løgtingsmeirilutanum í at gera eina føroyska stjórn, og at kunngerá hetta og loysingina ("selvstændigheden") fyri útlondum - og at royna at yvirtaka alla fyrisingina av Føroyum.

Tá løgtingsmeirilutin hevði tikið eina tílíka avgerð var neyðugt, at danska stjórnin tók tað næsta stigið, og Hilbert hevði hetta uppskot til stjórnina:

a. Tilsøgnin til føroyska fólkið um sjálvstøðu skuldi standa við; men sjálvstýri kundi bert fremjast á lógligan hátt, nevniliga við, at ríkisdagur og stjórn medvirkaðu - og ikki við løgtingsins einvísu fremferð.

b. Stjórnin kundi ikki medvirka til at stovna føroyskt sjálvstýri - grundað á eina fólkaatkvøðu, har bert 1/3 av veljarunum hevði atkvøtt fyri sjálvstýri og grundað á eina avgerð hjá løgtingsmeirilutanum, ið bert var 12 av 23 tingmonnum. Eisini ivaðist Hilbert í, um hesin tepri tingmeiriluti hevdu fjøldina av føroysku veljarunum aftan fyri seg.

c. Stjórnin mátti síðani meta tað vera neyðugt, at nýval til løgtingið varð sett í verk sum skjótast, og stjórnin skuldi beinanvegin taka upp samráðingar við nýggja løgtingið við atliti at tí tilsøgnini um sjálvstýri, sum var givin "eller en samhörighedsordning efter retningslinjerne i regeringens tilsagn af 27. marts 1946".

d. Til hesar samráðingar vóru loknar, skuldi bráðfingisstýrisskipanin frá 9. mei 1940 standa við.

e. Stjórnin skuldi fullgera umrødda politikkin á lógarinnar grund við at senda tingið heim og skriva út nýval.

f. Tað, sum løgtingsmeirilutin hevði sett í verk (føroysk stjórn osfrv.), var ólógligt og ikki galdandi og skuldi setast til vikis, "om fornødent ved anvendelse af de retsmidler, som loven anviser".

4. Um stjórnin valdi at føra tann politik, sum Hilbert her hevði ávíst - "hvad jeg for mit vedkommende meget henstiller" - mælti Hilbert eisini til, at stjórnin straks sendi eina sendinevnd til Føroya "for at denne på stedet kan bistå den konstituerede amtmand, de øvrige tjenestemænd samt den loyale del af befolkningen ved gennemførelse af den fastlagte politik og ved imødegåelse af de vanskeligheder, der må befrygtes. Der vil kunne opstå spørgsmål om anvendelse af magtmidler, og der vil utvivlsomt opstå en række andre vanskelige spørgsmål, som det er meget vanskeligt for en konstitueret amtmand at klare alene ... Fra mine egne erfaringer på Færøerne ikke mindst i krigsårene ved jeg, hvor vanskeligt det kan være at stå alene deroppe i vanskelige situationer ... Jeg føler mig ligeledes efter mit mangeårige intime og gode samarbejde med formændene for Sambandspartiet, Socialdemokratiet og det gamle Selvstyreparti forvisset om, at også disse med den største glæde ville se, at en delegation fra regeringen kom til Færøerne. Deputationen måtte ubetinget ledes af en minister, fordi kun en minister har den fornødne autoritet til at tale og handle på regeringens vegne, men jeg mener samtidig, at det er meget betydningsfuldt, at departementschefen i statsministeriet er deltager for

at sikre kontakten til Færøernes særlige ministerium, ligesom jeg anser det for naturligt, at jeg selv, som stadig beklæder stillingen som amtmænd over Færøerne, deltager i den foreslåede sendelse".

Hetta var ikki smávegis. Hilbert man hava havt ring minni úr Føroyum. Ilt er at siga, hvussu nógv jura var í hesum skrivi, sum nógv meira er at meta sum ein politisk tilráðing. Einum hevði hann ið hvussu er rætt í: tað var uttan iva lógligt sum so at senda tingmenn til hús, tí hetta var heimilað í løgtingslógini frá 1953 (sí seinri). Spurningurin er bert, um danir ikki nýttu henda móguleika líka so nógv úr politiskum sum úr lögfrøðiligum sjónarmiði, tá hetta veruliga varð gjørt.

Hilbert góðkendi als ikki úrslitið av fólkaatkvøðuni, og hann góðtók als ikke rættin hjá føroyingum til at taka loysing, men heldur ta tilsøgn, sum stjórnin hevði givið føroyingum í tí uppskoti, sum veruliga fall við fólkaatkvøðuna. Hetta danska uppskot var eitt neyðsemjuuppskot, sum í veruleikanum ongum føroyskum flokki dámdi serliga væl. Tað, hann helt um føroyska loysingarrørslu, kom fram í orðunum "en sådan fremgangsmåde fra lagtingsflertallets side er forkastelig i enhver henseende", tí henda orðing er ikki bert konstaterandi, tað eru kenslur uppi í. Heldur ikki tóktist hann at fíra fyri at nýta vald móti føroyingum, um hetta gjørdist neyðugt. Sum heild kann sigast, at brævið frá Hilbert er tað mest harðliga danska skrivið, sum er at finna millum skjøluni í uttanríkisráðnum í hesi tíð. Í veruleikanum var skrivið hjá Hilbert ein tilráðing til dansku stjórnina um at seta hart móti hørðum í Føroyum.

Tingmenn sendir til hús

25. September 1946 fóru boð frá dansku stjórnini til danskar sendistovur kring heimin, har sagt varð: "På derom af statsministeren nedlagt forestilling har det under 24. d.m. behaget Hans Majestæt Kongen at bestemme, at Færøernes Lagting opløses med øjeblikkelig virkning, og at nyvalg til lagtinget finder sted snarest, således at amtmændene over Færøerne foretager det i så henseende videre fornødne i overensstemmelse med lagtingsloven af 28. marts 1923" (í § 20 í nevndu lóg stóð: "Kongen kan opløse lagtinget"). Hesi boð komu sjálvandi fyrst og fremst til amtmannin og lögtingið.

Grundgevingarnar fyri støðutakan stjórnarinnar eru tær somu, sum nevndar eru fyrr í viðgerðini. Tær verða tí ikki endurtiknar her - bert tað afturat, at stjórnin m.a. gjørdi vart við, at atgerðirnar hjá tingmeirilutanum vóru brot á § 18 í táverandi dansku grundlógini.

Sum framgongur av frágreiðingini, so hava so mong sjónarmið gjørt seg galdandi í sambandi við spurningin um støðu Føroya í ríkinum. Hesi hava verið statsrættarlig, politisk, tjóðskaparlig, strategisk, spurningurin um danska æru í sambandi við at halda fast við Føroyar, realpolitisk viðurskifti v.m.. Eisini úr Føroyum komu boð og skriv beinleiðis og óbeinleiðis til dansku stjórnina.

Eitt av hesum var fjarrit frá P.M. Dam og J.P. Davidsen til Christmas Møller, dagfest 20.09.1946, soljóðandi:

"Henstiller konfidentielt De gør Deres yderste foranledige udtalelse fra dansk autoritativ side snarest muligt helst inden lørdag aften at man anser udskrivelsen af nyt lagtingsvalg med påfølgende optagelse af nye forhandlinger for påkrævet / Dam Davidsen.

Her er so dømi um, at tveir føroyskir javnaðarmenn vendu sær til ein konservativan danskan politikara fyri at fáa hann at mótvirka politisku gongdina í Føroyum.

Reventlow, danskur sendiharri í London, er umrøddur fyrr. 19. sept. 1946 sendi hann eitt persónligt skriv til Gustav Rasmussen, har hann greiddi frá síni hugsan um politisku viðurskiftini í Føroyum. At varðveita sambandið millum Føroya og Danmarkar hevur verið eitt hjartamál fyri Reventlow: "Det forekommer mig at være en tragedie, dersom planen om fuldstændig løsrivelse virkelig realiseres ... det må være vor pligt at gøre vort yderste for at opnå en ordening, hvorved et vist fællesskab i statslig henseende med øerne opretholdes. For mig har det aldrig stået som noget meget vigtigt at få færingerne til at akceptere betegnelser som f.eks. "Rigets enhed". Eet må vi nemlig indrette os på at erkende og tage konsekvenserne af, og det er, at færingerne betragter sig selv som en særlig nation. Det er naturligvis et stort ord at bruge. Det er også muligt, at det ikke kan holde for en videnskabelig bedømmelse. Men således føler Færingerne det uden tvivl selv. Ethvert villigt offer fra dansk side på dette alter vil være egnet til at stemme disse vore særprægede "nordiske brødre" forsonligt". Tilráðingin til danir er also at góðkenna føroyska tjóðskaparkenslu og føroyskan tjóðskap, og so samstundis at halda Føroyar innan fyri karmar danska ríkisins. Sambandið skuldi varðveitast undir einumhvørjum formi, og tað er júst tað, sum hendi við heimastýrislógini frá 1948.

Tað hevði eisini tikið Reventlow fast, tá Ísland loysti frá Danmark: "Jeg sørgede derover både af hensyn til kongen og af hensyn til dansk prestige i verden". Gongdin í Føroyum tók honum enn fastari: "For Færøernes vedkommende gør begge disse betragtninger sig gældende snarest i potenseret grad".

Men í Føroyum var støðan tó ein onnur, metti Reventlow, tí: "selve det mål, der tilstræbes af separatisterne på øerne, nemlig disses absolutte uafhængighed, er en utopi. Det sidste erkendes sikkert af mange, selv blandt de færinger, der nu - vildledt af en samvittighedsløs agitation - har ønsket at stemme sig bort fra Danmark ...".

Føroyar sum sjávvstøðugur statur - tað bar heilt einfalt ikki til, eftir hugsan Reventlows.

Onnur dansk sjónarmið

Undir viðgerðini av donsku figgjarlógini í oktober 1946 komu ymisk dansk sjónarmið fram um Føroya-málið.

Hans Hedtoft ynskti, at sambandið millum Føroya og Danmarkar ikki slitnaði. Hann helt tað vera beint at útskriva nýval til løgtingið, eftirsum verandi løgtingsmeirilutin var farin so einvíst fram. Viðurskiftini fóru helst at vera meira greið eftir løgtingsvalið, og "vi ønsker af et oprigtigt hjerte, at det kommende lagtingsvalg på Færøerne må blive et håndslag til Danmark". Hann viðurkendi, at føroyingar vóru "et folk for sig", at eitt greitt føroyskt loysingarynski skuldi virðast. Samstundis fegnaðist hann um, at sambandsmenn, javnaðarmenn og sjávvstýrismenn "står fast sammen i kampen for, at båndet ikke skal bryde mellem vore to folk".

Um hetta samstarv millum samb., jvnf. og sjávvst. segði **Sønderup**: "Man må oprigtig håbe og ønske, at den enighed, hvormed de færøske partier, der ikke ønsker løsrivelse, samarbejder, må give et sådant resultat, at man kan give sig håb om fortsat samhørighed. Det er min faste overbevisning, at en adskillelse mellem Færøerne og Danmark folkeligt set vil betyde tab for begge parter".

Christmas Møller legði serliga dent á: " ... det færøske folk skal vide, at vi ser på det som et folk og en nation med sit særlige sprog, sin særlige nationalitet, kultur og historie. Der vil blive sorg i Danmark, hvis samhørigheden skal ophøre ... ".

Hesi, og mong afturat, vóru tey føgru orðini; men **Aksel Larsen**, sum eisini ynskti Føroyum og sambandinum við Danmark alt gott, kom við hesum sjónarmiði afturat: "De (Føroyar) har i århundred hørt sammen med Danmark. Det er fælles med Skandinaviens folk, færingerne har deres kultur, de er af samme sprogstamme, her hører de hjemme. De vil formentlig ikke kunne stå økonomisk alene, og hvis de skulle blive skilt fra Danmark, så risikerer man, at Færøerne bliver en katebold for imperialistiske stormagtsinteresser. Det kan hverken være i Danmarks, i Skandinaviens eller i Færøernes interesse ..." (undirstrikað JT). Aksel Larsen var tá á døgum tann leiðandi kommunistiski politikarin í Danmark. Tá hann tosaði um "imperialistiske stormagtsinteresser", hevur hann havt Bretland og USA fyri eyga.

Eisini **Viggo Starcke** hevði hesi viðurskifti í huga: "Dette (góð viðurskifti við Føroyar) er et ønske fra dansk side, ikke et krav. Spørgsmålet er en hjertesag for Danmark, fordi vi har den største interesse i et sådant samarbejde, ikke så meget af økonomiske grunde som af hensynet til hele Norden, idet usikre eksperimenter kan drage ikke blot Færøerne og Danmark, men hele Norden ind i internationale forviklinger, hvis udvikling ingen kan forudse, heller ikke færingerne (undirstrikað JT).

Løgtingsval (nov. 1946) og heimastýrslóg (mars 1948)

Fólkaflokkurin valdi undir mótmæli at boyggja seg fyri avgerðini hjá donsku stjórnini um at senda tingið heim og útskriva nýval. Til hetta val fekk Fólkaflokkurin 8 tingmenn, Sambandsflokkurin fekk 6, og listasamgongan millum Javnaðar- og Sjávvstýrisflokkkin eisini 6 tingmenn. Nú var ikki longur gjørligt at fáa til vega løgtingsmeiriluta fyri loysing; men hinvegin bar nú til at fara til samráðingar við danir um framtíðar stjórnarstøðu Føroya. Ítøkiliga politiska og lögfrøðiliga úrslitið varð lóg nr. 137 frá 23. mars 1948 um heimastýri Føroya. Í tinginum varð heimastýrisskipanin samtykt av Sambandsflokkinum, Javnaðarflokkinum og Sjávvstýrisflokkinum. Fólkaflokkurin atkvøddi ikki fyri heimastýrslógini. Seinri verður greitt eitt sindur meira frá pørtum av innihaldinum í heimastýrslógini - í tann mun hetta hevur týdning fyri setningin hjá hesi viðgerð.

Ein politisk meting

Beint eftir løgtingsvalið 8.11.1946 skrivaði Reventlow eitt persónligt bræv til Gustav Rasmussen,

uttanríkismálaráðharra, dagfest 12.11.1946 í London.

Hann hevði verið í Føroyum í 1942 og hevði m.a. verið í sambandi við fleiri sjálvstýris- og loysingarfólk. Honum dámdi væl úrslitið av lögtingsvalinum, og hann metti hetta at hava stóran týdning fyri Danmark.

Í hesum sambandi kom hann við einum tilmæli til uttanríkisráðharran, har hann ávaraði danir ímóti at halda, at valúrslitið skuldi tulkast á tann hátt, at føroyingar høvdu viðurkent, at teir ikki kundu vera Danmark fyri uttan. Støðan var heldur tann, at nú var tann psykologiskt rætta løtan at gera nakað munagott fyri viðurskifti Danmarkar við Føroyar.

Í sambandi við komandi samráðingar við føroyskar myndugleikar áttu danir ikki at leggja dent á formalistisk sjónarmið, men eitt nú viðurkenna tann veruleika, at føroyingar kendu seg sum serstaka tjóð. Og júst í hesum sambandi skuldu danir minnast til, "at Danmark ingen som helst mulighed har for at forsvare øerne, at disses befolknings skæbne under sidste krig blev diametralt modsat af det egentlige Danmarks, og at vi under ingen af de to verdenskrige var i stand til at sende øerne de fornødne materielle forsyninger" (Undirstrikað, JT).

Í hesum sambandi nevndi hann eisini føroyska flaggið, sum hann umrøddi sum "et etableret faktum". Virdu danir føroyska flaggið, gjørdur teir samstundis tað, at føroyingar fóru at virða danska flaggið. Føroyskur serkunneiki átti at vera umboðaður í uttanríkismálaráðnum, tí at føroyska vinnulívið var so ólíkt tí danska - og kravdi tí serligt fyrilit. Reventlow hevur fyri ein part verið ávirkaður av viðurskiftum Bretlands við dominions og onnur bretska øki, og hann vísti í tí sambandi á, hvussu Isle of Man var knýtt at bretska krúnuni. Hann mælti donskum myndugleikum til "largesse", tá teir fóru undir samráðingar við føroyskar myndugleikar um framtíðar stöðu Føroya í danska ríkinum. Bert á slíkum útgangsstøði kundu bondini gerast sterk landanna millum. Høvuðsendamálið hjá Reventlow hevur alla tíðina verið, at sambandið skuldi varðveitast, men í nýggjardum og styrktum formi.

Reventlow var av teirri hugsan, at Danmark í ávísan mun stóð í skuld til Føroya. Ikki júst í búskaparligum týdningi; men danir sýndu Føroyum ov lítlan áhuga, teir áttu í størri mun at sýna føroyskum serýðkennum størri virðing - eitt nú máli og mentan, sum føroyingar vóru ernir av. Danskt samskifti við Føroyar mátti styrkjast.

Og so kemur tað, sum hevur størri týdning í sambandi við setningin í hesi viðgerð: "Jeg har i højeste grad været optaget af valget og glæder mig nu meget over dets udfald. Samtidig synes jeg som sagt, at vi fra dansk side bør forstå, at der kræves noget af os, og at vi bør prøve at overvinde vor manglende interesse for vore langt borte liggende besiddelser. Var Færøerne gledet fra os nu, ville vort forhold til Grønland være blevet endnu vanskeligere". "**NB!**" - er skrivað við handskrívt við hesi seinastu orðini í skrivinum til Gustav Rasmussen. Danska sendiharranum í London hevur verið greitt, at varðveittað sambandið við Føroyar hevur gjørt tað lættari hjá dønum at halda fast um sambandið við Grønland, sum geografiskt liggur í tí norðuramerikanska heimspartinum. Her var so aftur ein orsök til at varðveita Føroyar sum part av danska ríkinum. Gustav Rasmussen hevur eisini lagt dent á, at tá danir bert fá ár frammanundan høvdu mist Ísland, so fór vegurin til Grønlands at verða ov langur, um eisini Føroyar fóru burtur úr ríkinum.

(Um viðurskifti Danmarkar við Grønland og amerikansk áhugamál í Grønlandi undir seinra heimskríggi og undir kalda krígnum kann eitt nú verða lisið í bókini hjá Bo Lidegaard: "I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919 - 58", Keypmannahavn 1997).

Vandin fyri russiskum áhuga í Føroyum

Spenta stöðan millum danska embætisvaldið í Føroyum og Slaymaker, konsul, førði m.a. til ein fund á amtmannsskrivstovuni millum Vagn-Hansen og konsulin. Til staðar á hesum fundi var eisini danski dómari Ringberg. Høvuðsevnið var virksema Slaymakers í Føroyum.

Í samrøðuni við donsku embætismenninar segði Slaymaker m.a., at hann bar ótta fyri, at um loysing fór at henda millum Føroya og Danmarkar, fór Rusland at gera sín áhuga galdandi í Føroyum. Longu sum var, hevði russiskur kapitalur "søgt indpas her gennem anlæg og opførelse af nogle anlæg og oljetanke, og ved en eventuel løsrivelse ville den russiske indflydelse efter konsulens mening hurtigt vise sig mere åbent".

Tað áhugaverda er, at amtmaðurin ikki vísti hesum aftur sum so, men segði, at "i samme omfang, som Færøerne ville blive russisk interesseobjekt, måtte England føle sig truet på grund af Færøernes store strategiske betydning (undirstrikað, JT), hvorfor jeg måtte føle mig overbevist

om, at England i tilfælde af løsrivelse blev nødt til at tage stilling til det færøske problem, medens England, så længe Færøerne forbliver en del af Danmark, ville være behageligt fri for at have et problem her. Jeg måtte derfor gå ud fra, at England var best tjent med, at der intet her på Færøerne blev gjort, der kunne opmuntre løsrivelsesbevægelsen i dens virksomhed" (undirstrikað JT).

Hetta seinasta var eitt skot til Slaymaker, sum amtmaðurin helt "gav i store kredse det indtryk, at hans sympatier hældede til den side, der her på Færøerne ønskede løsrivelse fra Danmark". Amtmaðurin hevði beinleiðis sagt hetta við Slaymaker, og hetta vísir, at hesin danski embætismaður royndi at ávirka Slaymaker til at halda seg burtur frá føroysku loysingarrørsluni. Samstundis er fundurin tekin um, at millumtjóða áhugin fyri strategisku støðu Føroya í Norðuratlantshavi var vaksandi (Avskrivt av skrivi frá Vagn-Hansen, Tórshavn 28.10.1946. Skrivið byrjar við orðunum "Kære hr. Minister". Tí er ógreitt, um skrivið er stílað til danskan ráðharra ella til Reventlow, ið sum diplomatur eisini kundi titulerast hr.minister).

At frágreiðingar amtmansins um atferð Slaymakers vóru tiknar í álvara í donsku sendistovuni í London kom fram í skrivi frá Reventlow til Vagn-Hansen, har m.a. sagt verður "... men på den anden side kan jeg ikke se rettere, end at det kan blive lidt af en belastning af forholdet mellem Danmark og England, dersom den britiske regering virkelig har besluttet sig til i den nationale brydningstid, der nu forestår på øerne, dér at beholde en konsul, der under hele sit ophold åbent har vist en uvenlig indstilling overfor danske interesser"(J.no.4.F.40,4.12.1946, Reventlov til Vagn-Hansen).

Aftur her er so dømi um, at tað var umráðandi fyri danskar myndugleikar at halda Føroyar í danska ríkinum, og at teir av mongum orsökum ikki vildu góðtaka fremmanda uppílegging í politisku viðurskiftini í Føroyum, og teir vildu fram um alt ikki lata sær lynda, at føroyska loysingarrørslan fekk nakran stuðul uttanífrá.

Loranstøðin í Vági

Sum umrøtt fyrr í viðgerðini var bretski konsulin Slaymaker ikki júst væl umhildin av donskum myndugleikum í Føroyum. Hann hevði m.a. verið ov væl við fólkafloksmenn. Í skrivi (F.A.j 1946 No. 11.) til uttanríkismálaráðið, dagf. 19. okt. 1946, segði Vagn-Hansen frá, at tá danski orlogskapteininur Bahnsen var í Føroyum í juli 1946 til at fyrireika, at danska marinan skuldi yvirtaka loranstøðina í Vági, hevði hann havt nakrar samráðingar við Slaymaker, konsul, "hvor også han fik det slettest mulige indtryk af konsulen". Slaymaker skuldi m.a. hava sagt, "at Orlogskaptajn Bahnsen jo måtte være klar over, at det blev en vanskelig opgave for danske marinere at overtage stationen på grund af det had, der jo fandtes mellem færinger og danskere".

Til hetta hevði so Bahnsen svarað, at konsulin mistók seg, tí at sær vitandi var einki hatur millum føroyingar og danir ("hvad der jo heller ikke gør", legði Vagn-Hansen afturat). Sjálvur hevði Vagn-Hansen stutt frammanundan vitjað tað, hann nevndi "den danske marinestation i Vaag". Sjálvt um meginparturin av bretsku hermonnunum enn var í Vági, høvdu danir "opnået den bedst mulige kontakt med befolkningen", og marinustøðin "må anses for at være absolut populær. Dette har glædet mig overordentligt og er en realitet, som jeg har fået bekræftet fra mange sider".

Tað vóru bretar, sum høvdu bygt Loranstøðina í Vági. Endamálið hevur (í hvussu er fyrst og fremst) verið hernaðarligt. Tá heimskríggjið var av, ætlaðu bretar at avhenda støðina; men tað var ikki heilt greitt, um danir uttan nakað skuldu taka við henni. Meira um hetta seinri í viðgerðini.

Loysing, strategi og politikkur

Eitt danskt sjónarmið vísir á, at um danska stjórnin bert hevði givið føroyingum tvinnar kostir í at velja í sambandi við fólkaatkvøðuna í 1946, nevnliga valið millum danska stjórnaruppskotið í mars 1946 ella framhald av skipanini fyri 1940 (amtsskipanin), so hevði problemið bert verið eitt innanríkispolitiskt mál millum Føroya og Danmarkar.

Men danska stjórnin hevði lovað føroyingum, at um føroyingar kravdu fulla loysing, so fór stjórnin til fulnar at virða hetta ynski. Hetta bar við sær, at málið ikki bert var ein føroyskt-danskur spurningur longur, tí tað dró aðrar trupulleikar at sær. Spurningurin um føroyska loysing hevði eisini, so at siga, eina síðu, sum vendi út móti umheiminum, og hetta lat upp dyrnar fyri víðfevnandi móguleikum av uttanríkispolitiskum slagi.

Flestu danir roknaðu við, at søga Føroya sum veruliga sjálvstýrandi statur fór at fáa ein bráðan enda. Hetta sjónarmið høvdu eisini bretar sett fram. Eitt nú hevði Mr. Warner í Foreign Office sagt við Reventlow í 1946, at hann ikki kundi ímynda sær veruligt føroyskt sjálvstýri. Føroyingar fóru at verða noyddir til at leita sær til onkran annan stat, tí at teir fóru ikki at orka at standa á egnum

beinum sum fráleið.

Stjórin fyri Northern Department í Foreign Office, Mr. Hankey, hevði sagt við Reventlow, at hann kundi við vissu siga honum, at bretska stjórnin á ongan hátt ætlaði sær at leggja seg út í viðurskiptini í sambandi við støðu Føroya. Heldur ikki hevði bretska stjórnin nakran áhuga í at átaka sær tær figgjarligu byrðar, sum fóru at verða lagdar á Stórabretland, um føroyingar fóru at royna at leita sær skjól har. At klára seg sjálvar fóru føroyingar ikki at megna.

Sum ávíst fyrr í viðgerðini hevði Reventlow sagt, at danir máttu gera alt fyri at varðveita sambandið við Føroyar, so ella so. Tað var undir øllum umstøðum neyðugt at varðveita eitthvørt statsligt samband millum Føroya og Danmarkar. Eitt var, at loysingin fór at níta kongi hart, og at hon fór at skaða danskt umdømi í heiminum - annað var, at loysingin var utopi. Hetta skiltu nógvir føroyingar, helst eisini fleiri av teimum, sum høvdu atkvøtt fyri loysing í 1946.

Hetta kundi so vera tað, tað var; men danir hava ikki hildið seg kunnað sæð burtur frá tí móguleika, at sjálvt um bretar í verandi umstøðum ikki ætlaðu sær at stuðla føroyskum loysingarvirkssemi, so kundu einar sjálvstøðugar Føroyar skjótt koma undir vaksandi búskaparliga ávirkan frá Bretlandi (kanska eisini USA). Hartil kom, at politiska støðan í heiminum gjørdist meira spent. Um politisku viðurskiptini millum stórveldini gjørdust verri, so var skjótt til, at vestanveldini átóku sær at tryggja verjuna av Føroyum, og hetta fór so á einhvønn hátt at bera við sær, at Føroyar vórðu innlimaðar í ta skipan av herstöðum, sum vestanveldini høvdu skapt sær víða um heimin til verju móti Sovjettsamveldinum.

Hetta hildu danir ikki vera sambæriligt við høvudslinjurnar í tí uttanríkispolitikki, sum Danmark hevði rikið eftir kriggið. Vandamál lógu eyðsýnt í tí, at um danir mistu Føroyar, so stóðu danir nógv veikari í spurninginum um Grønland (sbr. omanfyri), tí at Grønland fór, um Føroyar loystu, í so mongum týðningi at flyta seg eitt langt fet vestureftir - burtur frá Danmark.

Sum var, høvdu danir stórar politiskar trupulleikar av, at amerikumennt høvdu fingið fótin fastan í Grønlandi. Hesin spurningur var sera viðbrekin, og verandi trupulleikar høvdu versnað, og nýggir trupulleikar høvdu stungið seg upp í allari politisku heildini viðv. Grønlandi, um Føroyar fóru burtur úr ríkinum. Ein endurgeving av einum broti í einum donskum teksti lýsir danska hugsan um hetta væl:

"Volder det os vanskeligheder, at status quo med hensyn til de af amerikanerne i Grønland under krigen oprettede baser vedblivende opretholdes, måtte en forskydning, hvorved Færøerne under en eller anden form direkte blev inddraget i et vestligt strategisk system, befrygtes fra anden side at blive betragtet som et storpolitisk skaktræk; og selv om Danmark muligvis ikke ville blive betragtet som medansvarlig herfor, må den mulighed ikke afvises, at der under disse forhold ville blive søgt tilvejebragt balance på bekostning af andet dansk territorium". Hetta "andet dansk territorium" kundi verið Bornholm, sum russiskir hermenn høvdu tikið undir krígunum, og sum hevði stóran strategiskan týðning í baltiska økinum. Fóru vestanveldini avstað við Føroyum, var, úr donskum sjónarmiði, væl hugsandi, at USSR kravdi Bornholm afturfyri. Spurningurin um Bornholm verður viðgjørdur seinri í viðgerðini, tí hann hevði samband við hernaðarstöðirnar í Føroyum.

Danir hugsaðu eisini um tann móguleikan, at Føroyar, eftir stuttari tíð sum sjálvstøðugur statur, høvdu givið seg inn undir Noreg. Í stórpolitiskum samanhangi hildu danir ikki hetta hava so stóran týðning sum hin fyrri, omanfyrenevndi, móguleikin, og teir roknaðu heldur ikki rættiliga við, at hetta veruliga fór at henda.

Men tann hugsanarháttur, sum her er greiddur frá, og sum snúði seg um tær avleiðingar, sum loysingin kundi bera við sær, gjørdi, at danir settu sær fyri, undir teimum komandi samráðingunum við føroyingar um framtíðar støðu Føroya í danska ríkinum, at geva føroyingum (í donskum eygum) stórar sømdir, tá føroyingar fóru at bera fram ynski um serstöðu í ríkinum og størri politiskt frælsi. Alt treytað av, at Føroyar vórðu verandi í danska ríkinum, og tí er tað kanska ein spurningur, um føroyingar ikki kundu havt fingið størri frælsi við heimastýrslógini, enn teir í veruleikanum fingi. Hetta vóru ið hvussu er tankar, sum danir høvdu gjørt sær heilt greiðar, áðrenn teir fóru til samráðingar við føroyingar um heimastýrslógina (Referat. Forhandlingerne med Færøerne, maj-juni 1947; P.J.I. J.nr.8. H. 1. a., undirskrivað 5. juni 1947 av Hesselund-Jensen). Men, í skjølunum, sum hava við heimastýrslógina at gera - og tær fyrireikingar og samráðingar, sum hava samband við heimastýrslógina, er enn einki funnið, sum vísir, at uttanríkispolitiski týðningur Føroya (strategi, hernaðarmál osfrv.) yvirhøvur er umrøddur í samráðingum millum føroyingar og danir um nevndu lóg. Føroyingar tykjast ikki at hava givið hesum gætur, og tað er væl skiljandi, at danir ikki sjálvir hava ført hesi viðurskipti fram, tí teir høvdu sjálvandi ongan áhuga fyri at gera hetta. Teir vildu sjálvir ráða yvir uttanríkispolitisku

viðurskiftum ríkisins - eisini tá hesi høvdu við Føroyar at gera.

Riddarakrossar og týðningur teirra

Niels Arup, ráðharraskrivari, var í Føroyum í august 1947. Beinleiðis úrslitið av ferðini var ein long frágreiðing (áritað: Fortroligt), har Arup gav eina góða og greiða lýsing av tíðandi tættum í føroyska samfelagnum, sum t.d. fiskivinnuni, aðrari vinnu, figgjarviðurskiftum, elorku, skipaferðslu, loftferðslu og mongum øðrum.

Eitt stórt petti í frágreiðingini varð nevnt "Dekorationer". Her skrivaði Arup, at hann helt tað vera rímiligt, fyri at betra viðurskiftini millum Danmarkar og Føroya, at danski staturin dekoreraði týðandi menn í Føroyum, men tó ikki allar. "Det er jo kendt, at der findes enkelte fremstående Danskhadere på øerne, og det er ikke rimeligt, at man fra dansk side skulle ønske at dekorere disse personer, ligesom det heller ikke er sandsynligt, at de skulle ønske at modtage nogen dansk dekoration...".

Sjálvandi var herkið at festa heiðursmerki á bringu danahatarar; men tað sá ikki so væl út, um bert sambandsmenn sluppu at fáa henda heiður. Tí vísti Arup á, at moderatir menn, sum t.d. Mitens, góðir listamenn, embætismenn og menn, sum, hóast teir vóru ávirkaðir av sjálvstýrishugsanini, "samtidig har bevaret megen venlighed for Danmark", áttu at fingið krossin. Á tann hátt fekst eisini høvi til at vísa, at danski staturin hevði skilt, "at man godt kan være færing og samtidig loyal statsborger inden for det danske rige" (Arup: "Færøske Problemer", september 1947; U.M.8.H.1.a).

Samandráttur/meting:

Henda tilráðing Arups var á ongan hátt týðningarleys. Eitt av høvuðsendamálunum við komandi heimastýrslógini var, at føroyingar framvegis skuldu vera integreraður partur í danska statinum. Hetta skuldi bert fyriskipast á annan hátt enn fyrr. Samstundis sum ein nýggj samríkisskipan skuldi staðfesta føroyingum størri frælsi enn higartil við einari lóg, sum samstundis ásetti og avmarkaði rættindi og ábyrgd føroyinga yvir egnum viðurskiftum, skuldu føroyingar læra at virða tað, ið danskt var, og at kenna seg sum javnbjóðis borgarar við danir undir nýskipanini.

Men eftirtíðin (og nýtt innlit í søguligt heimildar- og skjalatilfar frá 1940-árunum) vísir, at tað var so mangt, sum føroyingar ikki hugsaðu um og høvdu gjørt sær greitt, tá teir fóru til samráðingar við danir um komandi heimastýrslógina.

Eitt av hesum málum var strategiska støða Føroya í Norðuratlantshavi og tann týðningur, henda støða kundi fara at fáa í sambandi við sonevnda kalda kríggið millum eystan og vestanveldini, sum tók seg upp stutt eftir seinra heimskríggj. Sum ávíst fyrr í hesum kapitli vóru danir til fulnar greiðir yvir hesi viðurskifti, og tey høvdu avgjørt ávirkan á danskan áhuga fyri at varðveita Føroyar sum ein part av danska ríkinum.

Í hesi viðgerð er ikki tikin beinleiðis støða til spurningin um, hvørt tað lögfrøðiliga sæð var beint ella skeivt av donskum myndugleikum og nógvum oddamonnum í føroyskum politikki at tulka úrslitið av fólkaatkvøðuni í 1946 so, sum gjørt varð. Her er fyrst og fremst víst á tað, sum fór fram politiskt, og so eru nakrar orsakir lýstar og ávísar metingar gjørdar í sambandi við, at danir lögdu so stóran dent á at varðveita Føroyar innan ríkiskarmamar.

Tað er lítið at ivast í, at danir hava havt ein positivan vilja til at varðveta sambandið við Føroyar. Hetta samband hevði fleiri øldir á baki, og tað gjørdi seg galdandi bæði á politiska, búskaparliga og mentanarliga økinum.

Um hugt verur at tí, sum danskir politikarar alment førdu fram í hesi tíð, so er rættiliga sjónskt, at flestir av oddamonnum í donskum politikki bert høvdu gott at siga um sjálvt virðið í at halda fast um sambandið millum føroyingar og danir - og at varðveita Føroyar innan ríkiskarmamar. Flestir teirra vóru eisini sannførdir um, at Føroyar ikki fóru at megna at vera sjálvstøðugur statur (vinnuliga og búskaparliga grundarlagið var ov veikt).

Idealistiskur og positivur vælvilji skulu ongantíð skúgvast til viks; men politiskur realitetur og politiskt umdømi tjóðanna millum eru viðurskifti, sum ikki mega verða gloymd.

Ein kundi hugsað sær, at Danmark, sum hevði undirskrivað ST-sáttmálan, sum m.a. álegði limalondunum at átaka sær at stuðla frælsisroyndunum hjá sonevndum hjálondum at taka sjálvræði og politiska ábyrgd, fór at taka stig til at menna føroyskt sjálvstýri og hjálpa føroyingum til (fullt) politiskt frælsi sum sjálvstøðugur statur.

Men, her hava onnur viðurskipti gjørt seg galdandi. Danmark valdi av ávísingum orsökum (og her er vert at minnst til, at summir feroingar beinleiðis bóðu um tað) at senda Løgtingið heim og útskriva nýval í 1946. Í hesum sambandi vístu danir á, at úrslitið av fólkaatkvøðuni í sjálvum sær ikki legitimeraði loysingina millum londini; men at loysingin bert kundi henda eftir samráðingar millum feroyskar og danskar myndugleikar (tað vóru tveir partar í málinum). Ergo: Thorstein Petersen kundi ikki einvíst proklamera feroyska statin grundað bert á úrslitið av fólkaatkvøðuni í 1946.

Hetta var so eitt statsrættarlígt-politískt sjónarmið. Onnur sjónarmið høvdu samband við týðning Føroya fyri Danmark aðramáta. Seinastu øðimar høvdu danir mist sera stór landaøki, og í 1944 loysti Ísland frá Danmark. Fóru Føroyar nú eisini burtur úr ríkisfelagsskapinum, vikleikið danskt umdømi tjóðanna millum - sæð við eygunum hjá mongum dønum tá á døgum (Reventlow, Oldenow) - enn meira. Hartil kom, at feroysk loysing frá Danmark hevði merkt, at dansk ávirkan í Norðuratlantshavi hevði verið munandi skerd., og tað hevði verið truplari hjá dønum at staðið ímóti amerikanskum trýsti í Grønlandi.

Við hesum er setningurin í hesum kapitlinum rokkin: Strategiski týðningur Føroya í Norðuratlantshavi hevur verið millum teir faktorar, sum finga danir at virka fyri, at Føroyar vórðu verandi í danska ríkinum. Longu árið eftir, at heimastýrslógin varð samtykt bæði í Løgtinginum og Ríkisdegnum, undirritaði Danmark NATO-sáttmálan.

HEIMASTÝRISLÓG, NATO OG LORANSTØÐ Í VÁGI Í 1940-ÁRUNUM

Inngangur

Sum hernaðarlig mál í Føroyum verða her fyrst og fremst lýst: Loranstøðimar í Vági og á Eiði, virkseimið í Mjørkadali og á Sornfelli, "Marinestation Thorshavn" og danska sjóverjan við Føroyar; men kanningararbeiðið hevur tó víst, at annað hernaðarligt virkseimi eigur at verða tikið við, bæði tað, sum veruliga varð sett í verk og tað, sum bert varð umhugað. Greitt verður nærri frá hesum seinri í viðgerini. Gjört verður vart við, at ov nógv er farið út í æsir við frágreiðingini um Loranstøðina í Vági, sum hon var, tá danir yvirtóku hana frá bretum.

Heimastýrslógin og NATO

Fyrr er sagt, at Heimastýrslógin ásetur og avmarkar rættindi og ábyrgd. Hetta kemur sjálvandi beinleiðis fram í lógini, har lýst verður, hvørji mál kunnu fyrisitast av feroyska heimastýrinum, og hvørji mál eru ríkismál. Í § 5 í lógini stendur til dømis, at "feroyska heimaræðið er avmarkað av teimum til einahvørja tíð verandi sáttmálaligu og øðrum internationalum rættindum og skyldum. Ríkisvaldið hevur avgerðarrættin í spurningum, sum viðvíkja ríkisins viðurskiptum við úrheimin".

§ 7 hevur hesa orðing: "Fyri at vísja, at lögtingið fær mest móguliga ávirkan á, hvussu serligar ásetanir fyri Føroyar í lógum, sum ríkisvaldið gevur, verða skipaðar, skulu stjórnaruppskot, ið innihalda ásetanir, ið bert viðvíkja Føroyum, leggjast fyri feroyska heimastýrið til álitis, áðrenn tær verða settar fram fyri ríkisdagin. Annars skulu ríkislógir, sum viðvíkja lokalum feroyskum viðurskiptum, leggjast fyri feroyska heimastýrið til álitis, áðrenn tær verða settar í gildi í Føroyum. Freist kann í hvørjum einstøkum føri verða sett fyri tíðina, tá álit frá heimastýrinum skal vera liðugt. Hevur tann í hesum petti nevnda fyriløga vegna átroðkandi viðurskipti ikki kunnað farið fram, skal lógin skjótast verða send heimastýrinum til ummælis.

Á sama hátt verður framfarið viðvíkjandi sáttmálum og øðrum internationalum semjum, sum krevja ríkissamtykt, og sum nerta við serlig feroysk áhugamál".

Í 1949 fór Danmark upp í Atlantssamgonguna. Kongur staðfesti NATO-sáttmálan 14. juni 1949, og hann varð kunngjördur sum Kunngerð nr. 39 frá 13. septembur 1949. Av sáttmálanum og staðfestingini gongur fram, at einki fyrivarni er tikið fyri Føroyar, og tí er greitt, at NATO-sáttmálin fevnir um Føroyar.

Men sáttmálin varð ikki sendur til Føroya og lagdur fyri lögtingið, sum ein kanska kundi hildið - sambært § 7 í heimastýrslógini (sí omanfyri), har ásett er, at millumtjóða sáttmálar, sum bert viðvíkja Føroyum, ella sum hava við lokal feroysk viðurskipti at gera, skulu sendast heimastýrinum til ummælis, áðrenn teir verða settir í gildi.

Feroyski ríkisdagsmaðurin Poul Niclasen, Sambandsflk., setti fram fyrispurning hesum

viðvíkjandi í Ríkisdegnum (tingsetan 1948-49). Í svari sínum segði danski forsætismálaráðharrin Hans Hedtoft, at ikki var neyðugt at leggja hetta mál fyri heimastýrið - út frá tí sjónarmiði, at tað snúði seg um "en politisk traktat af almindelig politisk karakter, som faldt uden for forelæggelsespligten i henhold til § 7".

Í fyrispurningi sínum hevði Poul Niclasen lagt dent á, at Norðuratlantiski Sáttmálin í stóran mun nam við serlig føroysk áhugamál. Hartil kom, at løgtingið longu 13. apríl 1940 hevði samtykt, at Føroyar skuldu standa uttan fyri allar hernaðarligar samgongur. (Sí Jákup Thorsteinsson og Sjúrdur Rasmussen: "Rigsfællesskabet mellem Færøerne og Danmark", Keypmannahavn 1999).

Umleið 10 ár seinri viðførði hetta, at Føroyar vóru komnar inn undir NATO (sum partur av danska ríkinum) - og á tann hátt vóru vorðnar partur í kalda krígunum, til mikið kjak og ófrið í Føroyum. Serliga var tað hernaðarliga virkseimið í Mjørkadali og á Sornfelli, støðin varð bygd uml. 1960 sum liður í "early-warning"-skipanini, sum skuldi ávara vestanveldini (USA) móti møguligum álopum eystanífrá, sum elvdi til stórar kravgongur.

Eisini var harðligt blaðkjak, og her var tað serliga Tjóðveldisflokkurin, við politiska undangongumanninum Erlendi Paturssyni, sum gekk á odda. Alt hetta gjørði, at heimastýrisskipanin kom í brennidepilin, tí at fleiri av politisku oddamonnum og mentafólkunum í Føroyum vístu á, at tað hernaðarliga virkseimið í landinum var ein prísur, sum føroyingar nú máttu gjalda, tí at Føroyar vóru partur av danska ríkinum, sum var NATO-limaland.

Fólk mótmæltu harðliga, at Føroyar á henda hátt vóru hálaðar inn í stríðið millum eystan- og vestanveldini, og framført varð, at herstöðirnar vóru ein ágangandi framferð móti Sovjettarsamveldinum og sameindu tess, og at hetta í ringasta føri kundi bera við sær vanda fyri tilveru føroyinga (seinri í viðgerðini verður hetta sjónarmið lýst nærri). 19. august 1970 váttaði Føroya Løgting samtykt tingsins frá 1940 um, at Føroyar skuldu standa uttanfyri allar hernaðarligar samgongur.

Men, henda støða tingsins var avmarkað av heimastýrslógini og av tí, at løgtingið, hóast fyrispurningin frá Poul Niclasen í Ríkisdegnum, ikki fekk NATO-sáttmálan til ummælis.

Legg til merkis, at í kapitlinum frammanfyri er skjalprógvað, at danir, áðrenn teir fóru at samráðast við føroyingar um framtíðar støðu Føroya í danska ríkinum (samráðingarnar, sum fóru fram til, at heimastýrslógin varð samtykt í 1948), vóru heilt greiðir yvir strategiska týðning Føroya í Norðuratlantshavi, og at teir eisini klárt sóu vandan fyri komandi hernaðarligum samgongum, sum kundu fara at draga Føroyar inn í vesturlendskar verjuskipanir. Hetta var, sum ávíst, ein orsök til, at danir lögdu so stóran dent á at varðveita Føroyar sum part av danska ríkinum.

Føroyingar tykjast ikki at hava givið hesum gætur, og tá ið løgtingið í 1948 tók við heimastýrslógini, hevði rættur føroyinga til veruliga at ávirka landsins støðu í stórpolitiska talvinum onga lógarfesta heimild. Um t.d. hugt verður at § 5 sæst, at heimastýrslógin á heilt avgerandi hátt setur mark fyri ávirkan føroyinga. "Føroyska heimaræðið er avmarkað av teimum til einahvørja tíð verandi sáttmálagu og øðrum internationalum rættindum og skyldum" merkir millum annað, at um danir skriva undir ein millumtjóða sáttmála, sum bannar hvalaveiðu, so er grindadráp bannað í Føroyum, hóast hetta er føroyskt málsøki (fyri nú at nevna hetta sum dømi).

Loranstøðin í Vági til uml. 1950

Tað, sum verður greitt frá um loranstøðina í Vági fram móti 1950, byggir mest á skjalatilfar, sum er at finna í Ríkisskjalasavninum, Udenrigsministeriet 8. H. 20.a.

21. juli 1946 bar blaðið hjá danska kommunistaflokkinum, "**Land og Folk**", tíðindini um, at Danmark yvirtók ensku loranstøðina í Føroyum - og byrjaði á tann hátt hernaðarligt samstarv við Ongland og USA.

Tað var enska hervaldið, sum undir seinra heimskríggi hevði bygt loranstøðina í Vági, sum í "Land og Folk" varð nevnd "R.A.F.'s Marinestation på Færøerne". Tá kríggið var av, boðaði Stórabretland frá, at teir ætlaðu at siga hesa hernaðarstøð frá sær, og í tí sambandi hevði USA sýnt áhuga sín fyri at yvirtaka og reka hesa støð.

Men hetta dámdi ikki dønum ("Vi vil selv overtage en marinestation, der ligger på dansk territorium"). Samráðingarnar um hetta vóru nú lidnar, og eftir ætlan skuldi danska marinan taka við rakstrinum av hesi støð um mánaðarskiftið juli/august 1946.

Legg til merkis, at orðið marinestation varð nýtt, hetta undirstrikaði tann hernaðarliga týðningin í virkseminum hjá hesi støð. Framhaldandi greiddi "Land og Folk" frá, at marinustøðin, sum var í

Vági, var ein sonevnd "Loran-Station" (long range navigation), sum "fra tre sendere udsender radioimpulser med forskellige mellemrum, så skibene kan foretage pejlingsbestemmelse". Hetta var ikki heilt skeivt.

25. juli skuldi K.A.Bang, kapteinløjtnantur, sum skuldi vera ovasti á støðini, fara til Føroya saman við 25 monnum fyri at yvirtaka støðina.

Støðin í Vági, sum hevði tvær sonevndar "undirstøðir" í Íslandi og í Skotlandi, hevði saman við tveimum samsvarandi støðum í Grønlandi og á Azorunum "livsviktig betydning for navigationen i hele Nordatlanten".

Greinin í "Land og Folk" endaði við, at sagt varð frá, at fyribils vórðu støðirnar bert nýttar til hernaðarlig endamál, og tað, at danir høvdu yvirtikið støðina í Føroyum, merkti, at teir nú vóru farnir í hernaðarligt samstarv við Vestanveldini.

Hetta, at danir skuldu taka upp hernaðarligt samstarv, sum var vent ímóti Sovjettsamveldinum, var ikki júst nakað, sum líkaði málgagni danska kommunistafloksins; men um ikki annað vísir hetta, at danska stjórnin var greið yvir strategiska týðning Føroya - og at hon eisini varð greið yvir amerikanskan áhuga fyri basum í Føroyum í hesi tíð.

Eisini er tað ein veruleiki, at tað var R.A.F, ið hevði bygt støðina undir krígunum, sum tí sjálvandi hevði hernaðarligt endamál. Tá tosað varð um týðning fyri navigatiónum, so fevndi hetta eisini um krígsskip.

Legg eisini til merkis, at støðin í Føroyum var ein liður í eini ketu av støðum úr Grønlandi til Azorurnar. Nógv av tí, sum stóð at lesa í greinini í "Land og Folk", kann undirbyggjast av skjølum hjá donskum, enskum og amerikanskum myndugleikum, og tað, at avrit av greinini er til í skjalasavninum hjá danska uttanríkismálaráðnum, vísir, at danskir myndugleikar hava givið henni ans (U.M.'s Pressebureau, 8. I. 3.).

Tað var danska **Marineministeriet**, sum hevði avgjørt, at umrøddi Bang, kapteinløjtnantur, skuldi fara til Vágs 25. juli 1946 við monnum sínum. Tá teir vóru komnir til Vágs, skuldi "Marinestationen Våg" setast á stovn. Hon skuldi liggja beinleiðis undir "Søværnskommandoen", sum skuldi hava telegrafiskt boð, tá støðin var stovnað. Bang skuldi sum skjótast seta seg í samband við amtmannin - og annars samstarva væl við hann.

Endamálið við at stovna marinustøðina var "at overtage den sw for Våg liggende Loran Station, der i øjeblikket er bemanded og drevet af britisk personel. Overtagelsen skal finde sted senest den 1/8 d.å., og det er Marinestationens hovedopgave at videre drive Loran Stationen, hvis nøjagtige og kontinuerlige funktionering er af vital betydning for al trafik i Atlanterhavel" (undirstrikað, JT). Legg til merkis, at tað stendur "al trafik".

Leiðarin av marinustøðini hevði skyldu til at at syrgja fyri, at "det ham underlagte personel modtager så fyldig overlevering af det britiske personel og uddannes så godt som muligt til varetagelsen af dets tjeneste. Marineministeriet vil tilstræbe, at en del af det britiske personel forbliver i Våg for overlevering, og at eventuelt enkelte forbliver til tjeneste for kortere eller længere tid". Orsøkin til hetta var, at loranstøðin eftir tåtíðar viðurskiftum hevði háteknologiska útgerð, sum danir tá ikki høvdu nóg góða útbúgving til at nýta. Hetta varð ført fram av bæði bretum og amerikunum; men danir vildu sjálvir sleppa at reka støðina, og teir settu sær fyri sum skjótast at fáa til vega danska manning - við nóg góðari tekniskari vitan (meira um hetta seinri).

Ætlanin var, at "Fyr- og Vagervæsenet skuldi yvirtaka og reka loranstøðina, og tá hetta var hent, skuldi marinustøðin avtakast (Skriv frá Flotamálaráðnum til Uttanríkismálaráðið, 23.07.1946; M.7618; Journal M. 89/1946; Stemplað: U.M. 25.07.1946, 8. I. 3).

Í skrivi til danska uttanríkismálaráðharran, 3. jan. 1946, segði Hilbert frá, at hann ongantíð hevði fingið officielt at vita, hvussu mangir bretske hermenn høvdu verið í Føroyum undir krígunum; men tað óalmenna talið var 7 - 8000 mans, tá teir vóru flestir í tali. Meginparturin ("ingeniør- og pionertropper") fingust við virksemi á Flogvøllinum í Vágum. Øll fólkini, sum hoyrdu til bretska flotan, fóru úr Føroyum í juni 1945, og teir seinastu hermenninir fóru avstað í august-septembur 1945. Eftir vóru 50 mans frá R.A.F., sum passaðu loranstøðina í Vági (8.H.20.a.).

At tað sum heild hevur verið rættiliga stórir áhugi fyri loranstøðini í Vági, framgongur av einum svenskum fyrispurningi, um onglendingar enn vóru har í mars 1946 (U.M.8.H.20.a, 7.3.1946). 4. apríl 1946 var fundur millum danska uttanríkismálaráðharran, verjumálaráðharran og ovastu hernaðarleiðsluna. Uttanríkismálaráðharrin tosaði tá um bretska radarstøðina í Føroyum og helt,

at tað átti at verið umhugað, um ikki danir skuldu yvirtaka hana. Varaadmiralurin helt, at tað hevði verið væl, um bretska manningin varð avloyst av danskari manning, sjálvt um politiskir trupulleikar millum føroyingar og danir kundu standast av hesum. Eisini helt hann, at skiparin á einum donskum verjuskipi, sum skuldi fara til Føroya í mei, skuldi fáa at vita um viðurskiptini við onglendingar (Fundarfrásøgn 4.4.1946; P.J.I.No.5.D.74.).

Amerikanskur áhugi fyri at reka loranstøðina í Vági kom beinleiðis fram í mai 1946 (Aide Memoire, Copenhagen, May 11, 1946 til Royal Ministry of Foreign Affairs,U.M. 8.H. 20.a.). "A long range air and marine navigation system (known as LORAN), which puts out continuous signals from three separate stations on an automatic triangulation principle, is presently being operated by the United States Army Air Force and the Royal Air Force with master station in the Faroe Islands and "slave" stations (subsidiary stations) in Iceland and the Hebrides. The installations in the Faroes and Iceland have been operated by the Royal Air Force with Lend Lease equipment (Ein undrandi dani hevur skrivað við handskrift á breddan: "1 station på Færøerne, 1 station på Island, 1 station på Hebriderne - hvad skal USA her?"). The British are terminating operations at these stations on June 1, 1946 but will continue at the Hebrides. The Iceland installations will be taken over by the United States Military.

The Government of the United States requests authorization in principal for the operation of the Faroe station by civilian employees of the War Department who, however, would be in uniform for at least another year. It is estimated that the personell of the station would consist of 19 persons (her er viðmerkt við handskrift: "hvorfur ikke straks civile").

Free entry for equipment and supplies and the right to make necessary improvements, including construction of additional buildings for personnel should existent facilities be found to be inadequate, is likewise requested.

The War Department of the United States is willing to train Danes in operating the station if Denmark should desire eventually to take over the maintenance and operation of the station, either for its own account or under the Provisional International Aviation Organization. In the event that Denmark should decide to take over the operation at a later date, arrangements for the acquisition of the existing equipment could be arranged between the two Governments (undirstrikað av donskum embætismanni).

The Government of the United States would appreciate an early reply from the Royal Danish Government". (her er áritað: "Hvorfor må Briterne ikke operere stationen, indtil vi kan overtage den?").

(Ovast á skjalinum hevur Gustav Rasmussen skrivað: "afleveret af am. gesandt 11/5. Gesandten mindede samtidig om Thule-(ikki lesandi orð) hastende karakter. GR").

Loranstøðin í Føroyum, bygd av Bretum undir krígunum, yvirtikin av dønum í 1946, hevur havt vitalan týdning fyri skipa- og loftferðslu í Norðuratlantshavi. Hon var ein av høvuðsstøðunum í eini skipan úr Grønlandi og suður gjøgnum Atlantshavið. Støðin hevur havt stóran amerikanskan áhuga. Bæði amerikumenn og danir hava sett hana í samband við virksemið í Thule og annað virksemi í Grønlandi. Tá danir hava stovnað marinustøðina í Vági hevur hetta verið fyri at forða fyri, at loranstøðin effir kríggið kom á amerikanskar hendur. NB tær hugsanir, danir høvdu um (her)støðir áðrenn samráðingarnar við føroyingar um heimastýrisskipanina. Sjálvt um danir ikki høvdu nóg góðan tekniskan kunnleika til at reka støðina, hava teir gjørt tað, teir kundu, fyri at støðin ikki skuldi fara á amerikanskar hendur. At hetta eisini skal siggjast í størri politiskum samanhangi, verður ávíst seinri. Í veruleikanum hevur USA biðið um at reka loranstøðina í Vági, sum eisini hevur havt hernaðarligan áhuga og týdning; men teir hava samstundis sett fram tilboð um, at danir kundu fáa útbúgving til hetta virksemi, um Danmark sjálvt vildi reka støðina. Danir hava tikið støðu til henda spurning í eini tíð, tá politisku viðurskiptini millum Føroya og Danmarkar hava verið vánalig (hetta hendi í 1946), og teir hava sett danskt herfólk at reka støðina, hóast hetta kundi gjørt viðurskiptini við føroyingar verri. Hetta hevur aftur havt samband við viðurskiptini í Grønlandi. Danir hava ikki kunnað forðað fyri framhaldandi amerikanskum virksemi í Grønlandi; men teir vildu forða fyri, at amerikumenn beinleiðis fingi fótin fastan í Føroyum eisini. At avtaka loranstøðina er ikki komið upp á tal. Radartænastan (virksemið) í Norðuratlantshavi hevur ikki kunnað verið støðin í Føroyum fyri uttan. Sí eisini skriv frá Gustav Rasmussen til forsætismálaráðharran (15.5. 1946), har greitt varð frá hesum viðurskiptum. Eisini verjumálaráðharrin varð kunnaður um hetta (sbr. fundin, sum er umrøddur omanfyri).

Danir hava viðgjørt málið á ráðharrafundi 20. mai. Aftaná tosaði Gustav Rasmussen við amerikanska sendiharran, sum fekk at vita, at danir sjálvir ætlaðu at reka støðina. Hetta stóð eisini at lesa í "Evening Standard" (27/5) og "Times" (28/5).

Í skrivi frá donsku sendistovuni í Washington (29.5.1946) til danska uttanríkismálaráðið var m.a. skrivað um, hvussu ótolnir amerikumennt vóru í málinum um loranstøðina. Í hesum sambandi var umrøtt, at USA (til international figging møguliga kundi fáast til vega) kanska kundi gjalda dønum fyri rakstur in av støðini, um danir valdu at reka hana sjálvir. Annars varð viðgjørður tann politiski spurningurin, sum hevði samband við støðina:

"Jeg... har... givet udtryk for adskillige betænkeligheder, da State Department bragte sagen på bane over for mig (sendiharranum). Jeg har som nævnt... gjort opmærksom på, at det i og for sig ikke var et spørgsmål om, hvorvidt **Rusland** med nogen som helst rimelighed kunne klage over de pågældende anlægs videreførelse med civilt amerikansk personel, men spørgsmålet var, om Rusland muligvis måtte mene, at der lå noget mere bag denne sag, end der i virkeligheden gør. I denne forbindelse nævnte jeg, at der sikkert på nuværende tidspunkt - i betragtning af de forestående dansk-russiske handelsforhandlinger - ville være den danske regering særlig ubejligt, hvis der skulle opstå den mindste misforståelse fra russisk side i anledning af nærværende spørgsmål".

Um viðurskiptini millum Føroya og Danmarkar segði sendiharrin: "Jeg har ligeledes fremhævet, at den danske regering af hensyn til forhandlingerne med Færøerne om disses fremtidige stilling sikkert også ønsker, at der ikke bliver nogen misforståelse fra de færøske myndigheders side" (U.M.8.H.20.a.; stemplað 3. juni 1946).

2. juni 1946 tosaðu danski sendiharrin og **Molotov**, uttanríkisráðharri, saman í Moskva. Samrøðan fevndi um mong viðurskipti: Týsk flóttafólk í Danmark, støðuna í Ermasundi, osfrv. Eisini metereologiskar støðir í Grønlandi, sum amerikumennt vóru í ferð við at fara frá, vóru umrøddar. Tó var Molotov serliga áhugaður, tá hann fekk upplýsingar um støðina í Thule - og um, at amerikumennt ætlaðu at reka loranstøðina í Føroyum, men at danir hinvegin sjálvir ætlaðu sær at hava henda rakstur um hendi (Chiffertelegram fra Gesandtskabet i Moskva, modt. 2.6.1946, U.M.8.H.20.a.).

Føroyski ríkisdagsmaðurin Poul Niclasen spurdi í skrivi 28. mai 1946, stjóran í danska uttanríkismálaráðnum, hvat var í tíðindunum, sum donsk bløð bóru um, "at der for tiden af udenrigsministeriet føres forhandlinger med USA angående vejrmeldingsstationen på Færøerne, og at der ligeledes i samme anledning skal være indledt forhandlinger med England". Tað, sum Poul Niclasen vildi hava at vita, var "hvad der ligger til grund for disse bladmeddelelser".

Hvass, stjóri, svaraði Poul Niclasen aftur 3.6.1946 í skrivi, sum er merkt "fortroligt", at hann sendi honum tað Aide Memoire, sum amerikanskur sendiharri hevði sent uttanríkismálaráðharranum 11. mai (sí omanfyri). Poul Niclasen fekk also nakað av kunnleika út frá hesum skjali.

Brot úr skrivi frá Dansk Gesandtskab, Washington D.C. (undirritað av Povl Bang-Jensen), 18.05.1946, til danska uttanríkismálaráðið (U.M..H.20.a.). "Vejr- og Navigationsstation på Grønland og på Færøerne":

(Tað, ið er skrivað um Grønland, er ikki tikið við her í viðgerðini) ... "Man har ligeledes givet udtryk for uro over, at der ville gå for lang tid, inden der kom svar på den henvendelse, den amerikanske legation har rettet vedrørende lorananlæggene på Færøerne, som det britiske mandskab vil forlade den 1. juni. Jeg forstod, at grunden til, at englænderne trækker sig tilbage, i første række er besparelshensyn; iøvrigt er lorananlæggene på Færøerne amerikansk Lend-Lease materiale. Med hensyn til Loran navigationsmetoderne henviser jeg til marineattachéens beretning nr. 2 af 3. marts 1946 (Ges. Ber. nr. 252 af 7. marts). Der er næppe tvivl om, at loran navigeringen er af overordentlig vigtighed for de nordatlantiske lufttruter. Man fortalte mig iøvrigt i State Department, at nogle mente, at det britiske Consol-system (vist nok i det væsentlige det samme som det britiske Decca-system), der skal være baseret på visse tyske opfindelser, som England er blevet bekendt med, var nogenlunde lige så godt som loran systemet; måske endda bedre, og navnlig en hel del billigere. Det er derfor muligt, at Consol-systemet vil slå igennem i det lange løb; men i State Department menes det, at man af hensyn til de kostbare anlæg, der allerede var installeret, ikke foreløbig ville opgive loran-systemet. Det var vigtigt, at man blev helt sikker på først, hvilket system der var det bedste ... State Department understregede, at man blot ønskede at sende en halv snes mand, civile, ikke militære, til Færøerne, og at man ville uddanne det nødvendige antal danske afløsere snarest muligt, enten her i Amerika eller på det amerikanske militærs skoler i Tyskland. USA ville indtil videre betale den eventuelle danske stabs lønninger; til sin tid ville udgifterne ved anlæggets opretholdelse formodentlig blive dækket ad international vej. Der var derfor, sagde man mig, "ikke det mindste politik i spørgsmålet". Loranstationerne var af international betydning og kunne benyttes af alle landes skibe. De var blot en slags internationale fyrtårne. Rusland havde også adgang til at købe lorananlæg til sine

skibe og flyvemaskiner, og fra State Departments side så man ikke, at spørgsmålet om Danmarks forhold til **Rusland** (hvad der skulle være nævnt i København), skulle have nogen betydning i denne relation. Jeg gjorde opmærksom på, at det jo ikke i og for sig var et spørgsmål om, hvorvidt Rusland med billighed kunne mene at have grund til klage over amerikanske loran-anlæg på Færøerne; men spørgsmålet var, om Rusland måske kunne tro, at der lå noget mere bagved (undirstrikað, JT).

State departments embedsmænd kunne ikke forstå, at de ikke havde fået svar endnu; jeg svarede dertil, at sagen fra dansk side utvivlsomt ville blive betragtet som mere end en formalitet, og at det formodentlig var nødvendigt at høre de færøske myndigheder, foruden at der var adskillige danske myndigheder, der måtte høres, og at mange danske embedsmænd var meget stærkt optaget af de mange efterkrigsproblemer ...".

21. mai 1946 var fundur í danska uttanríkismálaráðnum. Evni: Amerikanskur áhugi fyri at seta á stovn metereologiska stöð í Thule - og fyri at yvirtaka raksturin av loranstöðini í Vági. Fyri forsætismálaráðið møttu dep.chef. Andreas Møller og Hilbert, amtmaður (8. H.20.a.). Umrødd varð áheitanin frá amerikonsku sendistovuni um, at tá bretar ætlaðu sær at fara úr Vági 1. juni 1946, so vildi USA hava loyvi til at yvirtaka raksturin av nevndu stöð., sum í síni tíð var latin bretum "på Lend & Lease-basis". Stjórin í uttanríkismálaráðnum helt, "at man fra et udenrigspolitisk synspunkt måtte være ængstelig ved en ordning, hvorefter amerikanerne kom ind, når englænderne gik ud. Dette kunne give anledning til allehånde gisninger". Vóru danir ikki førir fyri at yvirtaka stöðina 1. juni, var neyðugt at fáa bretarnar at verða verandi í Vági, til danir kundu taka yvir.

Hilbert helt, at "det ville virke meget uheldigt på Færøerne, hvis englænderne blev afløst af amerikanerne. Á fundinum vórðu menn samdir um, "at man måtte gøre alt muligt for at undgå, at amerikanerne kom ind på Færøerne". Orðað varð eitt telegramm, sum Hilbert skuldi senda til Vagn-Hansen, "hvorved der anmodedes om visse oplysninger" (undirskrivað av F. Schøn).

Svarskrivið frá Vagn-Hansen til Hilbert er merkt "Strengt fortroligt" og er dagfest 25. mai 1946 /F. a.J. 1946, No. 705, 12):

Telegrammið frá Hilbert hevði havt hesa orðing: "Af særlige grunde overvejes Danmarks overtagelse af radarstationen på Suderø, når englænderne forlader den formentlig første juni. Venligst undersøg snarest med bistand sysselmand Djurhuus og telegrafbestyreren eller anden sagkyndig, hvor meget mandskab nødvendigt og hvilke kvalifikationer. Er barakker eller boliger til disposition. Kan nødvendigt materiel overtages og da hvilken anslået pris. Findes en eller flere kvalificerede personer til driften på Færøerne. Fortroligt tilføjes, udenrigsministeren forsøger få englænderne til at blive nogen tid under afviklingen".

Í frágreiðing síni til Hilbert lýsti Vagn-Hansen viðurskiftini á loranstöðini í Vági á henda hátt:

"I den anledning tog telegrafbestyreren og jeg i går, fredag, til Suderø, hvor vi spiste en frokost hos sognefogeden i Våg sammen med sysselmand Djurhuus og to ledende officerer fra radarstationen, Kaptajn O'Donnald og løjtnant Holmes. De to englændere var yderst elskværdige og hjælpsomme, men understregede begge meget stærkt, at de ingen bemyndigelse havde fået til at meddele os tekniske oplysninger, ja end ikke var blevet informeret om, at de eventuelt skulle forlade stationen i løbet af kort tid. De anmodede derfor indtrængende om, at nedenstående oplysninger måtte blive betragtet som iagttagelser gjort af undertegnede og ikke som informationer fra de 2 officerer.

Sammen med officererne tog vi efter frokost en inspektionstur pr. automobil rundt til de forskellige anlæg og barakker. Nærmest selve byen ligger mandskabs- og forsyningsbarakkerne. Herfra fører en af englænderne anlagt vej op til toppen af et fjeld, hvor selve radarstationen er beliggende frit ud mod Atlanterhavet. Selve operatørrummet i radarstationen fik vi ikke adgang til, og området er spærret med pigtråd og plakater, der forkynder, at man bliver skudt, såfremt man trænger ind.

ad Mandskabet:

Stationen arbejder i døgndrift og kræver en betjening af 24 mand (4 vaktskifter á 6 mand), hvortil kommer 2 overordnede samt et reservemandskab på ca. 4 mand, altså ialt ca. 30 mand. Heraf må de 2 overordnede og mindst 8 af mandskabet være specialuddannede teknikere og have gennemgået et radarkursus i England i ca. 6 - 8 måneder. Englænderne oplyser i denne sammenhæng, at der under krigen er uddannet en del dansk mandskab i England til

radartjeneste. På Færøerne findes såvidt vides ingen danske statsborgere med en sådan uddannelse. Resten af mandskabet, der skal være radiotelegrafister med gode anlæg for matematik, vil kunne specialuddannes på selve stationen, dog således at første hold må uddannes under fornøden vejledning af engelske instruktører blandt det nuværende engelske mandskab, hvilken vejledning i hvert fald vil være nødvendig i de første måneder.

Dertil kommer en motormekaniker med hjælper med god kendskab til dieselmotorer til foretagelse af regelmæssige eftersyn af maskinerne. Endvidere bør der muligvis knyttes administrationspersonale (et par mand) til stationen.

Dertil kommer yderligere nogle radiotelegrafister (4) til betjening af radiosenderstationen, såfremt denne station ønskes bibeholdt med permanent vagt. Efter telegrafbestyrer Olsens opfattelse vil denne station imidlertid sikkert kunne sløjfes.

Boligspørgsmålet:

Såfremt stationen ønskes underlagt det danske militær (flåden) og betjeningen af stationen ønskes foretaget af særlig teknisk uddannet værnepligtigt mandskab vil boligspørgsmålet kunne løses, idet de fornødne barakker forefindes. Ganske vist er barakkerne bygget af ugalvaniserede bølgeblikplader og kræver megen vedligeholdelse (maling udvendig et par gange om året), men set med militære øjne er barakkerne vel anvendelige, og det nuværende mandskab befinder sig godt i dem fik jeg oplyst ved stikprøve at stille forespørgsler til dem. Boligforholdene svarer nogenlunde til de forhold danske kaserneerede soldater er vant til at bo under. Derimod er det udelukket, at nævnte barakker vil kunne anvendes til boliger for civile tjenestemænd med eventuel familie. Foruden sovebarakkerne findes en rummelig barak, der dels benyttes til dans dels til filmsopvisninger, idet englænderne har deres eget fremføringskamera, anvendeligt også til tonefilm.

De tekniske anlæg:

I nærheden af operatørbygningen, som vi som ovenfor nævnt ikke fik at se, ligger maskinhuset (bygget af cement) indeholdende 3 store dieselmotorer, der forsyner radarstationen med drivkraft. Hver motor kører i 24 timer og hviler derpå i 48 timer. Motorerne er nyinstallerede, idet de tidligere motorer viste sig at være mindre godt egnede. Dieselmotorerne forbruger ca. 30 gallons solarolie pr. døgn. Hver motor får eftersyn pr. hver 1000 timer, de kører. Hver af motorerne har en afgivende spænding på 220 volt (50 perioder) og giver 40 ampere, men kan give 60 ampere.

I nærheden er endvidere anbragt 2 radioantennetårne, hver især 150 fod høje. De er af træ og trænges til at smøres med coprinol. Tårnene er meget solide og har vist deres modstandsevne mod ofte kraftige vindstød. Tårnene er forbundne med en senderantenne. Desuden findes 2 mindre tårne (ca. 90 fod høje), hvoraf den ene bruges til modtagerantenne.

Ved foden af fjeldet ved mandskabsbarakken er anbragt et mobilt elektricitetsværk, bestående af en dieselmotor af samme type som de, der er anbragt i maskinhuset. Motoren sættes i sving, når elektricitetsforsyningen svigter, hvilket f.eks. for tiden er tilfældet., idet det kommende elektricitetsværk kun kører i tiden 10 - 18.

Elektricitetsforbruget er ca. 12 - 1300 kr. pr. måned.

Kulforbruget til samtlige anlæg er ca. 12 tons kul om ugen. Færre tons er naturligvis fornødne, når koks kan fremskaffes.

Oljeforbruget er som ovenfor nævnt ca. 30 gallons pr. døgn.

Til slut bemærkes, at radarstationen ved Våg er den største station i Nordeuropa, den har mindre hjælpestationer på Hebriderne og Island og dækker hele Nordatlanten.

Det har selvsagt ikke været muligt at få nogen form for oplysninger om eventuelle overtagelsespriser for anlæg og barakker, idet de engelske officerer som nævnt ingen instruktioner havde modtaget. Anlæggene menes - rygtevis - at have kostet nogle millioner kroner.

En eventuel dansk overtagelse af radarstationen vil således såvel overtagelsesmæssigt som driftsmæssigt blive en bekostelig affære, men såfremt stationen har international betydning og værdi også for den civile skibs- og flyvetrafik i fremtiden, er det jo muligt, at Danmark til gengæld for at overtage stationen kan få refunderet sine driftsudgifter af de i stationens opretholdelse interesserede lande ...".

Hetta sigur nakað um stöðina, manningina osfrv; men legg til merkis, at sjálvst so høgur danskur embætismaður sum Vagn_Hansen ikki slapp inn í sjálvst operatørrúmið í radarstöðini.

Frágreiðingin frá Vagn-Hansen varð send uttanríkismálaráðnum.

Seinri kundi Vagn-Hansen tó fjarrita til Hilbert, at nú høvdu bretska heryvirmenninir fingið loyvi til at vísa honum alt á radarstöðini (fjarritið kann ikki dagfestast). Hetta fjarrit varð sent til Schøn, skrivstovustjóra í uttanríkismálaráðnum. Ritað varð á skjalið, at Vagn-Hansen átti at taka við innbjóðingini. 19. juni sendi Hvass skriv til forsætismálaráðið, har hann skjeyt upp, at "det til stationens drift nødvendige mandskab ved statsministeriets foranstaltning antages og udsendes til Færøerne snarest muligt (8.H.20.a.).

At loranmálið í Vági veruliga var partur í einum størri politiskum máli kom fram á fundi í Det udenrigspolitiske Nævn 20. juni 1946 (her endurgivið í broti; 8.H.-20.a.):

"Endelig havde Gustav Rasmussen over for **Molotov** nævnt de to amerikanske henvendelser om 1) vejrmeldetjenesten på Grønland og 2) om mulig amerikansk overtagelse af den engelske meteorologiske station på Færøerne. Han havde over for Molotov gjort rede for minister (her í týðninginum ambassadørur) Kauffmanns Grønlandstraktat og oplyst, at vi nu var ved at overtage vejrmeldestationer på Grønland. Gustav Rasmussen havde tilføjet, at vi på en enkelt station nok måtte have enkelte amerikanske teknikere til midlertidigt at hjælpe os med driften af stationen for at oplære det danske mandskab til behandling af de nye vejrmeldeapparater. Den danske regering havde også til hensigt at overtage vejrmeldestationen på Færøerne og håbede at undgå, at amerikanerne overtog denne. Molotov kendte til sagen fra pressemeddelelser, og han udtrykte, at han var tilfreds med den danske regerings svar på de amerikanske henvendelser. Han sagde: "Stationer på danske øer må naturligvis være danske". (undirstrikað JT).

Skjalið vísir sostatt, at tað hevur verið neyðugt hjá dønum at geva russarum politiska frágreiðing um viðurskiftini í Grønlandi og Føroyum og amerikanska virkseimið og áhugamál á hesum økjum. Tað er greitt, at russarar heldur vildu hava danskt virkseimi í Føroyum og Grønlandi enn amerikanskt. Danir hava eisini verið noyddir at hugsa um russisk áhugamál í Eystrasalti (serliga Bornholm). Eisini hava danskir handilssáttmálar við Sovjetsamveldið havt týðning. Hartil kom, at skjalatilfarið í stöðum vísir, at tá amerikanarar veruliga hugsaðu um at fara úr nøkrum veðurstöðum í Grønlandi, so hevði hetta samband við, at nógv fólk í USA beint eftir kríggið hildu, at USA skuldi taka stóran part av herfólki sínum aftur úr fremmandum økjum. Eisini varð trýst lagt á bretska stjórnina, at hon skuldi lata ensku manningina fara av loranstöðini í Vági (uttan tilskilaða kelduávísing).

Hesi yvirskipaðu viðurskifti vórðu eisini umrødd á fundi millum Hvass, stjóra, og amerikanskan og bretska diplomat á fundi í danska uttanríkismálaráðnum 9. juli 1946, har bretska sendimaðurin Randal segði frá, at hann hevði roynt at fáa ensku manningina at verða verandi í Vági, til danir høvdu nomið sær nóg góða útbúgving. Men, hann hevði tó fingið endaliga at vita, at bretska manningin bert kundi steðga í Føroyum 3 vikur afturat.

Hvass legði dent á, at tað hevði stóran týðning fyri danir, at fremmandir, eitt nú amerikumenn, ikki fóru at manna stöðina. Hetta kundi eitt nú bera við sær umrøðu í fjølmiðlunum, sum hvørki var gagnlig fyri Danmark, USA ella Bretland. Tí spurdi Hvass, um Danmark kundi gjalda bretska serfrøðingum, sum ikki longur vóru í tænastrá, lön í avmarkaða tíð, til danir høvdu vunnið sær nóg góðan førleika til einsamallir at reka stöðina. Randal var fúsur at kanna hesi viðurskifti - og bera tey upp á mál fyri bretska loftverjumyndugleikum.

Bæði bretska og amerikanski sendimaðurin søgdu, hvussu stóran týðning tað hevði, at virkseimið á stöðini ikki varð steðgað, og Hvass metti út frá hesum, at um eingir aðrir útvegir funnust, so kundi tað henda, at amerikumenn, sum fyrbils komu til Føroya at virka á stöðini, kundu vera í danskari tænastrá og verða løntir av dönum. Hetta fyri at forða fyri russiskum atfinningum.

Tveir danskir serfrøðingar skuldu sama dag fara við flogfari til Føroya fyri at kanna, hvat kravdist fyri at yvirtaka raksturin av stöðini. Danska uttanríkismálaráðið hevði eisini lagt trýst á forsætismálaráðið fyri at fáa danska manning til Vágs sum skjótast (Hvass, notits, 11.7.1946).

18. juli 1946 var greitt, at danir ætlaðu at senda fólk frá marinuni til Føroya. 17. juli hevði Bahnsen, orlogskapteinur, sent fjarrit til danska flotamyndugleikarnar um loranstöðina í Vági. Frágreiðingin líkist teirri frá Vagn-Hansen (sí omanfyri). Hetta kann verða tikið fram: "Stationen er Master Station på en slave på Island Lorvik og en på Hebriderne Mangersta... Tre stationer kontrolleres fra en kontrolstation i Nordøstskotland. Ved beboelsesbarakkerne findes en radiostation med konstant vagt med forbindelse med slave og kontrolstationerne. De tre stationer kan benyttes til navigation mellem Skotland og Færøerne og Island og vest herfor indtil syd for Grønland. Nuværende besætning er 1 chefficer, 1 ingeniørofficer, 11 radarmekanikere, 17 radaroperatører, 4 radiotelegrafister, 1 radiomekaniker, 2 maskinister, 1 automekaniker, 2

chauffører, 2 regnskabsførere, 3 køkkenpersonale, 3 hjælpepersonale, 1 sygepasser ialt 49. Til drift af stationen kræves mindst 1 chef, 4 dygtige radioteknikere, 4 radiotelegrafister, 8 operatører, 2 maskinister til dieseldynamoer ... det vil være muligt at skaffe færingere til maskinister, operatører, kok, chauffør, samt enkelte radiotelegrafister, men dette personel kan ikke fås omgående, men kan ansættes efter hånden. Såfremt lokale færingere ikke kan skaffes i fornødent omfang, skal der bygges beboelseshuse i Vaag, såfremt stationen skal overtages omgående, kan dette kun ske ved personel fra marine og fyrvæsenet indkvarteret under militære former i nuværende beboelsesbarakker. ... men det er absolut nødvendigt, at der efterlades følgende engelske personel til uddannelse, instruktion og overlevering i ca. en måned: 1 ingeniørofficer, 5 operatører, 5 mekanikere, 1 chauffør, 2 regnskabsførere, 1 kok, 1 koksmath ... Stationens chef har ikke modtaget instruktion om afrejse..." (afskrift af melding nr. 21540 fra orlogskaptein Bahnsen, 17.7.1946 til Marineministeriets admiralitetskontor, haðani skrivið fór til uttanríkismálaráðið).

10. juli var greitt, at 25 mans (undir leiðslu av kptltn. Bang) úr donsku marinuni skuldu fara til Føroya við fyrinspektionsskibet "Argus" at yvirtaka radarstöðina og reka hana. Ætlanin var, at stöðin at enda fyrisingarliga skuldi hoyra undir "Fyrvæsenet" (Marineministeriet, 10. juli 1946, 7562, 89/1946). Manningin skuldi so við og við verða "civil". "Marinestation Våg varð stovnað 30. juli 1946 við Bang sum ovasta. Danir vóru ikki nøgdir við tøkniliga útbúnaðin á stöðini, og heldur ikki við goymsluna av eykalutum. Heilt fram til októbur vórðu bretar tó verandi í Vági, og stórir partur av dønnum mátti tí búgva í turkihúsi hjá Magnus Dahl. "Den 20. september måtte de dog fraflytte denne anstalt, der på det tidspunkt skulle tages i brug til sit oprindelige formål" (notits, sept. 1946). Danir yvirtóku stöðina endaliga 9. november 1946 (Meddelelse fra Marineministeriets Efterretningsstation; fjarrit úr Vági endurgivið. Listi yvir tað, sum skuldi yvirtakast, er dagfestur 14. nov, 1946; Bilag nr. 2 til skr. nr. 2396 j. 57.2.27; marineattachéen London). 19. novembur 1946 boðaði danska flotamálaráðið frá: "Efter endt uddannelse af det i juli måned til loranstationen ved Vaag på Færøerne opsendte marinepersonel har søværnet nu med fuldt ansvar overtaget driften af nævnte station, der indgår som led i radiosikkerhedstjenesten for atlantehavsflývningen. Det engelske personel, som hidtil har varetaget denne tjeneste, er derefter afrejst fra stationen" (Til Ritzaus Bureau; hetta varð eisini fráboðað donskum sendistovum kring heim).

Útgerðin

Sum fyrr nevnt vóru trupulleikar við útgerðini, tá ið danir tóku við loranstöðini í Vági. Sumt manglaði, annað var niðurslitið, og av og á hevði stöðin ikki virkað. Bretar høvdu fingið útgerð úr USA eftir "Lend & Lease"-skipanini; men nú var henda skipan sett úr gildi. At danir hava roynt at loysa málið við at venda sær til USA sæst av skrivi frá Marineattachéen, Kgl. Danske Gesandtskab, Washington D.C..(dagf. 20. desember 1946, lb.no.385; j. no. Ma.I.5; móttikið: Marinestabens Eksp. Kont. j. nr. 89/1946, 41 - 47).

Kjølсен, kommandørur boðaði frá: "Den 16. desember fik undertegnede samt gesandtskabets økonomiske afdeling en telefonisk henvendelse fra U.S.Coast Guard samt fra War Assets Administration gående ud på, at kommandør Sinding havde afgivet bestilling på noget materiel til opretholdelse af loranstationen på Færøerne. Man meddelte desuden, at det nu var muligt at fremskaffe materialet gennem War Surplus, men anmodede samtidig om, at få en definitiv købsordre igennem gesandtskabet så hurtigt som muligt... Sama dag telegrafaði Kjølсен:

Foreslår Fyrvæsen retter forespørgslen Coast Guard vedrørende dele til loran Færøerne. Coast Guard mener nu sammen med War Assets Administration muligvis have fundet sådant materiel som War Surplus og anmoder nu omgående positiv købsordre, da War Surplus kun kan reserveres få dage. Henstiller legationen straks telegrafisk bemyndiges af udenrigsministeriet til at bekræfte ønsket om indkøb pågældende materiel og eventuelt bemyndigelse financiere indkøb. Anmoder desuden om nærmere instruktioner om enkeltheder ved indkøbet. (Tað var uttanríkismálaráðið, sum skuldi góðkenna tilíkt keyp, líkamikið hvør ráðharrastova bað um tað).

Marinan telegrafaði aftur til Kjølсен: "Ad loran Færøerne. Forsøg oplyst under hvilken myndighed lorankæden: Færøerne-Island-England sorterer, samt hvem der er ansvarlig for forsyning med reservedele m.v. Endvidere hvem der betaler reservedele vedligeholdelse m.m. idet det anses urimeligt, at Danmark alene bærer samtlige udgifter til en station, som kun i ringe grad benyttes af danske skibe og luftfartøjer.

Kaufmann er endurgivin fyri at hava mett: "at da det var et dansk ønske, at loran anlægget på Færøerne i sommer blev overtaget af den danske stat, og da man var vidende om, at man fra amerikansk side har vist stor interesse for at bemane anlægget med amerikansk mandskab, ville han på det bestemteste fraråde, at man rørte ved sagen fra gesandtskabet over for nogen

amerikansk myndighed under hensyn til sagens politiske betydning (kursiv,JT) og tilføjede, at han anså det for en sag, som formentlig måtte drøftes i regeringen som sådan, dersom man på en eller anden måde skulle optage den herfra".

Sendistovan í Washington vildi also hava góðkenning frá uttanríkismálaráðnum til at fara víðari við málinum.

Flotamálaráðið sendi tí uttanríkismálaráðnum skriv 7.januar 1947 (Marineministeriet, Journal M. 89/1946), har teir m.a. søgdu: "Da driften af stationen nu foregår under dansk ansvar, og udgifterne dertil afholdes af marineministeriet, forekommer det naturligt, at danske myndigheder får adgang til alle i forbindelse med stationens drift og anvendelse hørende spørgsmål, hvorfor marineministeriet skal anmode det ærede ministerium om at overveje betimeligheden af at instruere gesandten i Washington om at fremskaffe de nødvendige oplysninger".

Í viðmerking (notati) í uttanríkismálaráðnum (22. januar 1947) framgongur m.a. "...marineministeriet ønsker, at udenrigsministeriet skal foranledige optaget forhandlinger med den amerikanske regering om betaling for det ved loranstationen overtagne amerikanske materiel ... da marineministeriet i sin tid gik med på at overtage loranstationen, var dette efter udtrykkeligt ønske fra udenrigsministeriets side og ikke fordi marineministeriet havde nogen særlig interesse deri. Da hele loransystemet kun i begrænset omfang har interesse for Danmark, ønsker marineministeriet, at der eventuelt med henblik på en refusion af de af marinen afholdte udgifter foretages en undersøgelse af, hvem det nævnte system sorterer under. Det bemærkes herved, at man i marineministeriet har hørt rygter om, at stationerne i virkeligheden skulle sortere under et i London hjemmehørende privat Loranfirma, der af skibs- og luftfarten opkræver afgifter for de tjenester, som blev ydet af loransystemet".

Hetta merkir, at danir sum heild hava vitað lítið um hvat tað var, teir gjørdu, tá teir settu Marinstation Vág á stovn og yvirtóku raksturinn av loranstöðini. Teir hava vitað ov lítið um loranvirksemið (loranketuna í Norðuratlantshavi), um fígging, rakstur, eykalutir ... osfrv. Eisini hava teir vitað ov lítið um, hvussu loranskipanin hekk saman fyrisitingarliga. Fyri sjálvt Danmark hevur skipanin í sjálvari sær havt avmarkaðan týdning. Yvirtøkan hevur givið dønum fíggjarligar byrðar, sum flotamálaráðið vildi sleppa av við, tí at teir ikki høvdu biðið um hetta. Boðini vóru komin úr uttanríkismálaráðnum, sum saman við forsætismálaráðnum sá hetta í størri samanhangi.

Tær báðar her nevndu ráðharrastovurnar vildu ikki hava amerikumenn at seta seg fastar í Vági. Heldur ikki vildu tær hava viðurskiftini við Sovjettssamveldið spilt: handilssáttmáli dana við russarar, týsku flóttafólkini í Slesvig, sum danir vildu sleppa av við (Stalin hevði lovað Gustav Rasmussen at taka helmingin av hesum fólki til russiska hersetingarpartin av Týsklandi, um teir sameindu vestanfyrir vildu taka hin hellingin til tann partin av Týsklandi, sum teir høvdu hersett), politisu viðurskiftini í Eystrasalti osfrv. Alt hetta var umrøtt á fundi millum Gustav Rasmussen og Stalin í juni 1946 (Udenrigsministeriet, pressemøde, 25. juni 1946). Danska forsætismálaráðið og uttanríkismálaráðið hvødu sostatt hugsað í størri politiskum samanhangi á sumri í 1946. Í byrjan av 1947 helt danska flotamálaráðið seg sita við "svartaperi". Flotamálaráðið visti ov lítið um loranstöðina í Vág. Fyri sjálvt Danmark hevði hon bert avmarkaðan týdning, og flotamálaráðið bar byrðuna av einari útreiðslu, sum fyrir teir var tyngjandi.

Tað var júst undir hesum umstøðum, at "skothingin" í Vág, sum fólk enn minnst, fór fram. Flotamálaráðið segði frá (23.jan.1947):

"Fra amtmanden over Færøerne er der til statsministeriet indløbet følgende telegram: "Foranlediget af episoden loranstationen i Våg er der på møde mellem repræsentanter for samtlige politiske partier på Færøerne og undertegnede opnået fuld enighed om følgende udtalelse over for statsministeriet: Uanset hvor vidt eller i hvilken grad episoden kunne lægges kaptajn løjtnant Bang militært eller civilt til last må det anses stærkt tilrådeligt, at Bang udskiftes snarest for at skabe mulighed for godt forhold mellem loranstationen og dens omgivelser". Lagt varð afturat: "Efter forhandling med statsministeriet har marineministeriet imødekommet denne henstilling og har d.d. beordret kaptajn løjtnant S.H.L.Barfoed til at afløse kaptajn løjtnant Bang".

23. januar telegraferaði Kauffmann til Uttanríkismálaráðið: "State Department meddeler under henvisning til danske regerings skrivelse til PICAOs præsident om påtrængende nødvendige reservedele til loranstationen Færøerne at amerikanske regering villig til at overdrage pågældende materiale vurderet til dollars 29200 for købesum af dollars 4000. State Department anmoder gesandtskabet acceptere tilbudet. Telegrafisk bemyndigelse hertil udbedes" (Modtaget UM 23.01.1947, 8.H.20.a.).

30. januar 1947 metti uttanríkismálaráðið soleiðis um stöðuna (ið varð gjörd upp í Notits, P.J.I.J.NR. 8.H.220.a.; undirskrivað: F. Schøn):

Tann 9. november 1946 undirritaði Bang, vegna flotamálaráðið, sáttmála við bretar (umboðsmenn fyrri Det britiske Luftfartsministerium) um, at danir yvirtóku loranstöðina í Vági. Til hetta hevði Schøn hesa viðmerking:

"I art. I pátager den danske regering sig en forpligtelse til at drive stationen. Om nogen tidsbegrænsning er der ikke tale, og da forpligtelsen er et led i overtagelsen, må man vel sige, at vi pátager os en stedsevarende forpligtelse til at drive og bemande stationen "rebus sic stantibus". Dette kan siges at være noget betænkeligt, også i betragtning af, at vi ikke er i besiddelse af tilstrækkelige oplysninger til afgørelse af, om loran-systemet er et privat system som Deccasystemet, og at det derfor burde tilkomme det private foretagende at udrede udgifterne ved stationens drift... Af foreliggende oplysninger fremgår, at Loran i et vist omfang sorterer under Coast-guard.

6. februar telegraferaði Uttanríkismálaráðið til sendistovuna í Washington: Legadane Washington. Gestel 13 bemyndiges akceptere tilbud reservedele loran-stationen Færøerne 4000 dollars (Etrangers 14, 8.H.20.a.).

7. Marts 1947 var keypið av eykalutum, sum Coast Guard hevði fingið til vega, greitt (uttanríkismálaráðið til flotamálaráðið, 8.H.20. a.); men málið var tó ikki liðugt, m.a. tí at danir fingur skeivar eykalutir frá Coast Guard. Tíðin fram til 1950 gekk við samráðingum um nýggjar sendarar til loranstöðina, millumtjóða reglur, danska figging, viðurskiftir við I.C.A.O. (millumtjóða sivila loftferðslu stovnin) osvfrv.

(Um hetta skal fylgjast upp, verður neyðugt við framhaldandi kanning; men meira verður greitt frá týdninginum hjá Loranstöðini í Vági í øðrum samanhangi).

Samandráttur/meting

Tað er ikki ætlanin her at gera nakra meting um heimastýrslógina í sjálvari sær. Bert skal gerast vart við, at tá Føroya Løgting (tó ikki fólkafloksumboðini á tingi) samtykti heimastýrslógina, gav tingið frá sær heimildirnar til avgerðarætt og veruliga ávirkan á uttanríkismál, sum numu við Føroyar. Hetta var nakað, sum danski staturin vildi ráða fyrri. Um ríkismyndugleikarnir áttu at lagt NATO- sáttmálan fyrri tingið til ummælis er nakað, sum lógarkøn fólk kunnu kjakast um. Her er bert víst á, at nevndi sáttmáli ikki varð lagdur fyrri tingið, hóast føroyskur ríkisdagsmaður setti danska forsætismálaráðharranum fyrispurning hesum viðvíkjandi.

Uttanríkismál og verjumál og tað, sum hevði við hesi øki at gera, vóru lögð uttan fyrri myndugleikaøki føroyinga. Tí kann verða sagt, at tá lögtingið av og á hevur mótmælt hernaðarligum virksemi í Føroyum, og hevur sagt Føroyar at standa uttan fyrri hernaðarligar samgongur, so er hetta mest at skilja sum proforma mótmæli og útsagnir, sum ikki í sjálvum sær kunnu forða fyrri hernaðarligum tiltøkum og hernaðarligari útbygging, men bert lýsa tingsins stöðutakan sum so. Sum ávíst seinri í viðgerðini, søgdu summir føroyskir politikarar, eitt nú Erlendur Patursson, at sjálvt um tingið einki vald hevði á hesum øki, so hevði tingið tó rættin til at mótmæla.

Við hesum er ikki sagt, at danskir myndugleikar ongantíð frammanundan kunnaðu føroyskar oddapolitikarar um ymisk (eisini sera týðandi) hernaðarlig tiltøk, sum ætlanin varð at seta í verk í Føroyum; men tá var oftast neyðugt at fara varliga fram, tí hernaðarlig loyndarmál máttu ikki koma alment fram, og tí mátti lögtingið, ið hvussu er í fyrstu syftu, haldast uttanfyrri. Í slíkum føri kundi koma fyrri, at donsku ríkismyndugleikarnir (vanliga fyrst um ríkisumboðsmannin) vendu sær til lögmannin og kunnaðu hann (í høvuðsheitum) um tað, sum skuldi fara fram. Hetta verður lýst nærri seinri í frágreiðingini.

Loranstöðin í Vági var ikki ein NATO-stöð; men hon hevði týdning fyrri skipa- og loftferðslu í Norðuratlantshavi - eisini, tá tað snúði seg um herskip og hernaðarlig flogfærð.

At stöðin harumframt hevði strategiskan og politiskan týdning í millumtjóða samanhangi, er greitt. Sum dømi um hetta kann nevast, at sviar ikki vildu hava bretar ella amerikumennt at manna loranstöðina, tí teir vildu ikki hava russar at svara aftur við at verða verandi á Bornholm - ella sum heild at styrkja stöðu teirra í Eystursjónum.

Amerikumenn vóru sera áhugaðir fyrri at reka loranstöðina, tí hon hevði so stóran týdning fyrri navigatiónina í Norðuratlantshavi; men hetta vildu danir ikki góðtaka, tí tað kundi enda á sama hátt sum við amerikonsku stöðunum í Grønlandi. Danir vildu ikki hava "base problemet en gang

til".

Fyri at gera greitt, at teir sjálvir ætlaðu at reka loranstøðina í Vági, stovnaðu danir "Marinestation Våg", sjálvt um teir vóru illa fyrireikaðir, vistu ov lítið um loranskipanina og ikki høvdu manning við nóg góðum tækniligum innliti til at reka eina loranstøð. Heldur ikki høvdu teir nóg gott innit í fíggjarligan rakstur, keyp av eykalutum eins væl og nýggjum lutum, samstarv við millumtjóða stovnar og felagsskapir osfrv.

Danir máttu eisini hugsa um Sovjettsamveldið í hesum sambandi. Til dæmis helt Gustav Rasmussen tað vera neyðugt at greiða sjálvum Molotov frá, at ikki amerikumen, men danir sjálvir fóru at reka loranstøðina í Vági. Sjálvandi vóru tað hernaðarlig/strategisk eins væl og politisk/diplomatisk viðurskifti, sum gjørdur seg galdandi í hesum høpi; men eisini danskir handilssáttmálar og onnur viðurskifti við Sovjettsamveldið (sí omanfyri) gjørdur sína ávirkan galdandi.

Loranstøðin, sum bretar høvdu bygt undir seinra heimskríggi, hevði samband við aðrar støðir av sama slag í norðuratlantiska økinum - Noreg, Ísland osfrv. Seinri í frágreiðingini kemur greiðari fram, at US Coast Guard hevði lut í rakstrinum av hesi støð. Fyri londini kring Føroyar, og eisini fyri Sovjettsamveldið, hevði støðin á mangan hátt týðning og áhuga.

Danmarkspolitikkurin hjá USA

Inngangur

Millum tey skjøl, sum eru funnin í skjalasøvnnum í USA, eru fleiri, ið lýsa tann politikk, sum USA førði móttvegis Danmark. Í hesum samanhangi er fyribils bert valt eitt skjál til at lýsa nevnda politikk. Sonevnda "**Guidelines of United States Policy toward Denmark**" er eitt upprit; men tað, ið her er skrivað, er væl stuðlað og lýst í øðrum skjølum, sum eru viðlægt uppritinum. Grundað á hetta skjál verður við hesum roynt at gera eina mynd av teimum politisku hugsanum, sum amerikumen (USA) gjørdur sær viðvíkjandi Danmark uml.1960 (Tilvísing: RG 84 Post Records, Denmark Embassy; Classified General Records 1953 - 61; Box 27, Folder: Copenhagen - Country Policy Statement). Uppritid er frá 1961, helst mei mánaði).

Amerikonsku høvuðsmálini

I. Hesi mál tykjast at hava havt týðning fyri USA:

1. Politikkur: At tryggja, at Danmark á virknan og uppbyggjandi hátt tók lut í styrkingini av Atlantiska Felagsskapinum. Tí skuldi USA virka ímóti teirri traditionellu dansku neutralismuni og pasifismuni. Hartil var neyðugt at virka fyri, at øll Norðurlond kendu seg sum partar av vesturheiminum. Eisini Finland.

2. Hernaðarlig mál: At halda fast við rættin hjá USA at hava støðir í Grønlandi, eins væl og "certain facilities" í **Føroyum** og á Bornholm.

3. At styrkja ta dansku verjuna og luttøkuna í NATO.

4. Búskaparlig mál: At virka fyri danskari luttøku í OECD, og at danir skiltu búskaparliga politikkin hjá USA. Á tann hátt skuldi minkast um ósemjur, serliga viðvíkjandi skipaferðslu, flogferðslu og europeiskari búskaparligari sameining.

II "Lines of action:

1. Politiskar: Amerikumenn áttu ikki at halda, at danir sjálvsagt vóru samdir við teir. Danir skuldu fáa upplýsingar og vera spurdir um ráð - bilateralt og gjøgnum NATO. Hetta fyri at styrkja Atlantiska samfelagið.

Danir høvdu altíð verið móttakiligir fyri tí, sum nevnt varð "the American way", sjálvt um teir viðhvørt hildu, at amerikanarar vóru heldur bráðir í summum av teirra viðurskiftum við onnur lond. Eisini tað, at USSR lá so nær við tey skandinavisku londini (og var so hernaðarliga máttmikið og so langt komið áleiðis í rúmdartøkni) kendist sum ein hóttan í hesum londum. Hetta vóru viðurskifti, sum tey skandinavisku londini máttu síggja í eyguni. Av hesum orsökum kundi USA ikki bert rokna við, at tey góðu viðurskiftini millum USA og Skandinavia vóru sjálvsøgd. USA mátti arbeiða við hesum.

USA átti at stimbra danskari samvinnu við hini Norðurlondini gjøgnum Norðurlandaráðið og aðrar norðurlenskar stovnar.

USA skuldi mótvirka sovjettiskum trústi fyri at gera Skandinavia óheft og demilitariserað ("Friður í Eystrasallti" ella "atom-frítt øki").

USA skuldi eggja dønum til at vera meira virknar í ST-høpi og øðrum stovnum, sum høvdu samband við ST.

Norðurlond atkvøddu ofta saman (sum blokkur) og høvdu stórt umdømi í millumtjóða viðurskiftum - nógv meira enn tað, sum svaraði til eitt nú støddina á hesum londum. USA átti at nýta ta ávirkan, sum norðurlond høvdu á menningarland og nýggjar statir, til egnan fyrimun. Vanliga stuðlaði Danmark USA í ST, og hetta varð sagt at vera frálíkt.

USA átti at stuðla donskum og norðurlenskum virkseimi fyri at fáa ungar oddamenn úr Afrika og Asia til Skandinavia, har teir kundu læra um tøkni, arbeiðsviðurskifti, samfelagslig viðurskifti osfrv.

2. Hernaðarlígar: Tá tað snúði seg um viðurskiftini við Danmark á hernaðarlíga økinum, var tað av allrastørsta týðningi, at USA varðveitti síni rættindi til herstöðir í Grønlandi. Samvinnan millum USA og Danmark á hesum øki hevði verið framúr góð. Fyri at styrkja hesa samvinnu enn meira skuldi USA:

1) Minnst til, at danir vóru erkvisnir viðvíkjandi teirra yvirvaldsrætti yvir Grønlandi. USA skuldi til fulnar greiða dønum frá sínum hernaðarlíga virkseimi í Grønlandi.

2) Leggja dent á, at amerikanskt hernaðarlígt virkseimi (og onnur amerikansk tiltøk) í Grønlandi vóru defensiv.

3) Víst var til "United States-Danish Committee for Greenland Projects".

Danmark skilti, at tað var til stórt felags gagn, at USA framhaldandi nýtti støðirnar í Grønlandi; men vinstrahallir bólkar í Danmark vildu vera við, at danska stjórnin ikki fékk nóg mikið at vita um tey amerikansku tiltøkini í Grønlandi.

USA skuldi framhaldandi leggja trúst á danir (mest gjøgnum NATO og SHAPE) fyri at fáa teir at økja teirra íkast til verjuna av vesturheiminum. Danir skuldu fáa at vita, at um teir vildu gera størri íløgur í felags verjuna, vildi hetta ávirka hernaðarlíga stuðulin frá USA framyvir.

Danir lótu ikki nóg nógv til NATO-verndarmál. Hetta kom bæði av terra siðbundnu pasifismu og teirra "small-nation complex". Danir lögdu størri dent á at økja um handilsvinnuna og menna teirra sosialu vælferð. Innanhýsis politisk viðurskifti í Danmark og tað, at danir vóru bangnir fyri at skaða millumtjóða anvápnadarsamráðingar, um Danmark var hernaðarlíga meira virkið, vóru umberingar, sum danir nýttu, tá trúst varð lagt á teir, fyri at fáa teir at økja teirra hernaðarlígu útreiðslur. Danir hildu fast við, at ongar fremmandar herdeildir skuldu vera í Danmark (Grønland undantikið) uttan tá kriggj, ella kríghóttan, var. Til hetta kundi viðmerkjast, at uttan MAP var danska verjan munandi veikari ("severely weakened").

USA skuldi halda fram við varisliga at royna at fáa danir at gótaka atomvápn (fyrst og fremst gjøgnum Nato og hernaðarlígar kanalir) í tann mun hetta var í samsvari við NATO strategi.

Lítill ivi var um, at bæði danski javnaðarflokkurin, ið tá var stjórnarflokkur, og Fólkingið ætlaðu at halda fast við status quo og ikki góðtaka atomvápn tá.

USA átti at stimbra bæði norðurlenskari og danskt-týskari hernaðarlígar samvinnu, tí at báðar hesar vóru av týðningi fyri verjuna av Danmark.

"The Baltic Command", sum hevði verið í uppskoti, hevði verið eitt stórt stig fram móti at styrkja danskt-týskt hernaðarlígt samstarv innan NATO. Á odda fyri hesum kundi verið ein danskur offiserur ("commander") við undirskipaðari land-, loft- og maritimari kommando, býtt millum danir og týskarar. Danir høvdu drálað við at góðtaka tætt danskt-týskt samstarv - uttan so, at skipað varð fyri, at yvirmenn úr øðrum NATO-londum (Noregi, Kanada, Bretlandi) vóru við á tí hægsta kommandostignum.

Onnur áhugamál hjá USA viðvíktu búskapi, skipaferðslu, handli, samhandli millum USA og Danmarkar, sivilari flogferðslu, Danmark og OECD, donskum samhandli við sosialistisk/kommunistisk lond, amerikanskum útflutningi til Danmarkar osfrv.

III Møguleikar (tað, sum móguliga kundi henda):

1. Um USA móguliga misti rættindini til at hava støðir í Grønlandi.

Tað varð umrøtt sum "a pet project of The Danish Foreign Minister", tá danski uttanríkisráðharrin hevði givið tilboð um, at Grønland kanska kundi gerast "a possible Western Inspection zone in some East-West disarmament agreement".

Amerikumenn hildu, at neyvan fór at verða tikið av hesum tilboði; men, hinvegin, skuldi tað hent, so hevði tað verið ein vandi fyri hernaðarliga virksemd hjá USA í Grønlandi. Um tað sterka ynski, danir høvdu fyri millumlanda avvápnaði, vann undirtøku, bar ikki til at síggja burtur frá, at teir móguliga vildu umhugsa "onesided Western concessions". Amerikumenn skuldu vera til reiðar at nýta politiskt trýst fyri at mótvirka øllum tilíkum donskum ætlanum. Um tað veruliga óvæntaða skuldi hent, at danir tóku seg burtur úr NATO, so skuldi USA gera nýggjar samráðingar við danir um verjuna av Grønlandi. Hetta skuldi so koma í staðin fyri "the 1951 Defense and Greenland Agreement".

2) Eitt uttanveltað Skandinavia.

Skuldi USSR gjørt týðandi, um enn bert tíðaravmarkaði, framstig á slíkum økjum sum eitt nú rúmdartøkni, sum kundi verðið til skaða fyri maktstøðuna hjá USA, so kundi stórt innanlendis trýst verið lagt á Norðurlondini um at fara úr vesturlendsku verjusamgonguni - og heldur skipa fyri einum uttanveltaðum Skandinavia.

Hetta kundi eisini hent í sambandi við væleydnaðar millumlanda friðarsamráðingar og sáttmálar um at banna kjarnorkuroyndarspreingingum - og skunda undir avvápnað í skandinavisku londunum.

Í sambandi við slíkar móguleikar var tað sera neyðugt, at USA var allvakið og ongantið gloymdi tann latentu friðarhugin og ynskið um uttanveltaða støðu, sum altíð var til staðar í skandinavisku londunum. USA mátti vísa á tann sjónliga vandan, sum lá í einvegis avvápnaði í úrtíð og upplýsing av vesturlenskum trygdarsamgongum.

Samandráttur/meting

Eitt av høvuðsmálunum hjá USA hevur verið at styrkja danska viljan til veruliga virkna luttøku í hernaðarliga NATO-samstarvinum. Tað, sum verður nevnt síðbundin donsk uttanveltað støða og pasífisma, skuldi niðurbrotast, ið hvussu er mótvirkast. Danskur uttanveltaður politikkur í nýggjari tíð stavar frá 1864, tá Danamrk tapti kríggj við Preussen. Eftir hetta kríggj var dønum greitt, at teir ikki megnaðu at føra ein ágangandi uttanríkispolitikk, sum var grundaður á hermegi. Longu undir Napoleonskríggjunum í byrjan av 19. øld megnaði Danmark ikki at verja Føroyar og Ísland, og heldur ikki at føra neyðugar matvørur sjóvegis til nevndu lond. Sama gjørdi seg galdandi undir fyrra og seinra heimskríggi. Tá Danmark varð hertikið av Nazitysklandi í 1940, gjørdist hetta endin á danska uttanveltaða politikkinum. Tað er trupult at reka neutralan politikk, tá stórveldi ikki virða hann.

Tá Danmark í 1949 undirritaði NATO-sáttmálan, var uttanveltaða støða dana slept; men til ber at siga, at idealistiskt høvdu danir ikki slept hugsanini sum so. Hon var so ella so til staðar í hugaheimi dana, sjálvt um teir valdu at líma seg inn í NATO-felagsskapin. Tað samsvaraði eisini við heildarpolitikkinn hjá donskum javnaðarmonnum tá at halda verjuútreiðslunum niðri. Hetta er m.a. viðgjørt í bókini hjá Poul Villaume: "Allieret med forbehold (1995).

Í USA var ónøgd við tørvandi viljan hjá donskum myndugleikum til at játta nóg nógvan pening til hernaðarlig endamál. Henda ónøgd kom ikki bert fram hjá amerikonskum politikarum og embætismonnum, men eisini í stóru dagbløðunum í USA. Men, tað var skandinaviskur sosialdemokratiskur politikkur at byggja vælferðarsamfelagið upp, og at leggja meira av peningi í sosial mál enn í verju- og hernaðarmál.

Eitt, sum amerikumen hildu sera fast um, var rætturin til at hava støðir í Grønlandi og "certain facilities" í Føroyum og á Bornholm. Hesi krøv amerikumanna góvu dønum nógvar politiskar trupulleikar. Danskir myndugleikar vóru sera eymir um danska yvirvaldsrættin yvir Grønlandi. Danir vóru eisini erkvisnir, tá amerikumen ætlaðu at fáa fótin fastan í Føroyum eftir seinra heimskríggj. Hetta er Loranstøðin í Vági dømi um.

Sum heild hevur USA verið hugað fyri at fáa ikki bert Danmark, men øll Norðurlond (íroknað Finland, grannaland USSR) við í verjuna av vesturheiminum móttvegis eystarlondunum. Men, tað gongur fram av omanfyri umrødda skjali, at danski uttanríkispolitikkurin hjá USA ikki bert

miðaði ímóti hernaðarligum samstarvi millum USA og Danmark gjøgnum NATO, men samstundis í størri høpi at integrera danskan politikk og politiska tilvitan á so mongum týðandi økjum inn í eina vestureuropeiska-amerikanska eind, sum stóð fram sum tann frælsi demokratiski vesturheimurin mótvægis totalitera kommunistahæiminum eystanfyri.

Tí skuldi donsk luttøka í OECD stuðlast, norðurlendsk samvinna mennast, og Danmark skuldi ávirka til at vera meira virkið í ST, sum tá í stóran mun varð stýrt av USA.

Men, USA kundi ikki bert loyva sær at rokna við treytaleysum donskum stuðli í politiskum málum. Danmark og hini Norðurlondini lógu nær risaveldinum USSR, sum var hernaðarliga máttmikið og (rúmdar)tækniliga sera langt framkomið. Trýstið frá USSR á Norðurlond var ein veruleiki, sum USA mátti gera sær greiðan - eitt nú í sambandi við amerikanskar royndir at mótvirka tí partinum av norðurlendskum politikki, sum hevði til endamáls at gera skandivaviska økið avmilitariserað og politiskt óheft ("Friður í Eystrasalti" og "Norðurlond sum kjarnorkuleyst øki"). USA skuldi roynd at ávirka Danmark til at góðtaka atomvápn í verndarsamanhangi, men tó roknaðu teir ikki rættiliga við, at ein danskur javnaðarflokkur fór at taka undir við hesum.

Amerikumenn vóru væl greiðir yvir, at vinstrahallir bólkar í Danmark virkaðu ímóti donskum NATO-limaskapi og fóru fram, at danir vistu alt ov lítið um tað, sum fór fram í amerikonsku støðunum í Grønlandi. Hetta var í amerikonskum eygum eitt vandamál; men trýst skuldi leggjast á danir (gjøgnum NATO og SHAPE), fyri at fáa teir til at økja um danska íkastið til verjuna av vesturheiminum. Tess størri íløgur, danir játtaðu til verjuendamál, tess størri skuldi hernaðarligi stuðulin frá USA til Danmarkar gerast.

Í øllum hesum høpi skuldi tað, sum amerikumenn nevndu tað danska "small-nation complex" mótvirka. Danmark skuldi ávirka til at taka ábyrgd sum virkið NATO-land. Eisini skuldi donsk hernaðarlig samvinna við hini skandinavisku londini og Vesturtýskland mennast. USA legði stóran dent á tað, sum varð nevnt "The Baltic Command", sum tá hevði verið í uppskoti, og sum sjálvandi var ætlað til at tryggja verjuna av Eystursjónum mótvægis Sovjettssamveldinum.

Tað, sum í amerikonskum hugaheimi ikki mátti henda, var, at Danmark tók seg burtur úr NATO, og at USA misti rættin til herstöðir í Grønlandi. Um hetta veruliga skuldi hent, mátti USA vera til reiðar at endurskoða "The 1951 Defence and Greenland Agreement". Slík endurskoðan av nevnda sáttmála hevði neyvan verið til fyrimuns fyri danskan "højhedsret" yvir Grønlandi.

Undir ongum umstøðum mátti USA góðtaka eitt uttanveltað Skandinavia, og heldur ikki einvegis avvápnað í úrtíð og uppløysing av vesturlendskum trygdarsamgongum. Tað vóru heilt greitt friðarfylkingarnar í vesturheiminum, sum høvdu vaksandi undirtøku, sum, saman við vesturlendskum avvápnaðartosi og antikjarnorku mótmælisgongum, ávirkaðu amerikumenn at festa hesi sjónarmið á blað.

Hartil kom, at fólk í vesturheiminum veruliga vóru bangin fyri valdinum hjá USSR. Hetta skjal, sum her er viðgjørt, er skrivað nøkulunda samstundis sum Cubakreppan fór fram, og tað var í sambandi við hesa kreppu, at kendi amerikanski politikarin og diplomaturin Adlai Stevenson umrøddi stórpolitisku støðuna sum eitt alheims borgarakríggj, har einki land slapp at vera uttanveltað, tí tað bar bert til at taka støðu fyri vesturlendskum frælsi og fólkarræði ella fyri kommunistiskum trýsti og mannakúgan.

Lagt kann vera afturat, at undir hesum sonevnda "alheims borgarakríggj" sluppu heldur ikki Føroyar at liggja uttan fyri tær stóru verjuskipanimar í heiminum. Føroyar lógu beint í einum stórum norðuratlantiskum havøki, sum NATO hevði áttikið sær at verja og ráða yvir í hernaðarligum viðurskiptum. Hetta verður lýst nærri seinri í viðgerðini.

AMERIKANSKAR LÝSINGAR AV POLITIKARUM OG ØÐRUM TÝÐANDI MONNUM Í FØROYUM

Inngangur

Leiðandi politikarar og aðrir týðandi menn í føroyska samfelagnum eru lýstir í skrivum frá amerikonsku sendistovuni í Keypmannahavn til The Department of State (uttanríkismálaráðið) í Washington. Hetta merkir, at viðkomandi skjøl vísa, hvørja mynd amerikanskir myndugleikar hava gjørt sær av hesum monnum.

Ein partur av innihaldinum í hesum skjølum er so persónliga nærgangandi og niðrandi, at

hann verður ikki viðgjörður í hesi frágreiðing. Um politisku myndugleikarnir vilja hava hetta lagt alment fram, verður mælt til, at lögfrøðingur metir, um hetta kann verða gjørt, uttan at samstundis brot verður gjørt á færoyska og danska lóggávu um skjalasøvn, málsinnit og reglurnar fyri at nýta og almannakunngerá skjøl í almennari varðveitslu. Tað fyrilit, sum her er gjørt, hevur bert við beinleiðis persónlig viðurskipti at gera - ikki politisk.

Tá USA og NATO høvdu (hernaðarlig) áhugamál í Føroyum, so er skilligt, at tað í teirra eygum hevur verið neyðugt at kanna landið og fólkíð her. Amerikumenn royndu tí at fáa til vega so fullfíggaðar upplýsingar hesum viðvíkjandi sum gjørligt. State Department í Washington hevur fingið upplýsingar, sum stava frá ríkisumboðnum í Føroyum, donskum ráðharraskrivstovum og amerikonsku sendistovuni í Keyptmannahavn; men eisini hava amerikumennt havt mann í Føroyum, sum hevur skrivað tøy skjøl, sum her eru nýtt. Hesin maður verður í skjølunum nevndur "the reporting officer". Hann hevur dugað væl at koma í samband við færoyingar (ofta um ríkisumboðið) og hann hevur eisini dugað væl at fáa færoyingar at tosa um færoysk viðurskipti, seg sjálvar og - ikki minst - um aðrar færoyingar. Á ferð síni í Føroyum tosaði amerikumaðurin mest við færoyskar politikarar og færoysk og donsk embætisfólk.

Á hesum grundarlagi hevur the reporting officer skrivað "myndir" (politiskar og persónligar profilar) av teimum í hansara eygum mest týðandi fólkunum í Føroyum, sum vóru uppi í almennum viðurskiptum tá á døgum. Hetta tilfar er síðani sent til amerikanskar myndugleikar í Washington.

Kristian Djurhuus varð sagdur at vera ein framúrskarandi maður í kanska teirri mest víðagitnu ættini í Føroyum. Menn úr hesi ætt høvdu verið leiðarar, handilsmenn, yrkjarar, listamenn og intellektuellir á ymskum økjum. Sonur hansara, Johan Djurhuus, var stjóri í landsstýrinum. Kristian Djurhuus mundi uttan iva vera tann mest týðandi persónurin í Føroyum. Heitið statsmaður kundi verið fest á hann, tá leikpartur hansara í samtíðar færoyskum politiskum lívi skuldi lýsast. Hann varð valdur á ting í 1932. Hann hevði verið lögmaður (ella Prime Minister) síðan 1951. Hann umboðaði Sambandsflokkin, og fólk høvdu virðing fyri honum í øllum færoyskum flokkum - tó sjálvandi ikki í Tjóðveldisflokkinum, tí tjóðveldismenn virdu ongan.

Djurhuus var væl umtóktur í Danmark. Hetta kom partvís av, at hann umboðaði Sambandsflokkin, hvørs høvuðsendamál var samstarv við Danmark, og partvís kom tað av, at hansara persónligu eginleikar funnu samljóð við danir.

Kristian Djurhuus var tá 62 ára gamalur. Hann bar seg væl og var vinarligur men virðiligur, og fólk fingi beinan vegin ta fatan, at hann var ein sera heiðurligur maður.

Djurhuus og amerikumaðurin møttust fleiri ferðir. Lögmaður og prósturinn vóru við í fylginum, tá amerikanski embætismaðurin legði blómukrans við minnisvarðan fyri færoyskar fiskimenn, sum lótu lív undir seinra heimsbardaga. Eisini vóru teir saman til móttøku hjá ríkisumboðsmanninum. Dagin eftir vóru teir til døgverða, sum amerikumaðurin bjóðaði hjá ríkisumboðsmanninum, Niels Elkær-Hansen. Seinasta dagin á vitjan hansara bjóðaði Djurhuus "the reporting officer" til morgunmatar. Hjustæddir vóru eisini lögtingsmenn. Hesi høvi umrøddi amerikumaðurin fyri at vísa, hvussu heilsakaptur og álvarsamur maður, Kristian Djurhuus var. Eingin ivi kundi vera um, at hann var ein maður, sum stóð við sít orð (Kelda: Amerikanska sendistovan til uttanríkismálaráðið í Washington, 7. 10. 1957). Ikki er at ivast í, at Kristian Djurhuus var tann maður í Føroyum, sum bæði danir og amerikumennt høvdu mest álit á.

Niels Elkær-Hansen var tá danskur ríkisumboðsmaður í Føroyum. Búskaparfrøðingur. Føddur 1915. Hann skuldi helst fyrst og fremst skapa góð viðurskipti millum Føroya og Danmarkar. Frá 1948 - 50 hevði hann verið skrivari hjá H.C.

Hansen, sum helst hevði virkað fyri, at hann gjørdist ríkisumboðsmaður í 1954. Stutt eftir kom Klaksvíksstríðið. Tá Halvorsen skuldi flytast, tóku klaksvíkingar til vápna móti donskum stýri. Hetta kundi ríkisumboðsmaðurin ikki greiða einsamallur, einki ilt um tað. Nú tóktist hann javnt at vinna nýggjan stuðul í einum embætti, sum í sjálvum sær varð álopið av tí skrólandi Tjóðveldisflokkinum. Sum heild kundi sigast, at Elkær hevði klárað seg væl, hóast hann hevði verið óroyndur í byrjan. (Kelda: Sendistovan til amerikanska uttanríkismálaráðið, 7. 10. 1957).

Erlendur Patursson. Á ferð síni í Føroyum var "the reporting officer" sera áhugaður í at møta formanni Tjóðveldisflokksins, Erlendi Paturssyni (hereftir EP). Hann møtti EP fyrstu ferð í eini móttøku, sum amerikumaðurin gav til heiðurs fyri almennum og privatum persónum í Føroyum, sum høvdu verið hjálpsamir, meðan hann hevði vitjað í oyggjunum. EP var átøkur einum døprum

missiðsmanni við samanbitnum tonnum, hann var um 45 ára aldur. EP vísti seg at vera líka so styggur, sum hann var sagdur at vera. Tó eydnaðist tað "the reporting officer" at áseta ein fund við EP dagin eftir.

Tá fór ferðalag til Kirkjubøar. EP var føddur í Kirkjubø. Faðir hansara var tann víðagitni Jóannes bóndi Patursson - í síni tíð ein politisk kraft og stovnarin av tí upprunaliga heimastýrisflokkinum í Føroyum.

Umframt EP og "the reporting officer" vóru frú Patursson, tvær døtur teirra, Hanus við Høgadalsá, kona hansara og Jákup í Jákupsstovu við í ferðini. JíJ var skrivari í Fiskimannafelagnum, har EP var formaður. Tað tók 45 min. at koyra til Kirkjubøar. Samrøðan gekk lættliga og skifti frá einum løttum evni til annað. EP var sinniligur og tóktist glaður fyri høvið til at sleppa burtur frá sínum skriviborði sum blaðstjóri á "14. Sept.". Við hvørt høvi harmaðist EP um atgerðir dana í sambandi við fólkaatkvøðuna 14. sept. 1946. Fyri honum var hetta ein lagnudagur.

Myndir vórðu tiknar, meðan tey vitjaðu í Múrinum og á garðinum. Meðan teir fluttu seg eitt sindur burtur frá hinum fólkunum, spurdi "the reporting officer" EP: "Why do they call you a communist"? EP ilskaðist ikki av hesum, men flenti eitt sindur og segði: "Av somu orsök sum tey kallaðu meg nazist aftaná kríggið, og av somu orsök sum McCarthy var vanur at kalla fólk kommunistar. Tey kalla teg altíð kommunist, tá tey ikki eru samd við teg, ella tá teimum ikki dámar teg".

EP avnoktaði síðani, at hann hevði nakrar kommunistiskar ætlanir. Hann hevði tvey politisk mál: 1) Tjóðskaparligt frælsi, og 2) sosialan framburð. Hann segði, at hansara fremsta mál var at betra livikor fiskimanna; men fyri at rækka hesum máli var neyðugt við loysing frá Danmark.

Eitt av málum hansara var at økja fiskiflotan. Hetta kundi føra til, at uml. 1500 føroyskir fiskimenn, sum sigldu við fremmandum skipum tí at føroyski flotin var so avoldaður, kundu koma heim aftur at sigla við føroyskum skipum. Hetta var eitt mál, sum nærum allir føroyskir politikarar høvdu.

EP helt fram við at greiða frá, hvussu hann hevði stovnað eitt samvinnufelag fyri fiskimenn, sum keypti alt slag av útgerð til limirnar. Felagið tók sær eisini av kanningarferðum og sølu av fiski. Til dømis vóru teir við til at útgera "Karin K" hjá Ewald Kjølbro til ein túr til fiskileiðirnar í Grønlandi. Við í ferðini skuldu vera 14 føroyskir útróðraráttar og 90 menn. Kvinnur vóru við, sum skuldu arbeiða við fiski á landi. "Karin K" skuldi hava saltfisk úr Føroyingahavnini við heimaftur.

Tá hann varð spurdur, hví hann vildi hava fulla loysing fyri Føroyar, svaraði EP við einari langari søgu, har hann m.a. segði, at danskir millumhandlarar eyðrændu føroyingar, tí at so stórir partur av føroyska innflutninginum kom úr Danmark. EP helt, at føroyingar høvdu verið nógv betur fyri, um teir kundu keypt á marknaðum kring allan heim. Tá ført varð fram fyri hann tað danska argumentið, at tað var ein lukka fyri føroyingar at hava danir til at eta spanskappelsinur og drekka brasilianskt kaffi, sum teir noyddust at taka sum gjald fyri føroyskan klipfisk, svaraði EP, at hetta var beinleiðis tvælt; føroyingar kundu klára seg sjálvar eins væl og einhvør onnur lítil tjóð.

Svarini hjá EP vóru ikki heilt nágronn; men hann tóktist vera heilt sannførdur í sínum egnu sjónarmiðum. Hann var serliga hugtikin av, at samvinnufeløg kundu givið føroyingum ein betri vinning, enn danskir heilsølumenn í lötuni vildu veita teimum.

EP fór síðani at greiða frá, hvussu hann hevði hugsað sær, at fiskimenn kundu eiga teirra egnu fiskiskip. Hann helt at fólk, sum ikki vóru beinleiðis partur av sjálvari fiskivinnuni, høvdu ov stóran vinning av fiskinum - samanborið við tey, sum arbeiddu í sjálvari vinnuni. Spurdur, svaraði EP, at honum ikki líkaði statsogn. Hann vildi, at fiskimenn sjálvir skuldu vera førir fyri at læna pening og stigvist gjalda lánini niður - við at fáa úrtøku á jøvnum føti við aðrar skipaeigarar. Tá teir at enda áttu skipini, fór teirra inntøka at økjast samsvarandi.

Vanliga søgdu danir, at skattur og avgjöld fóru at vaksa, um danir tóku stuðul teirra aftur til skúlar og sjúkrahús v.m. EP viðgekk, at skattabyrðan fór at økjast; men hann segði, at hetta var prísurin, sum føroyingar máttu gjalda fyri teirra frælsi. Men hinvegin noktaði hann, at skattir og avgjöld fóru at vaksa heilt upp til ta upphædd, sum danir tá á døgum lótu til føroyingar - uml. 6 mill. kr. árliga. EP segði danska fyrising at vera ineffektiva. Loysingin vildi viðføra betri fyrising og betri búskaparlig viðurskipti í landinum. Á tann hátt vildi verða lætt at vinna inn tann pening, sum danir veittu føroyingum.

"The reporting officer" vildi vita meira um blaðið "14. September". EP skrivaði meginpartin av tí, sum stóð í blaðnum. EP segði blaðið at vera amboðið fyri sjónarmið síni, og at hann stóð við tað, hann skrivaði.

EP vildi einki siga um útlit Tjóðveldisflokksins til komandi lögtingsval. "Ikki eigur nakað at verða

sagt frammanundan um, hvussu leikur man fara í politiskum spæli", segði hann og ypti øksl. Tjóðveldisflokkurin var tá næststørsti flokkur á tingi.

Síðani fóru fólk at fáa sær kaffi og køkur. Undir allari samrøðuni hevði EP verið róligur og talandi - beint tvørtur ímóti tí, sum "the reporting officer var vorðin leiddur til at halda. Tað tóktist serliga áhugavert at halda fram við tí politiska tosinum, eftirsum teir triggir menninir (EP, Hanus og Jákup) í veruleikanum vóru Tjóðveldisflokkurin. Teir virkaðu saman sum eitt politiskt team.

Tað gjørdist skjótt greitt, at Jákup í Jákupsstovu var tann mest væltalandi av teimum trimum, og skjótt vísti tað seg eisini, at hann var tann mest fanatiski ("the really fanatical member"). Amerikanski embætismaðurin helt EP vera nakað av einum ópraktiskum droymara - ikki so fanatiskur og dogmatiskur, sum amerikanarin hevði væntað av tí, sum sagt hevði verið honum frammanundan.

Undir samrøðuni, har allir triggir tjóðveldismenninir luttóku, førði EP seg ikki fram, hann segði lítið - og hann legði ikki uppí, tá hinir báðir settu fram teirra sjónarmið. Hetta samsvaraði við vanligu strategi hansara. Hann luttók í politiskum kjaki bæði á røðarapalli og í blaðskrivning; men hann rann ikki eftir embætum, og hann tvíhelt ikki um nakra støðu í Tjóðveldisflokkinum. Hansara veruliga makt, so sum hon var, lá í hansara støðu sum formaður í Fiskimannafelagnum.

Jákup í Jákupsstovu hevði sína tulking av politiska spektrinum í Føroyum: Fyrst var skilnaður flokkanna millum, har tað snúði seg um tað tjóðskaparlaga: loysing og samband. Harumframt vóru flokkarnir antin til vinstru ella høgru (sum vanligt í Vestureuropa). Á tjóðskaparlaga økinum var Tjóðveldisflokkurin vinstraflokkur, meðan Fólkaflokkurin var høgraflokkur osfrv. Meðan hann tosaði um hinar flokkarnar avdúkaði Jákup í Jákupsstovu bæði sína fanatismu og sítt tungusnildi, sambært amerikumanninum.

Teir triggir tjóðveldismenninir greiddu frá, hvussu politiskir fundir vóru "the favourit indoor sport in the Faroes". Umboð fyri allar flokkar fóru saman út og kjakaðust um tey ymisku evnini. Áhoyrararnir lýddu væl á og vildu hava blóð beinan vegin. Øll brøgd tóktust vera loyvd. Í slíkum umhvørvi fingur teir mest væltalandi og fanatisku røðararnir størstu undirtøkuna frá áhoyrarunum. (Kelda: Amer. sendistovan til Uttanríkisráðið í Washington, 7.10.1957).

Lýsingin av EP er rættiliga nágreinilig - og avgjørt ikki bert negativ. Embætismaðurin hevur gjørt sær ómak fyri at gera eina mynd av tí politikaranum í Føroyum, sum varð hildin fyri at vera tann størsti mótstøðumaðurin av donskum valdi í Føroyum - og av NATO. Amerikumenn vildu hava nágreiniligar upplýsingar um bæði viðhalds- og mótstøðumenn sínar.

Hanus við Høgadalsá. "The reporting officer" hevði møtt Hanusi heima hjá Ewaldi Kjølbro í Klaksvík. Ewald hevði sagt, at Hanus var ein av leiðarunum í Tjóðveldisflokkinum. Teir høvdu ikki somu politisku áskoðan, men høvdu verið skúlafelagar. Hanus sá væl út og var fyrst í 40-árunum. Hann hevði brillur og var væl klæddur. Hann tóktist hvørki vera radikalur ella fanatiskur - hetta tóktist annars at vera eyðkenni fyri leiðsluna í Tjóðveldisflokkinum. Tá onkur, helst í skemti, umrøddi hann sum kommunist, svaraði hann skemtliga aftur. Avgjørt varð, at Hanus og "the reporting officer" skuldu mótast aftur í Havn. Í Havn tosaðu teir m.a. um fólkaatkvøðuna í 1946. Her vísti Hanus á, at danski statsministerin, Knud Kristensen, hevði tolkað úrslitið sum loysing. Eisini helt hann, at ein nýggj fólkaatkvøða hevði víst meiriluta fyri loysing. Hanus fanst at donsku fýrisitingina í Føroyum - og at føroyingar onga ávirkan høvdu á viðurskifti síni við útland.

Í sambandi við umrøðuna av donsku peningaveitingunum til Føroya mátti Hanus viðganga, at føroyingar noyddust at gjalda meira skatt, um teir loystu frá Danmark; men hann helt hetta vera tað vert - afturfyri at fáa frælsi. Eisini hann vísti á, at danskir millumhandlarar vunnu nógvan pening úr Føroyum. Hanus legði dent á antimilitaristisku sjónarmið føroyinga, og hvussu gott tað var fyri føroyska samfelagið at sleppa undan hernaðarligum útreiðslum.

Hanus virkaði ikki sannførandi, tá hann argumentaði fyri loysing. Hann var heldur ikki serliga dogmatiskur. Hann greiddi frá, at ein føroyingur, nevndur Nolsøe, hevði gjørt uppskot til grundlóg, sum skuldi setast í verk, tá loysingin kom. Eins og USA skuldu Føroyar gerast republikk við einum forseta. Lóggevandi tingið skuldi hava eitt kamar. Fýrisitingin skuldi vera einføld og smidlig, eignað til lítið land.

Hanus var ikki í iva um, at til komandi lögtingsval fóru tjóðveldismenn at fáa eina framgongd úr 6 til 16 tingmenn. So kundu teir einsamallir gera landsstýri, uttan stuðul frá øðrum flokkum. Hann væntaði Tjóðveldisflokkinum serliga nógvar atkvøður frá javnaðarveljarum. P.M.Dam hevði júst tapt fólkatingsvalið, og Hanus metti, at hetta fór at verða endin á karrieruni hjá Dam, sum stöðugt misti undirtøku, hóast tann veruleika, at hann fekk pening frá donsku socialdemokratunum til at

føra valstríð fyrri og til onnur endamál. Hanus helt tað gera Dam nógv veikari, at hann var bundin við so sterkum bondum at donskum javnaðarmonnum. Hann pástóð, at Dam tók allar sínar orðrar úr Keypmannahavn, og at hetta dámdi mongum føroyingum illa. Hanus mátti viðganga, at Dam veruliga "had some social appeal"; men hann helt tjóðveldismenn vera meira frammarliga á hesum øki. Hetta, at tjóðveldismenn lögdu so stóran dent á sosiala vælferð og tað, at leiðslan í Javnaðarflokkinum heilt greitt var veik, fór at geva Tjóðveldisflokkinum javnaðaratkvøður til komandi val. Hanus væntaði eisini, at Tjóðveldisflokkurin fór at taka atkvøður frá Fólkaflokkinum. Her hugsaði Hanus serliga um teir mest tjóðskaparliga sinnaðu fólkaflaksveljararnar.

Hanus vísti á, at Ísland (sum hevði loyst frá Danmark 13 ár frammanundan) hevði størri handil pr. íbúgva enn nakað annað land. Í Føroyum keypti Samvinnufelag Fiskimanna úr útlandum, tað var ein av orsøkunum til, at tað var sett á stovn. Hanus var "general manager" í felagnum. Árliga innflutti felagið fyrri uml. 1 mill. kr. av útgerð til fiskimenn og fiskiídnaðin. Føroya Fiskimannafelag, har EP var formaður, var ein týðandi partur av samtakinum. Hetta felag hevði millum 3000 og 4000 limir. EP var sannførdur um, at "the cooperative movement" fór at stimbra fólksins vælferð.

Hanus segði føroysku fiskimenninar at vera lønararbeiðarar: Í Noregi og Danmark vóru fiskimenn ofta partseigarar í skipum og útgerð.

"The reporting officer" hevði spurt onnur fólk um Hanus við Høgadalsá. Av hesum kom fram, at Hanus vanliga var væl umtóktur maður í Føroyum. Hann bar orð fyrri at vera skilagóður og sinniligur. Fleiri fólk høvdu sagt, at hansara radikali hugburður var vorðin meira hóvsamur, síðan hann var vorðin "general manager" í Fiskimannafelagnum. Hanus førði seg fram sum ein vælhavandi borgarligur persónur. Hann elskaði føðiland sítt og helt seg vita, hvussu hann kundi hjálpa upp á búskaparligu viðurskiptini í Føroyum. Hanus var ikki víðgongdur (radikalur). Hann var í ávísan mun eldhugaður fyrri sjónarmiðum sínum; men ikki "overzealous".

EP, Hanus við Høgadalsá og Jákup í Jákupsstovu vóru leiðslan í Tjóðveldisflokkinum (Kelda: US-sendistovan í Keypmannahavn til Uttanríkismálaráðið í Washington, 7.10.1957).

Við hesum hevði "the reporting officer" fingið lýst 3 teir mætastu tjóðveldismenninar, sum vóru frammi í seinra partinum av 1950-árunum. Av hesum hevur hann hildið Hanus við Høgadalsá at vera tann mest álitisvekjandi, hóvliga og sinniliga mannin, sum dugdi væl at føra seg millum fólk. Jákup í Jákupsstovu er lýstur, sum tann mest fanatiski av hesum trimum monnum. Erlendi hevur hann fingið eina meira fjølbroytta mynd av, enn hann hevði væntað, líkasum meira positiva. Erlendur hevur helst verið tann mest "vandamikli" av hesum tjóðveldismonnum, m.a. tí, at Erlendur hevði vald: tingmaður, fiskimannaformaður, blaðstjóri. Tað er vert at minnst til, at "the reporting officer" her hevur sent amerikanskum mynduleikum lýsingar av monnum, sum kundu ætlast at vera potentiellir fíggingdar hjá USA/NATO, sæð við amerikanskum (og møguliga eisini partvís donskum) eygum.

Johan Djurhuus var sonur verandi løgmann, Kristian Djurhuus, og "member of one of the most famous and capable families in the islands". Johan var stjóri í landsstýrinum, also ovasti embætismaður í Føroyum. Hann var limur í Sambandsflokkinum.

Johan Djurhuus fekk sína útbúgving á Universitetinum í Keypmannahavn undir krígunum - um somu tíð sum Erlendur Patursson. Um EP kundi Johan Djurhuus siga, at hann avgjørt hevði samhuga við Sovjetsamveldið undir krígunum; men tað vóru tað so mangir aðrir í Danmark sum høvdu tá á døgum. Johan var sannførdur um, at Erlendur ikki var russiskur kommunistur (1957), helst var hann als ikki kommunistur.

Tá Johan varð spurdur um hann helt, at Erlendur fekk pening frá kommunistunum, vendi hann málinum við at spyrja: hvar skuldi hesin peningur verið brúktur? Tá búðu bert 5 - 6000 fólk í Havnini. Um fremmandur peningur kom upp her, hevði hetta verið lagt til merkis, og tosað hevði verið um hetta. Hetta hevði verið sjónskt. Harumframt helt Johan, at slíkur peningur ikki hevði verið nýttur til at stuðla "14.Sept." við, eftir sum blaðið tóktist eins væl fíggað og onnur smá bløð í Føroyum. Tað, Johan visti av, vóru eingi tekin um slíkan pening í landinum. Johan Djurhuus setti Erlend at vera tann veruliga hugsjónarmannin í Tjóðveldisflokkinum. Ideologiin var hansara.

Spurdur um aðrar limir í Tjóðveldisflokkinum segði Johan Djurhuus, at hann helt, at tann maðurin, ið ansast skuldi eftir, var Jákup í Jákupsstovu, skrivarin í Fiskimannafelagnum. Hann var yngri enn Erlendur, tað var meira "drive" í honum, og hann var vissuliga meira radikalur og fanatiskur enn hinir leiðararnir í Tjóðveldisflokkinum.

Tá tosað varð um tann triðja av oddamonnum í Tjóðveldisflokkinum, Hanus við Høgadalsá, segði Johan Djurhuus Hanus at vera meira bæriligan, humanan og róligan enn hinir. Eisini var

hann minni radikalur og dogmatiskur enn hinir leiðandi tjóðveldismenninir.

Tað, sum Johan Djurhuus kundi siga frá, varð í høvuðsheitum tikið undir við av Vagn Harsberg, sum tá var skrivstovustjóri á Ríkisumboðnum. (Kelda: US-sendistovan í Keypmannhavn til amerianska uttanríkismálaráðið í Washington 7.10.1957; Box 13, Folder. Faroe Islands).

Høvuðsendamálið hjá "the reporting officer" við hesi samrøðu hevur verið at fáa Johan Djurhuus at úttala seg um Erlend Patursson, sum hevur havt serligan áhuga hjá amerikonskum og donskum myndugleikum. Leggjast skal afturat, at Erlendur stutt frammanundan hevði verið í Íslandi. Í tí sambandi fóru boð frá amerikonsku sendistovuni í Keypmannahavn til amerikonsku sendistovuna í Reykjavík (við avriti til amerikonsku sendistovuna í Oslo) um at hava eyguni við Erlendi, meðan hann var í Íslandi (citat):

"It is known that Patursson visits his relatives in Iceland. It has been suggested that Patursson also contacts Icelandic communists and even that he receives money from them. He probably receives some support from his relatives. It is requested that the Embassy be on the alert for any information relating to Paturson's activities during his visits in Iceland" (citat liðugt) (Kelda: Amerikanska sendistovan í Keypmannahavn til amerikonsku sendistovurnar í Reykjavík og Oslo).

Leggjast kann afturat, at hvørja ferð, Erlendur ferðaðist í útlondum, sendi Ríkisumboðið neyvar frágreiðingar hesum viðvíkjandi til Keypmannahavnar. Hetta sæst av skjalatilfari úr til dømis danska uttanríkismálaráðnum.

22. mai 1959 hevði "Berlingske Aftenavis" borið tey tíðindi, at útgevararnir av "14. September" høvdu kallað saman til serligan fund, har ætlað varð at hækka innskotskapitalin í blaðnum úr kr. 40.000,00 til kr. 80.000,00. Orsakað av fíggarligum trupulleikum var blaðið útkomið óreglugluga síðan januar 1959.

Til hetta viðmerkti Amerikanska sendistovan í Keypmannahavn, at bæði Tjóðveldisflokkurin og blað hansara altíð høvdu verið í støðugum peningaligum trupulleikum. Tað var Hviid, kommandørkapteinur í donsku marinuni og kapteinur á verjuskípinum "Thetis" (hann búði í Havn tá), sum hevði fortalt "the reporting officer", at hann helt, at tjóðveldismenn fingi pening frá kommunistunum í Íslandi. Hviid helt fast við, at hetta var veruleiki, sjálvt um - sum hann tók til - hvør einasti feroyingur noktaði fyri hesum.

"The reporting officer" hevði eisini hoyrt, at hetta kundi ikki bera til, tí at feroyska samfelagið var so lítið, at lagt hevði verið til merkis, um slíkur peningur varð móttikin her í landinum - tað bar ikki til at goyma loyndarmál serliga leingi í Føroyum (sbr. Johan Djurhuus).

Men Hviid helt framvegis fast við, at kommunistarnir høvdu bjóðað tjóðveldismonnum pening til at stuðla "14. September"; men hetta var treytað av, at "14. September" varð útgivin opið og alment sum kommunistablað, og hetta skuldi standa á forsíðu/høvdi blaðsins. Hviid segði eisini, at tjóðveldismenn vóru nervøsir um alt hetta mál - og tóktust at drála við at taka við hesum tilboði. Sjálvt um pástandirnir hjá Hviid vóru sera víðgongdir, legði hann ikki fram nakað prógv fyri tí, hann segði. Men, í øllum førum, ætlaði sendistovan sær at hava framhaldandi samband við kommandørin - og geva State Department frágreiðing um alt, sum kundi henda á hesum øki (Kelda: US-sendistovan í Keypmannahavn til Department of State í Washington, 22. mai 1959; RG 84 Post Records, Denmark Embassy, Classified General Records 1953 - 1961; Box 31, Folder: Faroe Islands 59 - 60 - 61).

Samanumtikið kann sigast, at tað væl kann vera so, at hesin professionelli amerikanski embætismaðurin, sum hevur vitjað í Føroyum, hevur misbrúkt álitid hjá góðvarnum feroyingun. Tað er hugsandi, at tað, sum feroyingar bert hava skilt sum vanligt prát við fremmandamannin er vorðið til hesar óivað politiskt týðandi persónslýsingar.

Nú eru bert heilt fáar av hesum lýsingum tiknar við her, og sum nevnt í innganginum til henda kapitl, so er ein stórur partur av tilfarinum hjá amerikumanninum ikki viðgjørt her, av teimum orsøkum, sum nevndar eru í innganginum.

Men, endamálið við hesum lýsingum tykist vera greitt. Amerikanskir myndugleikar skuldu hava til skjals upplýsingar um øll týðandi fólk í Føroyum. Eisini hava teir verið áhugaðir í at skilja politiskan hugsanarhátt her í landinum.

Í øllum førum hava myndugleikarnir í Washington fingið greitt at vita, hvørjum teir skuldu ansa eftir í Føroyum. Hóreiggjaðu vandamiklir kommunistar sær í Føroyum, og høvdu hesir veruliga samband við kommunistar í øðrum londum? Fingu Erlendur og Tjóðveldisflokkurin møguliga

peningaligan stuðul frá kommunistum uttan fyri Føroyar? Kundi tað hugsast, at tjóðveldismenn kundu finna uppá at taka ímóti hjálp frá kommunistalondum (USSR) fyri at rækka politisku málum sínum í Føroyum?

Henda lýsing, sum amerikanskur embætismaður gjørdi av politikarum, embætisfólki og øðrum í Føroyum er ikki tann einasta av hesum slagi. Nærum hvør einasti persónur, ið varð hildin at hava nakað uppá seg í føroyskum politikki og samfelagsviðurskiftum, varð lýstur og skrásettur í amerikonskum arkivum.

AMERIKANSKAR LÝSINGAR AV POLITISKU VIÐURSKIFTUNUM Í FØROYUM Í 1950-ÁRUNUM

Inngangur

Politisku viðurskiftini í Føroyum í fimtiárunum, so sum greitt er frá teimum í hesum kapitli, eru lýst við stóði í amerikonskum skjalatiltfari. Hesi skjøl eru funnin fram í Washington, og flestu teirra koma frá amerikonsku sendistovuni í Keyptannahavn, sum í mongum førum hevur fingið upplýsingar sínar frá donskum myndugleikum.

Tað, sum verður lagt fram í hesum kapitli, er tí ein frágreiðing um, hvussu amerikumennt ímyndaðu sær politisku viðurskiftini í Føroyum - undir hesum eisini sosial og búskaparlig viðurskifti. Serligan týdning hevur tó tann meting, sum amerikumennt gjørdu sær av viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar. Klaksvíksstríðið og politiska virksemini Tjóðveldisfloksins, og serliga Erlends Paturssonar, í hesum sambandi er tí eygleitt av amerikumenntum við sera stórum áhuga.

Politisk og samfelagslig viðurskifti í Føroyum við serligum atlitum at Klaksvíksstríðnum

Í skrivum amerikumennta frá fimtiárunum um viðurskifti í Føroyum, verða Føroyar lýstar sum liggjandi langt burtur frá Danmark og bert knýttar at hesum landi við klønum bondum. Dentur verður lagdur á at vísa, at viðurskiftini millum Føroya og Danmarkar í hesi tíð vóru vorðin munandi verri orsakað av kreppu, sum hevði tikið seg upp í Føroyum, og sum var vorðin pínlig fyri donsku stjórnina.

Sambært amerikonskum keldum hevði stríðið í Klaksvík tikið seg upp, tí klaksvíkingar høvdu sett seg upp ímóti, at Halvorsen, lækni, sambært krøvum myndugleikanna, skuldi koyrast úr starvi sínum í Klaksvík, har hann hevði virkað eini 2 ár uttan loyvisbræv frá myndugleikum.

Men, amerikumennt mettu tó, at tann veruliga orsøkin til ófriðin í Klaksvík hevði aðrar røtur, ið rukku djúpari enn bert ónøgdin við, at ein lækni skuldi koyrast úr starvi. Teir vísu tí á, at í Klaksvík var drúgv ónøgd við tann sonevnda "King of Klaksvík", J.F. Kjølbro, sum í roynd og veru átti Klaksvík og hevði um hendi alt vinnulív har. Í amerikonskum keldum er J.F. Kjølbro lýstur sum tann maðurin, sum hevði sett á stovn ta modernaðu vinnulívbygdina Klaksvík, og sum ein framúr dugnaligur handilsmaður. Her vísa amerikumennt við øðrum orðum til, at sosial ónøgd var tann veruliga orsøkin til Klaksvíksstríðið.

Hetta, at klaksvíkingar settu seg upp ímóti bæði føroyskum og donskum myndugleikum, kundi vera nóg vandamikið í sjálvum sær, tí at tað hótti bæði politiska stabilitetin í Føroyum og viðurskiftini millum Føroya og Danmarkar.

Men verri var, sæð úr amerikonskum sjónarhorni, at stóðan gjørdist enn fløktari, tí at aðrir bólkar í Føroyum, sum vóru beinleiðis ónøgdir við danska ávirkan á føroyska samfelagið, høvdu lagt upp í Klaksvíksstríðið til egnan politiskan fyrimum. Serliga vóru tað Tjóðveldisflokkurin og formaður hansara, Erlendur Patursson, sum høvdu komið sær upp í ósemjuna fyri at øsa upp fólk og fáa sær fyrimumir av teirri anti-danismu, sum longu frammanundan var til staðar.

Í amerikanska skjalatiltfarinum verður eisini greitt frá, at átrúnaðarlig og persónlig ósemja í Klaksvík og viðurskifti, sum høvdu við hetta at gera, í stóðugt vaksandi mun gjørdu seg galdandi í Klaksvíksstríðnum.

Amerikumenn ivaðust ikki í, at donsku myndugleikarnir fram um alt vildu hava frið í lag, og at teir vildu virka fyri, at lóglig viðurskifti aftur komu at valda í Klaksvík. Danska stjórnin hevði sent 130 lögreglumenn við skipi til Føroya, og hetta var hent eftir umbøn frá føroyskum myndugleikum (landsstýrinum).

Ymisk viðurskifti í Klaksvík høvdu tó elvt til, at støðan var farin út um øll mørk, og hetta hevði so aftur havt við sær, at føroyskir myndugleikar høvdu lagt donsku stjórnina undir uppílegging í føroysk viðurskifti. Sambært amerikonsku skjølunum var talan í hesum føri um somu føroysku myndugleikar, sum upprunaliga høvdu biðið um danska hjálp til at greiða viðurskiftini í Føroyum. Atfinningar at donsku stjórnini fyri framferð myndugleikanna í Klaksvík høvdu eisini verið at finna í heimsfjølmiðlunum, og klaksvíkingar høvdu møtt ávísam samhuga.

Í 1955 hildu amerikumenn tó, at støðan í Føroyum tóktist at batna. Aðalverkfallið í landinum var av, og sperringarnar í Klaksvík burturtiknar. Men, eitt nú amerikanska sendistovan í Keyptmannahavn metti, at Danmark lættliga kundi vera fyri politiskum missi av øllum tí, sum hent var í Føroyum - serliga Klaksvík.

Tað, at heimurin var farin at geva teimum annars ókendur Føroyum gætur, hevði givið føroyskum loysingarmonnum óvæntaða framgongd - og móguleika fyri at skaða Danmark. Amerikumenn mettu, at skuldi stríðið í Føroyum loysast við samráðingum millum partarnar, so fóru tjóðveldismenn og klaksvíkingar helst at standa sterkir. *Ábyrgdin* fyri at hava nýtt lögregluna ímóti klaksvíkingum fór at verða lögð á Danmark, roknaðu amerikumenn við, og teir ivaðust ikki í, at føroyskur illvilji móti donsku stjórnini, tí hon hevði lagt uppí føroysk viðurskifti, fór at ávirka føroysku-donsku viðurskiftini mong ár framyvir.

Bæði danir og amerikumenn tykjast at hava verið samdir um, at tað var alneyðugt at fáa skil á viðurskiftunum í Klaksvík, tí óhugsandi var ikki, at ónøgdin kundi breiða seg til onnur donsk øki - sum til dømis Grønland. Tó lögdu amerikumenn í hesum sambandi dent á, at munurin millum Føroyar og Grønland var stórur. Grønland var tá stýrt av dønnum eina, og grønlendingar vóru enn bert "semi civilized". Sama kundi ikki sigast um føroyingar.

Amerikanska sendistovan í Keyptmannahavn helt eisini, at ófriðurin í Føroyum kundi hjálpt til at gera Danmark meira tolerant, tá tað snúði seg um trupulleikar, sum aðrar hjálandatjóðir høvdu við teimum økjum/londum, sum tær høvdu ræðið yvir. Sæð við amerikonskum eygum høvdu danir verið ov sjálvrættvísir, tá teir høvdu funnist at teirri viðferð, sum fremmandar hjálandatjóðir í mongum førum góvu hjálandum sínum.

Av skjølunum gongur fram, at amerikumenn høvdu gott innlit í føroyska søgu og samfelagsviðurskifti, og teir fylgdu sera væl við tí, sum fór fram í Føroyum - og serliga tí, sum teir mettu kundi gerast ein hóttan ímóti viðurskiftunum millum Føroya og Danmarkar. Sum dømi um hetta kann verða víst á, at bygdin Klaksvík var sera væl lýst í amerikonskum skjølum: fólkatal, geografi, vinnulív, sosial viðurskifti/-bygnaður og týðandi persónar. Orsakirnar til Klaksvíksstríðið vóru lýstar rættiliga nágreiniliga, og sama kann sum heild sigast um gongdina í hesum máli. Amerikumenn lögdu dent á at lýsa málið sum eina ósemju, sum byrjaði í bygdini Klaksvík, men sum gjørdist so stór, at hon sum frá leið veruliga hótti viðurskiftini millum Føroya og Danmarkar.

Sæð úr amerikonskum sjónarhorni hevur Erlendur Patursson dugað væl at nýta Klaksvíksstríðið til egnan politiskan fyrirum, og tikið varð fram, at E.P hevði nýtt aðalverkfallið í Føroyum til at leggja trýst á føroyskar myndugleikar; men fram um alt hevði hann roynt at seta donsku stjórnina í ringt umdømi - serliga í útlandum, at øsa upp anti-danismuna, og at stimbra loysingarhugin í Føroyum.

Amerikumenn hildu, at danir mettu støðuna at vera sera álvarsama, tí klaksvíkingar høvdu veruliga "tikið lógina í egnar hendur". Hetta kundi danska stjórnin ikki lata fara aftur við borðinum; men hinvegin hildu amerikumenn, at stjórnin hevði gjørt tað, hon kundi, fyri at blóð ikki skuldi flóta í hesum stríði.

Hinvegin ivaðust amerikumenn í, um danir til fulnar høvdu skilt støðuna í Klaksvík - og tær sonnu orsakirnar til, at klaksvíkingar settu seg upp ímóti bæði lóg og yvirvaldi. Støðan í Klaksvík miðskeiðis í fimtiárunum hevði í veruleikanum einki fordømi í danskari søgu í nýggjari tíð.

Tjóðveldisflokkurin

Sum ávíst frammanundan høvdu amerikumenn sera stóran áhuga fyri leikluti Tjóðveldisfloksins - og serliga Erlends Paturssonar - í hesum stríði. Tað var amerikamonnum greitt, at høvið at koma donsku stjórnini í trupulleikar hóskaði sera væl til loysingarroyndir tjóðveldismanna. Amerikumenn søgdu Erlend at hava nýtt vald sítt sum formaður í Fiskimannafelagnum til at fáa í

lag ("manipulera", sum tikið verður til í amerikanska skjalinum) aðalverkfall í Føroyum. Fiskimannafelagið søgdu teir vera størstu skipaðu verkamannamegina í landinum, sum bar yvir øllum øðrum føroyskum verkamannafelagsskapum. Amerikumenn mettu, at umrødda støða Erlends gav honum stórt vald í føroyska samfelagnum. Í politiskari øsingartíð kundi hetta vald tykjast sterkari, enn tað í verulleikanum var. Men, í eygum amerikumanna var Erlendur vandamikil, m.a. tí, at hann kundi ávirka alla verkamannarørslu í Føroyum.

Samstundis vístu amerikumenn tó á, at føroyska aðalverkfallið bert vardi eina viku, og teir mettu hetta at kunna vera tekin um, at vald Erlends hóast alt mundi vera avmarkað.

Tó, Erlendur hevði verið í Klaksvík, eftir at sperringarnar vóru tiknar burtur, og har hevði hann, í einari eldhugaðari og øsandi røðu, róst klaksvíkingum fyri dirvi og styrki teirra. Tí hildu amerikumenn, at Erlendur nýtti eitthvørt høvi til at styrkja politisku støðu sína í Føroyum. Og á hesum grundarlagi skírdu teir hann at vera ein politiskan opportunist, sum hevði stóra ávirkan á samfelagsviðurskiptini í Føroyum. Annars er at siga, at amerikumenn mettu Erlend at vera ein framstrembandi mann - og søgdu, at hann var ein vandamikil øsari, sum ikki fírdi fyri at nýta vald, um hann helt hetta at vera neyðugt fyri at rækka teimum politisku endamálum, hann hevði sett sær. Hjá Erlendi var einhvør ósemja í føroyska samfelagnum kærkomin, bert hann kundi nýta hana til anti-danska øsing, at skaða donsk áhugamál í Føroyum - ella at styrkja egið vald og egna politiska støðu við. US-sendistovan hevur havt ilt við at meta um týdning Tjóðveldisflokksins í framtíðini. Søguliga sæð var danskt vald í Føroyum vorðið minni. Hetta var hent við Heimastýrslógini, sum gav føroyingum "semi-autonomy". Við løgtingsvalið í november 1954 vaks Tjóðveldisflokkurin úr 2 til 6 mans. Tjóðveldisflokkurin gjørdist tá næststørsti flokkur í Føroyum saman við Fólkaflokkinum. Sambandsflokkurin hevði tá 7 tingmenn. Tá varð aftur gjørd samgonga millum Sambandsflokkinn og Fólkaflokkinn (sum hevði verið "loysingarflokkur" undir krígnum). Amerikanska sendistovan vísti á móguleikarnar fyri einum komandi samstarvi millum Tjóðveldisflokkinn og Fólkaflokkinn. Hetta hevði neyvan verið heppið fyri donsk og amerikonsk áhugamál í Føroyum í fimtiárunum, sæð úr amerikonskum (ella NATO-) sjónarhorni.

Hinvegin kundi tann vinaliga móttøkan, sum Kampmann á Føroyaferð hevði fingið í Klaksvík, víst á, at vinalag móti dønnum enn var at finna í Føroyum. Nært kundi verið um hetta vinalag við tættari sambandi millum Føroya og Danmarkar. Tað var neyðugt at vera ansin í tilíkkum viðurskiptum, tí bæði størri og minni trupulleikar millum londini kundu borið við sær, at loysingarbólkurin (Tjóðveldið og Fólkaflokkurin) vann framá. Í hesum sambandi er neyðugt at minnst til, at hetta júst er tíðin, tá NATO av álvara var farið at fyrireika seg til at byggja støðir við meira í Føroyum.

Fyri amerikonsku sendistovuna í Keyptmannahavn hevur tað aftur í hesum sambandi havt stóran áhuga at fáa greitt at vita, í hvussu stóran mun Tjóðveldisflokkurin kundi ætlast at vera kommunistiskt ávirkaður. Soleiðis vísti sendistovan á, at donsk pressa legði stóran dent á at taka fram, at Erlendur var týðiliga vinstrahallur, og at hann nýtti "communist methods". Út frá hesum metti sendistovan, at tað kundi hugsast, at Erlendur kanska kundi nýtt kommunistiskan stuðul (opinberligan ella fjaldan) fyri at rækka loysingarmálum sínum - um onnur tiltøk ikki virkaðu í longdini. Amerikanska sendistovan metti, at vinstravendu politisku sjónarmið Erlends vóru vandamikil, tí tey kundu fáa øktan týdning í sambandi við spurningar (møguliga stríð) um strategisku støðu Føroya í Atlantshavi. Hetta kundi gerast veruliga vandamikið, um USSR møguliga hevði áhuga fyri at vinna fótafesti í Føroyum. (Kelda: US-ambassadan í Keyptmannahavn til The Department of State, Washington, 3. mei, 1955).

Meting

Slík amerikonsk sjónarmið vóru vanlig fyri hugsanarháttin undir sonevnda kalda krígnum. Áhugamálini hjá amerikumonnum vóru at gera verjuna av Vesturheiminum (serliga USA) so sterka sum gjørligt. Hetta kom til sjónar í amerikanska Grønlands-politikkinum, verjustrategiini hjá McArthur í Eysturasia, í kommunistajakstranini í USA - og stutt sagt í øllum politisku royndum amerikumanna at halda kommunistaheimin innan mark og forða fyri kommunistiskari framgongd kring allam heimin.

Jarntjaldið var fyri langari tíð síðani ein veruleiki. Heimurin var býttur í tvinnar partar: Tann fría heimin og tann kommunistiska heimin. Áhugamálini hjá USA Føroyum viðvíkjandi hava verið, at politiska sambandið millum Føroya og Danmarkar skuldi vera so stabilt og sterkt sum gjørligt. Klaksvíksstríðið er dømi um nakað, sum kundi hóttá hetta samband og stabilitetin millum londini. Sama hevur Tjóðveldisflokkurin verið í eygum amerikumanna - og serliga Erlendur Patursson. Neyðugt hevur verið hjá teimum at fingið heilt greitt at vita, hvønn politikk Erlendur veruliga rak, og í hvønn mun hugsast kundi, at hann var kommunistur ella hevði kommunistisk sjónarmið. Strategiski týdningur Føroya hevur verið heilt stórus undir kalda krígnum, eisini tá hugsað verður um tøkni-frøðiliga støðið tá - áðrenn fylgisveinarnir vórðu tiknir í nýtslu. Føroyar hava týðiliga verið

eitt lið í amerikonsku verndar- og trygdarskipanini, og ein týðandi partur av eftiransingarskipanini í Norðuratlantshavinum. Fekk USSR veruliga fótin fastan í Føroyum, var lítil ivi um, at amerikanska verjan og eftirlitið í Norðuratlantshavi viknaði munandi. Hetta hevði verið eitt brot í verjuskipanini hjá NATO.

Russiskt virksemi við Føroyar verður lýst í øðrum kapittli seinri í frágreiðingini.

Í skrivni frá sendistovuni, dagf. 14. okt 1955, verður greitt meira frá Klaksvíksstríðnum, sum harðnadi, tá myndugleikarnir kravdu Halvorsen frá. Erlendur Patursson verður her umrøddur sum tann pro-kommunistiski leiðarin í Tjóðveldisflokkinum. Aðalverkfallið, sum hann setti í verk, førði ikki til nakað; men hann hevði ávirkan í Klaksvík. Tó vóru ikki útlit til, at uppreisturin í Klaksvík fór at fáa undirtøku aðrastaðni í Føroyum. Erlendur hevði biðið um hjálp úr Bretlandi, Íslandi, Svøríki og Noregi "to assist in the termination of foreign (danskari) interference in a domestic affair". Hetta varð kveistrað burtur. Men alt bendið á, at Erlendur ætlaði sær at halda fram við at leypa á danskt vald í Føroyum og at vera "a thorny factor" í føroyskum politikki. Hugsast kundi, at ein harðari danskur politikkur í Føroyum kundi verða til fyrimuns fyri tann pro-kommunistiska Tjóðveldisflokk, sum amerikumennt nú nevndu henda flokk.

Fíggarstøðan í Føroyum var áhaldandi vánalig. Tað var neyðugt at bøta um hetta, um viðurskiptini millum Føroya og Danmarkar skuldu gerast betur. Sosialu viðurskiptini í Føroyum vóru vánalig, livifóturin var nógv lægri enn í Danmark. Skipaflotin mátti endurnýggjast. Føroyingar høvdu roynt at fáa lán í Bretlandi, men fingi ne! Um henda støðan skuldi halda fram, fór hon at bera við sær framhaldandi ring viðurskipti millum Føroya og Danmarkar. Í Klaksvík var tað familjan Kjølbro, sum stýrði øllum. Nærum ongar aðrar fyrirkur vóru í bygdini. Hetta førði til ónøgd. Hartil kom, at meginparturin av bygdarfólkinum var fluttur til Klaksvíkar eftir 1945 úr småplássum, har hvørki danskt ella føroyskt vald hevði gjørt seg galdandi. Hetta bar í sær, at meginparturin av klaksvíkingum var fólk, sum vóru illa fyri sosialt og ikki vóru von við at liva undir skipaðum umstøðum - also ikki von við at liva undir valdi, sum hevði sítt sæti í føroyska miðøkinum ella í Keyptmannahavn. Fyri hesi fólk hevði tað t.d. lítlan ella ongan týdning, um Halvorsen hevði hildið við nazistunum ella ikki. Teimum dámdi hann sum lækna, og tá myndugleikarnir vildu koyra hann úr starvi, tá var hetta bert neistin, sum gjørdist til eitt stórt bál; men veruligu orsakirnar til ónøgdina lógu nógv djúpari.

Kommunisma og Tjóðveldisflokkurin

Tað gongur fram av tí, sum er skrivað omanfyri, at US-sendistovan helt Erlend Patursson góðtaka kommunistiskar metodur, men kanska ikki endamálið við kommunismuni. Eisini hildu teir hann vera so mikið samvitskuleysan, at hann vildi góðtaka eitthvørt vápn, sum vildi havt við sær, at hann røkk tí máli, sum var miðið hjá flokki hansara: at loysa Føroyar frá Danmark. Stutt frammanundan (1955) hevði ovasta floksleiðslan (sentralkommitte'in) í íslenska kommunistaflokkinum ynskt Erlendi tillukku við tí, hann hevði fingið framt - og heitt á hann um at halda fram við stríðnum fyri at kveistra danska ávirkan í Føroyum burtur.

Danski forsætisráðharrin hevði, í privatari samrøðu við amerikanska sendiharran stutt frammanundan, umrøtt Erlend sum "definitely a communist". Tó hevði amerikanska sendistovan enn ikki kunnað prógvað, um hann var limur í kommunistaflokkinum (helst danska).

So kann ein spyrja seg sjálvan: hvørjar vóru metodurnar hjá kommunistunum? Jú tær vóru heilt greitt kollveltingarligar. Og tað vóru júst atgerðir Erlends í sambandi við Klaksvíksstríðið, sum høvdu fingið amerikumennt (og sum tað sær út til: eisini summar danir) at hidið hann vera kollveltingarhugaðan: talumar, blaðskrivingin, aðalverkfallið, átheitanirnar á grannalondini um uppílegging í viðurskiptini millum Danmarkar og Føroya v.m. eru dømi um atferð, sum ber brá av at vera kollveltingarlig. Erlendur vildi hava Føroyar loystar frá Danmark. Tað var hansara aðalmál. Og hann nýtti teir móguleikar, ið vóru til staðar fyri at røkka hesum máli. Einastaðni í tekstinum er hann eisini endurgivin fyri at siga, at seinastu 300 árin hevði verulig krígsstøða valdað Føroya og Danmarkar millum.

Tað hevur verið eitt týðandi mál hjá mótstøðumonnum hansara (amerikonskum og donskum myndugleikum) at kunna prógva til fulnar, at Erlendur veruliga var kommunistur. Hetta hevur havt serliga stóran týdning undir kalda krígunum.

Men danski kommunistaflokkurin vildi ikki vera mistonkiliga innblandaður í hesi viðurskipti (persónin Erlend Patursson og Klaksvíksstríðið). Her er eisini neyðugt at minnst til, at Halvorsen hevði verið ein "Nazi sympathizer". Kommunistaðlið "Land og Folk" hevði givið Klaksvíksstríðnum lítla umrøðu - mest sum bert umrøtt tað sum eitt tjóðskaparligt stríð millum føroyingar og donsku stjórnina. Samstundis hevði blaðið róst tí góða úrsliti, sum

Sovjettsamveldið hevði havt í virki sínum fyrri at blanda saman allar tess mongu tjóðskaparligu bólkur.

Niðurstøðan hjá amerikansku sendistovuni (3.3.1955)

Tað seinra umfarið í Klaksvíkstríðnum hevði borið við sær, at danska stjórnin hevði tikið sær um reiggj og fingið frið aftur í lag. Men, viðurskiptini millum danir og føroyingar høvdu ongantíð verið "completely harmonious". Hesi viðurskipti vóru nú skakað enn meira, og loysingarhugaðir føroyingar høvdu roynt at fáa fyrimunir av hesum.

Hinvegin høvdu eisini sambandshugaðir partar av føroyska fólkinum funnist at dønum fyrri at hava herskip liggjandi í Klaksvík. Hesi fólk fóru at hava stóra ávirkan á framtíðarviðurskiptini millum Føroya og Danmarkar, og Erlendur royndi at ávirka hesi fólk. Hetta áttu danskir myndugleikar at gjørt sær greitt. Danska stjórnin mátti nýta "justice"; men hon mátti eisini vera smidlig. Annars fór eingin framgongd at vera í politisku viðurskiptunum millum londini. Hartil kom, at danska stjórnin eisini mátti gera sær greitt, at skuldu verulig framstig gerast í viðurskiptunum millum føroyingar og danir, so var neyðugt at gera eina realistiska meting av teimum stöðugt vánaligu búskaparligu viðurskiptunum í Føroyum, og at beina hesi á rætta leið (Amerikanska sendistovan til The Departement of State, 14.10. 1955).

Til hetta kann viðmerkjast, at danska stjórnin hevur skilt hesi viðurskipti. Sum dømi um hetta kunnu nevast 10-millióna grunnurin, fólkapensiónin, nýggja sjúkráhusið í Tórshavn v.m. Hetta eru dømi um tiltøk, sum danska stjórnin og Fólkatingið eru gingin við til fyrri at betra um føroyska búskapin og samfelagsligu viðurskiptini í Føroyum sum heild. Búskaparlig framgongd og betri politisk viðurskipti við Danmark hendu frá seinast í 1950-árunum og frameftir.

Aftursvar frá Department of State

Departement of State hevði stóran áhuga fyrri trupulleikunum millum dansku stjórnina og "certani groups" í Føroyum. Orsøkin til, at Dep. of State hevði áhuga fyrri hesum, var, at Føroyar sum frá leið kundu fáa serligan strategiskan týðning - orsakað av oyggjanna geografisku støðu. Hartil kom tað ynskiliga í, sæð úr amerikanskum ella NATO sjónarmiði, at sleppa undan eini gongd í Føroyum, sum fór at leggja politiska valdið yvir oyggjunum "in potentially unfriendly hands".

Sendistovan í Keyptmannahavn hevði gjørt vart við, at slík gongd kundi hugsast; men samstundis var tó víst á, at nógv av loysingaragitatiónum í Føroyum hevði búskaparligar røtur. Eisini var nógv, sum bendi á, at búskaparligu tvørleikarnir í Føroyum fyrri ein part høvdu samband við, at føroyski fiskiflotin var avlodaður, og at tað ikki hevði verið gjørligt at fingið uttanlandslán til tess at hjálpa fiskimonnum.

Amerikanska uttanríkismálaráðið vildi tí vita, um sendistovan kundi viðmæla, at Washington fór at umhugsa móguleikarnar fyrri at lætta um hjá føroyskum fiskimonnum við at veita teimum okkurt slag av serligum lánum. Slíkt tiltak vildi í sjálvum sær havt tað endamál at hjálpa føroyska búskapinum; men tað kundi eisini havt ta positivu politisku ávirkan at avmarka ella minka um loysingar- og móguliga kommunistiska agitatiónum í Føroyum. Um hesir móguleikar vóru verdir at umhugsa, átti sendistovan at fáa til vega upplýsingar og tilráðingar viðvíkjandi tí serliga tørvinum hjá føroyska fiskiídnaðinum. Álagt varð sendistovuni at fara varisliga fram á hesum fyrsta stigi og - ikki lata dansku stjórnina ella privatmenn vita, at sendistovan umhugsaði hesi viðurskipti (Kelda: Department of State til amerikansku sendistovuna í Keyptmannahavn, 28. Okt. 1955).

Av hesum sæst, at týðningur Føroya undir kalda krígnum hevur verið stórus í amerikanskum eygum. Amerikanska stjórnin hevur samsvarandi hesum havt stóran áhuga fyrri føroyskum politikki og samfelagsviðurskiptum. US-stjórnin hevur viljað varðveitt Føroyar sum part av danska ríkinum, og harvið sum ein part av vesturheiminum. Møgulig búskaparlig hjálp til føroyskar fiskimenn og fiskiídnað skuldi bøta um livikorini í Føroyum - og steðga/skerja framgongd loysingarmanna (og móguliga kommunistar).

Ein annar spurningur, sum kundi verið áhugaverdur, er: hvørjar skyldur kendi Danmark á sær, í tíðini eftir annað heimskríggj, til at hjálpa føroyingum at fáa somu lívskor, sum danir sjálvir? Í tíðarskeiðinum 1945 til 1955 er greitt, at føroyingar vóru nógv aftanfyrri danir, hvat hesum viðvíkti. Framburðurin í Føroyum byrjar í seinra partium av 1950-árunum. Hann byrjar um sama mundið sum NATO veruliga fær fótin fastan í Føroyum. Frammanundan hevði danski ríkiskassin veitt føroyingum stuðul; men tey stóru tiltøkini hendu ikki fyrr enn við samstarvinum millum serliga føroyskar javnaðarmenn/sambandsmenn og danir frá o.u. 1958.

Longu 28. oktober 1955 svaraði sendistovan amerikanska uttanríkismálaráðnum aftur. Sendistovan kundi ikki gera beinleiðis tilmæli tá, tí at henni vantaði nakað av upplýsingum. Hon

hevði heldur ikki loyvt sær at tosa við danskar embætismenn um hetta. Men, viðurskifti, sum talaðu til fyrimunar fyri at veita føroyskum fiskimonnum lán, vóru: Tann vánaliga búskaparliga støðan í Føroyum, tann sannroynd, at fiskiídnaðurin var tað mest týðandi tilfeingið í Føroyum, har umleið 2/3 av teimum vaksnu monnum arbeiddu, at føroyingar ikki høvdu fingið lán úr bretskum bankum - og royndirnar hjá tí (í amerikonskum eygum) illgrunaverda Erlendi Paturssyni at vinna sær fylgisveinar millum føroyskar fiskimenn.

Viðurskifti, sum kundu tala ímóti serligari figgjarligari hjálp, vóru:

1) Endurnýggjan av skipaflotanum vildi ikki í sjálvum sær loysa teir búskaparligu trupulleikarnar. Tað fór framvegis at vera torført at fáa nóg nógvan vinning fyri veiðina (marknaðarviðurskifti). Føroyingar skuldu kappast við íslendingar, norðmenn og sjálvst danir, og allir hesir høvdu nútíðar flotar og etableraði handilslig sölupláss. Í 1954 høvdu føroyingar selt ein stóran part av sildini til USSR og vunnið fitt av peningi tað árið; men síðan tá var eingin sovjettisk bílegging, møguliga tí at sovjettisku og donsku handilssamráðingarnar vóru vorðnar av ongum. Ilt var at siga, um nakað kundi henda í sambandi við, at H.C.Hansen, statsministari, ætlaði sær á vitjan í USSR.

2) Tað var heilt greitt, at danska stjórnin var vitandi um figgjarliga tørvin í Føroyum; men tó hevði hon bert tilboðið avmarkaðan stuðul til føroyska skipaflotan. Í 1955 hevði Fólkkatingið samtykt eina lóg, sum heimilaði, at kr. 800.000 (fyri figgjarárin 1955-56 og 1956-57 hvørt) kundu veitast sum lán til at byggja nýggj skip fyri og at umbyggja gomul. Hetta var sjálvandi ein týðningarleys upphædd. Aftur at hesum var nýliga givin lógarheimild fyri "a Credit Institution", hvørs grundkapitalur bert var 2 1/2 mill. kr.

3) Støðan hjá donsku stjórnini móttvegis føroyingum var also ógreið í sjálvari sær. Kanska vildi danska stjórnin, sum støðan var, ikki geva føroyingum framhaldandi stuðul, tí at stjórnin ikki vildi løna føroyingum fyri teirra uppreistur (stríðið í Klaksvík) - og á tann hátt útseta seg fyri avpressing í framtíðini. Millum konservativar í Danmark hevði verið nakað av rumbli, sum kundi bent á, at onkrir bólkar í Danmark heldur høvdu viljað havt loysing við Føroyar enn framhald av einum sambandi, sum bert kostaði pening.

4) Samráðingar millum landsstýrið og privatar bretskar bankar um lán slitnaðu fleiri mánaðar frammanundan - uttan iva orsakað av ófriðinum í Føroyum. Hetta varð sagt alment. Enn kundi ikki sigast meira um hetta mál.

5) Tað var trupult neyvt at áseta ta peningaupphædd sum kravdist fyri at endurnýggja fiskiflotan. Johan Poulsen, sum tá var lögtingsformaður, metti, at tørvur var á 40 - 50 mill. kr. Men burtursæð frá støddini á upphæddini, so var hættisligt at investera í Føroyum. Ein kendur danskur handilsmaður skuldi hava sagt, at ein dansk fyritøka hevði bygt nøkur smá skip til føroyingar í 1939. Í 1955 høvdu føroyingar bert goldið helmingin av prísinum.

6) Politiska støðan í Føroyum var ógreið, serliga viðurskiftini við Danmark.

Sendistovan ætlaði at fáa ymisk mál klárøgd við "discreet discussions with Danish officials in the near future" (Kelda: Sendistovan til The Departement of State 28.10.1955).

Viðmerkjast skal bert í hesum umfari, at nevndu lánini, sum amerikanska stjórnin umhugsaði at veita føroyingum, av ymiskum orsøkum ongantíð vóru latin; men politiska hugsanin aftanfyrir tey hefur óivað verið at fáa frið og stabilitet í Føroyum, sum, í størri mun enn fólk tá á døgum vanliga hava hugsað um, hava verið undir politiskum eftirliti av USA og NATO.

AMERIKONSK LÝSING AV FØROYSKA SAMFELAGNUM 1961

Inngangur

Í amerikonskum skjalasøvnum eru til mangar lýsingar av føroyska samfelagnum, sum eru gjørdar av amerikonsku sendistovuni í Keyptmannahavn. Ætlanin er, at henda lýsing frá 1961 skal samanberast við kapitulin frammanfyri - fyri at fáa fram eina mynd av samfelagsmenningini í Føroyum, soleiðis sum amerikumenn sóu hana. Hetta vísir samstundis, hvat amerikumenn lögdu dent á, tá teir eyggleiddu føroysk viðurskifti.

Tað skjal, sum er høvuðsgrundarlagið undir hesum kapitli, er skriv, sum amerikanska sendistovan í Keypmannahavn sendi til State Department í Washington tann 7. juni 1961. Hetta kann verða tikið fram:

Broytingar í føroyska samfelagnum

Í tíðini eftir seinra heimskríggj var stór menning farin fram í føroyska samfelagnum. Tað var broytt úr næstan miðaldarstøðu til eitt nútíðarligt skandinaviskt vælferðarsamfelag, við einum høgum livistøði. Serliga seinastu árin var nógv hent - eftir at nýggjar menningarætlanir vóru samtyktar.

Mangir innan føroysku fiskivinnuna og leiðandi handilsmenn hildu, at hesar ætlanir vóru meira, enn føroyingar sjálvir megnaðu at klára, og at tær bert kundu gerast veruleiki við vaksandi donskum íløgum. Hetta fór so aftur at føra til, at føroyingar fóru at missa tjóðskaparligu sereyðkenni síni.

Men, allir flokkar tóktust samdir um, at tað fór at gerast neyðugt við stórum íløgum. Serliga var tað neyðugt at endurnýggja fiskiflotan (dømi vóru givin um nýggj skip, og hvussu hesi vóru figgjað).

Onnur týðandi mál vóru útbygging av SEV, so at so stórir partur av oyggjunum sum gjørligt kundi fáa el-orku. Ymisk byggjarbeiði og vegagerð vóru dømi um annað íløgukrevjandi arbeiði, og hetta varð fullført so hvørt, sum figging fekst í lag (undantak: vegurin millum Havnina og Mjörkadals).

Í lögtingssetuni frammanundan vóru samtyktar nýggjar lógir á sosiala økinum, sum á mangan hátt skuldu seta føroyingar á javnt við danir í hesum høpi. Lógin um fólkapersjón var sett í gildi, og nú komu ásetingar fyri óarbeiðsførar fiskimenn. Nýggj ellisheim skuldu koma í Havn, Klaksvík og Vági. Minstalønin var komin osfrv. Ábøtur vóru eisini gjørdar á skúlaverkið. Útlit vóru fyri hægri livifóti fyri føroyingar, enn nakrantíð sæð áður; men tó vóru tey, sum hildu, at tað gekk ov skjótt við framburðinum.

Amerikumenn vístu á, at spurningurin um viðurskiftini millum Føroya og Danmarkar, sum hevði myndað føroyskan politikk fyrr, hevði ikki so stóran týðning longur. Danmark veitti føroyingum einar 15 mill. kr. árliga "in direct subsidies", og hetta var uml. 35 % av føroysku figgjarlógini. Danir avgjördu sjálvir, hvat teir vildu stuðla - og við hvussu stórum peningaupphæddum, og á tann hátt tryggjaðu teir sær stórt eftirlit við búskaparligu og sosialu menningini í Føroyum - "as well as a considerable public opinion advantage".

T.d. skuldi Danmark gjalda umleið. 50 % av teimum sosialu útreiðslunum, stívliga 50 % av skúlaútreiðslunum og 100 % av hjálpini til tey brekaðu.

Gevið eisini gætur, at sagt verður: *The integration of Faroese economy with that of Denmark has been supported in no small measure by a close relationship between the Social Democratic parties of Denmark and the Faroes where each party is the senior partner in a coalition government*".

Danski forsætismálaráðharrin hevði fleiri ferðir vitjað í Føroyum, eisini tá hann var figgjarmálaráðharri. Ætlanin var, at Kampmann skuldi vera 2 vikur í Føroyum summarið 1961.

Figgjar- og búskaparliga vóru Føroyar nú meira bundnar at Danmark enn fyrr. Men tó hevði lögtingið enn ikki tikið støðu til, um Føroyar skuldu fara upp í EFTA. Tingið vildi heldur bíða eftir, hvat danir fóru at gera í sambandi við Bretland og felagsmarknaðin.

Føroysk sjónarmið um NATO - lýst av amerikunum

Føroyar og Danmark vóru komin nærri at hvør øðrum, viðurskiftini millum londini vóru batnað. Hetta bar við sær, at føroysk og donsk sjónarmið um NATO í vaksandi mun gjørdust meira lík. Danskur, og tí eisini føroyskur, trúskapur móti NATO - sum limir í tí vesturlandska samfelagnum - varð støðugt vaksandi millum føroyingar. Føroyingar vóru eisini nøgdir við, at teir sluppu at gera veg úr Havn til Mjörkadals. Hetta og onnur arbeiði komu væl við, tí ikki altíð var nóg mikið at gera uppi á landi.

Føroyingar hjálptu til í teimum felags verndartiløkunum á ymiskan hátt: *"making available Faroese territory and some labor for the establishment of technical and communications facilities for the use of NON-uniformed NATO technical personnel. All present facilities in the Islands are considered by the Faroese to be part of the general NATO picture"*.

Flestir teirra, sum fylgdu við í føroyskum politikki, hildu, at NATO-málið hevði mist sín týðning.

Eisini tað, at tað ikki eydnaðist tjóðveldismonnum at fáa Karsten Hoydal valdan í Fólkatíngið (grundað á NATO-málið), hevði ført við sær, at málið var vorðið rættiliga tannleyst, ið hvussu er fyríbils. Viðmerkjast kann her, at Karsten Hoydal bæði í talu og skrivt hevði gjørt nógv burtur úr at vísa á vandan við hernaðarligu kappdubbingini, sum tá fór fram millum stórveldini, og á vandan fyri, at eitt kjarnorkukríggið kundi oyða alla mannaættina. Fyri honum var, sum hann tók til, ikki avgerandi, um kjarnorkubumban var russisk ella amerikonsk. Hoydal tosaði í størri samanhangi um hótandi brot móti mannaættini.

Føroyingar sum heild fyri friði

Men, alt hetta hevði tó ikki við sær, at føroyingar ikki framvegis vóru pasifistar. Henda kensla at vilja frið var framvegis til í Føroyum, og hon minkaði avgjørt ikki. Eisini føroysku flokkarnir tóku undir við hesum. Tingið hevði samtykt: "The Faroese Lagting protests against the stationing of military personnel at the stations located at Sandfelli or Eidi and forbids the storage or use of war material on Faroese territorial sea or land".

Teir, sum finga hesa yvirlýsing samtykta, vóru tjóðveldismenn, fólkafloksmenn, Kjartan Mohr, 4 javnaðarmenn og 2 sjálvstýrismenn.

Hetta var jú ikki so gott, og "the reporting officer" (amerikanskur embætismaður) hevði tí fingið at vita í trúnaði, frá P.M.Dam (løgmanni) og Kristiani Djurhuus (varaløgmanni), at eftirsum yvirlýsingin hevði nakað við uttanríkispolitikk at gera, so nýttist ikki landsstýrinum at gera nakað í hesum sambandi (við øðrum orðum: teir kundu síggja burtur frá yvirlýsingini), tí at heimastýrslógin ásetti, at uttanríkisviðurskipti vóru danskt málsøki - "*and beyond the scope of the provincial government*".

Men nógvir føroyingar hildu, at alt ov lítið var sagt teimum um "the purpose and nature of the stations located in the islands". Teir hildu, at henda tægnin í sambandi við NATO og ta dansku stjórnina hevði givið góðan gróðrabotn fyri gitingum/leysatíðindum og propagandu, sum tjóðveldismenn høvdu íspunnið ímóti NATO og støðunum.

Amerikanska sendistovan metti tí, at eitt upplýsingarprogramm, sum á einfaldan hátt greiddi frá tørvinum á hesum støðum, hevði verið betri enn tað, sum stóð at lesa í "14. September", og tað hevði viðført "a better climate as far as NATO activity in the Islands is concerned".

Amerikonsk lýsing av politiskum flokkum í Føroyum

Hóast javnaðarmenn og sambandsmenn høvdu ymisk áhugamál, so tóktist samgongan at vera støðug. Komandi lögtingsval skuldi vera í novembur 1962, og hildið varð, at samgongan fór at sita skeiðið út.

Føroyskur partapolitikkur byrjaði at laga seg til ta búskaparligu og sosialu menningina í landinum. Allir flokkar høvdu teirra uppruna í spurninginum um støðu Føroya móttvegis Danmark, og eingin flokkur var farin frá hesum máli. Tað vóru bert tjóðveldismenn, sum støðugt tosaðu til frama fyri fullari loysing frá Danmark. Hildið varð tó, at spurningurin um loysing-samband, ið var eitt sera kensluborið evni, kundi, um umstøðurnar gjørdu tað, føra til álvarsama politiska kreppu. Allir flokkar vóru sagdir at leita sær viðhald og stuðul úr øllum búskaparligum og sosialum bólkum í samfelagnum.

Javnaðarflokkurin setti vón sína til teirra sosiala vælferðarprogramm, sum, tá ið av tornaði, skuldi hava við sær, at livikorini í Føroyum gjørdust eins góð og í Danmark. Teir, sum vóru ímóti hesum, vóru eitt nú handilsmenn; men javnaðarmenn vunnu undirtøku - serliga millum tey ungu og tey gomlu í samfelagnum. Fókapensiónin gjørdi, at tey ungu ikki noyddust at forsyrgja teimum gomlu í sama mun sum fyrr. Hinvegin gjørdust tey gomlu meira óheft av børnum sínum.

Flokkurin tóktist fáa fleiri limir. Floksleiðslan lá í hondum P.M. Dams, sum var formaður floksins, samstundis sum hann var lögmaður. Eitt sindur av spenningi tóktist tó vera millum Dam og Øregaard, sum var tingformaður. Eitt nú hevði Øregaard tikið tað illa upp, at Dam ikki stuðlaði honum til at verða kandidatúr javnaðarmanna til fólkatingsvalið frammanundan.

Sambandsflokkurin roknaði við, at tá rokningin fyri vælferðarpolitikk hjá Dam fór at koma, so fóru teir at fáa fyrimum av hesum. Teir hildu ikki, at føroyingar høvdu ráð til alla hesa vælferð, eisini hildu teir gongdina á hesum øki vera ov skjóta. Um samanborið varð við dansk viðurskipti, so líktust sambandsmenn, í eygum amerikumanna, mest Vinstra og teimum Konservativu.

Leiðslan í Sambandsflokkinum var meira dynamisk enn í nøkrum øðrum føroyskum flokki, og hon lá fóst í hondum Kristian Djurhuusar, sum var floksformaður og varalögmaður.

Floksblaðið "Dimmalætting" var nógv tað størsta blaðið í Føroyum og vaks skjótt. Tað varð útgivið av Sten Eiden Müller og Georg Samuelsen og var einasta blað í Føroyum, sum royndi at hava eitt altjóða snið.

Sjálvstýrisflokkurin fekk sítt viðhald frá veljarunum, tí at tað var hesin flokkur, sum hevði stovnst sett føroysku sjálvstýrisrørsluna. Flokkurin var tó lítil. Formaðurin Niels Winther-Poulsen var ein høgt virður maður og veruliga floksins leiðari.

Fólkaflokkurin sá út til at fara at stabilisera atkvøðutalið og styrkja støðu sína sum mest týðandi andstøðuflokkur. Hákun Djurhuus, sum hevði mist sín fólkatingsess í november árið fyri, nýtti alla orku sína til at menna flokk sín.

Sum andstøðuflokkar arbeiddu Fólkaflokkurin og Tjóðveldisflokkurin saman; men hildið varð, at Fólkaflokkurin royndi at vinna aftur atkvøður, sum hann ætlandi hevði mist til Tjóðveldisflokkin (talan var her um fólk, sum US-sendistovan nevndi pasifistar). *Fólkaflokkurin hevði tikið støðu ímóti NATO og ímóti verndarpolitikki. Henda kós varð samtykt á floksráðstevnu í desember 1958.*

Á hesi ráðstevnu varð eisini samtykt at heita á lögtingið um at mótmæla, at hermenn og hemaðarlig útgerð skuldu vera í Føroyum. Beinleiðis úrslitið av hesi áheitan var yvirlýsing lögtingsins, sum fyrr er umrødd í hesum teksti. Tað var Hákun Djurhuus, sum legði málið fram í tinginum, og roynt varð tí at taka verndarmálið frá tjóðveldismonnum og leggja tað í "responsible hands". Viðvíkjandi verjupolitikki tóktist Fólkaflokkurin at minna um tær gomlu traditiónirnar hjá teimum Radikalum í Danmark.

Á búskaparliga og sosiala økinum vildi Fólkaflokkurin hava minni almenna stýring enn javnaðarmenninir. Eisini fólkafloksmenn hildu vera ov skjótt farið fram við sosialu ábótunum.

Tjóðveldisflokkurin tóktist ikki hava tað alt ov gott júst tá. Tey, ið fylgdu við í føroyskum politikki, vóru sera samd um, at flokkurin var fyri bakkasti. Javnaðarmenninir høvdu tikið vælfærðarpolitikkin úr hondum tjóðveldismanna - og ment henda politikkk munandi. Og fólkafloksmenninir høvdu tikið sær av "anti verju politikkinum". US-sendistovan metti, at tjóðveldismenn undir ongum umstøðum høvdu megnað at fingið omanfyrenevndu yvirlýsing samtykta í tinginum.

Amerikanska sendistovan førði fram, at tjóðveldismenn sjálvir viðgingu hesa afturgongd, og samstundis varð flokkurin rikin yvir í eina enn meiri víðgongda støðu. Flokkurin var, eftir meting amerikonsku eygleiðaranna, desperatur og visti, at hansara "*only chance for survival is to attract support on an emotional basis*", og hetta kundu teir gera, tá tað snúði seg um verndar- ella fiskimál.

Samanhaldið í flokkinum minkaði støðugt, leiðsla Erlends viknaði, av persónligum orsøkum varð sagt fyri amerikonsku sendistovuni, sum metti, at Sigurð Joensen fór at fáa vaksandi ávirkan innan floksleiðsluna. Sigurð varð sagdur at vera "*an energetic lawyer and extremely aggressive*". Amerikumenn hildu (vónaðu), at opið stríð kundi henda millum Erlend og Sigurð, og at hetta fór at skaða Tjóðveldisflokkin.

Framburðsflokkurin hjá Kjartani Mohr varð ikki hildin at hava stórvegis ávirkan á føroyskan politikkk.

Niðurstøðan hjá amerikonsku sendistovuni var, at føroyska samfelagið var í støðugari materiellari menning; men at henda menning eisini kundi hava vandar við sær.

Politiskt tókust Føroyar støðugt bundnar fastari at Danmark - hetta m.a. tí, at nýggja føroyska vælfærðarskipanin var so dýr, at hon fyri ein sera stóran part kravdi danska fígging.

Føroyskur politikkur hevði ikki longur so nógv við sjálvstýri (og harvið eisini mentanarpolitikkk) at gera. Nú varð politiskt hugsað meira um "*the modern practical bread and butter issues*".

Hinvegin var nakað, sum bendi á, at føroyingar vóru farnir at líta meira út í heimin, og samstundis gjørdist støða teirra til NATO og verjupolitikkk meira átøk teimum sjónarmiðum hesum viðvíkjandi, sum vóru at finna í Danmark og hinum skandinavisku londunum.

(Kelda: Anerikanska sendistovan í Keypmannahavn til The Department of State í Washington, 07. 06.1961; RG 84 Post Records, Denmark Embassy; Classified Central Records 1953 - 1961; Box 29, Folder: Faroe Islands 59 - 60 - 61).

Gjørt verður vart við, at framhaldandi kanning er neyðug fyri betri at lýsa, hvussu væl

amerikumenn fylgdu við í feroyskum politikki og samfelagsviðurskiftum - yvir longri tíðarskeið og í breiðari samanhangi.

Samandráttur

Um innihaldið í hesum kapitli verður samanborið við kapitulin frammanundan, so sæst, at amerikanska sendistovan hevur lagt dent á at boða uttanríkismálaráðnum í Washington frá, at feroyska samfelagið hevði verið fyri búskaparligum og socialum framburði síðan miðskeiðis í fimtiárunum. Viðurskiftini Føroya og Danmarkar millum vóru vorðin betri, og í Føroyum var nú politiska støðan meira stabil enn frammanundan. Feroyskur búskapur var vorðin knýttur nærri tí danska. Sjálvir høvdu feroyingar ikki ráð til nýggju vælfærdina. Danmark hevði størri eftirlit við feroyskum búskapi enn fyrr, og danir høvdu avgerandi ávirkan á politikkin og samfelagsmenningina í Føroyum.

Í eygum amerikumanna færdi hetta so aftur til, at í byrjan av 60-árunum viknaði feroyska mótstøðan ímóti NATO nakað. Tað var samstarvið millum feroysku og donsku javnaðarflokkarnar, sum hevði stóran part av æruni fyri búskaparligu framgongdini í Føroyum - og tí, sum amerikumenn nevndu "the integration of faroese economy with that of Denmark".

Viðvíkjandi NATO-spurninginum er eisini at leggja til merkis, at Fólkaflokkurin heilt greitt hevði lýst støðu sína í verjumálum. Fólkaflokkurin hevði sum ein maður tikið undir við uttanveltaðu støðu Føroya í hernaðarmálum. Sama høvdu Tjóðveldisflokkurin, 4 javnaðarmenn, 2 sjálvstýrismenn og Kjartan Mohr gjørt. Sum heild hava nógv fólk í Føroyum verið av teirri áskoðan, at ov lítið varð sagt almenninum um viðurskifti, sum høvdu samband við NATO.

Sum heild kann sigast, at amerikanska sendistovan í Keypmannahavn tykist at hava verið nøgd við politisku gongdina í Føroyum uml. 1960 - og serliga við tað nýggja javnaðar-, sambands- og sjálvstýrislandsstýri, sum fór til verka eftir valsiður javnaðarmanna í 1958.

NATO RADARSTØÐ

Støðin í Mjørkadali

Politiski leikpallurin í Føroyum var um hálvan apríl 1959 sera nógv merktur av tí agitatiónum, sum fór fram ímóti at byggja eina NATO radarstøð í Føroyum. Amerikanska sendistovan í Keypmannahavn var sannførd um, at hetta stríð lættliga kundi givið nýggja feroyska landsstýrinum trupulleikar. Hetta landsstýri, sum var sett saman av javnaðarmonnum, sambandsmonnum og sjálvstýrismonnum, hevði bara virkað síðan februar 1959. Fleiri mánaðir vóru farnir við politiskum samráðingum millum allar flokkar, áðrenn tað eydnaðist at skipa nýtt landsstýri.

Ósemjan um NATO radarstøðina var tann fyrsta avbjóðingin, sum skuldi vísa styrkina í nýggju landsstýrissamgonguni. Pasifisman var sera sterk í Føroyum, og tær kenslur, sum fólk høvdu ímóti radarstøðini - og hugsanin hjá fólkum um, at støðin kundi virka provokerandi í krígstíð - var eisini at finna í øllum politiskum flokkum. Hon fór also tvørtur um floksmørk.

Politiskir leiðarar í øllum feroyskum flokkum stúrdu fyri hesum og góvu tí ans. Andstøðuflokkarnir royndu at trýsta eina yvirlýsing íggjøgnum, sum skuldi gera enda á verkætlanini. Meðan summir politiskir leiðarar tosaðu sannførdir um avleiðingarnar av teirra ymisku sjónarmiðum, avdúkaðu teir tó stóran iva undir yvirflatanum. Menn væntaðu, at málið fór at verða loyst, áðrenn tingið fór heim seinast í apríl 1959. Sjálvt um resolutiónum varð feld, fór ósemjan tó at gera tað, at fólk fóru at sita eftir við ringum smakki í munninum (samanber tó her við seinasta kapitl).

Samstundis sum feroyingar vóru sera harmir um radarstøðina, so vildu teir sera fegnir hava vegin, sum var í gerð niðan til støðina, tí at henda vegalongdin vildi fremja vegasambandið millum Havnina og norðara partin av Streymoyinni. Feroyingar vildu eisini fegnir sleppa at gera byggiarbeiðið í sambandi við radarstøðina; men stórir partar av fólkinum høvdu ta hugsan, at radarstøðin fór at trína fram sum eitt provokerandi hernaðarligt mál í russiskum eygum (Kelda: US-sendistovan í Keypmannahavn til Utanríkismálaráðið í Washington, 17.4.1959).

Høvuðsmál hjá USA í Danmark

Amerikansk "security objectives" í Danmark vóru (so sum US-sendistovan í Keypmannahavn setti tey upp í hesum samanhangi):

1) At stuðla effektivari danskari luttøku í NATO, at styrkja danskt viðhald til "the Atlantic

community", og at styrkja danskan vilja og førleika til at berjast, um hetta gjørdist neyðugt.

2) At tryggja "control of the Baltic entrances by US friendly forces" og at tryggja, at Grønland og Føroyar framhaldandi skuldu vera tøk til "US defence installations".

(Við hesum er tað einaferð enn greitt, at Føroyar skuldu nýtast til amerikonsk hernaðarlig endamál).

3) At tryggja virkið danskt samarbeiði og stuðul til amerikanskan politikk og at tryggja, at danir í vaksandi mun høvdu álit á amerikanska leiðslu.

(Samanber við tað, sum er sagt um líknandi viðurskifti fyrr í frágreiðingini).

Eftir 1864 førdu danir neutralitetspolitikk. Frávik varð gjørt frá hesum í 1949; men hugsjónin var ikki deyð enn, um hon ikki var so sterk, sum hon hevði verið. "Hva' ska' de' nytte?" vóru danir kendir fyri at spyrja í sambandi við hernaðarsamgongur og hernaðarmál. Landið var jú so lítið, geografiska støðan var vandamikil, um tað kom til samanbrest millum stórveldi, danska tilfeingið var lítið, fólkatalið var lítið osfrv. USA mátti styrkja "the military establishment" í Danmark og vinna á trýstinum frá teimum í Danmark, sum vildu vera uttanveltað. USA var áhugað í maksimalum donskum ískoyti til NATO. Sum heild skuldi danski viljin til at gera hernaðarligar íløgur styrkjast. Danir skuldu gera sínar hernaðarligu skyldur innan fyri NATO - og sum fyriskrivað av NATO (Kelda: US-sendistovan til Uttanríkismálaráðið í Washington, 18.9.1959). Meira er skrivað um hesi viðurskifti fyrr í viðgerðini.

Hetta merkir, at amerikanarar heilt greitt vildu hava, at Danmark bleiv eitt virkið NATO-land. Sum partur av danska ríkinum (har danir m.a. høvdu hond um uttanríkispolitikk ríkisins) vórðu Føroyar tiknar við inn í norðuratlantisku verjusamgonguna. Geografiska støða Føroya hevði við sær, at Føroyar høvdu stóran strategiskan týdning. Føroyar høvdu týdning fyri verjuna av sjálvum USA, sum var sterkasta landið innan NATO. Amerikanarar kravdu og fingi NATO-støð í Føroyum. Í Føroyum hava menn verið ósamdir hesum viðvíkjandi. Tjóðveldismenn, nógvir fólkafloksmenn og aðrir hava verið ímóti NATO-virksemi í Føroyum; men NATO-virksemi í Føroyum hevur eisini havt síni viðhaldsfólk.

Hetta, at Danmark ikki hevði hug til alt ov nógvar hernaðarligar íløgur, var ikki nýtt. Longu í árunum beint eftir annað heimskríggj hevði Danmark verið fyri nógvum atfinningum frá amerikanskum myndugleikum fyri tvørrandi vilja til at seta nóg nógvan pening av til hernaðarlig endamál í sambandi við verjuna av vesturheiminum via NATO. Nógvar atfinningar at donskum verndarpolitikki vóru eisini at finna í amerikonsku fjølmiðlunum, serliga í teimum árunum, tá kalda kríggið tók seg upp.

Uffe Ellemann-Jensen um Føroyar og Grønland

Men ikki bara USA var atfinningsamt. Danskar íløgur til verndarendamál hava ofta verið til umrøðu í NATO-høpi upp gjøgnum árin. So seint sum í 1996 skrivaði fyrrverandi danski uttanríkismálaráðharrin, Uffe Ellemann-Jensen, í bók síni "Din egen dag er kort":

"Sikkerhedspolitikken i det nordatlantiske område spillede en meget stor rolle under den kolde krig. Grønland og Færøerne husede vigtige varslingsstationer, som var af stor betydning for Vestens forsvar. Hvis man vil forstå, hvorfor dette område er så vigtigt, kan man prøve at se på først et traditionelt verdenskort i Mercators projektion, og dernæst se på en globus ovenfra: Verdenskortet viser Grønland helt øverst oppe, med store afstande til resten af Verden. Men det er en fortegnet virkelighed. Virkeligheden ser man ved at betragte toppen af en globus. Her er afstandene til både Nordamerika og Nordrusland beskedne - og den korteste afstand mellem f. eks. Kola-halvøen og Nordamerika går lige hen over Grønland.

Det forklarer, hvorfor f.eks. Thule-basen var så vigtig for sikkerheden. Den lå midt på den direkte rute, som raketter ville følge, hvis de blev affyret fra det nordlige Rusland imod Nordamerika. Sammen med den kæde af radarstationer, som strakte sig ned gennem Grønland og videre over Atlanten til Færøerne, gav Thule radaren mulighed for en tidlig varslings.

Derfor var netop Thule-radaren - og i mindre grad de færøske installationer - naturligvis også genstande for massive propagandaangreb, som i høj grad fik medløb i det danske politiske liv og i danske medier. Men hvis Danmark var begyndt at skride på de områder, ville det være langt mere alvorligt, end når vi løb fra solidariske forpligtelser i den fælles NATO-politik. Så ville det pludselig have direkte og mere konkret indflydelse på den fælles sikkerhed.

I hele min tid som udenrigsminister lagde jeg derfor særdeles stor vægt på , at jeg også var

udenrigsminister for Færøerne og Grønland.

...

Færøerne og Grønland var gode kort at have på hånden, når NATO-ministrene samledes i 80-erne. Når der skulle lappes på surheden over danske fodnoter, eller når de andre spurgte, hvordan det gik med at nå op på det forsvarsbudget på 3 % af nationalproduktet, som den tidligere statsminister Anker Jørgensen havde lovet i NATO, så kunne det give lidt pusterum, når jeg fortalte, hvor vigtigt det var at have stabile forhold i Nordatlanten og Arktis, og hvor store beløb Danmark brugte på at sikre dette gennem vor økonomiske støtte til Færøerne og Grønland" (citat liðugt). Samanber her eisini við skjalið, har Jens Otto Krag greiddi frá líknandi viðurskiftum. Hetta skjal verður viðgjört seinri í frágreiðingini.

Strategiski týðningurin hjá Føroyum og Grønlandi kemur greitt fram í hesum tekstinum hjá Ellemann-Jensen. Føroyar hava verið ein týðandi liður í NATO-verjuni. Hóast propagandaálop (m.a. í donsku vinstra-pressuni) hevur Danmark ikki givið eftir, tá tað á hesum øki snúði seg um at halda NATO-skyldur sínar.

Hinvegin hevur Danmark ikki í 80-árunum nýtt 3% av nationalproduktinum til verndarendamál, so sum Anker Jørgensen hevði lovað í NATO. Hetta er also spardur peningur. Men Danmark hevur lagt nógvan pening í fggjarligan stuðul til Føroya og Grønlands til tess at tryggja "stabile forhold i Nordatlanten og Arktis" (men, her eru eingi tøl at bera saman).

Hugsa vit nú um 1950-árin, tá sosialur ófriður var í Føroyum (verkføllini og Klaksvíkstríðið), samstundis sum NATO-støðin í Mjørkadali varð fyrireikað, so er vert at minnst til, at ein av teimum stóru orsökunum til valsigur javnaðarmanna í 1958 (tá Tjóðveldisflokkurin, ið mong væntaðu at fáa eitt rimmarval, bert fekk ein mann afturat) júst var sosiala valprogrammið hjá P.M.Dam, har hann, við stuðli frá donskum javnaðarmonnum, lovaði føroyingum fólkapensiónina. Um hetta segði Erlendur Patursson (endurgivið eftir minninum), at tá eitt annað land kemur við tilboði um at gjalda allar sosialu útreiðslur okkara, so verða veljararnir ov nógv freistaðir...

Men teksturin ber í sær eisini ein annan spurning: hvat var munurin millum tað, sum danir spardu í verjufggjarlóg teirra og tann fggjarliga stuðul, ið teir veittu (í hesum føri) føroyingum? Hesin spurningur verður ikki svaraður í tekstinum hjá Ellemann; men hann leiðir lesaran inn á spurningin:

Vunnu danir pening úr NATO-virkseminum í Føroyum?

Tað sær út til, at Tjóðveldismenn ikki hava ivast í hesum. Ið hvussu er hevur hesin spurningur ein týðandi lut í politisku propagandu teirra.

26. mars 1963 setti Johan Nielsen (fólkatingsmaður, javnaðarmaður) í Fólkinginum henda spurning til danska verjumálaráðharran: "Fær danska stjórnin gjald fyri loranstøðina og raðarstøðina, sum NATO hevur bygt í Føroyum?". (Johan Nielsen helt í hesum sambandi rættiliga langa røðu í Fólkinginum, har hann lýsti støðu sína sum pasifistur og tí mótstøðumaður av kríggi og hernaðarsamgongum. Tala Johans, ið vakti rættiliga stóran ans í Danmark, varð viðgjörd í donskum bløðum, m.a. "Land og Folk". Vent verður aftur til hesa røðu seinri í viðgerðini).

Danski verjumálaráðharrin, Victor Gram, svaraði (in the regular Wednesday question period of the Folketing), at tær báðar loranstøðimar í Føroyum ikki komu undir NATO, men vóru ríknar í samstarvi við "the International Civil Aviation Organization" og "the United States Coast Guard".

Verjumálaráðharrin legði afturat, at virkseimið og raksturin av ICAO støðini var goldið av limalondunum, og harvið eisini Danmark, og at virkseimið og raksturin av "the American Coast Guard station" komu undir "the jurisdiction of the Light House and Buoy Service".

Victor Gram greiddi síðani frá, at radarstøðin kom undir "the jurisdiction of NATO", sum veitti Danmark endurgjald fyri meginpartin av kostnaðinum í sambandi við virkseimi/rakstur. Tær donsku útreiðslurnar, sum høvdu samband við hesa radarstøðina, legði Gram dent á, vóru roknaðar sum partur av danska gjaldinum (contribution) sum NATO-limaland.

(Viðmerkjast skal her, at tað eru skjøl, sum stuðla frágreiðing Victor Grams. Hesi skjøl verða tikin fram til viðgerðar seinri í frágreiðingini).

Føroyski fólkatingmaðurin, Johan Nielsen, takkaði uttanríkismálaráðharranum fyri frágreiðing hansara og segði, at svarið hevði verið ein lætti fyri hann.

Viðmerkingin (merkt: í trúnaði) hjá amerikansku sendistovuni í Keypmannahavn var henda: Sendistovan hevur góða orsök til at halda, at tá ið Johan Nielsen setti fyrispurning sín til ráðharran júst í hesi tíð, so var tað tí, at hann vildi forða fyri føroyskum kritikk (stuðlaðum av tjóðveldismonnum), sum gekk út uppá, at Danmark fekk peningaligan vinning burtúr at loyva bygging og rakstur av fremmandum "facilities" (also her: støðir og útgerð v.m.) í Føroyum (Kelda: Airgram frá US-sendistovuni í Keypmannahavn til Department of State, Washington - 5. apríl 1963).

Tað er eingin ivi um, at amerikanska sendistovan hevði rætt í, at tjóðveldismenn hildu uppá, at danir vunnu pening av Loran- og NATO-støðunum, og tann metingin kann eisini vera bein, at Johan Nielsen setti fram sín fyrispurning fyri at afturvísa atfinningum tjóðveldismanna.

Men síðani er vert at spyrja: hvat fekk Johan Nielsen veruliga burtur úr fyrispurningi sínum til ráðharran? Svarið kann vera: Hann fekk tað burtúr, at hann kundi siga føroyingum, at hann hevði sett ráðharranum omanfyrenevnda spurning, og at einki hald var í pástandi tjóðveldismanna.

Trupulleikin er bert tann, at Johan Nielsen treytaleyst góðtók svarið hjá Victor Gram. Hann "boraði" ikki í tí. Hann royndi ikki at fáa tað lýst út í odd og egg. Hann spurdi til dømis ikki um tøl, sum kunnu samanberast. Hetta avmarkar virðið í fyrispurninginum - og í svari ráðharrans. Spurningurin, um danir vunnu pening við at loyva, at útlenskar støðir vórðu bygdar í Føroyum, er tí ikki endaliga svaraður út frá tí, sum ráðharrin greiddi frá (og heldur ikki í tekstinum hjá Ellemann, omanfyri). Skal hesin spurningur lýsast greitt, so má annað keldutilfar (skjøl) finnast fram. Tó, sum ávíst omanfyri: skjøl eru til í donskum skjalagoymslum, sum stuðla tí, sum danski verjumálaráðharrin segði, og hesi skjøl verða viðgjörd seinri í frágreiðingini; men enn eru ikki skjøl funnin, sum klárt og greitt í krónum og oyrum kunnu svara spurninginum: Vunnu danir veruliga pening í sambandi við NATO-virksemið í Føroyum. Hinvegin hava føroyskir søguførðingar enn ikki fingið innlit í alt tað skjalatilfar, teir hava biðið um í sambandi við ta kanning av hernaðarstøðunum í Føroyum, sum Løgtingið hevur kravt.

Amerikansk sendiharravitjan í Føroyum:

Í døgnum 4.-7. juni 1962 vitjaði Blair, ambassadørur, í Føroyum. P.M.Dam, lögmaður, Mogens Wahl, ríkisumboðsmaður, og aðrir góðir menn tóku ímóti amerikanska sendiharranum, sum m.a. vitjaði NATO-støðina í Mjörkadali.

Ein av embætismonnunum, sum var saman við sendiharranum, fekk at vita, bæði frá føroyingum og dønum, bæði privatum og almennum persónum, at føroyingar vóru sera smikraðir av hesi sendiharravitjan, serliga tí at sendiharrin kom til Føroya so tíðliga á embætisferð síni til Danmarkar. Vitjanin fekk sera góða pressuumrøðu, serliga frá sambandsblaðnum "Dimmalætting". Serliga var hetta Eiden Müller fyri at takka. Heystið frammanundan hevði hann verið í USA "in a NATO journalists' tour". Eiden skrivaði nógv og gott um USA í "Dimmalætting". Takkað verið hesum hevði USA fingið betri pressuumrøðu og var blivið betri umtókt í Føroyum enn í nøkrum øðrum ikki-skandinaviskum landi (Kelda: US-sendistovan í Keypmannahavn til Uttanríkismálaráðið í Washington, 12.6.1962; RG 59, Central Dec. File, 1960-63, 759-7590 files).

Her er so dømi um tað viðhald, NATO fekk í Føroyum - ikki minst frá størsta blaðnum í landinum.

Eiden Müller hevði ávíst samband við amerikansku sendistovuna í Keypmannahavn, og í brævi, dagfest tann 14.2.1962, til ein ávisan Captain A. H. Ashton skrivaði Eric W. Fleisher, skrivari í Sendistovuni, m.a.: "... As You will recall, Mr. Müller participated in the NATO journalists' trip to the United States in October 1961. Since his return to the Faroe Islands he has written a considerable number of articles all of which have been very favorable to the United States. He has also made speeches and spoken on the Faroese radio about American subjects.

Mr Müller is a good example of the value of such trips and to the excellent briefings arranged by your office" (sitat liðugt) (Kelda: Sendistovan til Eiden Müller og Captain Ashton, 14.02.1962; RG 84 Post Records, Denmark Embassy, General Records 1953 - 64 (62 - 64); Box 23, Folder: Faroe Islands 62 - 63 - 64).

Av tí at Eiden Müller skrivaði í útlenskum bløðum um føroysk viðurskifti, fingið útlenskir lesarar eina mynd av viðurskiftunum í Føroyum, sum var litt av hansara sjónarmiðum.

Mótmælisgongur í Havnini 21. og 22. mars 1959

23. mars 1959 skrivaðu fleiri bløð í Keypmannahavn um mótmælisgongur í Havnini. Fólk mótmæltu ætlanunum um at byggja eina NATO radarstøð í Føroyum. Helst vóru tað

tjóðveldismenn, ið høvdu skipað fyrri hesum mótmælisgongum, sum eisini mundu vera kveiktur av tíðindum um, at danskir hermenn skuldu manna støðina.

Tjóðveldismenn handaðu fyrst lögtingsformanninum eitt skriv, har kravt varð, at føroyskir myndugleikar støðgaðu hesum fyrireikingum, sum "in reality amount to a militarization of the Faroes and conflict with will of the Faroese to continue their thousand-year-old neutrality", sum tikið varð til í amerikonsku sendistovuni.

Plakatir, sum vóru settar upp 21. mars, heittu inniliga á fólk um at mæta framman fyrri lögtingshúsunum dagin eftir. Á fundi har kallaði borgmeistarinn í Havn, Sigfried Skaale, radarstøðina fyrri svik móti føroyska fólkinum, og tjóðveldismenn lupu í røðum teirra á landsstýrið, NATO, Danmark og USA.

Síðani fór mótmælisfólkið út á keiina at taka ímóti "Tjaldrinum", sum P.M.Dam, lögmaður, beint tá var komin heim til Føroya við úr Keypmannahavn. Har varð handað lögmanni eitt mótmælisskriv, sum hann ikki vildi taka ímóti. Eitt (dantskt) blað skrivaði, at mannamúgvann noyddi lögmann umborð aftur, tá hann ætlaði sær í land, og at hann seinri fór í land aftur og niðan av keiini, hjálptur av lögregluni. Samstundis tók samanbrestur seg upp millum javnaðarmenn og tjóðveldismenn. Eitt sindur av ófriði stóðst av hesum, til lögreglan fekk skil á aftur.

Seinri segði danski verjumálaráðharrin, Poul Hansen, við pressuna, at Løgtingið hevði samtykt verkætlanina. Byggingin av støðini skuldi byrja á vári 1959, og støðin skuldi standa liðug gott og væl ár seinri. Støðin skuldi "employ about 150 people". Enn var ikki avgjørt, hvussu mong av hesum fólki skuldu vera sivil, og hvussu mong skuldu vera hermenn. Heldur ikki var støða tikin til, hvussu mangir danir og hvussu mangir føroyingar skuldu arbeiða har; men tað var "not impossible that a number of Faroese may be employed at the station".

Viðmerkingarnar hjá sendistovuni til hetta mál vísa, at sendistovan ikki hevur hildið, at mótmælisgongurnar vóru vendar móti nøkrum beinleiðis amerikanskum virksemi í Føroyum sum so.

Frá danska verjumálaráðnum hevði amerikanska sendistovan fingið at vita, at í sambandi við tað komandi early-warning støðina í Føroyum, var tørvur á einum vegi. Føroyingar vildu eisini hava henda vegin; men hesin vegur mátti gerast longri (enn til Mjørkadals) fyrri at nækta tørvin hjá fólki og flutningi av ymiskum slag. Fíggingin av hesum longda vegastrekki var ógreið.

Tjóðveldisleiðarin, Erlendur Patursson, var anti-danskur og anti- NATO. Hann hevði nýtt tað høvið, sum stóðst av omanfyrenevndu ónøgd og tíðindunum um hermenn í Mjørkadali, til at gera ófrið. Sendistovan skilti tað soleiðis, at sæð úr sjónarhorni Erlends var tað logiskt at skapa øsing, tí hann mátti gera okkurt. Aftaná seinasta lögtingsval eydnaðist tað honum ikki at sleppa við inn í landsstýrissamgonguna. Hann mátti finna okkurt at seta upp móti framgongdini hjá P.M.Dam, sum hevði havt góðar samráðingar við danir um figgarligan stuðul til menning av føroyska samfelagnum (útbygging av fiskiflotanum, havnaarbeiði økt vegasamband) - og til ta nýggju fólkapensiúnina til føroyingar (Kelda: Amer. Sendistovan í Keypmh. til Secretary of State, Washington, 24.3.1959; Airgram; BOX 19, Folder: Faroe Islands 59 - 60 - 61).

24.3.1959 skrivaði sendistovan til Washington, at lögmaður varð móttikin við fíggingaligum mátmælisgongum, tá hann kom aftur til Føroya eftir hepnar samráðingar við danir. Við í lummanum hevði Dam ein sáttmála, sum ikki bert fevndi um donsk lán til menningarætlanirnar hjá Dam, men eisini fólkapensiún til føroyingar og aðrar sosialar ábøtur. Eisini høvdu føroyingar fingið serlig fiskiveiðirættindi í Grønlandi.

Dam hevði sostatt allar orsakir til at vænta sær eina hjartaliga móttøku í Føroyum; men "it must have been a rude surprise for the venerable leader to be greeted in Thorshavn" við fíggingaligum kravgongum og mótmælum, har hann var lagdur undir at hava givið loyvi til bygging av "a NATO infrastructure radar station near Thorshavn", sum skuldi mannast við donskum hermonnum.

Eisini her legði sendistovan dent á, at mótmælisgongurnar ikki høvdu samband við "any U.S. installations", men bert vóru vendar ímóti NATO radarstøðini, og sjálvt um - treytað av óstøðuga lyndi føroyinga - tær kundu fyriboða framtíðar trupulleikum, tóku danskir myndugleikar støðuna róliga.

Eftirsum eingin politiskur flokkur í Føroyum alment vildi átaka sær ábyrgdina av mótmælisgongunum og ófriðinum, helt sendistovan seg við vissu at kunna gita, at tað vóru tjóðveldismenn, sum vóru loysingarmenn og ímóti øllum fremmandum, sum høvdu elvt til ófriðin. Eftirsum tann nýggjasta gongdin í samfelagsmenningini var so góð fyrri føroysk áhugamál (her verður helst hugsað um politisku úrslitini, sum P.M.Dam hevði rokkið í samráðingum sínum við

danir) mundu tjóðveldismenn hava hugsað, at eitt sindur av nýggjum spliti var neyðugt - av innanoyggja politiskum orsøkum, vildi sendistovan vera við (Kelda: Amerikanska sendistovan til Uttanríkismálaráðið í Washington, 24. 03. 1959; Box 16, Folder: 300 Copenhagen Joint WEEKA 59 - 60 - 61).

Eisini hesin kapitull er fyri stóran part grundaður á skjalatilfar úr USA; men síðan hetta tilfar varð viðgjørt fyrstu ferð í hesi frágreiðing er rættliga nógv tilfar hesum viðvíkjandi funnið í Ríkisskjalasavninum í Keypmannahavn. Hetta nýggja tilfar verður viðgjørt seinri í frágreiðingini. Lesarin skal tá samanbera ta viðgerðina við innihaldið í hesum kapitli.

FØROYAR SUM PARTUR AV NORÐUR-ATLANTISKU VERJUSKIPANINI (a)

Inngangur

Í hesum og næsta kapitlinum verður greitt frá ymiskum hernaðarligum og hálvhernaðarligum áhugamálum, sum serliga amerikummenn, men eisini danir og - í ávísan mun eisini bretar - høvdu í Føroyum. Eisini kemur fram, at USSR hevur fylgt væl við í viðurskiptum, sum høvdu við Føroyar at gera. Leikluturin hjá føroyskum politikarum í hesum samanhangi verður eisini ávístur, tó mest í næsta kapitlinum.

Heimildartilfarið er at finna í danska Ríkisskjalasavninum í Keypmannahavn. Udenrigsministeriet (mik. nr. 02:2). Politisk P.2.NATO; Periode 1945 - 72; Journal nr. 105.D.30; Tekst og yderår 1965 - 71.

Loyvi til at nýta hetta tilfar varð givið seint í desember 1998 - tó bert til tann partin av tilfarinum, har danir kunnu játta skjalainnlit. Ein rættliga stóru partur av tilfarinum kann bert verða viðgjørdur, um amerikanskir myndugleikar geva loyvi til tess. Amerikanskt loyvi til skjalainnlit í hesum sambandi er ikki komið enn.

Hesin og næsti kapitullin byggja tí á tað tilfar, sum danir hava givið loyvi til at nýta. Hesir báðir kapitlar eiga helst at verða skrivaðir um aftur, tá nevnda amerikanska loyvi er givið. Hetta merkir ikki, at tað, sum her verður skrivað, ikki er eftirfarandi; men at viðgerðin kann gerast meira fullfíggað, tá loyvi verður givið til at nýta alt skjalatilfarið.

Kanónir, radarútgerð og heimaverja í Føroyum

8. februar 1950 vísti danski admirálurin Vedel, embætismanninum Brun í danska Uttanríkismálaráðnum eitt upprit, sum var gjørt "pá stabsofficerniveau" til verjuna av norðuratlantiska økinum. Hetta var eitt uppskot, sum enn var til viðgerðar í øllum stigum innan verndarskipanina (Regionale værnchefers Comité, Standing Group, Militærkomitéen, Forsvarskomitéen og Rådet).

Hetta var í síni heild ein verndarætlan, og hjálagt hesi ætlan var eitt álit um Føroyar, har sagt varð, at "den eneste militære interesse består i at forhindre, at fjendtlige undervandsbåde benytter øerne som base".

Hernaðarligu myndugleikarnir mettu, at fyri at rækka hesum máli var nóg mikið, "at der på øerne findes 1 infanterikompani, 4 svære og 6 lette luftværnskanoner og radarudstyr". Kanónir og radartól skuldu setast upp longu í friðartíð, meðan hermenninir skuldu flytast til Føroya "når fjendtlighederne begynder".

So kom spurningurin: Nær skuldi føroyska heimastýrið fáa boð um hetta? Tað var toliliga greitt, at um kanónir skuldu setast upp í Føroyum, so máttu føroyskir myndugleikar fáa hetta at vita "pá et vist tidspunkt". Eisini helt Vedel, at "kompagniet" (also hermenninir) heldur skuldi fáast til vega við eini heimaverndarskipan í Føroyum - enn á tann hátt, at amerikanskir loftvegisfluttir hermenn vóru sendir til Føroya. Hinvegin var eisini greitt, at um skipast skuldi fyri heimaverju í Føroyum, so kravdi hetta lógarheimild, og so komu lögting og landsstýri inn í myndina.

Tó var ikki neyðugt, at hetta varð gjørt beinan vegin, tí enn var øll ætlanin á fyrireikingarstigi: "Spørgsmålet var imidlertid, om man på nuværende ganske forberedende trin behøvede at underrette nogen på Færøerne om de forsvarsforanstaltninger, som den strategiske plan forudser

for Færøernes vedkommende. Viceadmiralen og jeg var enige om, at dette ikke kunne være nødvendigt, og at det ville være betænkeligt at gøre det, så længe planen er så fortrolig, som tilfældet er" (Notits, Brun (udenrigsråd) 8/2,1950; 105.L.1.; sí eisini Notits, H.H.Mathiesen, vedr. Færøernes stilling under Atlantpacten, 21.05.1951; P.J.V. j.nr.105.L.1.).

Það var donskum myndugleikum heilt greitt, at teir onga lögfrøðiliga skyldu hövdu til at boða Landsstýrinum og Løgtinginum frá ætlanum um hernaðarligar útbyggingar í Føroyum, og teir vístu beinleiðis til Heimastýrisslógina í hesum sambandi. Hetta merkir heilt einfalt, at danir tóku sær rætt til at gera avtalur við USA og Bretland um viðurskipti, ið beinleiðis hövdu við Føroyar og føroysk áhugamál at gera - uttan at spyrja føroyskar myndugleikar eftir. Ið hvussu er ikki fyrr enn málið var langt áleiðis komið, og teir umrøddu konsekvent Føroyar sum danskt øki. Saman við hesum hongur eisini tann veruleiki, at danir ikki hava mett føroyingar sum serliga tjóð. Í heimastýrisslógini (henni, ið hevur danska orðing) eru føroyingar eisini eitt "folkesamfund", og hetta er ikki tað sama sum ein tjóð - ið hvussu er ikki í politiskum týðningi.

Men, danski ríkisumboðsmaðurin í Føroyum varð í trúnaði kunnaður um, hvussu NATO varð bygt upp og skipað - og um, hvørja støðu Føroyar og Grønland hövdu í hesum samanhangi. Hetta hendi longu á fundi í Uttanríkismálaráðnum 21. desember 1949 millum Brun, stjóra, og ríkisumboðsmannin. Á sama fundi segði Brun við ríkisumboðsmannin, at "Iagmand Samuelsen i fortrolighed kunne underrettes om, at Færøernes interesser i denne forbindelse bliver varetaget". Um ella nær Andr. Samuelsen hevur fingið hetta at vita, er ikki greitt. Einki skjal er funnið, sum beinleiðis sigur, at hetta er hent; men ávíst verður seinri í viðgerðini, at danskir myndugleikar, ið hvussu er fyri en part, hava kunnað føroyskar løgmenn um hernaðarlig tilltøk og NATO-mál í Føroyum.

Bretsk veður- og peilingarstøð í Føroyum

16. februar 1951 sendi danska Verjumálaráðið Uttanríkismálaráðnum skriv viðvíkjandi stovnan av veðurstøð í Føroyum. Orsøkin til hetta var skriv frá formanninum í donsku sendinevndini til NAORPIG í Washington (FM9/51 frá 5.2.1951) og avrit av "chiffer luftpostbrev nr. 3AX016" málinum viðvíkjandi. Uttanríkisráðið varð biðið um at gera viðmerkingar til hetta (Forsvarsministeriet 1.kt.981.230 - 52/51; E. Lindgreen).

Av "Referat om Oprettelse af en britisk pejlestation på Færøerne (P.J.V.jr.-no.5.F.9.../2; hemmeligt 19/2-1951) framgongur, at bretska admiralitetið hevði givið boð til British Joint Services Mission um at venda sær til NAORPIG um at seta á stovn radarpeilingarstøð í Føroyum.

Av trygðarorsøkum skuldi radiostøðin bert sigast at vera ein lítil veðurobservatiónsstøð. Men tann veruliga orsøkin var ein onnur - og nógv meira álvarsom. Støðin skuldi í veruleikanum vera liður í eini skipan av peilingarstøðum, sum skuldu lurta eftir russiskum radiostøðum og serliga russiskum kavbátum, og støðin í Føroyum skuldi samstarva við eina støð, sum ætlanin var at byggja í Íslandi. Manningin skuldi vera ein yvirmaður og 12 hermenn, og støðin skuldi fevna um 2 øki á 2 acres við 2 miles ímillum økini.

Danir vóru eitt sindur fjálturstungnir av hesi bretska ætlan: "Oprettelsen af en radiopejlestation som omhandlet på dansk territorium, bemandet med britisk personel og med virksomhed direkte rettet mod russiske interesser (JT undirstrikað), må give anledning til betænkeligheder fra dansk side, da det faktisk er basespørgsmålet, omend i lilleputformat, der herved bliver aktuelt" (JT undirstrikað).

Hetta var rættiliga greitt. Tvinni sjónarmið lógu í hesum: 1) ágangur móttvegis Sovjettsamveldinum, sum danir óttaðust, og 2) bretskt hernaðarligt virksemi í Føroyum ájavnt við amerikanskt hernaðarligt virksemi í Grønlandi.

At siga beinleiðis nei! torðu danir tó ikki, og tí máttu teir royna eina millumleið. Í hugsan teirra hesum viðvíkjandi kom einki fram um føroyingar sum so; men teir orðaðu tey truplu viðurskiptini soleiðis: "Såfremt det imidlertid skønnes, at stationens oprettelse er et nødvendigt led i altanpaktlandenes forsvarsforanstaltninger, som fra dansk side ikke bør modvirkes (JT undirstrikað), må der formentlig sættes ind på, at pejlestationen helt og holdent bliver et dansk foretagende, hvorved baseproblemet undgås (JT undirstrikað).

Donsk manning á hesi sonevndu "veðurstøð" mundi helst eisini vera minni ágangandi móttvegis Sovjettsamveldinum enn bretska. Í hesum sambandi mintust danir eisini til tað, sum Molotov hevði sagt við Gustav Rasmussen í 1946 - at støðir á donskum oyggjum sjálvandi máttu vera danskar (sí aðrastaðni í frágreiðingini).

Tann stóri vandin lá tó í, at virksemið í síni heild skuldi fjalast sum bert virksemi á eini veðurstøð.

Eisini tí hildu danskir myndugleikar tað vera best, um donsk manning, sum helst skjótt kundi nema ta neyðugu útbúgvingina, varð send til Føroya. Kanska kundu bretskir serfærðingar hjálpa til í byrjanini; men so skuldu teir ikki vera í hermannabúna. Eitt sitat lýsir hetta heilt greitt: "Man har dog forbeholdt sig, at pejlestationen bemandedes med rent dansk personel og således oprettes som et rent dansk militært etablissement, en ordning, der vil medvirke til at øge de sikkerhedsmæssige hensyn, der nødvendigvis bør tages i sagen. Stationen agtes camoufleret som en vejrobservationsstation" (Notat 21.05.1951.Mathiesen; P.J.V. j.nr. 105.L.1.).

Hetta valdi Uttanríkismálaráðið so at góðtaka, og teir góðtóku eisini, at ein kanningarnevnd (2-3 mans) kundi fara til Havnar at finna bretska konsulin sum privatmenn, so at eingin skuldi fáa illgruna um veruliga endamálið við vitjan teirra.

Russisk sjónarmið um viðurskiftini í Føroyum

Í Moskva høvdu menn sína hugsan um viðurskiftini í Føroyum, og sjálvt um feroyingar hvørki tá á døgum ella í dag munnu taka undir við russisku skrivningini, sum tá fór fram, so er hon hóast alt áhugaverd, tí hon lýsir væl tann hugsanarhátt, sum var frammi undir kalda krígunum, og serliga fyrst í 1950-árunum, tá viðurskiftini millum eystur- og vesturheimin vóru sera vánalig.

7. mars 1951 stóð grein í ensku útgávuni av sovjettska blaðnum "Novoje Vremja" (nr.10), har greitt var frá, at amerikumen nú eisini høvdu fingið klørnar í Føroyar.

Blaðgreinin byrjaði við, at víst varð á, at líka síðani tað lítt Danmark var vorðið javnbjóðis partur í altantsblokkinum, høvdu oddamenn í Danmark óttast fyri, hvat mundi fara at henda við teimum oyggjum (ella oyggjaflokkum), sum danir áttu.

Amerikonsku imperialistarnir høvdu, samstundis sum teir lótust at vilja tryggja verjuna av Danmark, sett seg fastar á donskum landaøkjum. Longu sum var mettu teir Grønland at vera teirra egnu herstöð, og nú høvdu teir eisini vent eygunum móti Føroyum, sum lógu í norskum havøki, miðskeiðis millum Ísland og Hetland, sum var ein partur av Stórabretlandi.

Amerikonsku imperialistarnir ætlaðu sær sum heild at byggja herstöðir um alla europeisku strondina. Veruliga ætlan teirra viðvíkjandi Føroyum var at gera Føroyar til koloni. Tað var bert uttanumtos tá teir søgdu, at Føroyar vóru partur av strategisku skipanini hjá norðuratlantisku samgonguni.

Longu í mars 1950 høvdu tingingar um hesi viðurskifti verið í Keypmannahavn, og "Berlingske Aftenavis var endurgivin fyri at hava skrivað, at "drøftelserne drejede sig ikke blot om Færøernes strategiske stilling i atlantsystemet, men også i det lokale forsvar og forholdsregler til beskyttelse af den civile befolkning" (hetta var, sæð í størri høpi, heldur ikki heilt skeivt, og tað kom donskum myndugleikum rættiliga illa við).

Russiska blaðið gjörði vart við, at tær hendingar, sum longu vóru farnar fram, vístu, at nevndu samráðingar í Keypmannahavn vóru fráboðan um, at Danmark var um at missa yvirvaldið í Føroyum. Tí amerikumen høvdu verið sera virknir í Føroyum. Ikki bert hevði hernaðarlíga virksema teirra verið stórt og vaksandi; men amerikanskir agentar høvdu eisini skapt og stuðlað eini rørsli í Føroyum, sum virkaði fyri at loysa Føroyar frá Danmark.

(Um hetta seinasta veruliga er beint, so má roknast við, at Tjóðveldisflokkurin bæði varð settur á stovn og stuðlaður av CIA. Á øðrum stað í hesi viðgerð er tó greitt frá, at í State Department, Washington D.C. høvdu menn illgruna um, at Erlendur Patursson var kommunistur, og at bæði "14. September" og Tjóðveldisflokkurin fingi peningaligan stuðul frá kommunistum í Íslandi og Danmark - og helst eisini í Sovjettsamvendingum).

Russiska blaðgreinin endaði við, at víst varð á, at tað ikki bert var í Keypmannahavn, at menn bóru ótta fyri amerikanska virkseminum í Føroyum; men eisini í London var fjáltur komin á, tí her høvdu menn altíð hildið Føroyar at vera part av bretskum áhugaøki, og nú tóktust útlit vera fyri, at bretar fóru at verða kroystir út úr hesum øki við.

Danir skundaðu sær at avsanna øll hesi tíðindi í skrivi til danska sendiharran í Moskva, Hugo Hertel, dagfestum 31. mars 1951 (P.J.V. jr.nr.105.L.1.).

Men, russar góvust ikki so. 1. juni 1951 endurgóvu nøkur russisk bløð eitt Tass-fjarrit úr Helsingfors við finska kommunistablaðnum "Tyokansan Sanomat" sum keldu. Her varð sagt frá, at USA ætlaði at hertaka (okkupera) Føroyar samstundis sum Ísland skuldi hertakast. Men danska stjórnin hevði heitt á amerikumen um at útseta hertøkuna, tí hon kundi fáa óhepnar avleiðingar í Danmark og gera tað verri at fáa danskt lógaruppskot um økta hernaðartænastu

samtykt. Hetta við longdari hermannaætlan var, samb. blaðnum, nakað, sum amerikumenn høvdu kravt av dønum. Danska áheitanin hevði havt tað ávirkan, at USA hevði útsett hertøkuna av Føroyum (Hugo Hertel til danska uttanríkismálaráðið, 7. juni 1951; J.nr. 5.8.H. 1.b.; stemplað í Uttanríkismálaráðnum 16. juni 1951).

Ein kann halda, at her er gjørt í so nógv av, og sjálvandi er propaganda í hesum; men hetta vísir, at russar hava fylgt væl við í tí, sum er farið fram í Føroyum. USA hevur ongantíð hertikið Føroyar ella roynt at loysa Føroyar frá Danmark, tí USA vildi hava friðarlig og skipaði viðurskifti í Føroyum og varðveita oyggjarnar sum part av danska ríkinum. Samanber her tað, sum amerikumenn søgdu um stríðið í Klaksvík, sosialan ófrið, búskaparligu viðurskiftini og virksemlu tjóðveldismanna í Føroyum. M.a. heittu teir á danir um at betra livikor og búskap í Føroyum fyri at fáa stabil viðurskifti í landinum (sí aðrastaðni í viðgerðini). Men, hinvegin hava kommunistisku bløðini valt ikki at gera mun á herseting í orðsins mest vanligu týðningi og á tí veruleika, at vestanveldini høvdu hernaðarlig áhugamál í Føroyum - og bygdu herstöðir her á landi. Russisku bløðini hava viljað staðfest fyri lesarum sínum, at Føroyar vóru partur av amerikonsku verjuskipanini í Norðuratlantshavi, og russisk bløð umboðaðu sjónarmið, sum sovjetstjórnin stóð aftanfyri. At henda støða ikki var vandaleys fyri Føroyar kemur m.a. fram á tann hátt, at tað veruliga fyriliggja skjøl, sum viðgera spurningin um, hvussu fólk, í eitt nú Havnini, skuldu evakuerast, um (kjarn-) orkubardagi brast á (meira um hetta á øðrum stað í vigerðini).

10. august 1951 endurgav sovjettiska blaðið "Tann reyði Flotin" eitt Tass-telegram úr Keypmannahavn, har boðað varð frá, at tíðindafólk í Keypmannahavn vistu at siga frá, at amerikumenn - stutt eftir at teir høvdu hertikið Ísland - ætlaðu at hertaka Føroyar. Hetta høvdu russar sagt fyrr; men nú lögdu teir dent á, at amerikumenn fóru longur enn so. Teir høvdu nevnliga givið dønum boð um í stundini at umskipa Føroyar til amerikanska herstöð - longu áðrenn amerikumenn veruliga tóku oyggjarnar.

Ein av keldunum til hetta var "Berlingske Aftenavis", sum stutt frammanundan hevði kunngjørt eitt bræv úr Føroyum, har sagt varð, at danskir myndugleikar høvdu boðað frá, at teir ætlaðu at byggja herflotastøð í Føroyum. Hesum høvdu føroysku bløðini - bæði sjálvstýrisbløðini og tey meira hóvsomu - mótmælt.

Russiska blaðið endurgav "Tingakross" fyri at hava skrivað, at føroyingar vóru bangnir fyri, at byggingin av herflotastøð kundi vera byrjanin til, at Føroyar vórðu hertiknar. Russiska greinin endaði við skuldseting av amerikamonnum fyri at vera teir, sum kravdu Føroyar militariseradar, eins og teir longu høvdu vant íslendingar við, at nógvir amerikumenn vóru í Íslandi (Danska sendistovan í Moskva til Uttanríkismálaráðið, 11.aug.1951.J.nr.5.H.1.b. nr.486, "Færøerne som militærbase", Ges.nr.321 af.7.6.1951. Stemplet i Udenrigsministeriet 21.aug.1951; 105.-L.1).

Longu í byrjan av september 1951 vóru 2 sovjettisk bløð aftur við føroyskum tíðindum. Nú vóru tað bæði blaðið hjá russiska herinum "Reyða Stjørnan" og blaðið hjá marinuni "Reyði Flotin", sum endurgóvu eitt Tass-fjarrit, sum hevði danska kommunistablaðið "Land og Folk" sum keldu. Upplýst varð, at samstundis sum Danmark varð støðugt meira militariserað, fór eisini militariseringin av Føroyum fram. Føroysk bløð høvdu gjørt vart við, at byggjast skuldi ein dansk herflotastøð í Føroyum. Fyrst skuldi ein fyribilsstöð fáast til vega; men samstundis fyrirleikaðu menn eina varandi støð. Arbeiðið við hesi støð gekk væl, og ætlanin var, at danska marinan skuldi hava herskip liggjandi fast í Føroyum alt árið.

Hetta kundi so vera tað, tað var; men endin á greinini var eitt sindur skelkandi, tí har varð gjørt vart við, at menn vóru farnir undir at byggja eina sterka radarstöð í Føroyum. Tað vóru hesi tíðindi, sum fingi danska embætismannin Eider í Uttanríkismálaráðnum til at skriva: "Dette er muligvis radiopejlestationen, der agtes camoufleret som vejrobservationsstation". Longu í 1951 vóru russar also vitandi um, at ætlanin var at byggja loyniliga radiopeilingarstöð í Føroyum (Danska sendistovan í Moskva v/Hertel til Uttanríkismálaráðið 5. sept. 1951. J.nr. 5.H.1.b./Nr.540 Planerne om Færøernes militarisering. Ges.nr.486 af 11.o8.1951. Modtaget i UM 13.sept.1951).

Meira um heimaverndarskipan í Føroyum

Ovastin fyri tí danska "Hjemmeværnet" var tá Johnstad-Møller, oberstur. 22. mei 1951 høvdu hann og embætismaðurin P.Eider, sum tá starvaðist í Uttanríkismálaráðnum, fund um at seta á stovn heimaverndarskipan í Føroyum. Fyrr høvdu Johnstad-Møller og Vedel, admiralur, tosað saman um hesi viðurskifti.

Ætlanin var, at føroyska heimaverndin skuldi "etableres som en afdeling af det maritime danske hjemmeværn". Danir hildu, at í eini krígsstöðu kundi tørvur vera á fremmandum hermonnum; men kjarnin í heimaverjuni mátti vera danskir (føroyskir) hermenn. Leiðarin skuldi vera danskur

marinuoffiserur, manningin 100 - 200 mans. Hildið var, at føroyskir sjómenn høvdu verið eignaðir til hetta. Uml. 25 vápnaðir menn í einarihvørjari føroyskari havn kundu forða hermonnum frá einum figgindaligum kavbáti í at koma í land.

Í einum lógaruppskoti um skipan av donsku verjuni var ein áseting um, at stovnst skuldi "et marinedistrikt på Færøerne". Ein skrivstovustjóri í Verjumálaráðnum, Danielsen at navni, hevði sagt, at orsøkin til hetta var ætlanin um at byggja radarpeilingarstöðina í Føroyum. Danielsen hevði eisini greitt frá, at spurningurin um at stovna heimaverju í Føroyum skuldi viðgerast í samrøðu við ríkisumboðsmannin um stutta tíð. Tað vóru umboð fyri Forsætismálaráðið og Verjumálaráðið, sum skuldu tosa við ríkisumboðsmannin - eisini fyri gjøgnum ríkisumboðsmannin at fáa at vita, hvørja stöðu føroyska heimastýrið mundi hava til heimaverjuskipan í Føroyum. Í september 1951 fór danskur officerur (chefen for marinedistriktet) til Føroya fyri at seta seg í samband við heimastýrið "og ventilere spørgsmålet om et hjemmevern"(Hemmelig.Notits,Eider,22.mei og 15.sept.1951;P.J.V.j.nr.-105.L.-1.). Lógaruppskot um heimaverju í Føroyum hevur verið til viðgerðar í Løgtinginum; men skipanin er ongantíð sett í gildi.

Tað var Madsen, kommandørur, sum fór til Føroya fyri at kunna seg um, hvat føroyskir myndugleikar mundu halda um heimaverndarskipan. Donsku myndugleikarnir høvdu álagt honum at fara fram við varsemi. Betri var ikki at royna at kroysta nevnda mál ígjøgnum. Heldur lirka tað ígjøgnum. Danir høvdu roynt at følt seg fyri í 1950. Tá høvdu føroyingar sýnt mótvilja móti hugsanini um heimavernd í Føroyum; men so nógv var hent seinasta árið: kríggjð í Korea, teir mongu amerikonsku hermenninir í Íslandi og politiska gongdin í heiminum sum heild. Alt hetta kundi hava gjørt, at føroyingar kanska høvdu broytt hugsan - og "skabt en gunstigere atmosfære for sagen", sum tikið varð til í Uttanríkisráðnum (Eider; Hemmeligt Notat, 15.sept.1951; P.J.V.j.nr.105.L.1.).

Sambært donsku pressuni ætlaðu danir ikki lítið í Føroyum. 25. okt. 1951 skrivaði "Aftenbladet" greinina "Planer om større marinebase ved Thorshavn" við undirheitinum "Der skal allerede være ført indledende forhandlinger".

Av greinini framgekk, at útlit vóru fyri, at stór marinustöð skuldi byggjast í Havn. Higartil høvdu føroyskir myndugleikar verið ímóti militarisering av Føroyum, men neyvan kundi sleppast undan hesum. 6 herflotaskip skuldu liggja fast í Føroyum, eitt teirra eitt sjóverjuskíp. Gerast skuldu eisini goymslur fyri torpedoir og minur. Løgtingið mátti geva loyvi til hetta, og samráðingar høvdu helst longu verið millum føroyskar og danskar myndugleikar. Blaðið metti, at neyðugt fór at vera við nógvum samstarvi millum brettska og danska flotan um hesi verndartiltøk - "idet farvandene omkring Færøerne i forvejen er et naturligt felt for den britiske hjemmeflåde".

Onnur viðurskipti

Millum tey skjøl, sum eru endurgivin frammanfyri, finnast mong, sum vísa, hvussu fast Føroyar vórðu bundnar at USA og NATO í tíðini uml. 1950 (her verða tó ikki gjørðar kelduávísingar):

Skipað varð fyri, at United States Coast Guard (ið hvussu er í átroðkandi førur) skuldi fáa til vega eykalutir til Loranstöðina í Vági. Í tí svari, sum danskur ráðharri gav Johan Nielsen í Fólkatunginum fleiri ár seinri (sí aðrastaðni í viðgerðini) - uppá fyrispurning frá JN - varð eisini víst til samstarvið millum loranstöðirnar í Føroyum og US Coast Guard.

Tveir fyrispurningar úr Føroyum (annar um niðurtøku av hangarunum í Vágum og hin um at beina fyri gomlum bretskum kanónstillingum norðan fyri Havnina) kundu ikki bert avgerast av føroyingum einsamøllum. Heldur ikki av føroyingum, dønum og bretum í felag. Teir endaðu heilt uppi í ovastu leiðsluni hjá NATO - tí at Føroyar vóru vorðnar integrereður partur av NATO-verjuskipanini í Norðuratlantshavi. T.d. varð málið um flogskýlini í Vágum lagt fyri "North Atlantic Ocean Regional Planning Group", sum helt, at skýlini ikki skudu takast niður fyri fyrst, tí at "Coordinating Committee" hevði víst málið til "SACLANT's Operation Plans". Sjálvt um NATO-myndugleikar ikki høvdu ætlað sær at nýta flogskýlini ella at seta kanónir upp í Havn, so vísa eisini hesi smámál - saman við øðrum og størri málum, at Føroyar, sum sagt, nú vóru ein integreraður partur í verjuskipanini í Norðuratlantshavi.

Shoran-uppmátningar, sólarmyrkingin 1954 og loftmyndatøkur

Í einum skrivi frá amerikonsku sendistovuni í Keypmannahavn, 18. sept. 1953, varð takkað fyri, at danska stjórnin einki hevði at finnast at "the conduct of a geodetic survey by the United States in the southern part of Greenland in 1953 using high precision **Shoran**".

Málið var fyríbils útsett eitt ár; men teir, sum skuldu gera hetta, vóru 5 serfrøðingar frá "the United States Strategic Air Command", og arbeiðið skuldi vera liðugt í 1954. Endamálið var at "reconnoitering sites preparatory to the installation og temporary ground stations required for the accomplishment of the survey".

Men, amerikumenn bóðu eisini um loyvi frá donsku stjórnini til at gera Shoran-uppmátingar í Føroyum í 1954, og í tí sambandi vildu teir sleppa at senda "an advance party of five (persons) to the Islands as soon as possible this year for thirty days to select two sites for temporary ground stations". 12 manns skuldu manna hesar støðir á sumri 1954 í 90 dagar, meðan the "survey" fór fram (Avrit frá 105.F.25 til 105.L.1. frá The Foreign Service of the United States og America, American Embassy Copenhagen, Sept. 18, 1953).

21. septembur 1953 sendi Uttanríkismálaráðið málið til hoyringar í Verjumálaráðnum og Forsætismálaráðnum - eisini viðvíkjandi Føroyum (Fra P.J.V.j.nr.105.F.25 til 105.L.1. Fortroligt).

Forsætismálaráðið svaraði Uttanríkismálaráðnum aftur 8. oktobur 1953 (105.L.1. fra 105.F.25, j.nr.2/53; P.M.V. J. Elkjær Larsen/N. Elkær-Hansen), har víst varð til nevnda skriv frá Uttanríkismálaráðnum 21.sept.1953 (P.J.V.j.nr.105.F.19) "vedrørende visse undersøgelser på Færøerne".

Forsætismálaráðið hevði sent málið til ríkisumboðsmannin í Føroyum, sum 5. oktobur hevði svarað soleiðis: "Tilbagesendes Statsministeriet med bemærkning, at der herfra intet vides at erindre imod iværksættelsen af de i nærværende sag omhandlede foranstaltninger i det omfang disse måtte være nødvendiggjort af det etablerede NATO-samarbejde. Da sagen er hemmelig, har jeg alene drøftet den med chefen for Færøernes Marinedistrikt, der imidlertid over for undertegnede har udtalt intet kendskab at have til sagen".

Annars helt ríkisumboðsmaðurin, at um 5 útlendingar komu til Føroya í 1953 og 12 í 1954, so fóru fólk at gita, og tí mundi vera betri, um bæði Landsstýrið og føroyski almenningurin á onkran hátt fingi kunnleika til málið.

Í skrivi frá Verjumálaráðnum til Uttanríkismálaráðið, 26.okt.1953 (105.L.1.) var greitt, at Verjumálaráðið ongur atfinningar hevði í sambandi við, at amerikumenn fingi loyvi til at gera Shoran-uppmátingar í Føroyum og Grønlandi.

Í "Notat vedrørende amerikanske Shoran-opmålinger i Grønland og på Færøerne" (Udenrigsministeriet 3.nov.1953; Denne genpart til 105.L.1.;P.J.V.j.nr.105.F.25; HEMMELIGT; Preben Eider) kemur meira fram um m. a., hvat "high precision Shoran" var.

16. juli 1952 høvdu amerikumenn boðað frá, at (í danskari umseting) "opmålingerne er et led i en række geodætiske opmålinger i Baffin Island, Grønland og Island, og at der ikke er tale om gentagelse af tidligere målinger, men om at tilvejebringe 'a common tie and short overlap between North American and European areas'. 'High precision Shoran' afviger fra det sædvanlige opmålingssystem derved, at der benyttes et til Loran svarende navigationssystem med kort rækkevidde, hvorved man kortlægger et landskab fra luften i stedet for at foretage landopmålinger. Shoran-systemet nødvendiggør installering af stationer på jorden på steder, der er egnede til afsendelse og modtagelse af elektroniske impulser. Disse stationer vil imidlertid kun blive brugt midlertidigt i den tid, opmålingerne finder sted og kræver ikke nogen permanent opførelse".

Hatta var so tað, sum skjøluni siga um, hvussu Shoran-skipanin virkaði, og hvat endamálið var við henni, og av tí, at hetta eisini hevði hemaðarligan týdning, so skuldi sjálvandi verjumálaráðið, sum fyrr sagt, siga sína hugsan um hetta - bæði viðvíkjandi Føroyum og Grønlandi, og teir tilmæltu, at hetta varð sett í verk í báðum londunum. Bert ynsktu teir, at formaðurin í amerikanska kanningarliðnum setti seg í samband við ovastan fyri Grønlands Kommando og ovastan í Færøernes Marinedistrikt til tess longu frá byrjan av at kunna teir um tað, sum fór fram.

Forsætismálaráðið vildi hava, at ríkisumboðsmaðurin kunnaði føroyska heimastýrið um, at amerikanskir serfrøðingar fóru at koma til Føroya (5 manns í 1953 og 12 í 1954); men donsku myndugleikarnir tykjast at hava verið í iva, júst tá tað snúði seg um Shoran-uppmátingarnar í Føroyum (loyvi varð beinan vegin givið til, at amerikumenn kundu byrja í Grønlandi).

Av eini viðmerking, sum stjórin í Uttanríkismálaráðnum hevði skrivað á amerikanska diplomatiska skjalið frá 18. septembur, fremgekk, at "den forrige udenrigsminister er meget betænkelig ved de påtænkte opmålinger på Færøerne". Skotið varð so upp, at svarað varð amerikonsku sendistovuni, "at de danske myndigheder intet har at erindre med hensyn til de planlagte opmålinger i Grønland, og at man forsåvidt angår Færøerne senere vil vende tilbage til

spørsmålet". Uttanríkismálaráðið vildi hava høvi til at kanna spurningin um Shoran-uppmátingar í Føroyum nærri. Eisini ynskti Uttanríkismálaráðið, at "Udenrigsministeriet til brug for regeringens politiske bedømmelse af sagen anmoder Forsvarsministeriet om nærmere at oplyse, om de påtænkte undersøgelser må anses for nødvendige, hvilket formål der tilsigtes, og om opmålingerne eventuelt vil kunne foretages ved dansk foranstaltning" (Sbr. Note Verbale til the Embassy of the United States of America, Copenhagen, 3. 11.1953. Denne genpart til 105.L.1.; P.J.V.j.nr.105L.-1.; HEMMELIGT - og kunningarskriv til Forsætismálaráðið, Grønlandsdepartementet, Verjumálaráðið og donsku sendistovuna í Washington, 3. og 4. novembur 1953; P.J.V. j.nr.105.F.25 og F.26. HEMMELIGT). Her stóð málið um Shoran-uppmátingarnar í Føroyum í novembur 1953.

Sólarmyrkingin, 30. juni 1954, hevði eisini amerikanskan áhuga. 25. septembur 1954 segði Mr. Battle frá amerikansku sendistovuni Schøn, stjóra í Uttanríkismálaráðnum, frá, "at ambassaden fra luftattachéen havde modtaget underretning om, at en Mr. Russel R. Shorey, der havde tilknytning til American Geographical Society, ønskede at rejse til Færøerne i nær fremtid for at foretage visse undersøgelser i forbindelse med solformørkelsen den 30. juni 1954; bl.a. ønskede han at udpege steder, hvorfra iagttagelserne bedst kunne foretages".

Battle helt, at tá málið var komið til sendistovuna frá "luftattachéen", so mundi Shorey hava eitthvørt samband við Ministry of Air Force; men Battle visti ikki meira um hetta. Hann gav Schøn eitt memorandum, sum hann hevði fingið frá "luftattachéen", og í hesum stóð bert: Name: Mr. Russell R. Shorey, Solar Eclipse Office, American Geographical Society, Broadway at 156th St. New York, N.Y. USA; Object: Locating sites for observing solar eclipse 30. juni 54; Remark: US States Department has forwarded request to Danish Government for utilisation of sites. This visit of Mr. Shorey is purely conditional upon result of State negotiations. William T. Bolt, Colonel, USAF, Air Attache".

Í hesum memorandum stóð sostatt, at State Department hevði sent áheitan til donsku stjórnina um at kunna nýta støð í Føroyum, haðani sólarmyrkingin kundi eygleiðast. Um hetta segði Battle, at sendistovan enn ikki hevði fingið boð frá State Department um málið. Orsøkin til, at Battle bar hetta fram longu nú, var, at sendistovan ikki vildi hava, at Shorey fór til Føroya (hann kundi verið farin uttan serligt loyvi), uttan at donsku myndugleikarnir vistu, hvat hann ætlaði sær her.

Dagin eftir samrøðuna við Battle fekk Schøn skriv frá konsulátinum í Boston, og í hesum kom fram, at tað tóktist vera US Air Force, "der har planlagt arbejdet med iagttagelsen af solformørkelsen", og at Shorey ætlaði sær við skipi til Føroya 26. sept.1953. "Herefter synes sagen rettelig at burde behandles i P.J.V.", metti Schøn (Notits; kopi til 105.L.1. fra P.J.I.j.nr.105.F.26; 28.sept.1953.F. Schøn. Sí eisini: 29.sept.1953; P.J.V.105.F.26. FORTROLIGT; og skriv til Forsætismálaráðið sama dag; P.J.V.105.F.26; eisini merkt FORTROLIGT). Tað mest áhugaverda í hesum er, at US Air Force hevði áhuga fyri, at Shorey fór til Føroya at finna støð, haðani sólarmyrkingin kundi eygleiðast. Tað er hugsandi, at Føroyaferðin hjá Shorey fyrst og fremst var av astronomiskum týðningi; men tað er ein veruleiki, at US Air Force hevði samband við hana, og ferðin hjá Shorey var tí partur av tí kanningarvirksemi, sum amerikumenn vildu hava høvi til at gera í Føroyum.

Bretsk flogfør venja og taka myndir yvir donskum øki

Hetta mál hevur verið viðgjørt í Uttanríkismálaráðnum í okt.-nov. 1953 og snýr seg um "lufftografæring af danske flyvepladser m.v. med bistand fra 2nd Allied Tactical Air Force", sum í skrivi fra 10. juli 1953 hevði gjørt vart við, at danir vóru áhugaðir í bretskum samstarvi um loftmyndatøku av ávísam økjum, floghavnum og "installatiónum" í Danmark.

Bretar vóru áhugaðir í at veita hesa hjálp, m.a. tí at hetta gav bretskum flogskiparum úr bretska hersetingarøkinum í Vesturtýsklandi móguleikar fyri at gera flogvenjingar. Hetta lá av ávísari orsök betri fyri í Danmark enn í bretska hersetingarøkinum. Skotið varð upp at flúgva 12 ferðir um mánaðan. Loftmyndir, tiknar av bretskum flogfórnum, kundu danir sjálvandi sleppa at nýta. Eisini US Air Force hevði áhuga fyri hesum.

Uttanríkismálaráðið viðmerkti í hesum sambandi, at mógulig loftmyndatøka av Bornholm skuldi gerast av donskum flogskiparum (sjálvandi fyri ikki at provokera Sovjetsamveldið ov nógv).

Viðvíkjandi Føroyum metti Uttanríkismálaráðið, at loftmyndatøka átti at fara fram, og tað kundi ikki hava so nógv at týða, um bretar vóru við í hesum virki, og í hesum sambandi minti Uttanríkismálaráðið á, at amerikumenn høvdu biðið um loyvi til at kortleggja Føroyar við nýtslu av High Precision Shoran. Hetta uppmátingarsystem kravdi bæði serfrøðingar og (fyribils) sendi- og móttakarastøðir í Føroyum. Men hinvegin varð eisini hildið, at um myndatøka úr luftini kundi

verða gjörd av dønum, so var hetta betur - av psykologiskum orsökum ("uagtet de pågældende maskiner ifølge sagens natur ikke vil få nogen forbindelse med den danske befolkning").

Embætismaðurin Preben Eider skjeyt upp, at "Udenrigsministeriet udtaler, at det intet har at bemærke til de ønskede overflyvninger og den omhandlede fotografering over dansk område", sum sostatt eisini fevndi um Føroyar (P.J.V.j.nr.105.L.37; genp. til 105.L.1. Notits, HEMMELIGT, Britiske luftfartøjers træning og fotografering over dansk område, 6. nov. 1953; Preben Eider).

Amerikansk fylgisveinasporingarstøð í Føroyum

Málið um at skipa fyri eini amerikanskari fylgisveinasporingarstøð í Føroyum hevði verið lagt fyri ríkisumboðsmannin onkuntið um ársskiftið 1965-66, og ríkisumboðsmaðurin hevði í hesum sambandi sagt, "at det bl.a. under hensyn til det forestående lagtingsvalg, hvor 'militærspørgsmålet' måtte påregnes at ville optage sindene stærkt, næppe for tiden ville være muligt at opnå tilladelse fra landsstyret til at anlægge den fra amerikansk side ønskede station. Rigsombudsmanden havde derfor drøftet sagen med de lokale militære chefer med henblik på, om de nødvendige faciliteter kunne tænkes tilvejebragt inden for de militære områder (især Sornfelli).

Sjálvand bar ikki so væl til at tosa við Sjálvstýrislandsstýrið um nýggjar amerikanskar støðir í Føroyum, og enn minni tá val stundaði til. Men, hinvegin vísti tað seg at vera gjørligt, at amerikanska fylgisveinasporingarstøðin kundi fáa innivist á Sornfelli, og so skuldi tann praktiski spurningurin verið loystur.

Út frá hesum umstøðum helt Forsætismálaráðið, at Uttanríkismálaráðið skuldi lata amerikansku sendistovuna vita, at "valget i realiteten stod mellem afslag nu eller muligheden for, at man kunne finde sig til rette inden for de militære områder".

Donsku myndugleikarnir høvdu heldur einki ímóti, at amerikumenn sendu ein mann til Føroya at "udforske, om arealerne kunne bruges til formålet". State Department í Washington takkaði fyri hesa stóru donsku vælvild og boðaði samstundis frá, at teir fóru at senda Mr. Kimbell, sum júst tá var í Thule, til Føroya um stutta tíð. Samstundis varð boðað frá, at ein amerikanskur geodetur, Mr.Swanson, sum tá arbeiddi við fylgisveinasporingarætlanini, skuldi vera í Keypmannahavn í døgnum 16. - 19. januar 1966 fyri at tosa um ymisk viðurskifti við Andersen, stjóra á Geodætisk Institut (P.J.IV.j.nr.105. D.30. Notits. FORTROLIGT, 12. januar 1966, Per W. Frellesvig).

Við hesum er greitt, at ríkisumboðsmaðurin og hægstu donsku og amerikansku myndugleikarnir í 1966 vóru til reiðar at veita amerikansku fylgisveinasporingarstøðini innvist í verandi virkseminum á Sornfelli - uttan at Landsstýið, Løgtingið og føroyski almenningurin finga hetta at vita.

Tað vísti seg, at Captain L.W.Swanson var sendur frá US Coast and Geodetic Survey. 18. januar høvdu Svanson, Barr, skrivari í amerikansku sendistovuni, og Frellesvig, embætismaður í Uttanríkismálaráðnum, fund um "det amerikanske projekt om opførelse af temporære satellit-sporingsstationer i Grønland og på Færøerne".

Danski embætismaðurin skilti ikki so nógv av teirri teknisku frágreiðingini hjá amerikumanninum; men hann helt seg skilja, at Geodætisk Institut í Danmark hevði stóran áhuga fyri hesi verkætlan. Hann royndi tó at gera hesa frágreiðing: "Projektet er en udløber af et mere omfattende projekt, der indbefatter hele Nordamerika. Stationerne opstilles i forhold til hinanden i trekant, og målingerne gennemføres ved hjælp af et sindrigt og meget kostbart fotografisk apparatur, der fotograferer stjernebillederne før, under og efter satellitten Echo's passage, som finder sted i en højde af ca. 800 miles. Man råder kun over få apparater, og det er derfor muligt, at der slet ikke i denne sæson bliver tale om at udnytte mulighederne for observationer f.eks. for færøsk territorium. I så fald vil man være interesseret i at foretage observationerne på et senere tidspunkt.

Formålet med observationerne er at bidrage til en mere nøjagtig bestemmelse af jordens form. Da den videnskabelige bearbejdning af materialet er meget tidskrævende, vil der gå ret lang tid, før materialet kan gøres tilgængeligt.

På mit spørgsmål, om de videnskabelige resultater antages at kunne få militær betydning, svarede Mr. Swanson, at det var for tidligt at udtale sig herom. Dette kunne først forstås, når hele materialet forelå i bearbejdet stand" (P.J.IV. j.nr.105.D.30; Notits; FORTROLIGT; 19. januar 1966, Per W. Frellesvig).

Sjálvandi ber til at hugsa sær, at ein fylgisveinasporingarstøð, umframt vísindaligan-geodætiskan

áhuga, eisini hevði hernaðarlígan áhuga.

Ein eitt sindur meira upplýsandi frágreiðing, sum amerikanskir myndugleikar umhugsaðu at almannakunngera, varð orðað soleiðis:

"Geodetic Satellite Observation Station in Norway:

The Norwegian Government is cooperating with the United States Government and other countries in a scientific program to obtain further knowledge of the true size and shape of the earth through the use of artificial earth satellites. The project involves the establishment of a number of geodetic observation stations at various points on the earth's surface to make simultaneous observations of passive ECHO satellite. In Norway one station is planned utilizing photographic equipment and technicians of the US Coast and Geodetic Survey, a division of the US Department of Commerce. The station will be located at Tromsø with the assistance of an auroral observatory. The station will be manned by a team of four to six persons, including a Norwegian scientist, and will operate for an estimated 6 to 8 weeks, depending upon weather conditions and visibility of the ECHO satellite. US scientists and equipment are scheduled to arrive in Tromsø in early February.

The use of earth satellites for geodetic purposes has long been recognized as a potentially useful tool for obtaining scientific information not available by other means concerning the size and shape of the earth. In 1964 the International Union of Geodesy and Geophysics established a central bureau for Satellite geodesy to serve as a clearing house for information from member countries on geodetic satellites" (Eiler R. Cook, First secretary of Embassy to Mr. Per Frellesvig, Ministry of Foreign Affairs, Christiansborg Slot, Copenhagen K; CONFIDENTIAL, Febr.7,1966; mdt. Udenrigsministeriet 9.2. 1966; 105.D.30.).

Hini bæði skandinavisku londini, Danmark og Svøríki vóru eisini við í hesum kanningum, t.d. var ein støð bygd í Buddinge uttanfyri Keypmannahavn ("Berlingske Tidende", 12.12.1966). Virkseimi í Føroyum kundi ikki fara fram til ásetta tíð - vegna vantandi vísindaliga útgerð (30.3.1966; P.J.IV; 105.D.30). Hugsanin um at nýta Sornfelli tykist vera vorðin av ongum - ið hvussu er í fyrsta umfari. Ríkisumboðsmaðurin kundi vísa á, at "de ønskede bygninger og materialer vil kunne stilles til rådighed af flyvedetachmentet og marinestationen...Det pågældende projekt søges gennemført som led i fyvedetachmentets almindelige arbejde". (26.jan.1966; 105.D.30).

Endaligt loyvi til hetta virkseimi, sum í seinasta enda var ynskt av amerikamonnum, tykist verða givið í 1968. Tá hava føroyskir myndugleikar helst eisini vítað um hetta (tollavgjald av innfluttum tólum). (Statsministeriet, 30. sept. 1968; j.nr.40-17-60-05; UM Pol.-jur. aft 4. kontor, NATO, 1. okt. 1968; Note Verbale, FORTROLIGT, P.J.IV.105.D.30; 3. okt. 1969). Amerikumenn fingi loyvi til "to operate temporarily an earth satellite observation facility in the Faroe Islands similar to those operated in Greenland in 1967. The observations, which will be operated with Doppler equipment and made during the months of october and November 1968, are part of a programme designed to improve the DOD World Geodetic System".

Samanumtikið kann verða sagt, at hóast hesin kapittul ikki er liðugtskrivaður enn - meira av heimildartilfarið má viðgerast, so at tað, sum her er skrivað, kann verða fylgt upp - so er lítil ivi um, at ætlanirnar um hernaðarlíga og aðra útbygging í hesum sambandi í Føroyum hava verið meira víttfevnandi, enn fólk vanligar hava ímyndað sær:

Fíggingdálga sinnað lond, Sovjettsamvedið, máttu ikki fáa kavbátastøðir í Føroyum, radarúrgerð skuldi setast upp, skipast skuldi fyri føroyskari heimaverju, týðningur Føroya í NATO-samanhangi var støðugt vaksandi, bretar vildu hava peilingarstøð í Føroyum til at lurta eftir russiskum kavbátum og russiskum radiostøðum, russiski áhugin fyri viðurskiftunum í Føroyum var vaksandi, Danmark hevði ætlanir um at útbyggja sjóhernaðarlígu verjuna við Føroyar, bæði amerikumen og bretar høvdu áhuga fyri at gera uppmátningar og at taka loftmyndir av Føroyum, amerikumen vildu hava fylgisveinasporingarstøð í Føroyum osfrv.

Greitt er, at nøkur av hesum tiltøkum høvdu vísindaligan týðning, men óivað eisini hernaðarlígan, og torført er at seta mark millum bæði hesi øki; men sjálvt tann, ið ikki er kænur í hernaðartækni o.t.l., kann ímynda sær, at geografiskar uppmátningar og loftmyndir av einum øki hava hernaðarlígan áhuga.

Føroyskir myndugeikar høvdu ikki ávirkan á hesi viðurskifti. Ætlanirnar hesum viðvíkjandi vórðu lagdar í NATO-sameindu londum Danmarkar og í sjálvum Danmark, sum 'varetog Færøernes interesser' tilíkkum viðvíkjandi, sum tikið verður til í onkrum av skjølunum. Við hvørt var neyðugt,

av hernaðarligum og trygðarorsøkum, at fjala høvuðsendamálið við onkrum av tiltøkunum. Føroyskir myndugleikar finga sjaldan og seint nakað at vita um hesi hernaðarligu tiltøk, sum umhugsað var at seta í verk. Í einstøkum føri mettu danskir myndugleikar, "at lagmand Samuelsen i fortrolighed kunne underrettes om, at Færøernes interesser i denne forbindelse bliver varetaget".

FØROYAR SUM PARTUR AV NORÐUR- ATLANTISKU VERJUSKIPANINI (b)

Inngangur

Sum ávíst í kapitlinum frammanundan eru ikki stundir til, í hesi ávegisfrágreiðing, at viðgera øll tey mál liðug, sum har eru umrødd. Hesi mál snúgvá seg m.a. um ymiskar uppmátingar av føroyskum øki og loftmyndatøkur av Føroyum, sum amerikumennt vildu sleppa at gera í fimti- og sekstiárunum.

Ofta vórðu orðini "HIRAN" og "SHORAN" nýtt í sambandi við nevndu uppmátingar (HIRAN = high precision Shoran; SHORAN = short range air navigation; LORAN = long range air navigation).

Nevndu uppmátingar høvdu ikki bert við Føroyar at gera. Alt økið, sum hevði áhuga amerikumannanna (vísindaliga og hernaðarliga) rakk úr Baffin Island um Grønland, Ísland, Føroyar, Hetland - og longur suðureftir.

Av røttum átti hetta mál at verið liðugt viðgjørt her, tí hetta eru uppmátingar, sum amerikumennt vildu hava høvi til at gera í Føroyum, áðrenn og samstundis sum radar- og onnur útgerð, sum hevði hernaðarligan týðning og áhuga, varð flutt inn í landið. Vónandi verður tó høvi til at skriva frágreiðingina heilt lidna. Hesar tilvísingar til skjøl, ið hava týðning í nevnda sambandi, kunnu verða gjørdar fyrst:

UMR; P.J.V. 105.1.37, 11-11,1953; Notat frá 17.12.1953, 105.L.1.; P. J.V., j.nr.105.F.25: amerikanske opmålinger på Færøerne (20.11. 1953); P.J.V. 105. F. 25: HIRAN-opmålinger på Færøerne, 18.05. 1954 og 21.01.1954; 105. f.25, 10.02.1954 og 11.02.1954: HIRAN- opmålinger på Færøerne).

Tað, sum annars verður viðgjørt í hesum kapitli, verður:

1. Russiskt virksemt kring Føroyar í fimti- og sekstiárunum.
2. Skálafrøður sum "emergency advanced submarine staging base".
3. Early-Warning skipanin.
4. Strategiski týðningur Føroya fyrri NATO.
5. Hernaðarligt virksemt í Føroyum uml. 1960.
6. Skjøl frá danska forsætismálaráðnum.

Russiskt virksemt kring Føroyar í fimti- og sekstiárunum

16. oktobur 1953 hevði "Det interministerielle koordinationsudvalg for NATO-sager" viðgjørt eitt mál um at steingja ávís havøki við Føroyar. Táverandi ovastin yvir "Færøernes Marinedistrikt", Henrik Madsen, kommandørur, greiddi Kronmann, skrivstovustjóra í Uttanríkismálaráðnum, frá hesum máli á fundi teirra millum 25. mai 1954.

Kjarnin í málinum var: "at en betydelig russisk fiskerflåde med henimod 5000 mand til stadighed opholdt sig ved Færøerne, idet de russiske skibe bl.a. drev fiskeri ved Vikingebanken (midtvejs mellem Shetlandsøerne og Norge), men søgte læ under Færøerne, hvor omladning af fangsten fandt sted. Omladningen fandt sted uden for territoriet, men skibene fik f.eks. vandforsyninger fra Færøerne. Man havde spurgt russerne om, hvorfor de ikke i stedet lå ved Shetlandsøerne, når de fiskede fra Vikingebanken, uagtet disse var fiskepladsen et døgn's sejlads nærmere; svaret herpå havde været, at der var bedre læ under Færøerne, et synspunkt som næppe ganske kunne bestrides".

Hvussu illgrunasamir og fjáltrutir danskir myndugeikar veruliga vóru av hesum stóra russaraflota kom enn greiðari fram í tí næsta, ið skrivað var: "Der var ingen tvivl om, at fiskerflådens opgave i

hvert fald blandt andet var at fiske; der var tale om dårlige småsild af en kvalitet, som russerne aldrig ville købe, men som de åbenbart af ernæringssituationen i Sovjetunionen dog så sig nødsaget til at fiske selv. Man havde ikke konstateret ulovlig virksomhed - efterretningstjeneste eller lignende - men måtte naturligvis gøre sig klart, at der kunne være tale om noget sådant; endvidere var det en militær interesse at sikre kontrol med skibene for at hindre en situation, som den der opstod i København den 9. april 1940, hvor tyske soldater gik i land fra tilsyneladende uskyldige kulskibe. (undirstrikað, JT).

Kommandør Henrik Madsen regnede ikke med, at russerne i krigstilfælde ville besætte Færøerne permanent; hertil var øernes position for isoleret set fra et russisk synspunkt; men det kunne være i militær russisk interesse ved en lynaktion at tilintetgøre færøske havne og andre anlæg, der kunne få betydning for vestmagterne". Tað er áhugavert at samanbera hesi sjónarmið við tað, sum verður skrivað í næsta petti um Skálafjørðin sum (kav-)bátastøð hjá NATO.

Men ikki var so lætt at hava eftirlit við russaraflotanum: "Hvad angik kontrolforanstaltninger gjorde der sig imidlertid to sæt vanskeligheder gældende, dels legale, dels praktiske. Stort set syntes russerne at iagttage gældende forskrifter; således fandt omladningen sted uden for territoriet, således at fiskeribestemmelserne ikke blev krænket; endvidere gav den færøske toldlov næppe hjemmel til undersøgelse af skibe, der lå på reden og ikke gik ind i havnen. Men selv om man kunne finde hjemmel til at foretage kontrol med skibene, kom yderligere den praktiske vanskelighed, at der på Færøerne kun fandtes kontrolsted i Thorshavn (plus en enkelt toldbetjent et andet sted på Færøerne); hvad politiet angik, var samtlige betjente færinger, og færinger har nu engang en særlig indstilling (sic!); hvad endelig angik militæret, rådede marinedistriktet over en kutter og et ganske ringe antal værnepligtige marinesoldater; dog var fiskeriinspektionsskibet "Thetis" visse perioder af året stationeret i Thorshavn. Der var altså meget ringe mandskab til at foretage eftersyn, selv om man kunne finde et påskud til eftersyn".

Sum heild hildu danir seg tó gera tað, teir kundu: "Med eller uden hjemmel opretholdt marinedistriktet imidlertid inspektion af de sovjetiske fiskerbåde, når de bevægede sig ind på søterritoriet, og russerne havde hidtil respekteret, at inspektionen kunne finde sted bortset fra et enkelt tilfælde. Russerne rettede sig stort set efter marinedistriktets anvisninger og søgte tilladelser gennem dette til f. eks. at landsætte syge, søge vandforsyninger og læ.

Men danir torðu ikki at líta á, at russaraflotin altíð fór at skikka sær so væl, "og derfor ville spørgsmålet om hjemmel for marinedistriktet opstå".

Um føroyingar varð sagt: "Færingerne var ret velvilligt stemt over for russerne, hvilket navnlig måtte føres tilbage til den påståede nødvendighed for Færøerne for at få afsat fisk til Sovjetunionen. Hertil kom den almindelige færøske nysgerrighed; folk stimlede sammen ved havnen og søgte at fraternisere med russerne".

Eitt veruligt russiskt ynski, sum eisini er viðgjørt í øðrum skjølum, var at sleppa at nýta Funningsfjørð sum støð hjá fiskiflotanum: "Kommandør Madsen meddelte yderligere, at russerne havde udtalt ønske om at få overladt en bestemt fjord - man havde talt om Fundingfjorden - som fast base. Denne anmodning var hidtil blevet afvist, og kommandør Hendrik Madsen understregede kraftigt, at den fortsat burde afvises. Fra et militært synspunkt var det i forvejen betænkeligt nok at have så mange russere liggende permanent ved Færøerne, idet denne aktivitet som anført let kunne være et skalkeskjul for illegal, ja farlig aktivitet; skulle russerne ligefrem have en bestemt fjord, ville det blive helt galt".

Hetta var so aftur lýst við dømi úr eini Moskva-ferð, har Hákon Djurhuus hevði verið við: "Hákon Djurhuus havde i efteråret været i Moskva for at føre handelsforhandlinger. Man havde fra sovjetisk side nævnt spørgsmålet om at få en fjord til rådighed, hvortil Djurhuus havde svaret, at det var "impossible". Ikke desto mindre havde man fra fiskerflådens side henvist til disse få vist ved en selskabelig lejlighed udvekslede bemærkninger, som om der kunne udledes noget positivt deraf, hvortil Djurhuus havde oplyst, at sammenhængen var som nævnt".

Hetta dømi og onnur vísa tann ótta, danir høvdu fyri at russar veruliga fóru at fáa fótin fastan í Føroyum: "Når dårligt vejr indtraf, fik fiskerflåden i enkeltstående tilfælde tilladelse til at søge læ på søterritoriet for at omlade forsyninger, f.eks. olje; men kommandøren var betænkelig ved dette, idet fiskerflåden eventuelt sigtede på at tilvejebringe en slags hævd. Han havde derfor kun givet hvert skib een tilladelse og henvist fiskerflåden til at tilrettelægge sådanne transaktioner i god tid og under hensyn til de på Færøerne nu engang herskende ustabile vejrforhold, således at tilflugt til læ på søterritoriet af denne grund ikke blev fornødent".

Danskir hernaðarligrir myndugleikar í Føroyum hava kent seg rættiliga maktarleysar móttvegis

russisku áhugamálunum her á leið, og teir vildu tí á einhvønn hátt styrkja verjuna av landi og havleiðum okkara: "Det var kommandørens opfattelse, at de militære myndigheder i selve Danmark havde nok at gøre med at løse de militære problemer her; de interesserede sig ikke synderligt for hverken Færøerne eller Grønland, idet man på indeværende tidspunkt hverken havde personel eller materiel til at løse de dér eksisterende militære problemer. Der førtes dog nu forhandlinger om skabelsen (efter det forestående valg) af et færøsk hjemmeværn; tilstedeværelsen af et sådant hjemmeværn samt håbet om senere at få et fiskeriinspektionsskib permanent stationeret i Thorshavn skulle vel kunne give nogen mulighed for at afværge eventuelle russiske aktioner, såfremt den russiske fiskerflåde fortsat blev holdt i passende afstand af Færøerne, og såfremt man nåede frem til visse minimale kontrolforanstaltninger" (P.J.V.j.nr.105.L.1.Notits. FORTROLIGT; 29. maj 1954; Mathiesen/Kronmann).

Um hálván november 1954 hevði Madsen kommandørur aftur verið í Uttanríkismálaráðnum og sagt frá ótta sínum fyri russiska virkseminum. Russaraflotin hevði verið við Jan Mayen, men var nú aftur at síggja undir Føroyum:

"Kommandørkaptajnen havde i sin egenskab af chef for Færøernes Marinedistrikt hidtil lejlighedsvis givet enkeltstående tilladelser til omladning på færøsk territorialfarvand af kulforsyninger. Man har fra sovjetisk side påberåbt sig nødvendigheden af at søge rolige farvande for disse omladninger. Tilladelseerne er imidlertid blevet givet under henvisning til, at yderligere tilladelser ikke kan forventes for det pågældende skib, idet vejrliget ikke er usædvanligt for årstiden, d.v.s. at de pågældende fiskeriskibe fremtidig bør indrette sig på at have de fornødne forsyninger med hjemmefra eller dog i hvert fald ikke søge omladning på færøsk søterritorium".

Danska marinan hevur ikki júst latið russar vita, at teir skuldu kenna seg vælkomnar undir Føroyum; men næstan verri var, at russar høvdu latið kommandørin vita, at teir høvdu umhugsað "mulighederne for at arrangere sig med en købmand på Færøerne, således at de sovjetiske fiskefartøjer kunne bunkre kul hos denne. Den pågældende købmand skulle til gengæld have kontrakt for levering af et større parti kul over en længere periode. Kommandørkaptajnen var nu lidt ængstelig for, at den sovjetiske fiskerflåde på denne måde skulle få fast fodfæste på Færøerne, hvad der ikke var særligt ønskeligt" (P.J.V.j.nr. 105.L.1.; Notat, FORTROLIGT, UMR., 17. 11.1954; B.Kronmann).

25. januar 1956 varð støðan í sambandi við russaraflotan undir Føroyum lýst í ministeriellum referati við heitinum "Problemer i forbindelse med den sovjetiske fiskerflåde ved Færøerne". Hesi vandamál vórðu fest á blað:

1) Spøragsmålet om skærpet dansk kontrol m.v.

I henhold til oplysninger fra Færøernes Marinedistrikt driver en betydelig russisk fiskerflåde med flere tusinde mands besætning til stadighed fiskeri i farvandet omkring Færøerne.

Tilstedeværelsen af den russiske fiskerflåde har i betragtning af, at der ikke findes militære styrker på Færøerne, vakt bekymring hos marinedistriktet og søværnskommandoen, og i april 1953 rejste forsvarschefen i anledning af nogle russiske fiskefartøjers passage af søterritoriet og en polsk trawlers anløb af Thorshavn spøragsmålet om indførelse af skærpet kontrol med østmagternes skibssejlad og ophold på dansk søterritorium".

Í hesum sambandi hevði verjuovastin (forsvarschefen) skotið upp:

"a) Østhandelsskibe skal i lighed med andre landes skibe have fri adgang til danske havne og til at opholde sig på dansk søterritorium, men disse skibe bør underkastes en særlig streng toldkontrol, ligesom den lovhjemlede politikontrol af besætningslister bør gennemføres i alle enkeltheder. Skibene bør være under konstant bevogtning af civilklædt told- og politipersonel. Formentlig ville det være hensigtsmæssigt at henvise anløb til visse nærmere angivne havne.

b) Der bør fastsættes bestemmelser, der muliggør en total afvisning af andre østmagtskibes - såsom fiskekuttere, trawlere og havundersøgelsesskibe - anløb af danske havne eller ophold på dansk søterritorium, medmindre anløb eller opholdet er en følge af havets tilstand, havari eller sygdom ombord. Normal passage af søterritoriet skal være tilladt".

Viðmerkt varð so í hesum sambandi, at hesi uppskot ikki vóru avmarkað til føroyskt havøki; men at tey skuldu vera galdandi fyri **øll** donsk havøki (íroknað føroysku havleiðirnar) og allar danskar havnir.

16. oktober 1953 hevði hetta mál so verið til viðgerðar í "Det interministerielle koordineringsudvalg for NATO-sager" (sí omanfyri). Umboðsmaðurin hjá uttanríkismálaráðnum

segði í tí sambandi:

"at der næppe folkeretligt var noget til hinder for at følge forsvarschefens forslag vedrørende særlig streng kontrol med handelsskibe, tilhørende østmagterne, men at det var et spørgsmål, om det var tilrådeligt fra et politisk synspunkt. Skulle det være nødvendigt at indføre kontrolforanstaltninger, som af forsvarschefen ønsket, måtte det gøres administrativt inden for den bestående lovgivning, således at det ikke udadtil manifesterede sig, at der var tale om forskelsbehandling.

at det forsåvidt angik andre civile fartøjer stod fast, at den såkaldte "passage inoffensiv" af søterritoriet ikke burde forbydes, medmindre der forelå ganske særlige forhold, men at retten til "passage inoffensiv" iøvrigt ikke kunne fortolkes såvidt, at den indebar tilladelse til ophold på søterritoriet. Det var almindelig international skik, at fremmede fartøjers anløb af andre landes havne ikke i almindelighed kunne afvises, undtagen hvor særlige sikkerhedshensyn eller pladsmangel gjorde sig gældende;

at der næppe ud fra et folkeretligt synspunkt vil være noget til hinder for at man lukkede visse farvande, men at en sådan afspærring da måtte gælde alle skibe. Imidlertid syntes vanskelighederne på Færøerne navnlig at hidrøre fra det forhold, at der ikke var skibe til at håndhæve de fastlagte regler;

at de foreslåede foranstaltninger forekom at være af ret dramatisk karakter, når det toges i betragtning, at sagen var affødt af nogle enkelte trawleres optræden i færøske farvande, hvorfor han henstillede til overvejelse, at man indskrænkede sig til at fastsætte særlige regler (lukning) for visse fjorde på Færøerne (navnlig Skålefjorden, der under 2den verdenskrig anvendtes til militære formål, og om hvis lukning Færøernes Marinedistrikt havde rettet henvendelse til det færøske lagting, som vil kunne afgøre sagen på egen hånd som særanliggende" - sbr. her við tað, sum verður greitt frá niðanfyri um Skálafjörðin sum "advanced submarine staging base").

Avrátt varð at enda, at "Forsvarsministeriet skulle fremskaffe oplysninger om svenske og norske regler om, i hvilket omfang militæret allerede har bemyndigelse til at iværksætte foranstaltninger, som af forsvarschefen foreslået, og at Statsministeriet skulle indhente oplysninger om, på hvilket standpunkt sagen om Skålefjordens lukning befandt sig".

Hetta var fyribils seinasti fundur í Samskipanarbólkinum fyri NATO-mál um hetta evni.

Annars verður í skjalinum tikið uppáttur tað, sum Madsen, kommandørur, hevði sagt um russiska ynkið um at fáa fasta stöð í Funningsfirði. "Denne anmodning var hidtil blevet afvist, og kommandøren understregede kraftigt, at den fortsat burde afvises". Eisini varð endurtikin noktan Hákun Djurhuusar fyri hesum í Moskva. Onnur mál umrødd í hesum skjali snúgva seg um russiskar sjúklingar og viðgerð av teimum á sjúkrahúsi í Føroyum, og tveir russiskar trolarar, sum høvdu siglt á land (í Mikinesi og á Eiði) (P.J.I.j.nr. 55.D.43; genpart til 105.L.1.; REFERAT, 23. januar 1956).

Men, donsku myndugleikarnir høvdu áhaldandi trupulleikar við russarflotanum, og hesir trupulleikar tóktust at vaksa í sama tíðarskeiði sum NATO-útbyggingin í Føroyum fór fram.

Í einum referati frá 26. novenbur 1959 við heitinum "Sovjetisk anmodning om tilladelse til mod betaling at ankre på færøsk søterritorium for omladning og behandling af fisk" varð greitt frá, at 19. februar 1959: "blev den sovjetiske regering i Moskva bekendt med indholdet af den da i udkast foreliggende, senere ikrafttrådte den dansk-britiske aftale om fiskeriet ved Færøerne. Samtidig blev det til det sovjetiske udenrigsministerium udtalt, at man fra dansk side, for at tilgodese traditionelle sovjetiske interesser i området, under den nye midlertidige ordning indtil videre ville tillade sovjetiske moderskibe at ankre op i området mellem 12-milegrænsen og den modificerede 6-milegrænse med henblik på at modtage den uden for førstnævnte grænse fangede fisk, at behandle og pakke den og at forsyne fiskefartøjerne med det nødvendige forråd. Denne tilladelse gjaldt dog ikke de i den dansk-britiske aftale særligt afgrænsede områder i de tidsrum, hvori disse i medfør af aftalen er forbeholdt linefiskeri".

Men, russar royndu at halda fast um gomul rættindi, og 24. mars 1959 "fremsatte den sovjetiske regering i Moskva en skriftlig anmodning om fortsat tilladelse for sovjetiske flydende baser og tankbåde til at opankre 3 - 4 mil fra de færøske basislinjer under hensyn til nødvendigheden af at have ankringspladser i læ for vind og sø. Anmodningen opfattedes som refererende til området mellem den modificerede 6-milegrænse og den udvidede 3-milegrænse, som var gældende i tiden fra 1955 til ikrafttrædelsen af den dansk- britiske aftale".

10. oktobur 1959 noktaðu danir at ganga hesi russisku áheitan á mæti. Danir nýttu hesar

grundgevingar:

"A. At den sovjetiske ankringsret inden for 6-milegrænsen ville medføre, at man ikke var berettiget til at afvise krav om tilsvarende rettigheder fra noget andet land, hvis fiskere traditionelt havde drevet fiskeri ved Færøerne, således at 6-milegrænsens absolutte karakter ville blive gennemhullet.

B. Hensynet til ikke at belaste fiskeriinspektionen med opsyn med skibe inden for 6-milegrænsen.

C. Hensynet til at sikre de færøske linefiskere et uforstyrret linefiskeri inden for 6-milegrænsen.

D. Hensynet til, at meddelelse af den ønskede tilladelse ville nødvendiggøre en ændring af den færøske fiskerilov.

E. At man måtte være betænkelig ved at foretage noget skridt, som kunne præjudicere en international generel ordning på den foreslåede FN-konference".

Men russiski sendiharrin í Danmark fór á fund við stjóran í danska uttanríkismálaráðnum, og á hesum fundi hevði sendiharrin "forelagt det sovjetiske ønske om ankringsrettigheder. Han fremførte herved, at de pågældende sovjetiske organisationer var rede til at erlægge et pengevederlag for retten, at nærmere aftale herunder om vederlagets størrelse eventuelt kunne træffes mellem de pågældende danske og sovjetiske organisationer, og at man fra sovjetisk side gerne ønskede adgang til omladning enten i en af de færøske fjorde eller på et sted, som lå godt beskyttet tæt ved kysten". Hetta kundu danir heldur ikki góðtaka, tí at teir skiltu málið soleiðis: "Denne sidste bemærkning måtte forstås derhen, at det sovjetiske ønske nu rakte inden for 1955-grænsen, det vil sige ind på det egentlige søterritorium".

Danir skiltu nýggju stöðuna á tann hátt, at tað vóru triggir hövudsmunir á hesum seinra russiska ynskinum og tí fyrra:

"A. Der synes nu at foreligge ønske om ankringspladser inden for 3-milegrænsen, ja, eventuelt i de indre farvande mellem de enkelte øer. De allerede i memorandumet af 10. oktober fremførte argumenter taler såmeget stærkere imod at meddele en sådan tilladelse. Dette punkt kan derfor i sig selv kun bekræfte og bestyrke den tidligere truffe afgørelse.

B. Der tilbydes et pengevederlag for opankringsretten. Selv om de i memorandumet af 10. oktober (skrivið, sum danir tá høvdu latið russisku myndugleikunum) anførte argumenter kun delvis er af en sådan art, at de kan tænkes opvejet ved pekuniære modydelser, må man dog undersøge de politiske og juridiske konsekvenser af, at tilbudet eventuelt akcepteres, herunder den nærmere karakter af en aftale om et sådant pengevederlag, hvem dette i givet fald skulle tilkomme m.v.

C. Det foreslås, at sagen afgøres ved forhandling mellem vedkommende danske og sovjetiske organisationer. Det må undersøges, om danske, herunder færøske, erhvervsorganisationer eller andre offentlige organer end regeringen er kompetente til at forhandle om spørgsmålet".

So fóru danir at kanna teirra egnu lógir, also tær lógir tilíkum viðvíkjandi, sum vóru galdandi í Danmark. Gjörðar vórðu hesar metingar:

"A. Da der alene er tale om en udnyttelse af søterritoriet, kan det straks bemærkes, at ingen dansk, herunder færøsk, erhvervsorganisation vil være kompetent til at føre forhandlinger om spørgsmålet og altså heller ikke kan have nogen ret til de midler, som eventuelt måtte komme ind som følge af en eventuel aftale. Med hensyn til forhandlingskompetencen står valget alene mellem rigsmyndighederne og de færøske hjemmestyremyndigheder. Der ses her bort fra den mulighed, at der ønskes rettigheder i færøske havne. Disse er såvidt vides alle kommunale, således at de kommunale myndigheder og de pågældende kommunekasser i så fald vil komme ind i billedet.

B. Søterritoriet er ikke ejendomsret underkastet. De rettigheder, som det offentlige har på søterritoriet, er altså heller ikke en egentlig ejendomsret, selv om staten ved lov kan tillægge sig selv eller private ejendomsret til dele af søterritoriet. Det karakteristiske for søterritoriet er, at kyststaten med de af folkeretten givne begrænsninger (navnlig for så vidt angår skibsfart) er berettiget til at udøve jurisdiktion på området. Hvor der som ved Færøerne består et fra det egentlige søterritorium forskelligt fiskeriterritorium, er jurisdiktionen til dette begrænset til fiskerianliggender. Den aftale, der kunne være tale om, ville altså ikke være en slags lejeaftale med en konkret materiel ydelse fra kyststatens side, men en aftale, hvorefter kyststaten mod

vederlag påtager sig at udøve sin jurisdiktion i forhold til modparten på en bestemt velvillig måde.

C. Hvorledes jurisdiktionen på søterritoriet udøves, afhænger af den almindelige fordeling af opgaverne mellem de forskellige statsorganer. Da 'fiskeri og fredning af fisk på territoriet' ved loven om Færøernes hjemmestyre er udsondret som et færøsk særanliggende, må jurisdiktionens udøvelse i fiskerimæssig henseende på fiskeriterritoriet ved Færøerne - og herunder falder meddelelse om opankringsstilladelse til de sovjetiske moderskibe - internt set betragtes som henlagt til hjemmestyremyndighederne (landsstyre og lagting)".

Men í hesum sambandi komu so fram nakrar veruligar avmarkingar í heimastýrslógini (sæð úr føroyskum sjónarhorni):

"Af foranstående tør man slutte, at de midler, som måtte komme ind i medfør af en eventuel aftale med Sovjetunionen, måtte tilflyde den færøske landskasse. *Man kan derimod ikke uden videre slutte, at landsstyret herefter også er legitimeret til at forhandle om en sådan aftale. I det omfang, hvori der måtte være tale om forhandlinger med sovjetiske myndigheder i egentlig forstand, måtte det modsatte følge af hjemmestyrelovens bestemmelse om, at rigsmyndighederne har afgørelsen i spørgsmål, der angår rigets forhold til udlandet. Hvor der måtte være tale om forhandling med en sovjetisk erhvervsorganisation (altså et privatretligt modsat et offentligt organ) er landsstyret antagelig ikke eo ipso afskåret fra at føre de pågældende forhandlinger, men rigsmyndighederne må, hvor udenrigspolitiske, herunder også sikkerhedspolitiske, hensyn spiller ind, være berettiget til at modsætte sig, at sådanne forhandlinger føres eller at kræve, at de føres af rigsmyndighederne - eller dog at forlange sig repræsenteret.* Dette vil antageligt undtagelsesfrit være tilfældet, hvor forhandlingsemnet ikke er privatretligt, men af offentlig karakter, altså vedrører hjemmestyrets udøvelse af sin myndighed i medfør af hjemmestyreloven.

D. Det foran anførte argument, nemlig nødvendigheden af i påkommende tilfælde at ændre den færøske fiskerilovgivning, ville gøre sig gældende i samme omfang, hvis man imødekom den nu foreliggende sovjetiske anmodning. Med dette forbehold og med forbehold af folketingets og det udenrigspolitiske nævns grundlovmæssige rettigheder med hensyn til udenrigspolitiske anliggender er der set fra et indenretligt synspunkt i princippet intet til hinder for, at rigsmyndighederne eller landsstyret efter nærmere aftale sig imellem slutter en aftale med et sovjetisk organ som foreslået fra sovjetisk side".

Men, málið mátti eisini viðgerast í fólkarættarligum ljósi. Tað varð gjørt á henda hátt:

"A. Ud fra almindelige folkeretlige grundsætninger er der for så vidt heller intet til hinder for at imødekomme den russiske anmodning. Kyststatens forhold til søterritoriet er en sum af rettigheder, som indebærer ikke i princippet nogen pligt med hensyn til disses udøvelse. Begrænsninger heri kan følge af internationale aftaler, ligesom eftergivenhed overfor enkelte lande i medfør af internationale aftaler kan medføre, at andre lande automatisk får tilsvarende rettigheder.

B1. Overfor det tidligere sovjetiske ønske om opankringsrettigheder mellem 3 og 6 sømil, er det som anført foran gjort gældende, at dette ville føre til, at man ikke var berettiget til at afvise krav om tilsvarende rettigheder fra noget andet land, hvis fiskere traditionelt har drevet fiskeri ved Færøerne. At der eventuelt betales vederlag for opankringsretten, gør ingen forskel heri, bortset fra at de andre lande i så fald også må betale.

I praksis er der i denne henseende kun tale om Storbritannien, hvis krav på medbegunstigelse er fastlagt i den dansk-britiske aftale om fiskeri ved Færøerne. Sålænge man begrænser sig til området mellem 3 - 6 sømil, skulle ikke-traditionsberettigede lande herefter næppe kunne gøre krav på ligestilling; dette bygges på den betragtning, at traditionsbegrebet bryder eventuelle mestbegunstigelsesklausuler.

2. Kommer man imidlertid inden for 1955-grænsen (en udvidet 3- milegrænse), taber traditionsbegrebet sin slagkraft. Hvis man giver sovjetiske fartøjer særlige rettigheder inden for denne grænse, må det formodes, at alle de lande, som kan påberåbe sig mestbegunstigelse med hensyn til fiskeri, vil kunne gøre tilsvarende krav gældende (på tilsvarende betingelser, d.v.s. imod erlæggelse af tilsvarende vederlag). Hvilke lande, der her er tale om, er ikke undersøgt; ifølge tidligere akter synes i al fald Holland, Belgien og Spanien at kunne komme i betragtning.

3. Man kunne rejse det spørgsmål, om mestbegunstigelsesklausuler, herunder også den britiske, ville kunne gøres gældende, hvis opankringsretten alene meddeltes til et mindre antal nærmere identificerede sovjetiske skibe. En snæver juridisk betragtning måtte antagelig føre til, at dette ikke ville være tilfældet. Der ville imidlertid i så fald foreligge en klar omgåelse af

mestbegunstigelsesklausulen, fordi de pågældende sovjetiske skibe netop ville være dem, som havde brug for de pågældende rettigheder, medens skibe fra andre lande med en tilsvarende interesse ville blive holdt ude. En politisk -juridisk betragtning måtte derfor føre til, at fremmede lande, i al fald såfremt de kan henvise til en saglig interesse, også i et sådant tilfælde måtte kunne gøre deres traktatmæssige rettigheder gældende".

Hatta var so lögfröðin, har málið var lýst úr bæði úr donskum- og fólkarættarligum sjónarmiðum. Men, tey **politisku sjónarmiðini** hövdu eisini sera stóran týðning. Tey vóru hesi:

"1. Det foran anførte hensyn til ikke at præjudicere en international generel ordning på den foreslåede FN-konference gør sig med samme kraft gældende overfor den nu foreliggende sovjetiske anmodning.

2. Det er foran påvist, at allerede retlige hensyn i påkommende tilfælde ville gøre det nødvendigt at give et eller flere lande samme rettigheder, som eventuelt måtte blive givet til Sovjetunionen". (Tað, sum verður mett at hava serliga stóran áhuga í sambandi við høvuðsevnið í hesi frágreiðing, verður nú skrivað við feitari skákskrivt): **"Hertil kan føjes det rent politiske hensyn, at det i den situation, hvori Danmark befinder sig som medlem af en alliance af frie lande med front mod østlandene, ikke ville være heldigt, om man gav Sovjetunionen en præferencestilling i de færøske farvande.** I det hele taget kan man vel sige, at politiske hensyn i påkommende tilfælde måtte tale for at vælge den fremgangsmåde, at der ved en ændring af den færøske fiskerilovgivning tillægges alle fremmede fiskerifartøjer og -skibe opankringsret mod betaling af en nærmere bestemt, af hjemmestyret ensidigt fastsat afgift. Under hensyn til de nedenfor anførte specifikke politiske og sikkerhedsmæssige hensyn har denne betragtning dog kun sekundær betydning".

Russiska tilboðið um at veita peningagjald fyri rættin til at leggja skip fyri akker á føroyskum havøki fekk hesa, nú meira politiskt littu viðgerð:

"3. Tilbudet om at erlægge et pengevederlag nødvendiggør enkelte særlige bemærkninger. Selv om en sådan ordning blev fremsat ensidigt af hjemmestyret i forhold til alle fremmede skibe, er det klart, at adgang først og fremmest ville blive benyttet af sovjetiske skibe. **Man kan tillige regne med, at hjemmestyremyndighederne ikke vil være interesseret i ordningen, medmindre indtægterne bliver af en vis, ikke ubetydelig størrelse. Man vil da let komme ud i en situation, om hvilken det med en vis ret kan hævdes, at den færøske landskasse subventioneres af Sovjetunionen, og at Danmark som modydelse for en sådan subventionering har givet afkald på en del af sin suværenitet over søterritoriet ved Færøerne. Hertil kunne føjes, at indtægterne måske kunne nå en sådan højde, at de ville spille en rolle for Færøernes økonomi. Hjemmestyret ville da let i sin finanspolitik værne sig til denne faste indtægtskilde på en sådan måde, at det ville blive afhængigt af dens fortsatte eksistens. En sådan udvikling ville være uheldig, i særdeleshed hvis størstparten af indtægterne hidrørte fra sovjetisk side.**

Disse betragtninger er for P.J.I's (ávís deild í ráðharraskrivstovuni) vedkommende afgørende og må føre til, at man må advare imod at indgå på det sovjetiske forslag om et vederlag. Hvis imidlertid dette bortfalder, fjernes samtidig ethvert incitament til at ændre den allerede trufne afgørelse".

Stundir hava tíverri ikki verið til at kanna eftir, um føroyska heimastýrið visti nakað um alt hetta. Vóru føroyskir myndugleikar ikki kunnaðir, og tað vóru teir neyvan, so er hetta dømi um, at danskir myndugleikar hava loyvt sær at hugsa føroyinga vegna. Hevði føroyski landskassin fingið sovjettiskan pening, so hövdu danir mist yvirvaldsrætt á føroyskum havøki, og tað vildu teir ikki góðtaka. Hinvegin er tað sjálvandi ein spurningur, hvussu skilagott tað hevði verið at knýtt føroyskan búskap at USSR undir kalda krígunum.

Danir lögdu eisini stóran dent á trygdarsjónarmiðið:

"4. Sagen har tillige et **sikkerhedsmæssigt aspekt**, som naturligvis får stigende betydning, jo nærmere man kommer til den færøske kyst. Af sagen 55.D.43. fremgår det, at de militære myndigheder ser med bekymring på tilstedeværelsen af den meget store sovjetiske fiskerflåde i de færøske farvande. Det kræver ikke nærmere forklaring, at opankring af sovjetiske fartøjer i umiddelbar nærhed af den færøske kyst **frembyder store muligheder for uønsket virksomhed, så meget mere som der findes vigtige militære installationer på øerne (NATO's radarvarslingsstation, LORAN C-stationen og nationale danske marineanlæg).** Til illustration kan nævnes, at i al fald et af de sovjetiske moderskibe har en helikopter ombord.

De her omhandlede hensyn er afgørende for P.J.V. og fører dette kontor til at advare stærkt imod,

at der gives opankringstilladelse inden for 1955-grænsen (3 sømil), hvilket ville være en udvidelse af de sovjetiske fartøjers hidtidige rettigheder, og at henstille, at tilladelse til at ankre mellem 3 og 6 sømil, såvidt muligt undgås".

Niðurstøðan av hesi longu viðgerð var, at "hverken indreretlige eller folkeretlige hensyn taler umiddelbart imod at efterkomme den sovjetiske anmodning. Internt vil en ændring af den færøske lovgivning være påkrævet. Udadtill må et eller flere andre landes rettigheder i medfør af mestbegunstigelsesklausuler tilgodeses.

Internt ligger afgørelsen primært hos det færøske hjemmestyre, men da udenrigspolitiske hensyn gør sig gældende, har rigsmyndighederne det sidste ord.

Politiske hensyn taler stærkt imod, at man akcepterer tilbudet om vederlag, hvorefter de tidligere fremførte argumenter imod at meddele den ønskede tilladelse gør sig gældende uændret for såvidt angår området mellem 6 og 3 sømil i forstærket grad inden for sidstnævnte grænse.

Sikkerhedsmæssige hensyn taler, hvadenten der betales vederlag eller ikke, afgørende imod, at der meddeles opankringstilladelse indenfor 3-milegrænsen og med styrke imod, en tilladelse i området mellem 3 og 6.

P.J.I. og P.J.V. er herefter enige om at indstille, at den sovjetiske henvendelse ved mundtlig meddelelse til den herværende sovjetiske chargé d'affaires afslås i beklagende vendinger under fremhævelse af de alt tidligere i memorandumet af 10. oktober anførte argumenter" (Referat, FORTROLIGT, 105.L.1. fra P.J.I.j.nr.55.D.24.a.P.J.I., den 26. november 1956).

Tíverri hava ikki verið stundir til at gera grein á hesum máli til fulnar; men tað lýsir væl støðuna undir kalda krígunum: russisku áhugamálini á føroysku havleiðunum og í Føroyum, danska og amerikanska óttan fyri stóra russaraflotanum undir Føroyum, sum m.a. var mettur vandamikil fyri NATO-áhugamálini í Føroyum - og tær mongu hugsanir um politisk- og onnur evni, sum numu við føroysk viðurskifti, men sum vóru gjørdar omanfyri høvdið á heimastýrismyndugleikunum - í einum spæli, sum, tá ið av tórnar, snúði seg um hernaðarliga og politiska valdið í Norðuratlantshavinum, og har høvdu føroyskir myndugleikar onga ávirkan.

Leggjast kann afturat, at í oktobur 1959 vóru meira enn 500 russisk skip undir Føroyum(UM,Notits,7.12.1959,105.L.1.-uppgerð; FORTROLIGT, ein síða: "Russisk fiskeaktivitet ved Færøerne Oktober 1959").

Sovjettisk helikoptaraflúgving yvir Føroyum

Seinast í novembur 1959 hevði danska verjumálaráðið boðað frá, at helikoptari, sum hevði støð á einum av teimum stóru russisku móðurskipunum, hevði flogið yvir føroyska havøkinum. Seinri kom fram, at tíðindini ikki vóru váttað; men Verjumálaráðið vildi tó hava at vita frá Uttanríkismálaráðnum, hvussu teir skuldu bera seg at, um vissa fekst fyri, at russar veruliga flugu yvir føroysku havleiðunum, og um hetta var russum loyvt.

Í metingum um hetta vandamál legði Uttanríkismálaráðið fram hesi sjónarmið:

"1) at Sovjetunionen hverken har tiltrådt overenskomsten om transitrettigheder for international luftfart af 7. december 1944 (International Transit Agreement) eller ICAO-konventionen af samme år, hvorfor Sovjet ikke kan påberåbe sig bestemmelserne i disse to internationale overenskomster;

2) at den dansk-sovjetiske luftfartsaftale af 31. marts 1958 ikke indeholder bestemmelser, som berettiger bestemmelser til at foretage enkeltflyvninger over dansk territorium. Overenskomsten vedrører alene regelmæssige flyvninger på de i aftalen angivne ruter;

3) at fly fra fremmede nationer, som ønsker at gennemføre enkeltflyvninger ad diplomatisk vej kan søge om tilladelse hertil. Da Sovjet imidlertid ikke har tiltrådt de ovenfor under 1) omhandlede konventioner, er Danmark berettiget til i alle tilfælde at afslå sådanne ansøgninger fra sovjetisk side.

Ifølge folkeretten er der ikke, som for skibes vedkommende, nogen ret til "passage inoffensiv", og de sovjetiske overflyvninger af dansk søterritorium ved Færøerne er derfor ulovlige.

Dette henstilles telefonisk meddelt til sekretær Sønder (i Verjumálaráðnum)". (Notits; 105.L.1. fra P.J.I, j.nr.55.D.24.a: Sovjettisk overflyvning af færøsk søterritorium, 26.11.1959).

Ovastin fyri russiska fiskiflotanum hevði boðað "Færøernes Marinedistrikt" frá, at móðurskipið "Svjatogor" hevði eina tyrlu umborð, og at russar ætlaðu sær at flúgva við henni yvir teimum leiðum, har teir vóru vanir at fiska; men samstundis lovaðu russar, at teir skuldu akta allar millumtjóða flogreglur, tá hesar flúgvingar skuldu fara fram.

Hetta tók "Færøernes Marinedistrikt" fyribils til eftirtektar; men Verjumálaráðið legði dent á, "at der af militære sikkerhedshensyn bør nægtes tilladelse til sovjetisk helikopterflyvning på og ved Færøerne i så vid udstrækning som foreneligt med folkeretlige regler. Forsvarsministeriet vil derfor overveje at foranledige, at chefen for marinedistriktet meddeler de sovjetiske myndigheder på fiskerflåden, at flyvning med såvel helikopter som andre luffartøjer inden for dansk luftrum kun kan ske efter indhentet tilladelse ad diplomatisk vej i hvert enkelt tilfælde, at sådan tilladelse til flyvning med den pågældende helikopter, der virker som et led i fiskerflådens arbejde, ikke vil kunne forventes at ville nyde fremme, og at beflyvning og landing på Færøerne derfor kun kan finde sted i egentlige nødsituationer ..." osv. (Referat, FORTROLIGT, P.J.V.j.nr. 105.L.1.).

Stundir hava ikki verið til at kanna hetta mál liðugt. Bert skal vísast á, at russisk tyrluflúgving við Føroyar mundi viðført diplomatiska gølu millum USSR og Danmark. Tað var danska avísir "Information", sum í blaðgrein bar tey tíðindi, at russar flugu við helikoptara yvir Føroyum í njósnaraærinum. Hetta gjørdi, at danski sendiharrin í Moskva varð biðin um at koma á fund við russisku myndugleikarnar (hetta er endurgivið eftir minninum við ongari keldutilvísing - við teimum mistøkum, sum harav kunnu standast). Í einum álvarsligum skrivi til danska uttanríkismálaráðið greiddi sendiharrin frá, at russar á hesum fundi strangliga høvdu avsannað hesi tíðindi, og at russiski embætismaðurin bert hevði tosað fólkaliga við hann (danska sendiharran), tí at teir kendust væl og høvdu virðing hvør fyri øðrum. Í skrivi sínum til Uttanríkismálaráðið átaladi sendiharrin, at hesi tíðindi vóru borin fram uttan nóg góða grundgeving og segði seg hava orsök til at halda tey vera íspunnin av donsku marinumyndugleikunum í Føroyum. Áhugavert er at samanbera alt tað hóvsták, sum stóðst av einari einsamallari russiskari tyrlu, við øll tey amerikonsku hernaðarflogførini, sum fleiri ferðir um vikuna flugu úr Keflavík yvir føroysku havleiðunum fyri at eygleiða russaraflotan undir Føroyum (sí seinri í viðgerðini).

Gjørt verður vart við, at áhugamálini hjá Sovjettsamveldinum í Føroyum undir kalda krígunum er eitt evni, sum eigur at verða granskað meira í.

Skálafjørðurin sum "emergency advanced submarine staging base"

Í einum skjali, sum er dagfest 9. februar 1956 og undirritað av W. McIlquham Schmidt, embætismaðni í Uttanríkismálaráðnum, verður málið um Skálafjørðin sum hernaðarlaga stöð í krigstíð viðgjørt. Skjalið varð lagt fyri ráðharran og stjóran í Uttanríkismálaráðnum, og tað ber heitið: "Anvendelse af Skålefjord som opankringsplads for NATO-flådestyrker i krigstid". Innihaldið er hetta:

"Forsvarsministeriets 11. kontor (fuldmægtig Frederiksen) har underhånden gjort mig bekendt med, at Forsvarsministeriet fra SACLANT har modtaget en forespørgsel, om SACLANT i krigstid kunne påregne at tage Skålefjord på Færøerne i brug som alternativ ankerplads. SACLANT har allerede sikret sig adgang til i krigstid at anvende Lervickfjorden på Shetlandsøerne på denne måde, men ville gerne i givet fald (hvat "i givet fald" veruliga merkti, verður greitt frá seinri) kunne regne med at tage Skålefjorden i anvendelse, såfremt man af en eller anden grund ikke kunne benytte Lervickfjorden (greitt verður eisini seinri frá, hvønn týdning orðini "af en eller anden grund" høvdu).

Den omhandlede anvendelse af Skålefjorden vil ikke medføre nogen form for anlægsarbejder, oplagring eller lignende i fredstid, og der bliver heller ikke tale om at træffe andre foranstaltninger, som nødvendiggør installationer på land.

Forsvarsministeriet har været i forbindelse med Statsministeriet i sagen, og er af kontorchef Toft-Nielsen (som har talt om sagen med Statsministeriets departementschef) underrettet om, at Statsministeriet intet har at erindre imod et imødekommande svar til SACLANT. Statsministeriet har anmodet om, at chefen for Færøernes Marinekommando underretter rigsombudsmanden om tilladelsen, når denne er meddelt SACLANT.

På forespørgsel har jeg meddelt Forsvarsministeriet (fuldmægtig Frederiksen), at Udenrigsministeriet intet har at bemærke til den påtænkte ordning, som (i hvert fald, når svaret til SACLANT er imødekommande) så vidt ses alene indebærer forsvarspolitiske og indenrigspolitiske aspekter, som må anses for fuldt ud varetaget af Forsvars- og Statsministeriet" (Notits; P.V.J.nr.105.L.1.; HEMMELIG; den 9. februar 1956, W. McIlquham Schmidt/Birger

Kronmann).

Í stuttum merkir hetta, at NATO-stovnurin SACLANT (sum verjan av Føroyum hoyrði undir) vildi hava loyvi til at hava herflotastøð á Skálafjørðinum í krigstíð. Danskir myndugleikar vóru hugaðir at ganga hesi NATO-áheitan á møti.

Næsta skjalið, sum hevur týðning í hesum sambandi, er skriv frá Uttanríkismálaráðnum til Forsætismálaráðið.

Skrivið var stílað til Hr. departementschef J. Elkjær Larsen, R. af Dgb., Statsministeriet. Skrivið er so mikið áhugavert, at teksturin verður endurgivin í fullum líki:

"Kære departementschef Elkjær Larsen,

Under henvisning til stedfundne forhandlinger mellem Statsministeriet og Forsvarsministeriet vedrørende forespørgsel fra SACLANT om muligheden for benyttelse i krigstid af Skålefjord på Færøerne som alternativ ankerplads tillader jeg mig at meddele Dem, at jeg har drøftet sagen med stats- og udenrigsministeren. Resultatet blev, at stats- og udenrigsministeren har fundet det ønskeligt, at et imødekommande svar ikke gives til SACLANT, før vi har sikret os, at lagtingsmand (skuldi av røttum verið 'lagmand') Djurhuus' indforståelse foreligger.

Med henblik herpå skulle jeg derfor bede Dem om at foranledige, at rigsombudsmanden under en strengt fortrolig samtale med hr. Djurhuus forklarer denne sagen og herved understreger, at forespørgslen kun angår en eventuel brug i krigstid af Skålefjord som alternativ ankerplads, samt at der ikke i fredstid bliver tale om forberedende anlægsarbejder, oplagringer eller andre anstalter (á breddan er skrivað afturat: "At dette er en korrekt og udtømmende fremstilling er bekræftet af f.m. Frederiksen, Forsvarsministeriets 11. kontor/WMS").

Det siger sig selv, at sagen ikke må komme ud. Det bedste ville naturligvis være, om den ikke kom længere end til hr. Djurhuus, men hvis denne anser det for nødvendigt, at forelægge den for sine kolleger i Landsstyret*, inden han svarer, er vi indforstået hermed, forudsat at streng fortrolighed iagttages. Jeg ville være taknemmelig for underretning fra Dem om resultatet af samtalen. Med venlig hilsen, Deres hengivne Sv. (Svenningsen?)

*Niðast á breddanum er áritað við handskrivt: "Men naturligvis ikke i Lagtinget!" (Påført originalen af Dir.) (P.J.V.j.nr.105.L.1.; kopi lagt på 105.K.7.e; København, den 13. februar 1956; A/40, 14. FEB.56A).

Ikki er løgið, at hetta skriv er stemplað "HEMMELIG". Her mátti einki leka út . Eisini í hesum skrivi vóru donsku myndugleikarnir samdir um at ganga áheitanini frá SACLANT á møti. Tó vildi Forsætismálaráðið hava viðmæli (orðarætt: "indforståelse") Kr. Djurhuusar, løgmans, áðrenn endalig játtan varð givin til SACLANT. Tað var ríkisumboðsmaðurin, sum skuldi greiða løgmanni frá málinum ("under en strengt fortrolig samtale"). Helst skuldu hinir landsstýrismenninir ikki fáa nakað at vita. Undir ongum umstøðum mátti Føroya Løgting fáa kunnleika um málið.

21. februar 1956 sendi Forsætismálaráðið skriv til "Direktøren for Udenrigsministeriet, hr. ambassadør Niels Svenningsen, K1 af DGB, Dbmd" við hesum innihaldi (eisini endurgivið í fullum líki):

"Kære direktør Svenningsen. I anledning af Deres brev af 13.d.m. (P.J.V.j.nr.105.L.1.) vedrørende SACLANT's forespørgsel om muligheden for benyttelse i krigstilfælde af Skålefjorden på Færøerne som alternativ ankerplads kan jeg meddele, at rigsombudsmanden nu har underrettet lagmand Djurhuus, der på sin side har fundet det rigtigt, at ikke andre på Færøerne orienteres. Lagmanden er indforstået med, at forespørgslen besvares imødekommande. Med venlig hilsen"...(undirskrivtin ikki lesandi; Afskrift lagt på 105.K. 7.e.).

Nú hevði løgmaður sagt seg vera "indforstået med", at fyrisurningurin frá SACLANT, um loyvi til at nýta Skálafjørðin sum NATO-herflotastøð í krigstíð, varð gingin á møti. Kristian Djurhuus helt vera best, at eingin annar í Føroyum fekk nakað at vita um hetta. Einki skjal er funnið, sum bendir á, at Kristian Djurhuus hevur kunnað landsstýrismenn (ella floksfelagar sínar í Sambandsflokkinum) um hetta mál. Danska stjórnin hevði gjørt greitt, at Løgtingið einki skuldi hava at vita.

Næsta skriv í hesi røð er undirritað av Niels Svenningsen og stílað til Hr. departementschef C.C.F. Langseth, R. af Dgb, D.M., Forsvarsministeriet (Dagfest 22. februar 1956):

"Kære departementschef Langseth,

Da jeg for nogen tid siden forelagde stats- og udenrigsministeren sagen om den fra SACLANT modtagne forespørgsel om muligheden for benyttelse i krigstid af Skålefjord på Færøerne som alternativ ankerplads, resolverede statsministeren, at der ikke burde gives et imødekommande svar til SACLANT, førend vi havde sikret os, at lagmand Djurhuus' indforståelse forelå.

Jeg bad derfor departementschef Elkjær Larsen om at foranledige, at rigsombudsmanden gjorde hr. Djurhuus bekendt med sagen, og har nu fra departementschefen modtaget det i afskrift vedlagte brev af 21. februar 1956, hvoraf fremgår, at lagmanden er indforstået med, at forespørgslen besvares imødekommande.

Med venlig hilsen, Deres hengivne Niels Svenningsen (P.J.V.j.nr. 105.L.1.; genpart på 105.K.7.e.; København, den 22. februar 1956; 24.FEB.56A; A165).

Við hesum skrivi er so heilt greitt, at tað var danski forsætismálaráðharrin, sum hevði avgjørt, at játtandi svar, viðvíkjandi nýtslu av Skálafjørðinum sum hernaðarligari stöð í krigstíð, ikki skuldi sendast til SACLANT "førend vi havde sikret os, at lagmand Djurhuus' indforståelse forelå".

Seinri í hesum kapitli verður greitt frá, á hvønn hátt Føroyar vóru skipaðar undir øki SACLANT's.

Seinasta skriv í hesum sambandi er sent frá Forsvarsministeriet, Slotsholmsgade 10, København K, til Den danske militære repræsentant ved SACLANT. Skrivið er dagfest 29. februar 1956. Eisini hetta skriv verður endurgivið í heilum teksti:

"Ved skrivelse af 26. juni 1955 (MRS 125/55) hertil at fremsende dokument SER 704 af 16. juni 1955, hvori SACLANT anmoder om, at de danske myndigheder vil øremærke Skålefjord som fremskudt u-bådsbase, såfremt det skulle blive nødvendigt at flytte de i øjeblikket planlagte u-bådsruter (safety lanes) vespå mod Island og Jan Mayen, eller såfremt fjendtlige angreb skulle gøre Lerwick ubrugelig for NATO u-både, har admiralen udbedt sig oplysning om, hvorvidt henvendelsen vil være at besvare.

Til en om sagen indhentet erklæring har forsvarschefen efter at have indhentet visse oplysninger hos CINCEASTLANT og forhandlet sagen med søværnskommandoen udtalt, at CINCEASTLANT forudser, at der under visse omstændigheder vil være behov for at anvende Skålefjorden som et alternativ i nødstilfælde til Lerwick på Shetlandsøerne, og at formålet med at øremærke Skålefjord som anført er at sikre sig, at den ikke af andre myndigheder planlægges anvendt til andre formål.

Det er endvidere oplyst, at basen skal opfylde funktioner, som ankerplads, hvor u-både kan afvente formering eskorte grupper, og hvor enkelte britiske u-både kan supplere deres brændselsbeholdning samt som nødhavn, hvortil beskadigede u-både kan søge ind.

CINCEASTLANT skønner, at de eksisterende POL-anlæg er tilstrækkelige, og at forsyninger ud over disses kapacitet må komme fra tankere. CINCEASTLANT er ikke vidende om yderligere krav til Skålefjord, ej heller for så vidt angår noget behov for særlige foranstaltninger til basens forsvar.

Under henvisning til det således anførte har forsvarschefen i overensstemmelse med søværnskommandoen kunnet tiltræde, at Skålefjord, som foreslået af Saclant, øremærkes som "emergency advanced submarine staging base".

I denne anledning skal man meddele, at Forsvarsministeriet kan tilslutte sig det af forsvarschefen anførte, hvorfor man skal anmode admiralen om at meddele SACLANT, at Skålefjord vil blive øremærket som "advanced submarine staging base" under de i ovennævnte dokument, SER 704, angivne betingelser, idet man herved forudsætter, at der ikke i fredstid skal træffes foranstaltninger i Skålefjord". (Sign. C.Langseth/Mogens Frederiksen; HEMMELIGT; EXPL.nr. 4/6;

Nr.11.Kt.713/55;29.februar1956;Expl.nr.1.:NMR/SACLANT,nr.2.:FC;n.3.:Statsmin.nr.4.:Udenrigsmin.,nr.5.-6.:Arkiv).

Legg til merkis, at í teimum fyrru skrivunum er Skálafjørðurin umrøddur sum "alternativ ankerplads" hjá NATO í krigstíð, sum NATO skuldi nýta "i givet fald" og "sáfremt man af en eller anden grund ikke kunne benytte Lerwick-fjorden". Legg eisini til merkis, at ríkisumboðsmaðurin "under en strengt fortrolig samtale med hr. Djurhuus forklarer denne sagen og herved understreger, at forespørgslen kun angår en eventuel brug i krigstid af Skålefjord som alternativ ankerplads".

Í tí seinasta skrivinum er Løgmaður als ikki nevndur (tað hevur heldur ikki verið neyðugt, tá

donsku myndugleikarnir játtaðu ovastu leiðsluni í NATO loyvi til at nýta Skálafjørðin til krígsendamál) og her er orðingin ein heilt onnur. Skálafjørðurin var nú oyramerktur sum "advanced submarine staging place". Sagt varð bart út, at Skálafjørðurin skuldi vera kavbátastøð hjá NATO í krígstíð, um USSR/Eystanveldini sprongdu Leirvíkina í Hetlandi í luftina ("sáfremt fjendtlige angreb skulle gøre Lerwick ubrugelig for NATO ubåde").

Tá ið av tornar, er tað hetta, ið Føroya Løgmaður hevur sagt seg vera "indforstået med".

Men so er spurningurin: hvussu nógv visti Kristian Djurhuus í veruleikanum? Hevur ríkisumboðsmaðurin út í æsir greitt Djurhuus frá øllum málinum? Sum er ber ikki til at svara hesum spurningi, tí einki skjal er funnið, sum endurgevur samrøðuna millum løgmannin og ríkisumboðsmannin.

Í øðrum skjølum kemur fram, at danskir myndugleikar ikki altíð góvu Kristiani Djurhuus teir upplýsingar, hann bað um. Sum dømi um hetta kann nevast málið um at byggja hernaðaflogvøll í Føroyum. Eitt av skjølunum hesum viðvíkjandi hevur hesa orðing:

"Spørgsmålet om en militær flyveplads på Færøerne.

Direktøren har dags dato meddelt mig, at Lagmand Djurhuus fra Færøerne under en personlig samtale har forespurgt, hvorvidt der var påtænkt en militær flyveplads på Færøerne, hvorfor direktøren bad om oplysning om, hvad P.J.V. måtte kunne sige herom.

Jeg underrettede direktøren overensstemmende med det på nærværende sag i notits af 17. maj 1954 oplyste med tilføjelse om, at det næppe var rigtigt at nævne noget herom for Lagmanden.

Direktøren, der var enig i denne betragtning, bad mig om at foranledige, at det på akterne blev noteret og af kontoret husket, at man fra Færøernes side, hvis der fremover skulle blive tale om at anlægge en militær flyveplads dér, måtte lægge vægt på, at denne i så fald også kunne udnyttes til civile formål, f.eks. flyvning mellem Færøerne og København" (31. maj 1954, Birger Kronmann; P.J.V. 105. L.1.; Notits; FORTROLIGT). Viðmerkjast skal her, at undirritaði ikki hevur havt høvi at kanna onnur skjøl um hetta mál. Men, hetta er tó dømi um, at danskir myndugleikar ikki vildu svara spurningi løgmanns - kanska tí at málið var ov stutt á leið komið, kanska tí danir mettu málið at vera so mikið loyniligt, at tað (fyribils) skuldi dyljast fyri føroyskum myndugleikum.

Gevið gætur, at einki skjal er funnið, sum sigur frá, at heimildirnar hjá NATO, framvegis at nýta Skálafjørðin sum "advanced submarine staging base" í krígstíð, eru tiknar aftur!

Early-warning skipanin

Av røttum skuldi tað, sum nú verður viðgjørt, verið skrivað saman við kapitlinum "NATO RADARSTØÐ", sí frammanfyri í viðgerðini; men stundir eru tíverri ikki til at gera tað á hesum sinni. Mælt verður tí til at lesa nevnda kapitl saman við tí, sum her verður greitt frá.

Eins og omanfyri verður stórir partur av innihaldinum í skjølunum endurgivin (skrivaður av). Hetta verður partvís gjørt av tíðarorsøkum, partvís tí skjølini í sjálvum sær siga so nógv, at lesarin fær rættiliga gott innlit í viðurskiptini við at lesa tekstimar nágreiniliga.

Tað er ikki heilt greitt, nær ætlanin um at byggja Early-Warning støð í Føroyum av fyrstu tíð kom upp; men hetta er ið hvussu er hent fyri 1956.

17. august 1956 sendi Den danske militære Repræsentant ved SACLANT, 2328 Massachusetts Avenue, N.W., Washington 8, D.C., soljóðandi skriv til Forsvarsministeriets 11. kontor:

"Under mit personlige besøg ved SACLANT fik jeg lejlighed til at gøre mig bekendt med et signal, som SHAPE den 25. januar har sent til SACLANT angående ønsker om Early Warning radar på Færøerne. Signalet er sendt med Infoads. til bl.a. CINCNORTH.

Da det forekommer mig usikkert, om ministeriet måtte være bekendt med det fra anden side, skal jeg kort redegøre for indholdet. Emnet er SHAPE's Early Warning Plan for ACE. Det anføres, at løbende undersøgelser tyder på, at det vil være af vigtighed for ACE, at der opstilles en passende radar og installeres passende forbindelsesmidler på Færøerne. Formålet vil være at beskytte ACE for overraskende luftangreb fra nord og vest af lang-distance-luffartøjer, der søger at undgå Early Warning radarstationer i Norge og United Kingdom (undirstrikað, JT).

Formålet med telegrammet er at opnå SACLANT's godkendelse af, at SHAPE inkluderer radar

og forbindelseslinjer i sin Early Warning Plan.

Der anmodes til sidst om, at SACLANT vil fremkomme med evt. ønsker for så vidt sådanne ønsker måtte forefindes.

(s) S. Ramlau-Hansen, kontréadmiral". (FORTROLIGT; WASH., 17/8-1956, MRS 31/56; j.nr. 8-8; F.M. 11. Kt. 712/56).

Endamálið við at byggja Early Warning radarskipan í Føroyum er lýst stutt og greitt her: at verja ACE (= Allied Command Europe) ímóti óvæntaðum (snar-)álopum frá langt røkkandi loftfórum, sum royndu at sleppa uttan um EWR-støðirnar í Noregi og UK. Stutt sagt: Føroyar vóru ein týðandi liður í verjuni av vesturheiminum. Um eingin radarstøð varð bygd í Føroyum, so var eitt hol í verjugarðinum um vesturheimin.

5. apríl 1956 sendi Verjumálaráðið soljóðandi skriv til Uttanríkismálaráðið:

"Forsvarsministeriet har d.d. tilskrevet Statsministeriet således:

'På Det nordatlantiske Råds møde i Paris i december 1955 vedtoges et dokument om et koordineret luftforsvar af Europa, og det blev herved overdraget den øverstkommanderende for de allierede styrker i Europa (SACEUR) at forestå koordineringen af det europæiske luftforsvar.

Under mødet i Paris nævnte SACEUR, general Gruenther, at et spørgsmål af højeste prioritet for så vidt angår det europæiske luftforsvar ville være etablering af en fremskudt og langtrækkende radar-varslingskæde. Det blev endvidere nævnt under mødet, at SACEUR havde foreslået militærkomitéens stående gruppe at etablere et nyt kommunikationssystem: **The Forward Scatter System**.

Efter at Forsvarsministeriet var blevet gjort bekendt med planerne om etableringen af radar-varslingskæden og kommunikationssystemet, har der været ført forhandlinger med repræsentanter for Udenrigsministeriet og det økonomiske sekretariat, idet der også i planerne om de fællesfinansierede anlægsarbejder (Infrastrukturprogrammet) var optaget en varslingsstation på Bornholm og et kommunikationsanlæg i Jylland. Der var herefter enighed om, at man fra dansk side burde vise forståelse for den betydning, et forbedret varslingsystem ville have også for Danmark.

Forsvarsministeriet har senere fået tilsendt den stående gruppes kommentarer til den del af forslaget, der vedrører kommunikationssystemet, og det fremgår heraf, at den stående gruppe foreslår, at hovedkvarteret for de allierede styrker i Europa, SHAPE, bliver ejer af systemet, og at det bliver drevet og vedligeholdt af SHAPE. Samtidig foreslås det, at det bør være allieret militært personel, der har ansvaret for systemets drift. Det kan i denne forbindelse oplyses, at det over for Forsvarsministeriet er tilkendegivet, at betjeningen af systemet vil kunne ske ved dansk militært personel.

Forsvarsministeriet har den 6. marts 1956 accepteret den stående gruppes forslag ud fra et militært synspunkt med bemærkning, at spørgsmålet om finansiering m.v. henskydes til Det nordatlantiske Råd.

Chefen for de allierede luftstyrker i Nordeuropa (COMAIRNORTH) har herefter i et telegram af 14. marts 1956 over for Forsvarsministeriet rejst spørgsmålet om installering af en radarstation på Færøerne i forbindelse med det foran omhandlede varslingsystem, idet COMAIRNORTH har ønsket forhandlinger om dette spørgsmål med danske myndigheder.

I denne anledning skal man udbede sig en udtalelse fra Statsministeriet om, hvorvidt Statsministeriet måtte have noget at erindre imod, at der med de allierede myndigheder indledes forhandlinger om placering af en radarstation på Færøerne (undirstrikað JT).

Til Statsministeriets orientering vedlægges kopi af COMAIRNORTH's telegram af 14. marts 1956 til Forsvarsministeriet. Man vedlægger endvidere afskrift af en af forsvarschefen modtaget skrivelse af 26. marts 1956'.

Hvilket herved meddeles under henvisning til skrivelse herfra af 19. marts 1956. P.M.B./E.B. (s) Svend Hansen" (Afskrift. Fra Ø.P.IV: 105.C..2h/10 til 105.L.1.; HEMMELIGT; j.nr.11.Kt.712/56, 5. april 1956).

Í desember 1955 hava ovastu hernaðarligu myndugleikarnir samtykt samskipaða loftverju av Europa. Ein av teimum spurningum, sum í hesum sambandi hevur havt forrættarstøðu, var ein

framskotin og langtrökkandi radarávaringarskipan, sum europeiska loftverjan ikki kundi vera fyrri uttan. Nýggj kommunikationsskipan skuldi takast í nýtslu: Forward Scatter Skipanin.

Ávaringarstøð skuldi byggjast á Bornholm og kommunikationsskipan skuldi vera í Jútlandi. SHAPE skuldi eiga, reka og halda skipanina við líka (í øllum Europa). Danir vildu hava danska manning á danskar støðir.

Fíggingin av hesum og øðrum hernaðarligum støðum v.m. var eitt mál, sum danir ofta vildu hava viðkomandi hernaðarligu stovnar teirra sameindu at taka sær av. Seinast í hesum kapitli verður løgd fram ein frágreiðing, gjørd av donskum embætismonnum, sum vísir býtið av teimum útreiðslum, sum komu av hernaðarligu støðunum í Føroyum.

Ovastin fyrri COMAIRNORTH hevði sett fram spurningin um radarstøð í Føroyum - og vildi hava samráðingar við danskar myndugleikar um hetta mál. Góðkenning frá danska forsætismálaráðnum var neyðug, fyrri at radarstøð kundi byggjast í Føroyum.

Millum skjøluni eru mong fjarrit millum danskar- og NATO-myndugleikar, sum fyrri tað mesta snúgva seg um, nær fundir skulu vera millum nevndu myndugleikar um bygging av radarstøð í Føroyum. Eisini er greitt, at donsku myndugleikarnir ikki vildu hava útreiðslur av tiltakinum. Stundir eru bert til at endurgeva eitt av hesum fjarritum:

"Subject: Radar Early Warning installations in Faroe Islands.

Further to my signal CSO 1386 june 22 dtg 220945Z representatives of this headquarters attended meeting with MOD Denmark on 10th june in Copenhagen.

2): It was confirmed by General Lindhardt who chaired this meeting, that MOD DENMARK agrees in principle to the proposed installation with the following important proviso.

Denmark considers that the installations is wholly a SACEUR requirement and therefore expects all costs including installation, equipment and subsequent operation and maintenance to be met in full by SHAPE.

3): Further major questions discussed were sitting, communications and nationality of personnel involved.

4): If SHAPE can supply satisfactory answer to the major financial problems, Denmark proposes the station be sited in the area of Stromoe (Headquarters of a Naval District is located here) or in the area of Suderoe (Loran site).

5): As regards communications AIRNORTH representatives stated, in accordance with your guidance, that the proposed installation would probably be linked into the forward scatter system with the object of passing significant aircraft movements into SHAPE with minimum of delay. MOD representatives requested that any SACLANC communications requirements be co-ordinated by you, further that forward scatter station be sited as near as technical feasible to the radar station.

6): A sitting team can be assembled and flown to the Faroes in a matter of few days but chairman made it clear that Denmark is reluctant to embark on detailed siting arrangements until adequate assurance has been obtained from SHAPE on meeting the financial cost mentioned in para 2 above. MOD representatives emphasised that siting should preferably be done in summer or autumn period.

7): On the manning question AIRNORTH representatives confirmed that SHAPE visualizes 100% manning by danes this is in accordance with danish wishes.

8): While appreciating the difficulties now presented to you it is clear that positive progress on the subject matter cannot be achieved until adequate financial guarantees are given to Denmark.

9): This signal has been co-ordinated with MOD Denmark.

10): Your clearly comments, particularly on the financial issue and on the acceptability of the proposed sites (subject to detailed reconnaissance), would be appreciated" (Forsvarsministeriet, Telegram ekspeditionen, modtaget telegram; 121449ZJUL56;reg.nr.9599;NATOSECRET; CSO1408; FRA:COMAIRNORTH; TIL:SACEUR;INFO:MODDENMARK,CHODDENMARK,CINCNORTH; Eksempl.Udenrigsmin.stemplet:13.JUL56.105.L.1.;Distrib.:Forsvm.6+11kt+arkiv;+Udenrigsm.).

Ritað er á hetta fjarrit við handskrift: "Har Udenrigsm(?) henledt Forsvarsministeriets (Pontoppidan) opmærksomhed på, at udsendelse til Færøerne i sin tid med henblik på 'site reconnaissance' (? ringt at lesa!) nok bør aftales nærmere med Statsministeriet (hvis dette ikke allerede er sket), således at evt. forberedelse og forudgående orientering af færingerne kan blive taget under overvejelse; ellers kan man evt. risikere misforståelser (WMS)".

Handskrivtin ger, at tað er rættiliga tørført at skilja alla meiningina; men tolliliga greitt skuldi verið, at færoyingar enn ikki vóru kunnaðir um radarstöðina og forward scatter skipanina, og at embætismaðurin WMS metti, at hetta átti at verið gjørt, fyri at misskiljingar ikki skuldu taka seg upp.

Annars er sum heild at siga um NATO-fjarritið, at donsku myndugleikarnir ongar atfinningar høvdu ímóti, at radarstöð skuldi byggjast og forward scatter skipan takast í nýtslu í Føroyum. Nevndu myndugleikar hava viljað havt danska manning á stöðina, og hetta kundi eftirlíkast av NATO-myndugleikunum. Eitt danskt krav var, at allar útreiðslur, sum kundu standast av hesum tiltøkum, skuldu gjaldast av SHAPE, tí at alt hetta var eitt "SHAPE requirement". Greið stöðin var ikki tikið til henda spurning í fyrstu atløgu. Legg til merkis, at skrivað er í fjarritinum: "...it is clear that positive progress cannot be achieved until adequate financial guarantees are given to Denmark".

Í august 1956 skuldi danski forsætismálaráðharrin fara á vitjan í Føroyum. Sum vant fóru rundskriv til ymiskar ráðharrastovur við ymiskum fyrispurningum, so forsætismálaráðharrin kundi verða kunnaður um týðandi føroysk viðurskifti. Í Uttanríkisráðgjörðum varð gjörd henda sonevnda "Erindringsnotits til stats- og udenrigsministeren (Natospørgsmål i forbindelse med Færøerne), ella - sum tikið var til í fylgiskrivi - "hemmelige forsvarsspørgsmål vedrørende Færøerne":

1. Oprettelse af en radarstation på Færøerne.

I marts måned dette år rejste COMAIRNORTH over for Forsvarsministeriet spørgsmål om opførelse af en radarstation på Færøerne som led i den fremskudte radarvarslingskæde, som SACEUR tillægger højeste prioritet i planerne om en forbedring af det europæiske luftforsvar.

Med Statsministeriets indforståelse har Forsvarsministeriet den 10. juli 1956 haft en foreløbig drøftelse med repræsentanter for COMAIRNORTH om oprettelse af den ønskede radarstation.

Det blev på mødet tilkendegivet fra dansk side, at man i princippet kan godkende oprettelsen af en station som foreslået. Man forudsætter dog, at alle udgifter i forbindelse med oprettelsen, udstyret og driften af stationen vil blive dækket af SHAPE. Forsvarsministeriet har foreslået Strømø-området (hovedkvarteret for Færøernes Marinedistrikt) eller området omkring Suderø (hvor Loranstationen ligger), som egnede steder for placeringen af radarstationen. Fra SHAPES side forudses en 100% dansk manding af stationen, hvilket falder sammen med et dansk ønske.

Fra dansk side udtrykker man endelig betænkeligheder ved at inkludere sig i nærmere argumenter, således med hensyn til placering af stationen, forinden der fra SHAPE foreligger forsikring om, at hovedkvarteret vil påtage sig udgifterne i forbindelse med denne.

2. SACLANT-anmodning om tilladelse til at anvende Skålefjord som alternativ ankerplads for NATO-flådestyrker (u-både) i krigstid.

I februar d.å. blev Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet gjort bekendt med ovenstående anmodning. SACLANT havde allerede sikret sig adgang til at anvende Lerwickfjorden på Shetlandsøerne, men Atlantflåde-hovedkvarteret ville gerne i givet fald kunne regne med at benytte Skålefjorden, såfremt Lerwick-fjorden af en eller anden grund ikke lod sig benytte; fjordens eventuelle benyttelse ville ikke i fredstid medføre anlægsarbejder, oplagringer eller lignende på land.

Efter stedfundne drøftelser mellem Statsministeriet og Forsvarsministeriet og i indforståelse med lagmand Kr. Djurhuus (hr. Djurhuus fandt det rigtigst, at ikke andre på Færøerne orienteredes om sagen) blev SACLANT i marts måned dette år underrettet om, at man fra dansk side kan godkende udpegningen af Skålefjord, som alternativ ankerplads for NATO-fartøjer (undervandsbåde) i krigstid.

3. Anerkendelse af militære luftfartøjers overflyvning af Færøerne.

De amerikanske flyverstyrker på Island har en stående bemyndigelse til at indhente tilladelse til overflyvning af Færøerne uden om diplomatiske kanaler ved direkte henvendelse til Færøernes Marinedistrikt dels i forbindelse med recognosceringsflyvninger, der udføres for at følge den sovjetiske fiskerflåde i farvandene omkring Færøerne (undirstrikað JT), dels ved flyvninger over

nødladingspladser på Færøerne, for at luftfartøjernes besætninger med henblik på benyttelse af landingspladsen i en nødsituation forud kan gøre sig bekendt med forholdene på stedet. Rigsombudsmanden kan dog til enhver tid standse marinedistriktets meddelelse af overflyvningstilladelser, såfremt han af særlige grunde måtte skønne det påkrævet.

Den omhandlede bemyndigelse for de amerikanske flyverstyrker på Island meddeltes oprindeligt ved en note af 27. juli 1955 for tiden indtil den 30. april 1956, men er senere forlænget indtil den 30. april 1957.

Den 18. juli 1957, W. Mcllquam Schmidt" (P.J.V.J.nr.105.L.1.; HEMMELIGT).

Við hesum skjali er stöðan gjörd upp á sumri 1956. Yvirlit er gjört yvir öll týðandi NATO-mál í Føroyum, so forsætismálaráðharrin kundi vera kunnaður, áðrenn hann skuldi vitja í Føroyum í august sama ár: Radarstöðin á Streymoyinni, sum hevði avgerandi týðning í NATO-verjuni av Vesturheiminum, og sum danir vildu sleppa undan at gjalda fyri, Skálafjørðurin sum kavbátakrígshavn hjá NATO ("í indforståelse med lagmand Djurhuus") og amerikonsku flogførini yvir Føroyum, sum skuldu eygleiða russaraflotan (Sum ávíst hevði hesin floti einu tyrlu, sum mundi ført til diplomatiska gølu millum USSR og Danmark, sí omanfyri). Sum ávíst vóru öll hesi mál loyndarmál, danski forsætismálaráðharrin skuldi verða kunnaður um tey, áðrenn hann fór til Føroya - ikki tosa um tey á vitjanini.

Næsta skjal, ið verður viðgjørt í hesum sambandi, er dagfest 2. desember 1957 og ber heitið "Radarvarslingsstation på Færøerne". Bert teir mest týðandi partarnir av innihaldinum vera endurgivnir:

"... Den omhandlede radarstation er et led i det koordinerede, langtrækkende radarvarslingsystem med tilhørende kommunikationsanlæg, som Det nordatlantiske Råd i januar 1957 vedtog skulle etableres i NATO-Europa. Projektet er et led i det fællesfinansierede infrastrukturprogram. Foruden stationen på Færøerne er det tanken, at der skal opføres en langtrækkende varslingsstation på Bornholm.

Om sagens forhistorie kan oplyses følgende:

SHAPE fremsatte i februar måned 1956 ønske om en radarvarslingsstation på Færøerne. Forsvarsministeriet tilskrev i den anledning Statsministeriet, og på et den 25. maj s.å. afholdt møde, hvori bl.a. deltog Udenrigsministeriets direktør, Færøernes lagmand og rigsombudsmanden, opnåedes enighed om, at man kunne meddele NATO, at der ikke fra dansk side var noget at erindre imod, at der inden for NATO optoges forhandlinger om bygning af en radarstation med tilhørende kommunikationsanlæg på Færøerne. Disse forhandlinger resulterede i, at radarstationen sammen med en række andre tilsvarende stationer optoges i infrastrukturprogrammets 8. slice. Senere har de danske myndigheder, som har ansvaret for stationens opførelse, udarbejdet detaljerede planer til forelæggelse for NATO's infrastrukturbetalingskomité til financier og teknisk godkendelse. Sagen er imidlertid endnu på et forberedende stadium, idet de danske radarstationer er de første af samtlige stationer i systemet, og, fordi de således må antages at ville danne mønster for de efterfølgende stationer i andre lande, underkastes en særlig indgående behandling (skrårskrivt JT).

... Hele sagens behandling i NATO sker i henhold til den særlige infrastrukturprocedure, hvortil kommer, at der netop i denne sag indgår en række finansielle problemer af særlig betydning. I denne forbindelse bemærkes, at de med opførelsen af de to danske stationer forbundne udgifter anslås til ca. 52 mill. kr. Der skal opføres radarstationer i de europæiske NATO-lande til en samlet udgift af ca. 460 mill. kr., hvoraf Danmark betaler godt 12. mill. kr.

... sagens udenrigspolitiske aspekt ... er ganske forskelligt fra spørgsmålet om eventuel opførelse af DEW-linjestationer i Grønland. Der er i sidstnævnte tilfælde tale om anlæg af amerikansk finansierede stationer på dansk territorium, hvorimod radarstationen på Færøerne finansieres af NATO-landene i fællesskab og indgår som et led i infrastrukturprojekterne i Danmark på lige fod med en lang række andre anlæg. Til sagens eventuelle indenrigspolitiske aspekt er der formentlig allerede taget hensyn af de ansvarlige færøske myndigheder, der ikke har haft noget at erindre imod projektet ...(undirstrikað JT). (Notits. Radarvarslingsstation på Færøerne; Ø.P.IV.B.j.nr.107.H.16./Dan.; Genpart til 105. L.1.; 2.12.1957. Hjorth-Nielsen).

Út frá hesum skjali er m.a. greitt, at 25. mai 1956 var fundur í Keypmannahavn, har m.a. luttóku stjórin í danska Uttanríkismálaráðnum, Føroya lögmaður, Kristian Djurhuus, og ríkisumboðsmaðurin. Á hesum fundi samdust menn um, at boðast kundi NATO frá, "at der ikke fra dansk side var noget at erindre imod, at der inden for NATO optoges forhandlinger om bygning af

en radarstation med tilhørende kommunikationsanlæg på Færøerne" ostrv. (sí omanfyri). Eisini hildu danir seg kunna siga, at: "Til sagens eventuelle indenrigspolitiske aspekt er der formentlig allerede taget hensyn til de ansvarlige færøske myndigheder, der ikke har haft noget at erindre imod projektet. Tað var **bara** lögmaður, sum umboðaði "de ansvarlige færøske myndigheder" á fundinum, og hesin føroyski myndugleiki hevði ongar atfinningar ímóti verkætlanini: NATO-radarstöð og forward scatter skipan í Føroyum. Hvat hinir landsstýrismenninir (og møguliga aðrir politikarar í Føroyum) hava vitað um hetta mál, ber ikki til at siga nakað um út frá hesum skjali; men í 1959 elvdi byggingin av Nato-støðini á Sornfelli til stórar mótmælisgongur í Havnini (sí aðrastaðni í frágreiðingini). Viðv. kostnaði til rakstur v.m. sí omanfyri.

13. mars 1959 varð støðan gjørd upp á henda hátt: "Infrastrukturprogrammets 8. slice omfatter blandt andet en radarvarslingsstation på Færøerne og en tilsvarende station på Bornholm. Byggeudgifterne for disse anlæg er anslået til ca. 25 mill. kr. pr station. Disse radarstationer indgår i en varslingskæde, som omfatter i alt 18 stationer, placeret i Norge, Danmark, Tyskland, Italien, Grækenland, Tyrkiet og Cypern.

Viderebringelse af disse varslingsstationers observationer til SHAPE i Paris er et af hovedmålene for det ligeledes under infrastrukturprogrammet planlagte Forward-Scatter-System, som bl.a. vil omfatte en station på Færøerne og en i Krarup i Jylland. Forward-Scatter-Stationen på Færøerne anslås at ville koste ca. 4 mill. kr.

I forbindelse med etablering af radarvarslingsstationen på Færøerne vil det være nødvendigt at foretage ret omfattende vejarbejder samt udbygning af den lokale strømforsyning, bl.a. ved forøgelse af kapaciteten i elektricitetsværket ved Vestmannahavn. Under hensyn til disse arbejders sammenhæng med civile anlægsarbejder på Færøerne har man opnået Infrastrukturkomitéens godkendelse af, at arbejderne ikke udbydes i international licitation, men overdrages danske firmaer.

I forbindelse med projekteringen af varslingsstationen og Forward-Scatter-Stationen har en gruppe af repræsentanter fra danske myndigheder, SHAPE (een repræsentant) og de firmaer, der skal udføre arbejderne, aflagt besøg på Færøerne...

Man vedlægger en ekstraktudskrift af en af Statsministeriet til Forsvarsministeriet afgivet udtalelse vedrørende Landsstyreets stillingtagen til spørgsmålet om delvis færøsk finansiering af de for radarstationen nødvendige vejarbejder. Den 13. marts 1959, Mogens Munch, Preben Eider, H.Hjorth-Nielsen" (105.L.1.Ø.P.ØIV.B.107. H.16/Dan. Notat til P.J.V.; FORTROLIGT).

Listin yvir serfrøðingarnar, sum sendir vórðu vil Føroya, verður ikki endurgivin her; men avritið í údrátti, ið gjørt varð í Forsætismálaráðnum verður partvís endurgivið:

"... Sagen har været forelagt Færøernes Landsstyre, som har udtalt, at den omhandlede videreførelse af vejen fra Thorshavn ikke vil løse noget trafikproblem, som har betydning for det færøske samfund, og at man fra færøsk side ikke for tiden har interesse i en gennemførelse af dette vejarbejde.

Samtidig har landsstyret imidlertid givet udtryk for, at opførelsen af radarstationen, der overvejende skal tjene militære formål, gør en sikring af evakueringsmulighederne for en væsentlig del af Thorshavns befolkning stærkt aktuel, og at det af hensyn til denne evakuering må anses for absolut nødvendigt, at vejen videreføres til Kollefjord, der er den nærmeste større bygd, og hvorfra der er vejforbindelse til Vestmannahavn. Landsstyret peger endvidere på, at det kan vise sig uhensigtsmæssigt for radarstationen kun at have forsyningsbase i Thorshavn, hvis havn man ikke kan benytte under alle vejforhold, og som i krigstilfælde kan være ret udsat, og at derfor også hensynet til radarstationen gør det ønskeligt, at vejen videreføres til Kollefjord, således at stationen tillige kan benytte de gode havne i Kollefjord og Vestmannahavn (undirstrikað JT).

Statsministeriet kan for sit vedkommende henholde sig til det af Landsstyret anførte, idet man samtidig skal oplyse, at rigsombudsmanden på Færøerne overfor Statsministeriet har peget på, at det med den indstilling til forsvarsspørgsmål, som er fremherskende i vide kredse på Færøerne - ikke mindst efter den heftige debat i foråret 1957 om værnepligtsspørgsmålet - må anses for politisk uigennemførligt at opnå Lagtingets tilslutning til deltagelse i udgifter, der helt eller blot delvis står i forbindelse med opførelse af militære anlæg" (undirstrikað JT). ... (P.M.V. /R.Bruun-Pedersen; Ekstraktudskrift, København, den 11. juli 1957; Journal nr. 2.F.B.57; FORTROLIGT, Statsministeriet).

Føroyingar vildu fegnir hava oyggjarvegin, men teir vóru ikki hugaðir at gjalda fyrri veg, ella onnur

endamál, sum kundu verða sett í samband við hernaðarlig tiltøk. Annars tykist Landsstýrið at hava gjørt sær krígsvandan greiðan ("evakueringsmulighederne for en stor del af Thorshavns befolkning"). Ríkisumboðsmaðurin hevur mett ógjørligt at fáa tingið at játta pening til nøkur vermdarendamál.

Gjørt verður vart við, at ikki er gjørligt at fáa innlit í allar spurningar hesum viðvíkjandi, fyrr enn skjøl hjá løgtingi og landsstýri hesum viðvíkjandi eru kannað. Høvi hevur ikki verið til tess enn.

Millum skjøluni í Uttanríkismálaráðnum eru mong, ið snúgva seg um mótmælisgongurnar í Havnini 1959. Stundir eru ikki at viðgera hesi skjøl nú. Bert skal endurgevast úttalið frá Poul Hansen, verjumálaráðharra, 23. marts 1959 til Ritzaus Bureau i sambandi við mótmælis- og kravgongurnar í Havnini stutt frammanundan:

"Den radarstation, der skal bygges på Færøerne, vil få et samlet personale på omkring 150 mennesker. Det er endnu ikke afgjort, hvor mange af disse, der vil få civil status og hvor mange, der skal være militære. Det er heller ikke afgjort, hvor mange, der skal være danske og hvor mange færinger. Men det er ikke udelukket, at der kan antages en del færinger til bemanning af radarstationen. Iøvrigt vil jeg gerne tilføje, at vi naturligvis ikke har planlagt opførelse af en radarstation på Færøerne uden lagtingets godkendelse. Det er meningen, at opførelsen skal begynde i løbet af foråret, og der vil formentlig gå godt et års tid, før stationen kan stå færdig" (endurgivið m.a. í "Land og Folk" 24. mars 1959). Sama dag stóðu somu tíðindi at lesa í "Politiken", borin fram undir yvirskriftini: "Godkendt af Lagtinget". Eftir er at kanna skjalatílfar Løgtingsins hesum viðvíkjandi.

Nogvir leysir endar eru enn í hesum máli; men greitt er, at bæði áðrenn loyvi varð givið til SHAPE um nýtslu av Skálafirði sum "advanced submarine staging base" í krigstíð, og áðrenn NATO fekk játtan fyri, at byggjast kundi early Warning Radarstøð við tilhoyrandi forward-scatter-skipan í Mjorkadali/Sornfelli, kunnaði danska stjórnin løgmann um hesi mál.

Strategiski týdningur Føroya fyri NATO

Í Uttanríkismálaráðnum eru nøkur skjøl, sum lýsa strategiska týdning Føroya fyri NATO. Tey verða endurgivin her, heilt ella partvís. Av tí, at tey líkjast rættiliga nógv koma endurtøkur fyri í ávísnum føri. Skjøluni eru tó so áhugaverd, at betur er at endurgeva ov nógv av innihaldi teirra enn ov lítið. Tann, ið lesur tey, skilur tann týdning, Føroyar høvdu fyri NATO í fimti og sekstiárunum - og helst eisini seinri (Øll hesi skjøl eru stemplað "HEMMELIGT" ella "YDERST HEMMELGT"):

"Færøernes strategiske betydning for NATO.

Færøerne udgør med sin beliggenhed i det nordlige Atlanterhav mellem England og Island i tilfælde af krig et vigtigt led i forsvaret af det nordatlantiske område og Storbritannien, og det vil derfor være af afgørende betydning for de vestlige allierede at bevare kontrollen over øerne. Dette gælder formentlig i første række Storbritannien, som i tilfælde af fjendtlig besættelse af øerne ville blive den magt, der i første række ville komme til at lide herunder. Det var da også Storbritannien, der under den sidste krig straks efter Danmarks besættelse overtog kontrollen over øerne.

Udover, at det under en eventuel konflikt vil være nødvendigt for de vestlige allierede at bevare kontrollen over øerne, kan disse også tænkes benyttet som støttepunkt for NATO's flådestyrker, og det kan i denne forbindelse nævnes, at NATO på forhånd har sikret sig adgang til under en eventuel krig at benytte en færøsk fjord som alternativ ankerplads for NATO-flådestyrker.

I forsvarsmæssig henseende er øerne i øvrigt henlagt under den øverstkommanderende for NATO-styrkerne i Atlanterhavsområdet. Set i forhold til Danmark er øerne i forsvarsmæssig henseende under Marinestation Thorshavn, der er direkte underlagt Søværnskommandoen.

Udover hvad der er anført ovenfor, vil Færøerne også på anden måde kunne bidrage til forsvaret af det vestallierede område. Der tænkes herved i første række på, at øerne med deres beliggenhed er velegnede som observationspost mod fjendtlige fly. Med henblik herpå er der af NATO udarbejdet planer om en snarlig oprettelse af en radarvarslingsstation (DEW-LINE-STATION = "Distant Early Warning Station") på øerne, og det er tanken, at denne station skal være et led i en lang kæde af varslingsstationer langs adgangsvejene til NATO-Europa.

Til belysning af, hvilken betydning NATO tillægger disse stationer kan det oplyses, at SHAPE i et memorandum til den stående gruppe i november 1955 bl.a. udtalte, at et koordineret langtrækkende radarvarslingsystem med tilhørende kommunikationssystem i NATO-Europa er af den mest vitale betydning for samtlige NATO-lande, først og fremmest fordi de strategiske

gengældelsesstyrker, der anses for den vigtigste aggressionsforhindrende faktor, kun udgør en effektiv trussel, hvis styrkerne kan påregne rimelig tid til at træffe de nødvendige foranstaltninger i tilfælde af et angreb.

I forbindelse med varslingsstationerne er det også nødvendigt, at der sker en udbedring af det eksisterende kommunikationssystem. I så henseende eksisterer der i NATO planer om indførelse af et nyt amerikansk kommunikationssystem "Forward Scatter System", der arbejder ved hjælp af radiobølger. Planerne går ud på at oprette en sådan "Forward Scatter System"-forbindelse mellem Færøerne og Shetlandsøerne. Hvorvidt disse planer bliver ført ud i livet er dog tvivlsomt, idet der nu er planer om med dansk deltagelse (Store Nordiske Telegrafelskab) at oprette en kabelforbindelse fra Skotland over Færøerne til Island, som formentlig på bedre måde kan tilfredsstille de telekommunikationsmæssige behov.

Færøerne er på grund af deres beliggenhed velegnet til stationer til hjælp for navigeringen af skibs- og luftfarten. I øjeblikket eksisterer der en sådan navigationsstation (LORAN-station = LONG RANGE NAVIGATION STATION) på Færøerne. Denne station blev oprettet af englænderne under sidste krig, og overtaget af de danske myndigheder efter krigens afslutning. Fra amerikansk side er der nylig fremsat ønske om, at der foretages en udbygning og forbedring af det eksisterende LORAN-system på Færøerne, og den amerikanske regering har anført, at en forbedring af dette system vil være til stor nytte for skibs- og luftfarten i Nordatlanten.

Fra østlig side har der været stor interesse for Færøerne. Store sovjetiske fiskerflåder har til stadighed opholdt sig i farvandene omkring øerne, og fra de sovjetiske fiskeres side er der endda blevet fremsat ønske om at få overladt en fjord på Færøerne som fast base for trawlere" (HEMMELIGT; 105.L.1. 8/9-58; H.CHR/IHK; Stemplað: Hans Christensen).

Hetta seinasta vísir, hvønn týðning tað hevur, at skjøl í USSR verða kannað, um ein lýsing av støðu Føroya í kalda krígunum skal gerast veruliga nágreinilig.

*Annars er at siga, at innihaldið í **skjalinum** talar fyri seg sjálv. Týðningur Føroya fyri NATO er lýstur so væl, at óneyðugt er næstan at gera viðmerkingar til innihaldið í skjalinum.*

Næsta skjalið verður endurgivið í brotum. Legg eitt nú til merkis, hvussu verjan av Føroyum var undirskipað NATO:

"NOTAT vedrørende Færøernes stilling under Atlantpakten.

I kraft af sin beliggenhed i det nordlige Atlanterhav mellem England, Island og Norge udgør Færøerne i tilfælde af krig et vigtigt led i forsvaret af hele det nordatlantiske område, herunder opretholdelsen af de livsvigtige forbindelseslinjer vestover. Det er da også ved gentagne lejligheder fra NATO's side udtrykkeligt blevet fremhævet, at Færøerne og de øvrige øgrupper i det nordlige Atlanterhav i krigstilfælde er af væsentlig betydning for kontrollen af dette område og for de nødvendige støtteaktioner til NATO-styrkernes operationer. Også disse øgruppers værdi for hele NATO's varslings- og kommunikationssystem er flere gange blevet understreget fra NATO's side.

Måske illustreres den strategiske betydning af Færøerne bedst fra et historisk synspunkt ved begivenhederne under den sidste krig, hvor Storbritannien straks efter Danmarks besættelse overtog kontrollen over øerne.

I forsvarsmæssig henseende hører Færøerne under chefen for Færøernes Marinedistrikt i Thorshavn, der direkte er underlagt Søværnskommandoen. I forhold til Nato's militærmyndigheder er øerne henlagt under den øverstkommanderende for NATO-styrkerne i Atlanterhavsområdet (SACLANT). Dennes kommando-område er opdelt i to underområder, og Færøerne udgør en særlig økommando i det østlige område (EASTLANT), der har hovedkvarter i England, og som kommanderes af britiske officerer.

Det er på ovenstående baggrund, at Færøerne er inddraget i NATO's forsvarsplanlægning, og der skal i det følgende angives de vigtigste områder, på hvilke denne planlægning berører øerne:

1) Der er fra dansk side efter forhandlingerne med den øverstkommanderende for NATO-styrkerne i Atlanterhavsområdet givet tilslutning til, at der under en eventuel krig vil være adgang for NATO's flådestyrker til at benytte en færøsk fjord som alternativ ankerplads.

2) Der er fra dansk side givet tilslutning til planer under NATO's infrastrukturprogram gående ud på snarlig oprettelse på Færøerne af en radarvarslingsstation, der ...

3) Der er fra dansk side givet tilslutning til planer under NATO's infrastrukturprogram gående ud på (Forward-Scatter-Skipanin osfr.).

... (Den 8. september 1958; HEMMELIGT; P.J.V.j.nr.105.L.1. HEMMELIGT;

Notat om Færøernes stilling under Atlantpakten; H.Chr/AS/Hee; Stemplað: Eider).

Úr einum øðrum notati um sama evni verður hetta endurgivið:

" ... Omvendt ville Færøerne i fjendtlig besiddelse kunne tjene som en fremskudt base, fra hvilken modstanderne med deres luft- og flådestyrker kunne komme Atlantmagterne tættere ind på livet, ligesom de på denne måde kunne opnå fremskudte varslingsstationer. Det bør herved erindres, at Sovjetunionen i tilfælde af krig, bortset fra områderne ved Hvidehavet og Barentshavet, ikke har flådebaser med fri adgang til Nordatlanten.

...

I tilknytning til ovenstående skal endelig omtales, at der også fra amerikansk side er udarbejdet visse forsvarsplaner for det nordatlantiske område, og at der i denne forbindelse er rettet henvendelse til den danske regering om foretagelse af tekniske undersøgelser på Færøerne med henblik på - gennem indførelse af Loran C-systemet - at opnå en udvidelse og forbedring af navigationshjælpemidlerne. En sådan forbedring ville være til stor nytte for såvel den civile som den militære skibs- og luftfart i Nordatlanten.

De pågældende undersøgelser har fundet sted, og man har fundet et egnet sted for anlæg af en Loran C-station på Østerø ved Ejde. Den amerikanske regering har anmodet om tilladelse til oprettelse af stationen, men forhandlingerne herom er endnu ikke afsluttede" (P. J.V.j.nr.105.L.1.; HEMMELIGT; NOTAT vedrørende Færøernes stilling under Atlantpakten; den 12. februar 1959, Hans Christensen).

Her kemur hernaðarlígi týðningurin av Loranstöðini á Eiði greitt fram. Eisini hon var ein liður í vesturlendsku verjuskipanini, sum Føroyar vóru lagdar inn undir.

Seinasta skjal, sum verður endurgivið (í brotum) í hesum sambandi, er dagfest 27. apríl 1959:

" ... De fornødne forhandlinger med de færøske myndigheder er blevet varetaget af Forsvarsministeriet og Statsministeriet, og på et møde den 25. maj 1956 med deltagelse af bl.a. Udenrigsministeriets direktør, Færøernes lagmand og rigsombudsmanden opnåedes der enighed om, at man kunne meddele NATO tilslutning til stationens bygning.

Oppositionen på Færøerne har senere anket over, at lagtinget ikke blev hørt i sagen, og den herefter fremkomne polemik har medført visse demonstrationer på Færøerne, ligesom der er fremkommet et enkelt tilfælde af sabotage mod byggearbejdet (overskæring af telefonledninger). Ifølge meddelelser i pressen den 26. d.m. har Lagtinget nu med 17 stemmer mod 12 godkendt Landsstyrets stillingtagen" (27.4.1959; P.J.V.j.nr.105.L.1. NOTITS. Færøernes stilling under Atlantpakten; HEMMELIGT; Hans Christensen).

Tá ein nú hevur fingið eina mynd av, hvussu stóran strategiskan týðning Føroyar høvdu í NATO-samhang, og í tí sambandi sjálvandi eisini fyri verjuna av Vesturheiminum, so er torført at ímynda sær, at vestanveldini høvdu góðtikið, at Føroyar høvdu sloppið undan militarisering undir kalda krígunum. Formliga komu Føroyar undir NATO, tá danska stjórnin í 1949 undirritaði NATO-sáttmálan. Heimastýrisskipanin legði uttanríkismál og verjumál í danskar hendur. Heimastýrið hevði ikki veruliga ávirkan á hesi viðurskipti. Men tað, sum í skjølunum verður nevnt "oppositionen på Færøerne", nýtti rætt sín til at mótmæla. Sum nakrir av sjálvsstýrispolitíkarunum tá á døgum tóku til: Rætt er, at Løgtingið ikki hevur vald á hesum øki; men rættin til at mótmæla hevur tingið tó. Men eftir er nágreiniliga at kanna tað, sum fór fram í tinginum í 1959.

Hernaðarlígt virkseml í Føroyum uml. 1960

Millum skjøluni í Utanríkismálaráðnum eru nøkur, sum lýsa hernaðarlíga virkseml í Føroyum uml. 1960 - bæði tað, sum veruliga var sett í verk tá og tað, sum umhugsað varð at seta á stovn. Eisini verður grett frá, hvussu fíggingin av hesum tiltøkum fór fram. Av umrøddu skjølum verða tvey endurgivin her (í brotum). Tað fyrra av hesum skjølum er dagfest 9. mars 1960 og ber heitið:

"Militære installationer på Færøerne (bortset fra den danske marinestation i Thorshavn):

I. Loran A-stationen på Skuvanæs på Suderø

... Denne station blev efter krigen overtaget af Danmark og drives nu af Fyr- og Vagervæsenet for ICAO's regning. Det er hensigten, at stationen fortsat skal være i drift i de kommende år trods tilstedeværelsen af den nye Loran C-station (j.fr. nedenfor).

II. Loran C-stationen ved Ejde på Østerø

1. Ved noteveksling af 17. - 23. februar 1959 blev der truffet aftale mellem Danmark og USA om oprettelse af en Loran C-station på Færøerne. Stationen, der blev sat i drift den 15. december 1959, er opført og drives af Danmark, men de med opførelsen og driften forbundne udgifter refunderes af USA (undirstrikað JT). Stationen er et navigationshjælpemiddel, der er til nytte for såvel den militære som den civile skibs- og luftfart.

I august 1958 foretog et dansk-amerikansk undersøgelsehold på 8 - 9 medlemmer orienterende undersøgelser på Færøerne med henblik på stationens oprettelse. Endvidere er i forbindelse med stationens igangsætning og afprøvning enkelte amerikanske teknikere for tiden stationeret på Færøerne, ligesom man har tilladt en amerikansk kystvagtkutter at besejle dansk territorialfarvand ved Færøerne i perioden 27. december 1959 - 15. januar 1960 i forbindelse med afprøvning af stationen.

Endelig har man givet tilladelse til, at et hold fra De forenede Staters Coast Guard i perioden 1. februar - 31. juli 1960 foretager kalibreringsflyvninger m.v. i forbindelse med Loran C-kæden. Medfører ikke besøg på eller ved Færøerne.

2. Sagen ses ikke at have givet anledning til kritik i den færøske presse eller i Lagtinget. Det bemærkes, at Tjóðveldisflokkun (republikanerne) i bemærkningerne til et forslag til vedtagelse i Lagtinget af 23. marts 1959 vedrørende radarstationen på Sodnfelli (se nedenfor) stemplede også Loran C-stationen som en "militær foranstaltning". Det udvalg, som af Lagtinget blev nedsat til behandling af sagen, fandt dog i sin betænkning af 21. april 1959, at det på grundlag af det fremlagte materiale var tvivlsomt, om det kunne anses for bevist, at Loran C-stationen bygges af Nato som et led i denne institutions militære forsvarsforanstaltninger.

III. Radar-varslingsstationen på Strømø i bunden af Kollefjorden (Sodnfelli)

1. Stationen, der alene udstyres med henblik på varslingsstjeneste, er et led i en kæde af varslingsstationer langs adgangsvejene til NATO-Europa. Byggeudgifterne er anslået til ca. 25 mill. kr. og finansieres under Infrastrukturprogrammets 8. slice, hvortil bemærkes, at Infrastrukturkomitéen har godkendt, at de nødvendige anlægsarbejder m.v. ikke udbydes i international licitation, men overdrages danske firmaer. I tilslutning til radarstationen etableres et nyt radiokommunikationssystem (Forward Scatter System), der bl.a. omfatter en forbindelse mellem Færøerne og Shetlandsøerne. Udgifterne i forbindelse med dette systems etablering vil antage ca. 4 mill. kr. og agtes ligeledes finansieret af Infrastrukturprogrammet.

Det er tanken, at stationen, som endnu ikke er færdigbygget, skal underlægges SHAPE men have 100% dansk bemanning ...

2. ...

... Under en debat i Lagtinget i marts 1959 krævede Tjóðveldisflokkun øjeblikkelig standsning af alle militære planer på Færøerne og folkeafstemning om den foreliggende sag. Sagen blev henvist til behandling i et udvalg, og den 25. april 1959 godkendte Lagtinget med 17 stemmer mod 12 Landsstyrets stillingtagen, idet dog Lagtinget samtidig understregede sin modstand mod militær udbygning på Færøerne i sædvanlig forstand, såfremt der skulle blive tale derom" (undirstrikað JT).

IV. Skálafjørðurin sum krígshavn (endurtøka óneyðug). (Notits; HEMMELIGT; P.J.V.j.nr.105.L.1.; genp. til. 105.L.2.; Den 9. marts 1960; stemplað: Poul Steenberger).

Seinra skjalið ber heitið: "Anlæg af militær betydning på Færøerne".

"I. Eksisterende anlæg

1. Loran A-stationen på Skuvanæs.

2. Loran C-stationen ved Ejde på Østerø. ... Sammen med tilsvarende stationer i Island og Nordnorge dækker den færøske station den nordligste del af Atlanterhavet og det nordlige Ishav.

3. Den danske marinestation i Thorshavn ... har ifølge Forsvarsministeriet for tiden en bemanning

på ca. 20.

4. Air-strip ved Sørvåg på Vågø.

Under krigen anlagde Storbritannien en militær flyveplads ved Sørvåg. Den er ikke siden blevet udbygget, men kan stadigvæk anvendes i et vist omfang.

II. Planlagte anlæg, der er godkendt fra dansk side

1. Early Warning Station og Forward Scatter Station i bunden af Kollefjorden (Sodnfelli) på Strømø.

Det pågældende radarvarslings- og kommunikationssystem finansieres under Infrastrukturprogrammets 8. slice og ventes færdigbygget i 1962. Radarstationen indgår i en varslingskæde, som omfatter 18 stationer placeret i Norge, Danmark, Tyskland, Italien, Grækenland, Tyrkiet og Cypern ... Early Warning stationens drift vil kræve 139 mand (heraf 14 civile) og Forward Scatter anlægget ca. 10 mand. Det er tanken, at begge anlæg skal have 100% dansk bemanning.

2. Anlæg for radioforbindelse ISCOMFAROES-COMNORLANT (Nordskotland) 1 km. nord for Thorshavn.

Anlægget, der finansieres under Infrastrukturprogrammets 6. slice, ventes etableret medio 1962. Det vil blive installeret i en bygning, som tillige skal huse udstyr for flådestationen i Thorshavn og vil kun kræve 2 - 3 mands betjening.

III. Planlagte anlæg, der ikke er godkendt af Danmark

1. STRIKE FLEET - kommunikationsanlæg.

Anlægget, der har til formål at etablere kommunikationslinjer mellem Færøerne og flådestyrkerne i Nordatlanten, er optaget i SACLANT's forslag til Infrastrukturprogrammets 12. slice, men dets placering på Færøerne er endnu ikke godkendt af Danmark. Det skønnes at ville koste 6.000 pund og kræve en bemanning på 2 - 5 mand.

2. Amerikansk Forward Scatter station

Fra *amerikansk side* rejstes i marts 1960 spørgsmålet om etablering af en **national amerikansk kommunikationsstation** på Færøerne. Stationen vil efter den amerikanske ambassadørs oplysninger i et møde hos statsministeren den 13. december 1960 koste ca 2 1/2 millioner dollars, af de ca 18 mand, anlæggets drift ville kræve, kunne ca. 15 være danske. Fra dansk side har man givet tilladelse til, at et mindre amerikansk undersøgelseshold i denne anledning besøgte Færøerne, men man har ikke - ej hellere i princippet - givet tilslutning til stationens etablering.

IV. Skálafjørðurin

(Tað sama, sum fyrr er sagt: NATO fekk loyvi at nýta Skálafjørðin í krígstíð) Dette er sket i indforståelse med lagtingsmand (skal vera lagmand) Djurhuus, som dog har fundet det rigtigst, at ikke andre på Færøerne orienteres om sagen.

Endelig bemærkes, at de danske myndigheder siden 1955 har godkendt, at tilladelser for amerikanske flyvemaskiner, stationeret i Island, til at overflyve Færøerne i forbindelse med recognosceringer af den i det pågældende farvand liggende sovjetiske fiskerflåde, og i forbindelse med tilvænningsflyvninger over den tidligere britiske flyveplads på Færøerne, kan indhentes ved direkte anmodning fra Commander Iceland Defence Forces til chefen for Færøernes Marinedistrikt for hver enkelt flyvning". (P.J.V.j.nr.107.H.4.Dan.; Genpart til 105.L.2.;24/1-1961; C.U. Haxthausen).

Við hesum báðum skjølum er fingið til vega yvirlit yvir bæði tað hernaðarlíga virkseimið, sum var í Føroyum uml. 1960 og tað, sum ætlað var at seta í verk. Eisini fevnir yvirlitið um tað virkseimið, sum Danmark hevði góðkent og tað, sum Danmark (fyribils) ikki hevði góðkent. Legg til merkis frágreiðingarnar um, hvussu hetta virkseimið varð figgjað. Frágreiðingarnar hesum viðvíkjandi svara væl til ta frágreiðing, sum Gram, táverandi danski verjumálaráðharrin, gav Johan Nielsen, fólkatingsmanni, tá hann í Fólkatinginum setti fram fyrispurning, um danir vunnu pening av hernaðarlíga virkseimum í Føroyum. Tað vóru fyrst og fremst tjóðveldismenn, sum settu fram tann pástand, at danir vunnu pening av stöðunum í Mjørkadali v.m. Hetta kann ikki prógvast (ella

endaliga mótrógvast) út frá teimum skjølum, undirritaði higartil hevur fingið innlit í. Hinvegin er toliliga greitt, at danir hava roynt at spara nakrar útreiðslur til verndarendamál á fíggjarlóg ríkisins, og í tí sambandi hava teir vart seg móti atfinningum frá ávísing NATO-limalondum við at vísa á, at teir lögdu pening í feroyska og grønlandska samfelagið. Á tann hátt søgdu teir seg tryggja friðin í hesum londum, og hetta var í sjálvum sær eitt NATO-áhugamál.

Samanber í hesum sambandi við tað, sum skrivað er fyrr í hesi frágreiðing um áhuga amerikumannanna í feroyskum viðurskiftum: Í sambandið við Klaksvíkstriðið vístu amerikummenn á, at góð viðurskifti ikki fingust í lag Føroya og Danmarkar millum, fyrr enn livikorini í Føroyum gjørdust nøkulunda ájovn teimum donsku. Tað er neyvnan av tilvild, at fólkpensjónin og aðrar sosialar ábøtur Føroyum viðvíkjandi komu seinast í fimtiárunum, sum ávíst fyrr í hesi viðgerð. Men, skulu samanberingar gerast millum tær peningaligu veitingar, danir hava latið feroyska samfelagnum, og sparingar teirra til verjuendamál á ríkisfíggjarlógini, so má annað skjalatiltar finnast fram enn tað, sum higartil hevur verið gjørligt at nýta.

Tó skal verða víst til eina samrøðu, sum fór fram í 1958 millum táverandi danska uttanríkisráðgjafmannin Jens Otto Krag og amerikanska sendimannin L. Satterthwaite í sambandi við bygging av Loran C-støð í Føroyum. Krag helt tá fyri, at samband mátti vera millum tað, at danir lótu frá sær rættindi yvir feroyskum og grønlandskum økjum til støðir, sum USA og NATO nýttu í hesum londum, og tað, at danir vildu hava lágur (avmarkaðar) verjuútreiðslur: "After Foreign Minister Krag had read the Embassy's note on the Loran Station in the Faroes ... he said that Denmark was always pleased to be able to help the United States and contribute substantially to fulfilling its NATO obligations by making available Greenland and the Faroes. He said this made the danish defence budget look better and have more meaning, and he was pleased to see that this fact was recognized by our Government and Ambassador Peterson". (Copenhagen Embassy, Class. Gen. Rec., Box 16; Folder 430.3; Loran, 21.11.1958).

Hetta kann so aftur samanberast við tað, sum Uffe Ellemann-Jensen skrivaði um sama mál, sí fyrr í hesi viðgerð.

14. juli 1995 setti feroyski fólkatingsmaðurin Óli Breckmann fram henda fyrispurning í Fólkatinginum til danska forsætismálaráðgjafmannin:

"Vil statsministeren oplyse, om den danske stat har haft en økonomisk indtægt af eller er sluppet økonomisk billigere i NATO-ydelse for aftaler om benyttelse af færøsk landområde til bl.a. Loran A, Loran C, Færøernes Kommando og Flyvestation Tórshavn, som hidtidige danske statsministre har gjort med USA og/eller NATO om forsvarsinstallationer på Færøerne".

Fyrispurningur Óla Breckmanns var væl grundgivin, og svar Poul Nyrups var nágreiniligt. Ov langt verður at endurgeva alt hetta her; men sigast kann, at Nyrup m.a. avsannaði, at verjutiltøkini í Føroyum høvdu havt við sær, at danski staturin hevði latið minni fíggjarligar veitingar til NATO (sum limaland). Samstundis vísti Nyrup m.a. á, at feroyska samfelagið hevði havt ávísar fíggjarligar inntøkur av omanfyri nevndu tiltøkum (tollur, jarðaravgjald v.m.).

Viðvíkjandi tí partinum av hernaðarlígu tiltøkunum, sum danir (fyribils) ikki høvdu góðkent umleið 1960 er at siga, at rættiliga nógv tilfar hesum viðvíkjandi er at finna í skjalasøvnnum hjá donskum myndugleikum; men stundir eru ikki til at viðgera hetta tilfar nú.

Um amerikonsku USAF Tropo Scatter-støðina í Føroyum, sí Sámal T. F. Johansen: "Færøerne under den kolde krig" (1999).

Skjøl frá donskum myndugleikum til Løgmannsskrivstovuna

Í 1998 sendu danskir myndugleikar Løgmannsskrivstovuni nøkur skjøl, sum hava týðning fyri hesa frágreiðing. Tey mest týðandi av hesum skjølum verða endurgivin her, nøkur teirra í brotum.

14. desember 1959 sendi Forsætismálaráðið skriv til Uttanríkisráðið við hesum innihaldi:
"Under henvisning til udenrigsministeriets skrivelse af 10. december 1959 (P.J.V.j.nr.105.L.2./7.) vedrørende meddelelse fra De forenede Staters ambassade om Loran C-stationens påtænkte igangsættelse den 15. december 1959 kl.9,00 skal man herved meddele, at man i dag fra rigsombudsmanden på Færøerne har modtaget et sålydende telegram:
"Re telegram LORAN-station. Landsstyret godkender at stationen sættes i drift som anført," hvortil statsministeriet for sit vedkommende kan henholde sig.

P.M.V./E.B. R. Bruun Pedersen". (Statsmin. j.nr. 18.n.59; HEMMELIGT).

Hetta merkir, at Loranstøðin á Eiði byrjaði sítt virksemi 15. desember 1959 við góðkenning frá Føroya Landsstýri.

6. mai 1960 sendi ríkisumboðsmaðurin Forsætismálaráðnum skriv um nakrar menn úr **U.S. Air Force**, sum ætlaðu sær til Føroya. Skrivið hevur hetta innihald:

"Hoslagt tilbagesendes den med statsministeriets påtegning af 29. april 1960, j. nr. 25. N. 60, tilsendte sag vedrørende tilladelse for en mindre gruppe af U. S. Air Force til at besøge Færøerne med henblik på at undersøge mulighederne for eventuel etablering af en kommunikationsstation på Færøerne.

Sagen har været forevist lagmand P. M. Dam, som har udtalt, at han ikke fandt, at besøg af det omhandlede hold ville vække særlig opsigt, idet der i forvejen ofte aflægges besøg i forbindelse med den projekterede NATO-radarstation, men medlemmerne af det omhandlede undersøgelseshold burde efter lagmandens opfattelse instrueres om betydningen af, at det ikke kom offentligheden til kundskab, at der var tale om eventuelt at bygge yderligere en kommunikation på Færøerne.

Lagmanden udtalte i øvrigt, at han på det nuværende forberedende stadium ikke ønskede at drøfte sagen med sine kolleger i landsstyret, endsige forelægge den i lagtinget" (undirritað: N. Elkær-Hansen; HEMMELIGT; Stmn.j.nr.26.N.60).

Legg til merkis, at tað var ikki NATO, men U.S. Air Force, sum í 1960 ætlaði at senda fólk til Føroya at kanna møguleikarnar fyri at seta á stovn eina kommunikatiónsstøð her í landinum. Hetta merkir, at ætlaða støðin ikki var ein NATO-støð, men ein amerikansk støð. Legg eisini til merkis, at P.M. Dam ikki vildi hava, at almenningurin fekk at vita, at tað var upp á tal, møguliga at byggja eina kommunkatiónsstøð afturat í Føroyum. Fyribils ætlaði Dam sær hvørki at siga hinum landsstýrismonnunum frá hesum - ella at leggja málið fyri tingið.

7. Januar 1961 sendi ríkisumboðsmaðurin skriv til Hr. departementschef J. Elkjær Larsen, Statsministeriet. Alt skrivið verður endurgivið:

"Kære departementschef Elkjær Larsen.

Efter modtagelsen af Deres hemmelige brev af 14. december 1960 vedrørende opførelse af en radiostation til brug for NATOs flådestyrker i Atlanterhavet havde jeg en personlig samtale med lagmand Dam om sagen. Lagmanden ønskede ikke at orientere sine landsstyreskolleger om spørgsmålet. Såfremt sagen officielt blev rejst over for landsstyret, måtte lagmanden ikke alene undlade at tiltræde forslaget, men endog protestere mod det. Den politiske baggrund for Dams indstilling har man redegjort for i et personligt brev af 30. november 1960 til statsministeren (hetta skriv er ikki millum skjølini). Jeg forstod af vor samtale, at lagmanden var indstillet på før eller senere at give udtryk for sin protest mod den militære udbygning på Færøerne.

Under samtalen spurgte lagmand Dam, om det var muligt at anbringe den i Deres brev omhandlede station ved Ejde i stedet for ved Thorshavn.

Lagmanden ønskede ikke at have nogen kontakt med den undersøgelsesgruppe, der ifølge deres brev vil blive sendt hertil". (Thorshavn, 7. januar 1961, N. Elkær-Hansen; HEMMELIGT).

Tað, sum nevnt verður "en radiostation til brug for NATO's flådestyrker i Atlanterhavet", kann vera tað sama sum "Strike Fleet"- kommunikatiónskipanin, sum er umrødd omanfyri. Dam hevur ikki viljað tosað við hinar landsstýrismenninar um málið. Skjalið um "den politiske baggrund for Dams indstilling" er ikki funnið enn; men greitt er út frá hesum beint omanfyri endurgivna skjali, at Dam í prinsippinum hevur verið ímóti hernaðarlígarar útbygging í Føroyum - sbr. orð ríkisumboðsmansins "Jeg forstod på vor samtale, at lagmanden var indstillet på før eller senere at give udtryk for sin protest mod den militære udbygning på Færøerne".

10. mars 1961 sendi Forsætismálaráðið skriv til Niels Svenningsen, stjóra í Uttanríkismálaráðnum. Innihaldið snýr seg um amerikonsku Forward-Scatter-støðina í Føroyum, sum ikki var tað sama sum sjálv NATO-støðin. Allur teksturin verður endurgivin:

"Kære direktør Svenningsen.

I anledning af udenrigsministeriets skrivelse af 18. januar 1961 (P. J. V.j.nr.195.L.2) vedrørende en henvendelse fra den amerikanske ambassade om principiell godkendelse af opførelsen af en national amerikansk Forward Scatter Station på Færøerne skal jeg meddele, at rigsombudsmanden nu på statsministeriets foranledning under en personlig samtale har forelagt

sagen for lagmand P. M. Dam.

Rigsombudsmanden har herefter sendt statsministeriet sålydende telegram:

"Ref statsministeriets telegram vedrørende amerikansk Forward Scatter station. Under personlig samtale anførte lagmanden, at han principielt måtte henholde sig til tidligere udtalelser til rigsombudsmanden, jfr. dennes* skrivelse af 7. januar 1961 til departementschefen. Lagmandens opfattelse af stationens placering i tilknytning til eksisterende radarstation må foretrækkes, idet der i så fald er tale om udvidelse af igangværende projekt (undirstrikað við hond í tekstinum). Hvis Vågø fastholdes må lagmanden kræve sagen forelagt officielt til åben diskussion, og han antydede, at det i så fald kunne være afgørende for sagens udfald, at Færøernes ønske om flyveforbindelse samtidig kunne opfyldes. Lagmanden betragter sig som uvidende om stationen".

Da landsstyret således ikke ønsker at tage egentlig stilling til sagen, kan statsministeriet ikke afgive noget officielt svar, men vi er herfra enige i, at en placering af stationen i tilknytning til den eksisterende radarstation ved Thorshavn må foretrækkes fremfor en placering på Vågø (undirstrikað við hond í tekstinum); vi går herved ud fra, at det til driften af den udvidede radarstation fornødne personel reduceres til det mindst mulige, at der alene bliver tale om personel af dansk (eller færøsk) nationalitet, og at stationen fortsat drives som en station under SHAPE og ikke får karakter af en national amerikansk station (undirstrikað JT).

Statsministeriet er for sit vedkommende rede til at deltage i en drøftelse med de interesserede parter om en løsning efter disse retningslinjer. Afdelingschef Lindthardt, forsvarsministeriet, er samtidig gjort bekendt med foranstående.

Det tilføjes, at afskrift af den i telegrammet nævnte skrivelse fra rigsombudsmanden tidligere underhånden er sendt til udenrigsministeriet (fuldmægtig Steenberger*). Med venlig hilsen, Deres hengivne" (ólesandi undirskrivt; Pol.Jur.Afd.: HEMMELIGT; 105.L.2.; * Niðast á breddan er skrivað við hond: "Aldrig modtaget af mig. Dette har jeg nu fortalt fru Bruun-Pedersen". 14/3, S.).

Aftur hesa ferð snýr málið seg um ta amerikonsku (ikki NATO-) Forward Scatter stöðina í Føroyum, sum fekk innivist á Sornfelli. P. M. Dam hevur gjørt greitt, at prinsipielt vildi hann einki hava við hetta mál at gera ("lagmanden betragter sig som uvidende om stationen"); men skuldi henda stöð fáa innivist í Føroyum, mátti hetta heldur vera á Sornfelli saman við verandi NATO-virkseminum har.

Ein trupulleiki hjá Forsætismálaráðnum hevur verið, at "landsstyret ikke ønsker at tage egentlig stilling til sagen", og nevnda ráðharrastova kundi tí bert siga, "at en placering af stationen i tilknytning til den eksisterende radarstation ved Thorshavn må foretrækkes". Varð amerikanska stöðin lögð á Sornfelli, so kundi hetta dyljast sum ein "vanlig" útbygging av verandi NATO-stöðini har. Varð nevnda stöð harafturímóti lögð í Vágum, so mátti málið, sambært Dam, fáa almenna viðgerð, og so áttu føroyingar at fingið flogsamband afturfyri (quid pro quo). Ið hvussu er hevði hetta komið upp á tal.

Eisini eigur at verða lagt til merkis, at danir hava hugsað sær, at "den udvidede radarstation" skuldi mannast við dønum ella føroyingum og rekast undir SHAPE. Um hetta veruliga var tann TropoScatter-stöðin, sum amerikumenn fingi innivist fyri á Sornfelli, og nógv bendir á, at talan er um somu stöð, so vísti tað seg seinri, at amerikumenn ikki vildu hava teirra stöð undirlagda NATO. Hon varð, eftir amerikonskum kravi, rikin av U.S. Air-Force.

Eisini vísir hetta skjal ta tvístöðu, lögmaður hevur verið í. Hann hevur verið undir trýsti frá donsku stjórnini, sum vildi hava hann at ganga undir, at nýggj hernaðarlig útbygging skuldi fara fram í landinum. Hinumegin stóð føroyska andstøðan, sum hevði gjørt "hervaldið av landinum" til eitt politiskt aðalmál.

Skal ein meira fullfíggað og rættvís lýsing gerast av hesum viðurskiftum, so er neyðugt eisini at viðgera hernaðarmálini í tíðarskeiðinum hjá Sjálfstýrislandsstýrinum - og longur fram.

Í einum skrivi frá Forsætismálaráðnum, dagf. 17.12.1962, varð ríkisumboðsmaðurin endurgivin fyri at hava ført fram nøkur skilagóð sjónarmið fyri donsku stjórnina. Tað ítækiliga málið var um ávísar broytingar, sum skuldu gerast í Loranstöðini á Eiði. Men, um allan framferðarháttin, sum nýttur hevði verið í sambandi við hernaðarligu útbyggingarnar í Føroyum sum heild, helt ríkisumboðsmaðurin:

" ... at den hidtil fulgte fremgangsmåde i lignende sager, hvor planer omgås med hemmelighedsfuldhed, efterhånden som planerne ved deres praktiske udførelse bliver kendt, har

givet anledning til gisninger og rygter, der går langt ud over det faktisk foreliggende, og giver yderliggående elementer grundlag for en propaganda, der må anses for mere skadelig end den kritik, der eventuelt vil fremkomme ved en helt selvfølgelig og naturlig oplysning om det forestående. Hemmelighedsfuldheden virker endvidere anstødelig på det flertal, der fornuftsbetonet vil acceptere anlæg som det omhandlede, idet den anses som udslag af mistillid ...". (Forsættismálaráðið til Uttanríkismálaráðið 17.12.1962; J.nr. 66.N.62).

Tá ein sær burtur frá, at tað er torført hjá myndugleikum at vera opnir um mál, sum hava so stóran hernaðarlígan týðning, sum mangt av tí hevði, sum amerikumen og NATO vidu hava gjørt í Føroyum undir kalda krígunum, so ber illa til at siga annað enn, at ríkisumboðsmaðurin hevði rætt í sjónarmiðum sínum. Hetta, at so nógv av tí, ið fór fram í hesum árum, varð dult fyri føroyingum, førði til illgitingar (og eftirtíðin kann staðfesta, at tær í mongum føri vóru grundaðar) og minkandi álit bæði á myndugleikar landsins og ríkisins.

Seinasta skriv, ið verður tikið til viðgerðar í hesum sambandi, er frá juli 1984 (sjálv dagsetingin kann ikki lesast á ljóstakinum). Tað var táverandi danski uttanríkismálaráðharrin, Uffe Ellemann-Jensen, sum tá ætlaði sær at vitja í Føroyum. Í tí sambandi gav Poul Schlüter honum hesi góðu ráð:

"Kære udenrigsminister,

Jeg har erfaret, at du besøger Færøerne i slutningen af måneden og bl.a. skal have et møde med lagtingets markedsudvalg. Vi går ud fra her i huset, at du da vil få stillet spørgsmål om kontakten mellem de danske og færøske myndigheder om opførelsen af NARS-stationen i Mørkedal ...

Med henblik herpå mener jeg, du bør være orienteret om følgende, som fremgår af statsministeriets akter fra de pågældende år. Det er klart, at rigsmyndighederne holdt det daværende landsstyre, repræsenteret ved lagmand Peter Mohr Dam (S), underrettet om stationens opførelse, og at det var lagmandens afgørelse, i hvilket omfang han ville orientere sine kolleger i landsstyret og lagtinget, jfr. dine svar i folketinget om sagen. Dams kolleger i landsstyret var vicelagmand Kristian Djurhuus (samband) og N. Winther Poulsen (gl. selvstyre). En gennemlæsning af akterne viser imidlertid, at rigsmyndighederne for så vidt accepterede den vanskelige situation, lagmanden stod i mellem på den ene side regeringen, som krævede stationen opført, og på den anden side risikoen for at give løsrivelsesfolkene vind i sejlene ved at acceptere stationens opførelse i modstrid mod den udbredte færøske holdning om at undgå militær på Færøerne.

Netop dette spørgsmål om orientering om NARS-stationen vil utvivlsomt blive et emne i valgkampen inden lagtingsvalget til efteråret. Jeg føler, at rigsmyndighederne fortsat bør være forstående over for de særlige politiske forhold på Færøerne, som gjorde, at den daværende lagmand i denne sag måske ikke holdt det øvrige landsstyre orienteret i sædvanligt omfang.

Jeg vil derfor bede dig om så vidt muligt at tage hensyn hertil under dine samtaler på Færøerne og ønsker dig iøvrigt en god tur derop. Med venlig hilsen, Poul Schlüter" (Statsministeriet, J.nr.4055 -6.; 107.H.17.Dan.2.).

Meting

Í hesum skrivi frá Poul Schlüter sleppa danskir myndugleikar ov lætt. Væl kann tað vera, at lögmen - og móguliga eisini aðrir oddapolitikarar í Føroyum - í ávísnum førum ikki hava handfarið hernaðarmálini við nóg stórum opinleika, og tað kann eisini vera rætt, at hetta er gjørt av innanlendis politiskum viðurskiptum í Føroyum; men av teimum skjølum, sum eru viðgjørð í sambandi við hesa frágreiðing, er meira enn eitt dømi um, at danskir myndugleikar ikki kunnaðu føroyskar politikarar um hernaðarmál, fyrr enn ætlanirnar hesum málum viðvíkjandi vóru langt ávegis komnar. Fyrr í hesum kapitlið er eitt nú víst á, at tá Kristian Djurhuus vendi sær til danska ráðharrastovu fyri at spyrja um herflogvallarmálið í Vágum, vóru danskir embætismenn samdir um ikki at geva lögmanni innlit í málið.

Tað vóru danir, ið avgjørdu, nær teir kunnaðu føroyskar myndugleikar um NATO - og onnur hernaðarlígar krøv og áhugamál, og danskir myndugleikar avgjørdu eisini, hvussu nóg innlit føroyingar skuldu fáa í hesi mál. Ein av trupulleikunum hjá landsstýrismyndugleikunum hevur verið at handfara nevndu mál mótvegis almenninum og politisku andstøðuni í Føroyum.

Eisini er neyugt at minnst til, at krøvini um hernaðarlíga v.m. útbygging í Føroyum í seinasta enda komu frá stórveldunum í vesturheiminum og NATO. Føroyar lógu í tí partinum av Norðuratlantshavinum, sum NATO hevði áttikið sær verjuna og hernaðarlígu ábyrgdina av mótvegis Sovjettssamveldinum og sameindu tess eystanfyri undir kalda krígunum. Í hesi frágreiðing

er fleiri ferðir ávíst, at Føroyar høvdu stóran týdning sum liður í teimum verjuskípanum, sum vestanveldini settu í verk eftir seinra heimskríggj. Tann hernaðarligi - og tí eisini politiski - áhugi, sum vestanveldini høvdu í Føroyum í hesi tíð, var so stórur, at óhugsandi er, at Føroyar undir nøkrum umstøðum høvdu sloppið at verið uttanveltaðar. At eisini Sovjettsamveldið sýndi Føroyum stóran áhuga, í nevnda tíðarskeiði, er greitt ávíst í hesi viðgerð. Tað er beint, at í stórpolitiska talvinum tá á døgum vóru Føroyar bert ein lítil finna; men ein góður telvari veit, hvønn týdning finnan hevur. Úr hernaðarligum/strategiskum sjónarmiði er greitt, at høvdu Føroyar ikki tænt NATO-endamálum sínum, so var hol í verjugarðinum hjá vestanveldunum. Hetta kundi ikki góðtakast.

Føroyar í kalda krígunum

Sámal Tróndur Finsson Johansen
Færøerne under den kolde krig
de militære installationer

Indhold

Forord [*](#)

Indledning [_](#)

Overordnet formål [_](#)

Kilder og materialer [_](#)

Problemstilling [_](#)

Fremstilling [_](#)

Rapportens opbygning [_](#)

Kapitel 1

Sikkerhedspolitiske rammer [_](#)

Indledning [_](#)

Amerikansk sikkerhedspolitik [_](#)

Geostrategiske perspektiver [_](#)

Den kontinentale strategi [_](#)

Den maritime strategi [_](#)

Det strategiske nukleare perspektiv [_](#)

Fra neutralitet til alliance [_](#)

Danmark i Atlantpagten [_](#)

Sammenfatning [_](#)

Kapitel 2

Færøerne mellem amerikansk og dansk sikkerhedspolitik [_](#)

Indledning [_](#)

Amerikanske efterretninger om Færøerne [_](#)

Sikring af amerikanske interesser [_](#)

Strategisk interesse og økonomisk støtte [_](#)

Militær og strategisk opgradering [_](#)

Færøsk 'sikkerhedspolitik' [_](#)

Sammenfatning [_](#)

Kapitel 3

Flådestrategier og Loran-C [_](#)

Indledning [_](#)

Flådens rolle i amerikansk militærstrategi [_](#)

Flådestrategier [_](#)

Polarisprogrammet [_](#)

Forbedrede navigationsmuligheder [_](#)

Flere klassifikationsniveauer [_](#)

Planlægningsfasen [_](#)

Forundersøgelser og inspektion [_](#)

Dansk-amerikanske forhandlinger [_](#)

Etablering og drift [_](#)

Den færøske reaktion [_](#)

Sammenfatning [_](#)

Kapitel 4

Early warning og kommunikation [_](#)

Indledning [_](#)

Den russiske trussel og tidlig varsling [_](#)

'Bombers Gap' og 'DEW-Line' *
'Missile Gap' og 'BMEWS' *
NATO's varslingsstation i Færøerne *
Troposcatter i Færøerne *
Dansk-færøsk konfrontation – endnu engang *
Sammenfatning *

Kapitel 5

Sammenfatning og konklusioner *

Færøernes strategiske rolle *
Loran-C *
NATO-varslingsstationen og troposcatter *
Et gensidigt afhængighedsforhold *

Ordlister *

Litteratur m.m. *

Forord

I forbindelse med lagtingets beslutning af 19. april 1996 vedrørende redegørelse for oplysninger om militære installationer i Færøerne, blev der af lagmanden nedsat en styregruppe bestående af fire medlemmer, til at lede dette arbejde. Styregruppen bestod af fuldmægtig Rúni Joensen (formand), landsarkivar Jóannes Dalsgaard (faglig ansvarlig), professor Jóan Pauli Joensen og lektor Jákup Thorsteinsson. I oktober 1997 ansatte styregruppen en faghistoriker til at foretage de nødvendige arkivundersøgelser i USA. Bl.a. for at sikre god start på disse amerikanske arkivundersøgelser, blev der til projektet tilknyttet en specialekonsulent, Thorsten Barring Olesen, lektor ved Historisk Institut, Århus Universitet. Under hele forløbet har styregruppen, faghistorikeren og specialekonsulenten holdt flere møder, både i Færøerne og i Danmark, hvor forskellige både metodiske og emnemæssige problemstillinger i forbindelse med udredningsarbejdet er blevet diskuteret.

Med indeværende rapport, der er blevet til under tilsyn og vejledning af ovennævnte styregruppe, foreligger den første skriftlige fremstilling af de arkivstudier der blev foretaget i USA i 1997/98. Samtidig er dette første gang der foreligger en historisk analyse af Færøernes rolle under den kolde krig. Dette skal dog ikke forstås som at indeværende rapport giver nogen fuldt dækkende fremstilling af Færøernes rolle under den kolde krig. Rapporten bør hellere ses som et første trin i Færøernes 'koldkrigs historie', hvor blot et hjørne af en kompleks og hidtil næsten ubearbejdet færøsk (udenrigs- og sikkerhedspolitisk) historie dækkes. Mere konkret kan det siges, at der, med udgangspunkt i det indsamlede kildemateriale, er lagt vægt på amerikanske militære interesser og aktiviteter i Færøerne.

Næstved, foråret 1999

Sámal Tróndur Finnsson Johansen

Indledning

Med indeværende rapport foreligger første skriftlige fremstilling af den undersøgelse som Lagtinget 19. april 1996 besluttede at igangsætte vedrørende oplysninger om militære installationer i Færøerne. I denne forbindelse blev der nedsat en styregruppe og lavet et kommissorium. Styregruppen ansatte en faghistoriker (forskningsassistent) til at lave undersøgelser i arkiver i USA. I denne forbindelse blev der også ansat en konsulent som skulle hjælpe med til at lave de indledende amerikanske arkivundersøgelser. Disse arkivundersøgelser blev lavet i efteråret 1997 og foråret 1998. Indeværende rapport er et resultat af disse arkivundersøgelser.

Overordnet formål

Det overordnede formål med den af Lagtinget besluttede undersøgelse blev defineret i et kommissorium udarbejdet af styregruppen. I kommissoriet står bl.a. om undersøgelsens formål og omfang:

- *"Undersøgelsen omfatter tidsrammen ca. 1949 – ca. 1967, men kan efter styregruppens beslutning udvides til at omfatte andre perioder af efterkrigstidens historie. (...)
Undersøgelsen sigter mod at give et helhedsbillede af Færøernes sikkerhedspolitiske*

situation under den kolde krig, herunder øernes militære forhold, situation og sikkerhedsspørgsmål samt af de politiske aspekter af de militære anlæg. De politiske aspekter bør belyses fra en færøsk såvel som en dansk og NATO/USA vinkel."

Med udgangspunkt i dette overordnede formål skulle undersøgelsen redegøre for en række mere konkrete emner såsom Danmarks, USA's og NATO's militære installationer i Færøerne. Som det kan ses, var kommissoriet meget bredt og kunne omfatte så at sige alle aspekter vedrørende Færøerne under den kolde krig. Da indeværende rapport først og fremmest er baseret på oplysninger stammende fra dokumenter indsamlede i amerikanske arkiver, må ovenstående formål siges at være for bredt, hvorfor en indsnævring af formål eller problemstilling i forhold til netop det materiale er nødvendig. For at kunne gøre dette er det imidlertid nødvendigt først at se nærmere på det indsamlede materiale.

Kilder og materialer

De dokumenter der hidtil er indsamlet i USA, stammer hovedsageligt fra ét arkiv, nemlig 'National Archives' i Maryland, udenfor Washington DC. Disse dokumenter kan (ud fra arkivets eget arkivsystem) deles op i tre hovedgrupper, såkaldte 'Record Groups' (RG). Den største gruppe dokumenter stammer fra RG 59, som er dokumenter der stammer fra det amerikanske udenrigsministerium, det såkaldte 'State Department'. Det drejer sig først og fremmest om korrespondance mellem State Department og den amerikanske ambassade i København, samt mellem 'State Department' og de andre departementer og militære brancher. For det andet drejer det sig om RG 84, de såkaldte post-records, som stammer fra de amerikanske ambassader. Det drejer sig her især om korrespondance mellem ambassaden i København og State Department, men også med/mellem andre ambassader/departementer. Disse to første arkivgrupper overlapper (delvist) hinanden, hvorfor dokumenter nogen gange forekom i begge hovedgrupper. Den tredje og sidste gruppe dokumenter stammer fra RG 218, fra 'Joint Chiefs of Staff' (JCS), som er organ for USA's øverste militære ledelse. Her drejer det sig først og fremmest om referater fra møder i JCS. De her nævnte grupper var så atter inddelt i flere undergrupper, hvilket vi ikke skal komme ind på i denne sammenhæng¹⁾. – Indsamlingen af dokumenter fra amerikanske arkiver kan langt fra betragtes som overstået. For det første er der siden sidste indsamling frigivet en del dokumenter, der sandsynligvis vil være meget interessante i en færøsk (og nordisk) sammenhæng, for det andet er der andre endnu ikke gennemgåede arkivgrupper der kunne indeholde (og sandsynligvis også gør det) dokumenter vedrørende Færøerne. Sidst men ikke mindst findes der en del andre amerikanske arkiver der ville være interessante at undersøge nærmere.

Efter den kolde krigs afslutning har man fra amerikansk side har frigivet alle dokumenter ældre end 30 år, hvormed man i princippet burde have adgang til (alt) materiale op til 1967/68. I realiteten forholder det sig anderledes. Således viste arkivstudierne at det generelt var meget sparsomt med materiale efter 1963/64. Dertil kom at der var store forskelle i hvor langt de forskellige 'brancher' var kommet i deres frigivelse (deklassificering) af dokumenter. Generelt var der tale om, at de civile brancher var nået meget længere i deklassificeringen end de militære brancher. Eksempelvis fandtes der dokumenter helt op til sidst i 1960'erne i State Department (RG 59) arkivet, ambassade arkiverne til starten af 1960'erne, mens de militære arkiver (Navy, Army, Air Force, JCS osv.) ikke var kommet nær så langt. Eksempelvis var størstedelen af flådens ikke kommet længere end til engang under Anden Verdenskrig, mens JCS var kommet helt op til engang i første halvdel af 1960'erne. Dette har bl.a. medført at der ikke altid er dækning i kilderne for hele perioden, dvs. de sidste år af perioden.

Som sagt er dokumenterne indsamlede i to omgange á ca. 3 uger. Første gang, nov./dec. 1997, var formålet mere eller mindre at indsamle så meget materiale som muligt, bare det havde relation til Færøerne eller de 'færøske installationer'. Det materiale der blev gennemgået på denne tur var først og fremmest 'State Department' dokumenterne (RG 59), samt et enkelt år i JCS dokumenterne (RG 218). Anden gang, marts 1998, var formålet at søge at udfylde de huller der lå indenfor allerede indsamlede materiale. Derfor var første prioritet at gennemgå ambassade dokumenterne (RG 84), som på mange måder overlapper 'State Department' dokumenterne. Anden prioritet fik JCS (RG 218) dokumenterne før og efter 1959 (op til 1962/63/64). - Tidsfaktoren taget i betragtning, var udbyttet af arkivstudierne tilfredsstillende, men samtidig stod det klart, at det, p.gr.a. tidspresset, ikke havde været muligt at gennemgå (under-) grupper, samt nyligt afklassificeret materiale, der sandsynligvis ville kunne afhjælpe de mangler der stadig er i materialet²⁾.

Det er meget forskelligt hvor omfattende de forskellige emner som analyseres er dækket af det indsamlede materiale. For de tre militære installationer der bliver behandlet her, er der, både

kvantitativt og kvalitativt, størst dækning af Loran-C. Materialet dækker både forholdene omkring stationen i Færøerne og andre tilknyttede forhold, såsom Loran-C systemet mere generelt/overordnet, især i forhold til planlægningsfasen. Materialet giver et godt indblik både i amerikanernes (egentlige) formål med den færøske installation, samt et indblik i de politiske/tekniske forhandlinger/aftaler mellem USA og Danmark. Det andet mest omfattende emne omhandler den amerikanske Troposcatter installation. Igen er der en del materiale der dækker såvel den færøske installation som systemet mere generelt. Materialet stammer for det meste fra korrespondance mellem de amerikanske departementer og ambassaderne og ikke så meget fra de militære brancher. Også her findes en del materiale der fortæller en del om forhandlingerne mellem den danske regering og Washington. Den sidste installation, NATO-EW stationen, findes der ikke meget materiale om. NATO-EW bliver for det meste omtalt 'indirekte', f.eks. i tilknytning til Troposcatter stationen. Derfor er det svært fuldt ud at afgøre, ud fra materialet, hvad formålet med installationen er (selv om vi mere eller mindre er klar over dette). Den danske regerings involvering i og viden om installationernes eksistens og formål fremgår til en vis del fra det foreliggende materiale, dette først og fremmest i form af (udkast til) bilaterale amerikansk-danske aftaler og i form af referater fra møder mellem amerikanske og danske forhandlere. Derimod er der relativt få dokumenter i form af direkte korrespondance mellem amerikanerne og danskerne. Dette sætter selvfølgelig en begrænsning på indblikket i den danske involvering. Således er det muligt at give en relativ god fremstilling af danskernes viden om installationerne og deres fremsatte krav/ønsker til amerikanerne. Derimod er det ikke muligt at give noget endeligt svar på de interesser og motiver der ligger bag danskernes handlemåde. - Herudover er der en del materiale som giver et godt billede af amerikanernes voksende interesse i Færøerne, af deres opfattelse af forholdet mellem Danmark og Færøerne og af de interne færøske politiske forhold, samt ikke mindst hvor omfattende (og sofistikeret eller vulgær, alt efter temperament) amerikansk efterretning om Færøerne egentlig var³). Omfanget af det indsamlede materiale er meget stort (2000+ sider), som, for størstedelens vedkommende, for første gang er blevet gjort tilgængeligt eller udnyttet af forskningen. Derfor har det også været muligt dels at levere ny viden om amerikansk strategisk planlægning i forbindelse med Færøerne, dels at give en mere indgående beskrivelse af forhold der tidligere har været forsket i.

Der har også været anvendt andre primærkilder. Det drejer sig først og fremmest om 'Løgtingstidindi', men også om få udvalgte avisartikler fra de færøske aviser. Formålet med at anvende disse kilder i denne sammenhæng, har først og fremmest været at belyse det færøske perspektiv, dvs. dels en afklaring af de færøske myndigheders viden om og deltagelse i den militære udbygning i Færøerne, dels en analyse af 'færøsk sikkerhedspolitik', dvs. lagtingets vedtægter herom og de sikkerhedspolitiske debatter i Færøerne. - Udover det skriftlige materiale er der også blevet lavet ét enkelt interview med Ib Pforr-Weiss, Radionavigationschef, Farvandsvæsenet, hvis primære formål var at få afklaret visse tekniske forhold vedrørende Loran-C stationen i Færøerne.

De indsamlede dokumenter har givet et godt indblik i Færøernes sikkerhedspolitiske rolle, især de amerikanske installationer. Men af flere årsager har det været nødvendigt at supplere de skriftlige primærkilder, delvis i form af 'breddemateriale', hvor formålet er at opstille det bredere (politisk og militærstrategisk) perspektiv, som Færøerne kan sættes ind i, delvis i form af 'dybdemateriale', som kan fylde hullerne i de primære kilder, både om hver enkelt militærinstallation i sig selv, og for disse i en bredere sammenhæng i forhold til de militære systemer de var tilknyttede. For breddematerialets vedkommende har problemet ikke været mangel på litteratur, men mere et spørgsmål om at begrænse sig til det 'mest nødvendige'. I denne forbindelse har der primært været gjort brug af tre bøger: 1) Tamnes, Rolf: *"The United States and the Cold War in the High North"*, Ad Notam, Oslo 1991, 2) Villaume, Poul: *"Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. Et studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961"*, Eirene, København 1995, og 3) DUPI: *"Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-98"*, Dansk Udenrigspolitisk Institut, København 1997. Anderledes forholder det sig med (dele af) dybdematerialet, først og fremmest fordi der ikke eksisterer særlig meget materiale der direkte omhandler Færøernes rolle i 'koldkrigs-sammenhænge' eller de militære installationer i Færøerne. Det mest direkte tilgængelige er nogle artikler i det militærkritiske magasin 'Forsvar' fra første halvdel af 1980'erne, samt udvalgte artikler i Claesson, Paul (red.) *"Grønland Middelhavets Perle – Et indblik i amerikansk atomkrigsforberedelse"*, Eirene, København 1983. Disse artikler er både informerende og let tilgængelige, men har i forbindelse med netop dette projekt et problem, i og med at det 'historiske perspektiv' ikke er særlig dominerende. Derudover har de (nogen af dem) en tendens til at overvurdere modsætningerne mellem Færøerne og Danmark, samt modsætningen mellem eksistensen af stationerne og officiel dansk sikkerhedspolitik. Der findes også mere officielle sekundære kilder der behandler specielt Færøernes rolle i den vestlige alliance og de militære installationer. Et eksempel er Udenrigsministeriet: *"Dansk sikkerhedspolitik gennem tyve år"*,

Udenrigsministeriets Gråbog, Stjernebøgernes Informationsserie, Vinten 1969. Et andet eksempel er SNU: "*Flådestrategier og nordisk sikkerhedspolitik*", Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, København 1987. Problemet med disse publikationer er imidlertid at de, ligesom de ovennævnte artikler, ikke har noget fremtrædende historisk perspektiv. Derudover gælder det for udenrigsministeriets gråbog, at den ikke direkte behandler de militære installationer, mens det for SNU publikationen, i modsætning til de ovennævnte artikler fra 'Forsvar', forsøger at negligere nogen af installationernes militærestrategiske baggrund og dermed også Færøernes militærstrategiske betydning.

Problemstilling

Ud fra ovenstående gennemgang af det foreliggende grundmateriale er det tydeligt, at kommissoriets oprindelige formulering af undersøgelsens formål, er for bred til at blive inddækket fuldt ud i denne omgang. Og da indholdet af indeværende rapport i høj grad styres af grundmaterialets indhold, betyder det at projektets kerne er de 'færøske' militære installationers rolle i amerikansk sikkerhedspolitik. Danmarks (og NATO's og Færøernes) engagement i denne sammenhæng dækkes kun i det omfang kilderne og resten af grundmaterialet tillader dette. Derfor kommer problemformuleringen at lyde som følgende.

- **Hvilken rolle spillede de 'færøske' militære installationer i amerikanske sikkerhedsstrategier?**
- **Og i hvor høj grad var de andre aktører (danskerne og færinger) engagerede i og vidende om disse installationers anvendelse?**

Selv om dette er en betydelig indsnævring i forhold til den oprindelige problemstilling kan det være svært at give et svar der er fuldt ud dækkende. Der er flere årsager til dette. For det første er problemstillingen så kompleks, at der måske aldrig vil kunne gives et fuldt ud dækkende svar. For det andet findes der en del materiale der stadig ikke er indsamlet og analyseret. For det tredje tyder noget af materialet på at der har eksisteret andre militære installationer end dem der er omtalt i denne rapport (også udover de danske installationer). For det fjerde er især anden del af problemstillingen umulig at give et dækkende svar på uden en analyse af dokumenter fra danske/færøske (og andre) arkiver. Samtidig vil fremstillingen også give svar der ligger ud over netop denne problemformulering, bl.a. om Færøernes mere generelle strategiske betydning; dette fordi en vurdering af installationernes betydning er tæt knyttet til Færøernes mere generelle strategiske betydning.

Fremstilling

En udtømmende fremstilling af Færøernes rolle under den kolde krig ville nødvendigvis indeholde (en ligelig fordeling af) mindst tre perspektiver (USA, Danmark og Færøerne), måske flere (NATO, Storbritannien, Sovjetunionen osv.). Dette skyldes at etableringen af en militær installation i Færøerne, i et eller andet omfang, involverede alle tre aktører (USA, Danmark og Færøerne). Det faktum, at det indsamlede materiale stammer fra amerikanske arkiver, medfører imidlertid, at fremstillingen først og fremmest dækker 'det amerikanske perspektiv', mere præcist amerikanernes formål med de militære installationer i Færøerne. Det er således i et mere begrænset omfang at materialet siger noget om danskernes (eller NATO's) perspektiv, dvs. danskernes (eller NATO's) interesser, overvejelser og motiver⁴. Det samme gælder det færøske perspektiv. - Det betyder imidlertid ikke, at hverken det danske eller færøske perspektiv er udelukkede fra fremstillingen, blot at de er begrænsede i forhold til det amerikanske perspektiv⁵. Mere generelt skal man huske på at perspektivet er historisk-analytisk, og at der derfor vil forekomme antagelser hvor kildematerialet ikke er tilstrækkeligt nok til sikre konklusioner. Formålet er at rekonstruere og fortolke begivenhedsforløbet i forhold til den stillede problemformulering. Mere konkret indeholder de amerikanske dokumenter også en hel del henvisninger til forhandlinger med de danske myndigheder, hvorfor denne vinkel også er inddraget i fremstillingen i det omfang det var muligt. Disse mangler i det indsamlede arkivmateriale er delvis blevet afhjulpet ved brug af det supplerende materiale. En nærmere analyse af det danske perspektiv, dvs. den danske regerings motiver havde for at handle som den gjorde, bør primært dækkes gennem en analyse af arkivalier fra de relevante danske arkiver. Det samme gælder igen for det færøske perspektiv. I praksis betyder en analyse, primært bygget på amerikanske dokumenter, at vi nu ved relativt meget om de 'amerikanske' militære installationer, mens vi ved relativt lidt om de danske (NATO's) militære installationer, at vi ved relativt meget om de amerikanske interesser og motiver, mens vi ved mindre om danskernes (eller færingers) interesser og motiver.

Rapportens opbygning

Del 1 er, foruden denne indledning, delt op i fire kapitler og en sammenfatning. Kapitel 1 omhandler de sikkerhedspolitiske rammer indenfor hvilke Færøernes rolle blev defineret. Det drejer sig først og fremmest om en fremstilling af amerikansk sikkerhedspolitik, ikke mindst de geostrategiske perspektiver. Dertil kommer en gennemgang af Danmarks og Færøernes indtræden i den vestlige Atlantpagten. Vægten i dette kapitel er lagt på de forhold i amerikansk (eller dansk) sikkerhedspolitik der havde relevans for Færøerne. Kapitel 2 omhandler den sikkerhedspolitiske og militærstrategiske opgradering Færøerne gennemgik i den behandlede periode. Vægten er lagt på amerikanernes syn på Færøernes strategiske betydning, samt det mere generelle billede de dannede sig om Færøerne, herunder bl.a. forholdet til Danmark. Kapitel 3 omhandler etableringen af Loran-C stationen i Færøerne, baggrunden for etableringen af stationen og de dansk-amerikanske forhandlinger herom. Kapitel 4 omhandler etableringen af en NATO-EW station i Færøerne, samt etableringen af en amerikansk kommunikationsstation inde i NATO varslingsstationen. Vægten er lagt på den sidstnævnte installation, bl.a. forhandlingerne mellem den danske regering og Washington. Mens kapitel 1 først og fremmest er baseret på sekundær litteratur, er kapitlerne 2-4 primært baserede på de indsamlede amerikanske dokumenter.

Kapitel 1

Sikkerhedspolitiske rammer

Indledning

I 1949 blev Færøerne sammen med Danmark indlemmet i den vestlige alliance. Hermed dannede den vestlige alliances, dvs. primært USA's, sikkerhedspolitiske og militære planlægning de ydre rammer for Færøernes strategiske rolle under den kolde krig. Men også dansk sikkerhedspolitik var med til at bestemme hvordan denne strategiske rolle mere konkret blev implementeret i Færøerne. Formålet med indeværende kapitel er at give en kort introduktion i disse rammer, dette først og fremmest for at give en bedre forståelse af den udvikling der fremstilles i de efterfølgende kapitler.

Amerikansk sikkerhedspolitik

Selv om kernen i amerikansk sikkerhedspolitik helt frem til 1989 i princippet var den samme, har der, for den periode vi behandler været tale om, fire forskellige sikkerhedspolitiske kodeks: George Kennans originale inddæmningsstrategi, formuleret mellem 1947 og 1949, og stort set implementeret i samme periode af Truman administrationen; antagelserne/forudsætningerne omkring NSC-68, implementeret i perioden 1950-53; Eisenhower-Dulles 'New Look' og massiv gengældelse fra 1953 til 1961; og endelig Kennedy-Johnson 'Flexible Response', der varede frem til 1969⁶⁾.

Allerede kort efter Anden Verdenskrigs afslutning formedes det begreb som skulle blive kernen i amerikansk sikkerhedspolitik under hele koldkrigsperioden. Der er her tale om begrebet inddæmning ('containment'), nærmere betegnet inddæmning af Sovjetunionen. Formålet hermed var at forhindre Sovjetunionens ekspansion og samtidig at hindre den kommunistiske ideologis udbredelse. Inddæmningspolitikken blev for første gang formuleret af chargé d'affaires i Moskva, George F. Kennan, i det såkaldte 'lange telegram 22. februar 1946'⁷⁾. I maj 1947 blev Kennan ansat som leder af State Departments 'Policy Planning Staff', og kom som følge heraf at være den enkeltperson der fik størst indflydelse på amerikansk sikkerhedspolitik frem til i 1949, da han forlod denne post. Kennan anså den sovjetiske udfordring først og fremmest som værende af psykologisk art. Hans anbefalinger vedrørende en handlingsplan lagde derfor vægt på de psykologiske forhold. Han mente at man skulle søge at påvirke og forme holdningerne hos både potentielle modstandere og allierede, samt det amerikanske folk, med det formål, at legitimere opkomsten af en internationale orden, der var til fordel for USA. I slutningen af 1948, havde Kennan udarbejdet en trefaset strategi, der skulle: 1) genetablere magtbalancen, ved at støtte nationer, der var truede af den sovjetiske ekspansion; 2) reducere Sovjetunionens indflydelse udenfor dets egne grænser, ved at udnytte modsætningerne mellem Moskva og den internationale kommunistiske bevægelse; 3) på længere sigt at ændre det sovjetiske opfattelse af internationale relationer, med henblik på at opnå en aftaleregulering af udestående uoverensstemmelser. - Ifølge Kennan burde amerikansk (sikkerheds-) politik rettes imod at

genetablere en magtbalance i Europa og i Asien, først og fremmest ved at styrke den 'naturlige modstandskraft' der fandtes i de lande som var i fare for kommunistisk overtagelse. Ved at holde fjenden væk fra bestemte (betydningsfulde) støttepunkter, med en stor militær-industriell kapacitet/potentiale, ville det være muligt at opretholde den rigtige magtbalance. Da udfordringen, ifølge Kennan, ikke lå så meget i faren for en ny krig, men i de (negative) effekter den forrige krig havde haft, burde fokuseringen ifølge ham ikke være på en militær oprustning, men først og fremmest økonomisk støtte⁸. I det store hele delte Truman administrationen Kennans syn, både når det gjaldt den sovjetiske udfordring og hvordan man kunne imødegå denne udfordring. Det var derfor helt i Kennans ånd, når Trumanadministrationen, gennem Marshalhjælpen, prioriterede den økonomiske støtte til Europa fremfor en militærøbygning.

I løbet af 1948/49 skærpedes fronterne mellem Øst og Vest. Berlinblokaden, kuppet i Prag, og undertegnelsen af Atlantpagten, var medvirkende årsager til den øgede spænding. Men set fra den amerikanske synsvinkel var der andre interne såvel som eksterne forhold der gjorde sig gældende. Af interne forhold var eksempelvis uenigheder mellem de militære værn om strategi, samt det stadig mere fremtrædende misforhold mellem det voksende (militære) byrder og begrænsede ressourcer. Af eksterne forhold var det først og fremmest russernes første atomprøvesprængning og kommunisternes overtagelse i Kina i 1949. Dette overbeviste Truman-administrationen om nødvendigheden af en mere sammenhængende sikkerhedspolitisk formulering. Tidlig i 1950 nedsatte præsidenten en kommission der skulle udarbejde af en mere sammenhængende sikkerhedspolitik. Formanden for denne kommission var Paul Nitze, der samme år overtog den lederstilling i State Departments 'Policy Planning Staff' som Kennan havde forladt i 1949⁹. - Resultatet af kommissionens arbejde var det såkaldte NSC 68: "United States Objectives and Programs for National Security". På to punkter adskilte NSC-68 sig fra tidligere analyser. For det første var sprogbrugen meget skarpere og for det andet blev der lagt meget større vægt på den militære inddæmning, hvorfor man også anbefalede stærkt forøgede forsvarsudgifter¹⁰. Til forskel fra Kennans strategi der gik ud på at forsvare udvalgte støttepunkter (vigtige militær-industrielle områder), blev vægten nu lagt på et perimetre forsvar, hvor alle punkter i perimenteren af sovjetisk domæne ansås for at have lige stor betydning¹¹. Med Koreakrigens udbrud i 1950 blev NSC-68, af National Security Council, antaget som generel retningslinje for amerikansk sikkerhedspolitik. Som følge heraf skete der bl.a. en næsten firedobling af forsvarsbudgettet¹². I den sidste periode under Truman administrationen var der efterhånden sket en kraftig udbygning af de nukleare styrker, og samtidig var Strategic Air Command (SAC) blevet gjort hovedhjørnестenen i den strategiske krigsplanlægning. Men som følge af Koreakrigen og den dertil hørende konventionelle oprustning, fremstod dette faktum ikke så tydeligt.

Da Eisenhower administrationen overtog styringen i 1953 blev der for alvor lagt størst vægt på de nukleare styrker. Den nye sikkerhedspolitik, populært kaldet 'New Look', baseret på doktrinen om massiv gengældelse ('Massive Retaliation'), blev nedfældet i et nationalt sikkerhedsdokument, NSC 162/2. Ifølge dette dokument skulle afskrækkelse og forsvar først og fremmest baseres på offensivt angreb ('offensive strike'): "*The major deterrent to aggression against Western Europe is the manifest determination of the United States to use her atomic capability and massive retaliatory striking power if the area is attacked*", "*inflicting massive retaliatory damage by offensive strike power*"¹³. Filosofien bag massiv gengældelse var dobbelt: på den ene side skulle den virke afskrækkende og forhindre sovjetisk ekspansion og aggression, på den anden side skulle den, i tilfælde af krigsudbrud, sikre den vestlige alliance sejren, og det helst indenfor relativt kort tid. I modsætning til tidligere, hvor man havde anset kernevåben som et middel man brugte i (aller-) sidste instans, betragtede man dem nu som et middel til brug i første instans. Strategien byggede primært på en kraftig udbygning af atomare styrker, mens de konventionelle styrker blev kraftig beskåret. Dette skyldtes delvis en overbevisning om USA's overlegenhed ('superioritet') med hensyn til kernevåben kapacitet, delvist at dette ville medføre betydelige besparelser i forsvarsbudgetterne¹⁴. Den valgte strategi fokuserede på luftstyrkerne, frem for de andre styrker i forsvaret, og således blev SAC for alvor hovedhjørnестenen i den dominerende strategi. Strategien betød også en forstærkning af det kontinentale forsvar af Nordamerika, kombineret med et faldende engagement i udlandet¹⁵. Amerikanernes primære redskab skulle ud over selve atomtruslen, bygges på en solid amerikansk strategisk reserve. Efterhånden som den mest åbenbare fjendtlighed aftog understregede amerikanerne også nødvendigheden af at styrke svage regimer med ikke-militære midler. Herefter fulgte en lang implementeringsproces, som også var med til at forme NATO's forsvarsplanlægning fra 1954.

Massiv gengældelse viste dog allerede fra start visse svagheder. I tilfælde af at afskrækkelsen ikke virkede og der ville udbrude krig, var der kun to muligheder at vælge i mellem: enten overhoved ikke at reagere eller at indsætte atomvåben. Sidstnævnte mulighed kunne medvirke til

at starte en omfattende storkrig. Spørgsmålet var derfor hvorvidt man, f.eks. i tilfælde af lokale krigshandlinger, havde viljen til at igangsætte massiv gengældelse, idet dette ville betyde omfattende ødelæggelser, eventuelt også på egen side. Især efter at Sovjetunionen også begyndte at udbygge sine strategiske våbenstyrker og USA's atomslagsevne ikke længere var så overlegen, blev dette spørgsmål yderst aktuelt. Til trods for at man, også på højeste niveau, var klar over at USA's massive atomvåben kapacitet i sig selv ikke var tilstrækkeligt til at bevare freden, og at alternative metoder burde tages i anvendelse for at undgå dette tveæggede sværd, afviste man en grundlæggende revurdering af strategien. Dels som følge af omkostningshensyn, dels p.g.a. visse militære lederes fascination af udsigten til at kunne afslutte en krig 'i en gigantisk eksplosion', valgte man at fortsætte med massiv gengældelse som den dominerende strategi til engang i begyndelsen af 1960'erne¹⁶.

Med Kennedy-administrationens overtagelse, skete der igen et skift i amerikansk sikkerhedspolitik. Ideologisk set skete der en genoptagelse af Nitze's koncept, hvilket betød en mere bred global fokusering. I stedet for at koncentrere sig om Europa, som man anså for relativt stabilt, vendte man også blikket mod hvad man anså for ustabile verdensdele såsom Asien, Afrika og Sydamerika. Idet begge supermagter var i besiddelse af så omfattende atomvåbenarsenaler at de begge var i stand til at svare igen med altødelæggende kraft, blev atomvåbenenes dominans reduceret. I stedet vendtes fokuseringen imod (mulighederne for) konventionelle og afgrænsede krige. Massiv gengældelse, hvor enhver aggression ville blive mødt med altødelæggende atomvåben, blev kasseret til fordel for 'fleksibelt svar' ('Flexible Response'). Den grundlæggende ide med fleksibelt svar at man ikke længere stod overfor en form for militær trussel (atomkrig), men overfor en mangesidet trussel, lige fra begrænset konventionel krig til en altomfattende atomkrig. Derfor var man også nødt til at kunne svare igen 'med samme middel'. Derfor var man nødt til at udbygge en mere fleksibel gengældelsesstyrke, hvilket betød en fornyelse af såvel konventionelle som atomare styrker¹⁷.

Geostrategiske perspektiver

Det vi hidtil har gennemgået er de strategiske overvejelser og ideologiske perspektiver der lå bagved amerikansk sikkerhedspolitik op til slutningen af 1960'erne. Dette giver en vis forståelse af den overordnede amerikanske sikkerhedspolitik, men siger ikke noget direkte om Færøerne (eller Nordens) militærstrategiske rolle. Den afgørende faktor i denne forbindelse var udviklingen i de geostrategiske perspektiver. Med geostrategiske perspektiver forstås først og fremmest hvordan geografiske og ressourcemæssige (herunder teknologiske) forhold, medvirker til at forme de militære strategier. De geostrategiske perspektiver fortæller således også hvorfor forskellige sikkerhedspolitiske og militære løsninger prioriteres forskelligt, afhængigt af tid og sted¹⁸. Set i et globalt perspektiv, spillede andre faktorer også en vigtig rolle for amerikanernes sikkerheds- og udenrigspolitik, men for Nordens vedkommende, og dette gælder også for Færøerne, var geostrategiske hensyn, nærmere betegnet forholdet mellem geografi og teknologi, den faktor der frem for alle formede amerikanernes strategiske prioriteter i forhold til Færøerne (og Norden)¹⁹.

I tiden forud for den kolde krig blev USA traditionelt betragtet som en 'sømagt', der anvendte havene til at holde eventuelle fjendtlige offensiver på afstand, at skabe sig fodfæste i fjernliggende lande, at kompensere for manglende forsvarsdybde og til at sikre kommunikationen (til Europa). Sovjetunionen, som blev betragtet som en 'landmagt', søgte derimod at udvikle evnen til at absorbere fjendtlige offensiver på land, mens havområderne først og fremmest blev anvendt som stødpude. - Som følge af (eller i interaktion med) realiseringen af den kolde krig og det bipolare verdenssystem, ændredes amerikanernes strategiske koncepter og prioriteter. Vi vil her, på baggrund af Tamnes (1991, p. 22ff), præsentere tre geostrategiske perspektiver, som hver især er baseret på hver sin geopolitiske filosofi eller 'mentale' kort, og der hver især definerer sit eget tyngdepunkt i international politik. For det første er der tale om '*den kontinentale strategi*', der lægger vægt på landområderne, hvor de centrale dele af det euroasiatiske landområde (Heartland) er tyngdepunktet. For det andet er der tale om '*den maritime strategi*', hvor havområderne både er centret og forbindelsen mellem øerne i Atlanten og Vesteuropa (Rimland). Og for det tredje er der tale om '*det strategiske nukleare perspektiv*', der fokuserer på en kombination mellem det bipolare og luftperspektiv, hvor territoriet mellem de to supermagter betragtes som forhandlings- og konfrontationsområde. Disse tre geo-strategiske perspektiver kan opfattes som del-strategier i det overordnede amerikanske geostrategiske perspektiv, og kan således siges at repræsentere henholdsvis hæren, flåden og flyvevåbenet. Samtidig kan perspektiverne også, hver for sig, siges at repræsentere en selvstændig og omfattende strategisk mulighed.

Den kontinentale strategi

Rationalet bag den kontinentale strategi var (først og fremmest) at have kontrol over landområderne. Ifølge den (modificerede) opfattelse som vandt frem fra omkring Anden Verdenskrig, var Vesteuropa (det europæiske 'rimland') verdens brændpunkt. Derfor var Vesteuropa også nøglen til at forhindre Sovjetunionen (landmagten) i at ekspandere. Ved at indgå i en alliance med de vesteuropæiske lande, kunne sømagten USA inddæmme landmagten Sovjetunionen og samtidig få fodfæste i brændpunktet. Med indgåelsen af Atlantpagten blev de to dominerende vestlige magter, USA og Storbritannien, bundet til at forsvare et europæiske kontinent. Ud fra dette perspektiv var det amerikanernes rolle i Atlantpagten at garantere det vestlige Europas forsvar, bl.a. ved at støtte europæerne med land- og luftstyrker, og for at sikre denne støtte, at skabe vestlig suverænitet på havet. Nordflankens rolle i denne strategi var af perifer karakter, først og fremmest som en potentiel udfaldsvej for et sovjetisk angreb mod det europæiske kontinent (f.eks. via Norge). Færøernes betydning i forhold til den kontinentale strategi har sandsynligvis været marginal. Selv ikke et eventuelt sovjetisk udfald mod det europæiske kontinent ville komme via det færøske nærområde.

Den maritime strategi

Rationalet bag den maritime strategi var kontrol over havområderne. Mens den kontinentale strategi lagde vægt på en kombination af land- og luftoperationer i Vesteuropa, var den maritime strategi baseret på kampen om havene. Udviklingen efter Anden Verdenskrig medførte ændringer både hvad angik selve indholdet i den maritime strategi og hvad angik den maritime strategis betydning set i et større perspektiv. Traditionelt set fokuserede den maritime strategi på stillehavsområdet, men med Sovjetunionen som den nye hovedmodstander, blev man tvunget til efterhånden at vende større opmærksomhed mod Atlanterhavet. Den teknologiske udvikling, bl.a. med bedre fly, medførte en opgradering af luftstyrkerne og en parallel nedgradering af søstyrkerne. Disse to forhold, der bl.a. betød en større fokusering på det kontinentale Europa, medførte at den maritime strategi kom til at spille en underordnet rolle i forhold til den kontinentale strategi. Flådens rolle blev i denne forbindelse reduceret til støtte for luftstyrkerne, bl.a. gennem en kraftig udbygning af hangarskibsflåden. Dette betød imidlertid ikke at flåden ingen selvstændig rolle spillede. F.eks. betød russernes løbende udbygning af ubådsstyrker, at den amerikanske flåde måtte søge at opretholde og udbygge kontrollen over de atlantiske søruter. For det nordatlantiske område havde netop 'ubådsstrategierne' betydning. I den første del af perioden, da størstedelen af russernes ubådsflåde hørte hjemme i Østersøen, blev der fra vestlig side fokuseret på østersøområdet og nordsøområdet. I denne forbindelse havde det sydlige Norge og Danmark en vigtig strategisk betydning. Efterhånden som en voksende del af russernes ubådsflåde flyttede mod nord til Kolahalvøen, begyndte amerikanerne også at fokusere mere på Norskehavet, Barentshavet og det arktiske område, og i denne forbindelse voksede Færøernes betydning i forhold til den maritime strategi.

Det strategiske nukleare perspektiv

Det strategiske nukleare perspektiv handlede om kontrol af luftrummet. Mens den geostrategiske tænkning indtil Anden Verdenskrig havde været domineret af dikotomien mellem maritime og kontinentale strategier, medførte den teknologiske udvikling og det fremvoksende bipolare system til formningen af dette (nye) geostrategiske perspektiv. Centralt i dette perspektiv var ideen om strategisk nuklear bombing, mens taktisk og konventionel krigsførelse faldt i baggrunden. I løbet af Anden Verdenskrig, først med japanernes bombing af Pearl Harbor, siden med amerikanernes bombing af Hiroshima og Nagasaki, fremstod bombeflyet som et meget effektivt militært instrument. Med det strategiske bombefly, og det især i kombination med anvendelsen af atombomben, åbnedes muligheden for at nå ind i selve centrum af fjendens område og paralisere denne.

Fra og med Anden Verdenskrig og de efterfølgende 20 år forblev det strategiske nukleare perspektiv det dominerende kendetegn ved amerikanernes strategi. Flyvevåbenet, der havde ansvar for den strategiske bombing, fik dermed den dominerende rolle, og den centrale aktør i denne forbindelse blev SAC (Strategic Air Command). Flåden (og hæren) kom i denne forbindelse af spille en sekundær rolle. Selv de (førnævnte) strategiske perspektiver eller 'mentale' kort ændredes, idet den traditionelle projektion af Sovjetunionen, via Europa (dvs. via land eller søvejen), efterhånden blev udskiftede med en polarprojektion (dvs. via luftvejen), med det arktiske middelhav som knudepunkt.

Atombomben og de langtrækkende bombefly og missiler gav amerikanerne helt nye muligheder i moderne krigsførelse. Samtidig udgjorde de en (potentiel) trussel mod det nordamerikanske kontinent, efterhånden som andre magter også fik anskaffet sig disse teknikker og våben. For at imødegå denne trussel var det nødvendigt at opbygge et net af forsvarszoner i Nordatlanten og i

Arktis, en form for kontinentalt forsvar, også kaldet *hemisfærisk forsvar*. Dette net af forsvarszoner var imidlertid ikke nok. For at være i stand til at opretholde sin egen sikkerhed, dvs. forsvare sig imod fjendens brug af de nye offensive våben, måtte man være i stand til, ved hjælp af de selvsamme våben, at nå centrene hos den anden supermagt, for dermed at reducere modpartens mulighed for at indsætte et altødelæggende angreb mod en selv, også kaldet *offensivt angreb*. På denne måde skete der efterhånden en sammensmeltning af den offensive og den defensive strategi.

Disse to strategisk nukleare delstrategier, hemisfærisk forsvar og offensivt angreb, havde følgende betydning for landene i det østatlantiske område: Hemisfærisk forsvar betød, at der i disse områder, i forbindelse med en fremskudt forsvarszone for Nordamerika, fik anlagt installationer til efterretnings og early warning formål. Offensivt angreb kan igen deles op i to delstrategier, perimeterstrategien og polarstrategien, der i en vis forstand repræsenterer hvert sit teknologiske udviklingstrin, og dermed også var dominerende i hver sin periode. Fra sidst i 1940'erne var *Perimeterstrategien*, der gik ud på at oprette et netværk af fremskudte baser langs Sovjetunionens perimeter ('omkreds'), den dominerende strategi. Disse baser havde to formål: For det første skulle det forhindre sovjetisk ekspansion. Amerikanerne var klar over at de samme områder også kunne være af interesse for russerne. Derfor var det også vigtigt for amerikanerne at holde russerne fra disse områder. For det andet skulle baserne skaffe det amerikanske luftvåben muligheden for at nå sovjetisk territorium. Fra disse baser skulle langtrækkende B-29 bombefly, under eskorte af korttrækkende jagerfly, i tilfælde af krig rette atomangreb imod de sovjetiske industri- og befolkningscentre. I denne forbindelse blev bl.a. Danmark, Norge og Island interessante, idet man her kunne anlægge baser, enten med stationering af korttrækkende bombefly eller som 'stepping stones' for bombefly stationeret på baser i Storbritannien. Men ved introduktionen af interkontinentale våben blev det arktiske område knudepunktet for det offensive angreb, og *Polarstrategien* blev fremherskende. Dermed mindskedes betydningen af de fremskudte offensive operationsbaser i perimeteren af Sovjetunionen og de vigtigste strategiske platforme blev anlagt i supermagtens eget territorium. Indenfor rammerne af denne strategi blev de nordatlantiske områders opgave primært af indirekte karakter, i form af tidlig varsling ('early warning') og efterretning, som skulle understøtte de offensive operationer. Også i denne forbindelse skulle Færøerne vise sig at være en brik i amerikanernes strategiske planlægning.

Fra neutralitet til alliance

Umiddelbart efter Anden Verdenskrig søgte danskerne, traditionen tro, at undgå at indgå i nogen forsvarsalliance der havde direkte forbindelse til den fremvoksende øst-vest konflikt. I perioden fra krigsafslutning og frem til begyndelsen af 1949 var dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik baseret dels på ønsket om dannelse af et internationalt kollektivt sikkerhedssamarbejde (et 'mellemløst' samarbejde, såsom FN), dels på ønsket om et fælles nordisk samarbejde, herunder fælles sikkerheds- og udenrigspolitik, fælles handelspolitik samt fælles økonomisk og politisk kurs²⁰.

Frem til begyndelsen af 1949 førte de tre skandinaviske lande mange forhandlinger om et nordisk forsvarssamarbejde²¹. Hver især var landene interesserede i dannelsen af et nordisk forsvarssamarbejde, men forskellen i standpunkterne var meget store. Således fandtes Sverige i den ene yderposition med ønsket om et alliancefrit neutralt forsvarssamarbejde, Norge stod i den anden yderposition med ønsket om et forsvarssamarbejde med klar vestlig orientering, mens Danmark fandt sig placeret mellem de to yderpositioner, ofte som mægler (eller indpisker), dog gennemgående med flest sympatier for det svenske standpunkt²². I løbet af forhandlingerne stod det klart at parterne stod langt fra hinanden. Hertil kom også et voksende pres fra USA og Storbritannien, som efterhånden begyndte at interessere sig mere for disse lande og deres besiddelser i det nordlige Nordatlanten.

De første år efter Anden Verdenskrig var det amerikanske interesse for en skandinavisk deltagelse i Atlantpagten ikke så udtalt. Den umiddelbare årsag til at USA alligevel ønskede at få de skandinaviske lande (Norge og Danmark) med i Atlantpagten, var politisk-ideologisk. Men der var også militært strategiske forhold der gjorde sig gældende. Grunden til at USA og Storbritannien var interesserede i Danmark og Norge, var at de ville hindre russerne adgang til området i og omkring Nordøstatlanten, og sikre sig at disse ikke fik lov til at tilrane sig territorium og sikre sig ubåds- og flybaser²³. For amerikanerne havde også Grønland af stor betydning, i forbindelse med adgang til basefaciliteter. – Presset fra Storbritannien og USA blev først og fremmest lagt på Norge. Dette skyldtes at Norge blev anset for at være 'akilleshælen' i sammenholdet om et 'neutralt' nordisk forsvarsforbund. Fordelen var, at hvis amerikanerne kunne få Norge med, kunne de nemmere overtale Island og Danmark, og dermed også få Grønland (og Færøerne) med i købet. På denne måde ville det være meget nemmere at få

adgang til basefaciliteter i Nordatlanten²⁴). - Efter at det i februar 1949 stod klart, at Norge ville tilslutte sig Atlantpagten og at et dansk-svensk forsvarsforbund var urealiserbart, afgjorde Danmark også at tilslutte sig Atlantpagten.

Danmark i Atlantpagten

Danmarks indlemmelse i Atlantpagten medførte at også de danske besiddelser i Nordatlanten, dvs. Færøerne og Grønland blev dele af NATO. Forsvaret af Danmark, og de andre fuldgældige medlemmer af Atlantpagten var formuleret under Traktatens artikel 5: *"Deltagerne er enige om, at et væbnet angreb mod en eller flere af dem i Europa eller Nordamerika skal betragtes som et angreb mod dem alle; og de er følgelig enige om, at hvis et sådant væbnet angreb finder sted, skal hver af dem under udøvelse af retten til individuelt eller kollektivt selvforsvar, som er anerkendt ved artikel 51 i De Forenede Nationers pagt, bistå den eller de således angrebne deltagerlande ved straks, hver for sig og i forståelse med de øvrige deltagerlande, at tage sådanne skridt, derunder anvendelse af væbnet magt, som hver af dem anser for nødvendige, for at genoprette og opretholde det nordatlantiske områdes sikkerhed.*²⁵" Det fælles forsvar af de nordatlantiske dele af rigsfællesskabet, herunder Færøerne, var formuleret i traktatens artikel 6: *"Ved et væbnet angreb i artikel 5's forstand på en eller flere af deltagerne forstås et væbnet angreb på en hvilken som helst af deltagerens territorium i Europa eller Nordamerika (...) på sådanne øer, som er underlagt nogen deltagers statsmyndighed i det nordatlantiske område nord for Krebsens Vendekreds (...)"*²⁶

Danmarks indmeldelse i Atlantpagten var for de danske beslutningstagere hverken den mest indlysende eller optimale løsning på landets forsvars- og sikkerhedspolitiske problemer. Med indmeldelsen opstod der for Danmark, som et fysisk svagt og strategisk udsat NATO-medlem, et såkaldt 'alliancedilemma', et dilemma i forholdet mellem den 'primære trussel', dvs. USSR og resten af østblokken, og den 'sekundære trussel', dvs. skridt fra USA og resten af vestblokken der kunne provokere østblokken. På den ene side betød medlemsskabet af NATO et krav om loyalitet overfor alliancen, dette for at sikre alliancens afskrækkelseseffekt og dermed sikre medlemmernes sikkerhed (integrationsaspektet), samtidig ønskede Danmark ikke at binde sig så meget til alliancen at det kunne provokere den potentielle modstander, Sovjetunionen. På den anden side ønskede Danmark at bibeholde så meget af sin politisk-økonomiske handlefrihed som muligt (afskærmningsaspektet), dog uden at det resulterede i isolation fra resten af alliancen, efterfulgt af forringet sikkerhed og risiko for eftergivenhed overfor modstanderen²⁷. - Alliancedilemmaet medførte at Danmarks forsvars- og sikkerhedspolitiske linie blev en balancegang mellem hensynet til alliancens samlede sikkerhedskrav og Danmarks eget (selvstændige) sikkerhedskrav og ønske om handlefrihed. Derfor førte de skiftende danske regeringer en kombination af en integrations- og afskærmningspolitik overfor sine allierede, samtidig med at de førte en kombination af afskrækkelses- og beroligelsespolitik overfor Sovjetunionen og resten af østblokken. Herudover spillede selvfølgelig også specifikke indenrigspolitiske påvirkningsfaktorer en væsentlig rolle. - Danmarks sikkerhedspolitiske balancegang gav sig bl.a. til udtryk i danske begrænsninger i NATO-samarbejdet. Selv om der ikke var tale om en fast linie i de danske beslutningstageres alliancepolitik, var der i den behandlede periode generelt tale om at danskerne førte en alliancepolitik præget af en række forbehold overfor militær udbygning i Danmark. Begrænsningerne gjaldt for det første forbehold mod stationering af atomvåben og allierede (amerikanske) tropper på dansk jord, samt oprettelse af (offensive flyve-) baser på dansk jord, og for det andet dansk uvilje til at vokse om eget forsvarsbudget. De danske begrænsninger betød at de danske myndigheder flere gange kom under pres fra de andre allierede (først og fremmest USA), som gerne så de danske forbehold ophævede²⁸. Som vi også skal komme ind på senere, var en af de danske beslutningstageres måde at imødegå dette ydre pres at stille færøsk og grønlandsk territorium til rådighed for allieret/amerikansk militær.

Sammenfatning

Den grundlæggende ide i amerikansk sikkerhedspolitik efter Anden Verdenskrig var inddæmning af Sovjetunionen. Fra at være mest økonomisk og psykologisk præget, fik inddæmningspolitikken et mere tydeligt militært præg fra 1950. Fra 1953 blev atomvåben for alvor integrerede i sikkerhedspolitikken, massiv gengældelse blev introduceret og luftstyrkerne blev for alvor det dominerende militære værn. I 1961 skete der igen en ændring i det sikkerhedspolitiske kodeks, der med introduktionen af fleksibelt svar betød at amerikanernes militære strategier og den militære udbygning blev mere differentieret. Udviklingen i sikkerhedspolitikken dannede rammerne for den militære udbygning, men, og dette var især gældende for det nordiske område, det var først og fremmest de geostrategiske perspektiver, dvs

de geografiske og ressourcemæssige forhold, der mere konkret afgjorde hvordan amerikanerne valgte at implementere den mere overordnede sikkerhedspolitik i Færøerne.

Færøernes rolle, set med amerikanske øjne, varierede i betydning, alt efter hvilket geostrategisk perspektiv der var tale om. Ud fra den kontinentale strategi, hvor fokus var på det europæiske kontinent var Færøernes rolle marginal. Ud fra et maritimt perspektiv, hvor fokus var på havområderne mellem stormagterne, var Færøerne, i stil med Island, centralt placeret. Dette gjorde sig særlig gældende efterhånden som tyngdepunktet i den maritime strategi flyttede fra nordsø- og østersøområdet længere nordpå mod Norskehavet og Barentshavet. Også i forhold til det strategiske nukleare perspektiv, hvor fokus var på den nordlige halvkugle, med det arktiske område som den korteste strækning mellem stormagterne, var Færøernes betydning voksende, især som den teknologiske udvikling gjorde det muligt at føre interkontinental krig.

Dansk tradition for neutralitet og ønsket om at stå udenfor den fremvoksende konflikt mellem Øst og Vest, var medvirkende årsager til at Danmark lige frem til begyndelsen af 1949, sammen med Norge og Sverige, forsøgte at danne et skandinavisk forsvarssamarbejde. Parterne stod imidlertid for langt fra hinanden til at et forsvarssamarbejde kunne lade sig realisere. Og da det stod klart at Norge ville melde sig ind i Atlantpagten, fulgte Danmark trop. Set med de danske beslutningstageres øjne, var medlemsskabet af NATO ikke den mest optimale løsning. Neutralitetstanken kom også til at præge dansk sikkerhedspolitik indenfor alliancen, som blev en balancegang mellem hensynet til alliansens samlede sikkerhedskrav, egen sikkerhedskrav og ønske om handlefrihed. – Med Danmarks indlemmelse i Atlantpagten blev Færøerne også en del af NATO, og som vi skal se blev i de kommende kapitler, kom Færøernes rolle i amerikansk sikkerhedspolitik og militære strategier også at være præget af den danske politik indenfor alliancen.

Kapitel 2

Færøerne mellem amerikansk og dansk sikkerhedspolitik

Indledning

Et af resultaterne af udviklingen i de amerikanske strategiske perspektiver, i perioden 1945-67 var at Færøernes strategiske betydning med tiden voksede. De første år efter Anden Verdenskrig var amerikanernes interesse for Færøerne i en militær sammenhæng relativt begrænset. Men fra engang i midten af 1950'erne, voksede amerikanernes interesse for Færøerne. – Formålet med indeværende kapitel er at se nærmere på amerikanernes voksende interesse i Færøerne, den danske regerings reaktion på disse forhold, samt, i et begrænset omfang, at se på Færøernes betydning for de mere generelle amerikanske interesser i Danmark.

Amerikanske efterretninger om Færøerne

Det indsamlede materiale tyder på, at selv om der med jævne mellemrum kom informationer fra den amerikanske ambassade i København om forholdene i Færøerne, var interessen for disse informationer meget svingende i Washington. Hvad årsagen til den svingende interesse skyldes, er svært endegyldigt at sige noget om. En af årsagerne er uden tvivl at amerikanerne i de forskellige perioder havde forskellige strategier, som på forskellig vis, inddrog Færøerne. Indholdet i disse dokumenter svinger også meget, både når det gælder emne og klassificeringsgrad. Foruden de dokumenter der fortæller om Færøernes strategiske betydning for USA, findes også en del dokumenter der fortæller noget om amerikanernes syn på Færøerne, dvs. færøsk politik, færøsk økonomi, det dansk-færøske forhold osv. Før vi går i gang med beskrivelsen og analysen af indholdet i disse dokumenter, skal vi se på hvordan og hvilke slags efterretninger amerikanerne indsamlede.

Foruden deres diplomatiske funktioner, havde de amerikanske repræsentationer, ambassader mv., til formål at virke som en slags observationsposter der indsamlede informationer til den amerikanske administration og efterretningstjeneste. I denne forbindelse havde den amerikanske ambassade i København, allerede fra de tidlige efterkrigsår, holdt øje med udviklingen i Færøerne. Størstedelen af det materiale ambassaden indsamlede var oplysninger af mere generel karakter, såsom Færøernes økonomiske og politiske forhold, udviklingen i

fiskerisektoren eller resultater af valg til lagtinget. En del af materialet drejede sig imidlertid om mere sensitive forhold, såsom relationerne mellem Danmark og Færøerne, eksistensen af 'anti-amerikanske', 'pro-separatistiske' og 'pro-kommunistiske' aktiviteter blandt den færøske befolkning eller politikere, samt eksistensen af russiske aktiviteter i området omkring Færøerne. De mere generelle, lavt klassificerede oplysninger blev først og fremmest indsamlet via danske massemedier og formelle kontakter til danske og færøske institutioner. De mere sensitive og højt klassificerede efterretninger om færøske forhold blev først og fremmest indsamlet via uformelle kontakter. Dette kunne f.eks. ske gennem uformelle samtaler med danske embedsmænd/politikere eller gennem direkte observationer, f.eks. når nogen med tilknytning til ambassaden var på rejse i Færøerne. Sidstnævnte form for efterretning skete sædvanligvis uden at 'informanten' var klar over at disse oplysninger blev videregivet til den amerikanske administration eller amerikanske efterretningstjenester. Årsagen heril kunne være at disse informationer omhandlede informanten selv, f.eks. politisk overbevisning, familieforhold osv.

Sikring af amerikanske interesser

Allerede på et tidligt tidspunkt efter Anden Verdenskrig viste amerikanerne relativ stor interesse for dele af de nordatlantiske område og for polarområdet. Således etablerede de allerede på et tidligt tidspunkt (i nogen tilfælde under Anden Verdenskrig) militære baser i Grønland, Island og Norge. Det samme gjaldt imidlertid ikke for Færøerne, i hvert fald ikke i samme omfang. På dette tidlige tidspunkt eksisterede der et militært anlæg i Færøerne, en Loran-A radionavigationsstation. Stationen var blevet anlagt på Suduroy under Anden Verdenskrig af briterne, og blev efter krigen anvendt af både civile og militære fartøjer i Nordatlanten. Amerikanerne henvendte sig til de danske myndigheder for at undersøge muligheden for at overtage installationen efter at de britiske tropper blev trukket ud af Færøerne, men danskerne valgte selv at overtage den og satte det danske Fyr- og Vagervæsen til at tage sig af den daglige drift²⁹. For amerikanerne kunne det være ligegyldigt om det var dem selv eller danskerne der drev Loran-A stationen, så længe den bare var i drift. Og da amerikanerne udover Loran stationen ikke havde interesse i etableringen af andre stationer på færøsk territorium reduceredes Washingtons interesse til et minimum. Alligevel fortsatte ambassaden at indberette om udviklingen i Færøerne, hvilket havde to formål. For det første ønskede Washington, ganske i tråd med den tidlige inddæmningspolitik, at holde russerne udenfor indflydelse, og for det andet ønskede de at sikre dansk suverænitet over Færøerne, hvilket var to sider af samme sag.

Ifølge amerikanske observationer i området syntes der at foregå noget der kunne tolkes som en voksende sovjetisk interesse for Færøerne og det omkringliggende område. For at dæmme op for sovjetisk ekspansion anså amerikanerne det for nødvendigt om ikke andet så at holde muligheden åben for en militær anvendelse af Færøerne. Men p.g.a. danskernes 'sensitive' holdning til amerikanske militær tilstedeværelse på 'dansk jord' var dette ikke så ligetil. Samtidig var amerikanerne nervøse for at russerne, f.eks. gennem bilaterale fiskeriaftaler med Færøerne ville være i stand til at knytte Færøerne økonomisk og politisk til østblokken, og dermed åbne muligheden for en tættere relation. For amerikanerne var det derfor af essentiel betydning at Danmark beholdt suveræniteten over Færøerne, fordi dette var den eneste (fredelige) måde hvorpå amerikanerne, på en og samme tid, kunne sikre egen adgang til færøsk område og dermed også (indirekte) kontrol over området, samtidig med at Sovjetunionen blev holdt udenfor.

Dansk suverænitet over færøsk territorium var, set med amerikanske øjne, en måde at holde russerne udenfor indflydelse. I løbet af første halvdel af 1950'erne var amerikanerne for alvor blevet opmærksomme på hvor svært det var for dem selv at få adgang til Færøerne, og at dette delvis skyldtes spændinger mellem Danmark og Færøerne. I forbindelse med den såkaldte 'Klaksviksstrid' rapporterede ambassaden i København i marts 1954 til State Department, "(...) *to the somewhat strained relations which appear to exist between Denmark and the Faroe Islands. The delicacy of relations between the two areas has been apparent when the Embassy has Discussed several problems with the Danish Government which involved obtaining permission for US representatives to enter the Faroes for such purposes as to conduct a Shoran surveyant and to view the eclipse of the sun next summer.*"³⁰ Det spændte forhold mellem Færøerne og Danmark syntes at være direkte årsag til at den danske regering helst ville holde kontakt mellem amerikanere og færinger på et så lavt niveau som muligt. Da det spændte forhold syntes at være en hindring for enhver amerikansk adgang til øerne forsøgte amerikanerne at få et bedre indblik i baggrunden. I ovennævnte indberetning fra ambassaden, blev der vedlagt en fem siders uklassificeret rapport om rapport om Færøernes historiske baggrund. Rapporten bærer tydeligt præg af at være baseret på danske informationer (informanter). Dette fremgår tydeligst fra en karakteristik af færinger, leveret af en dansk informant der havde levet i lang tid i Færøerne: "*According to a Danish informant who has lived in the islands for 23 years, the personality of the Faroese has also made its contributions to the conflicts with Denmark. Typical traits, he stated,*

include stubbornness, sensitivity, capriciousness, an inferiority complex, and a tendency to carry things to an extreme³¹." Denne beskrivelse af en såkaldt (genetisk bestemt) 'færøsk personlighed', karakteriseret som genstridig, lunefuld, præget af mindreværdskompleks og med tendens til overdrive, fortæller måske mere om informanten end noget andet. Ikke desto mindre synes især den efterfølgende karakteristik af selvstyrebevægelsens opbakning i befolkningen at dække en generel dansk opfattelse af Færøernes ønsker og muligheder for større selvstændighed. "According to the informant referred to above, the Faroese are now more concerned with obtaining the financial support necessary to maintain certain public functions, than with real national aspirations. Those Faroese opposing complete separation from Denmark seemingly are in a substantial majority, and, furthermore, it is quite evident - even to many Faroese - that the islands are not capable of standing alone economically. Moreover, the adoption of the Home Rule Law in 1948 has apparently dissipated much of the force of the arguments set forth by those desiring separation from Denmark. Meanwhile, having learned from the experience from the past, the Danish Government has been following a policy of interfering as little as possible in Faroe affairs. Although this makes cooperation and administrative coordination between the islands and Denmark rather difficult at times, it does avoid encouraging further friction and stirring up the independence movement³²." Ifølge informanten var færinger i virkeligheden mere interesserede i at opnå økonomisk støtte end i øget selvstændighed. Grunden var at det, selv for færinger, måtte stå klart at Færøerne, økonomisk set, ikke kunne klare sig alene. Derfor havde den færøske selvstyrebevægelse ikke nogen bred opbakning i den færøske befolkning. Belært af erfaringen havde den danske regering valgt at føre en 'ikke indblandings' politik overfor Færøerne, dette for at undgå yderligere dansk-færøske gnidninger og oppiskning af selvstyrebevægelsen³³. Sandsynligvis har en del af denne 'ikke blandings' politik bestået i at undgå (i hvert fald formel) kontakt mellem amerikanere og færinger, fordi det kunne vække opsigt i Færøerne og netop give selvstyrebevægelsen ekstra luft under vingerne. - Ambassaden i København konkluderede at danskerne mere eller mindre havde kontrol over situationen i Færøerne, og at en eventuel færøsk løsrivelse fra Danmark ikke var aktuell.

Strategisk interesse og økonomisk støtte

Året efter syntes ambassadens syn på forholdet mellem Danmark og Færøerne at have ændret sig til en mere skeptisk anskuelse af danskernes kontrol over situationen. Den 14. oktober 1955 bemærkede ambassaden således, at: "Although it now appears likely that the 'Klaksvig Affair' will be resolved as a result of a stricter Danish policy, the instruments of that policy may mitigate against Danish prestige in the Islands and, concomitantly, enhance the position of the pro-Communist separatist Republican Party. Furthermore, unless steps are taken to relieve the chronic malaise of the island economy, a permanent improvement in Danish-Faroese relations will be difficult to realize³⁴." Ambassadens rapport lagde vægt på, at selv om konflikten foregik i flere niveauer³⁵, så skyldtes konfliktens (gentagne) eskalering en kombination af tøven fra danske myndigheders side til at gribe kraftig nok ind på et tidligere tidspunkt og en kraftig agitation fra det pro-kommunistiske parti 'Tjóðveldisflokkurin' i Færøerne. Mens danskernes mere kontante indgriben sidst i konflikt forløbet fremstilles som en positiv og legitim handling, også blandt færinger, blev løsrivelses interesserne fremstillet som ikke-legitime og pro-kommunistiske; en opfattelse der tilsyneladende deltes af danskerne: "(...) Erlendur Patursson is known to approve of Communist methods, if not its goal, and he is considered to be unscrupulous enough to accept any weapons to achieve his party's goal of separation of the Faroes from Denmark. Recently the Central Committee of the Communist Party of Iceland sent him a congratulatory message encouraging him to continue in his efforts to rid the Faroes of Danish influence. The Danish Prime Minister, in a recent private conversation with the American Ambassador, referred to Patursson as definitely a 'Communist', although the Embassy has not been able to ascertain specifically whether he is a party member. Nevertheless, the Prime Minister's remark suggests that Patursson's contact with the party is even more intimate than previously suspected³⁶." Det var imidlertid hverken Paturssons kommunistiske tendenser eller de islandske kommunisters indblanding i færøske anliggender, der bekymrede ambassaden mest. Hvad der bekymrede ambassaden var, at de danske indgreb, ikke havde medført nogen løsning på Færøernes økonomiske problemer. "Although it now appears likely that the 'Klaksvig Affair' will be resolved as a result of a stricter Danish policy, the instruments of that policy may mitigate against Danish prestige in the Islands and, concomitantly, enhance the position of the pro-Communist separatist Republican Party. Furthermore, unless steps are taken to relieve the chronic malaise of the island economy, a permanent improvement in Danish-Faroese relations will be difficult to realize³⁷." Selv om 'Klaksviks-striden' syntes at ville nå en løsning, eksisterede de økonomiske og sociale problemer stadigvæk, hvilket i længden kunne medføre yderligere forværring af forholdet mellem Danmark og Færøerne. "Unless the (Danish) Government mixes justice with alacrity, the political situation in the Faroes will not improve. In the long run,

*permanent improvement of Danish-Faroese relations will depend not only on the above but upon a realistic evaluation of the chronic Faroese economic life and serious efforts to correct them*³⁸." Ambassaden konkluderede således, at selv om de separatistiske fraktioner ikke havde fuld opbakning i befolkningen, ville en manglende indgriben overfor den økonomiske krise og de deraf følgende sociale uroligheder i længden kunne styrke befolkningens støtte til selvstyrebevægelsen.

Rapporten syntes at have vakt opsigt i Washington, fordi 14 dage senere, 28. oktober, henvendte State Department sig til ambassaden, og meddelte at man i Washington var meget interesseret i at få nogen mere uddybende rapporteringer om situationen i Færøerne. Årsagen til den voksende interesse i Washington, var den efterhånden større vægt der blev lagt i det nordøstatlantiske og det arktiske område, som gjorde at Færøerne havde fået en vigtigere strategisk rolle for dem. Til forskel fra før, hvor amerikanerne havde 'stillet sig tilfreds med' at formålet primært havde været at sikre dansk suverænitæt over færøsk territorium, var der nu tale om direkte at inddrage Færøerne i amerikansk militærstrategisk planlægning. "*The Department's interest in these incidents is related to the long-term possibility that the Islands may acquire a special strategic importance because of their location, and the desirability of avoiding developments which would place the political control of the Islands in potentially unfriendly hands*³⁹." Da ambassadens rapport tidligere på måneden havde konkluderet at øernes separatistiske agitation syntes at bunde i de økonomiske problemer og dårlige udsigter for udenlandske lån, bad State Department ambassaden, ganske i overensstemmelse med 'New Look' filosofien, om at overveje hvorvidt Washington burde facilitere nogen former for specielle lån til de færøske fiskere. "*Such action would be ostensibly aimed at improving the economic conditions in the Islands but would, of course have a desirable political effect if it limited or substantially decreased opportunities for separatists and possibly communist agitation among the population*⁴⁰." Formålet med lånene skulle således være, at skabe økonomisk og social stabilitet i Færøerne, for på den måde at sikre sig at Færøerne ikke løsrev sig fra Danmark og måske bevægede sig væk fra den vestlige alliance, for i stedet at oprettede forbindelser til den kommunistiske blok. Ambassaden opfordredes derfor til at foretage en nærmere undersøgelse og vurdering af færøsk fiskeri- og fiskeindustri's finansielle behov, og derudfra komme med forslag til en eventuel handlingsplan⁴¹. Ambassaden blev instrueret i ikke at indikere, hverken overfor den danske regering eller privatpersoner, om disse overvejelser.

Den 19. december forelå ambassadens (foreløbige) vurdering af nødvendigheden for eventuelle lån til de færøske fiskere. Ambassaden havde, som følge af ovennævnte instrukser, været meget tilbageholdende med at kontakte danske embedsmænd, hvorfor også deres baggrundsmateriale ikke var fuldt tilfredsstillende. En repræsentant fra ambassaden havde imidlertid under en uformel samtale med en af de danske embedsmænd, spurgt hvorfor danskerne valgte ikke at give mere økonomisk hjælp til Færøerne. Til dette havde embedsmanden svaret, at det ville det være psykologisk forkert hvis danskerne gav efter for 'oprør' fra Færøerne⁴². Ambassaden opstillede faktorer både for og imod långivning til Færøerne. For långivning talte for det første den generelle dårlige økonomiske tilstand, herunder ikke mindst fiskerflådens, for det andet de umiddelbart mislykkede forsøg på at få lån i Storbritannien, og for det tredje syntes den økonomiske krise at have skabt grundlaget for de åbenlyse fremskridt 'den ubehagelige og moralsk forkastelige' ('unsavory') Erlendur Patursson havde opnået i rekrutteringen af stemmer fra fiskere. Der syntes imidlertid at være flere forhold der talte imod en långivning eller økonomisk hjælp til de færøske fiskere. For det første ville en rekonstruktion af fiskerflåden ikke være nok, for det andet havde den danske regering allerede givet økonomisk hjælp, om end i beskedent omfang, for det tredje kunne en direkte amerikansk långivning skade den danske regerings politik om ikke at give efter for (penge-) afpresning fra Færøerne, for det fjerde fandtes muligheden stadig for en eventuel genoptagelse af forhandlingerne med de britiske banker, for det femte syntes de økonomiske krav til en fornyelse at være meget højere end det var muligt at fremskaffe, og for det sjette, måske vigtigst af alt, syntes den politiske situation langt fra afklaret, idet Paturssons (stærkt) separatistiske agitation, langsomt syntes at miste sin opbakning i den brede befolkning, til fordel for mere moderate selvstyrekræfter⁴³. – Sandsynligvis som følge af disse observationer (og anbefalinger) droppede Washington sine planer om direkte økonomisk støtte til Færøerne.

Militær og strategisk opgradering

De efterfølgende ca. 8 år, og især i perioden 1958-63, skete der en kraftig opgradering af Færøernes strategiske betydning. Dette skete med etableringen af (mindst) tre militære installationer. I en rapport fra den amerikanske ambassaden i København i august måned 1958, nævntes adgang for etablering af forsvarsinstallationer på færøsk territorium som en af

hovedårsagerne til at amerikanerne var interesserede i Danmarks deltagelse i den vestlige alliance."*(...) the principal U.S. objectives in Denmark are to sustain effective Danish participation in NATO; active cooperation in the community of free nations and support of U.S. policies; control of the Baltic entrances and the continued availability of Greenland and the Faroes for U.S. and NATO defense installations, and effective Danish resistance to constant Soviet pressure and threats to abandon or weaken its NATO and other ties with the West.*⁴⁴⁾" Dette siger imidlertid ikke noget direkte om Færøernes strategiske betydning i amerikansk perspektiv. Selv om Færøerne på dette tidspunkt havde fået en større betydning, var Grønland stadig danskernes vigtigste aktiv. Baggrunden for rapporten var en evaluering af amerikanernes militære hjælpeprogrammer til Danmark. Problemet var at amerikanerne var utilfredse med danskernes forsvarsbudget, hvorfor man diskuterede at reducere i de militære hjælpeprogrammer til Danmark. Rapporten anbefalede imidlertid at man ikke gjorde dette, netop fordi det var meget vigtigere at beholde baserne i Grønland end at øge det danske forsvarsbudget.

To år senere, i maj 1960, foretog den amerikanske administration en bedømmelse af Færøernes strategiske betydning. Denne gang blev Færøerne på flere områder sammenlignet med Island. "*In many ways the Faroe Islands are of a strategic importance almost equal to that of Iceland. Control of the Islands by a power hostile to the West could be of a decisive nature*⁴⁵⁾." I slutningen af samme måned, i forbindelse med en såkaldt 'country plan' for Danmark, forelå en igen en bedømmelse af Færøernes strategiske betydning, denne gang i forbindelse med Danmarks militære betydning for USA. "*1) Denmark commands the exits and entrances to the Baltic even in Nuclear Age. 2) It is an indispensable link in the chain of NATO countries from Norway to Turkey arrayed against Soviet military expansion westward. 3) It owns Greenland which, despite any diminution of its usefulness for air-base purposes in the years ahead, will through BMEWS and related installations retain strategic importance in the defense of North America for some time to come. The Danish-owned Faroe Islands have similar potential value*⁴⁶⁾." Mens Grønlands betydning syntes at mindske, som følge af teknologiske udvikling, var Færøernes betydning voksende. Grønlands og Færøernes strategiske betydning nærmede sig hinanden og amerikanerne anså derfor at Færøerne potentielt, dvs. i et fremtidsperspektiv, havde (kunne få) samme militære værdi som Grønland.

For Danmark havde Færøerne således udviklet sig til et sikkerhedspolitisk (vigtigt) aktiv, noget Danmark havde brug for p.g.a. deres begrænsninger i NATO-samarbejdet, i form af forbehold overfor stationering af atomvåben og fremmede tropper på dansk jord i fredstid, samt det lave danske forsvarsbudget. - Det er ikke muligt at sige præcis i hvor høj grad den danske regering var klar over Færøernes voksende strategiske betydning, men danskerne var tydeligvis klar over at der skete en opgradering. Således tyder forløbet i de dansk amerikanske forhandlinger på at danskerne godt var klar over at installationerne var af vital betydning. Det er imidlertid betydelig sværere at sige noget om hvorvidt de danske beslutningstagere, ved at stille færøsk territorium til rådighed for forsvaret af USA og resten af NATO-alliancen, bevidst kalkulerede med en opvejning af egne begrænsninger i NATO-samarbejdet. Der er dog visse begivenheder der godt kunne tyde på at der i danskernes bevidsthed eksisterede et såkaldt 'Færøkort', i stil med det mere omtalte 'Grønlandskort'⁴⁷⁾.

En af disse begivenheder var et møde i november 1958 mellem Charge d'Affaires L. Satterthwaite fra den amerikanske ambassade i København og den danske udenrigsminister J. O. Krag, om etableringen af Loran-C stationen i Færøerne. På mødet kom Krag ind på at der var (eller burde være) en sammenhæng mellem dansk afgivelse af territorialrettigheder i Færøerne og Grønland til USA og NATO og danskernes ret til at have et lavt forsvarsbudget. Faktisk lagde han det ud som at afgivelsen af territorium til etablering af militære stationer, var den egentlige årsag til at det danske forsvarsbudget var så lavt. "*After Foreign Minister KRAG had read the Embassy's note on the Loran Station in the Faroes (...) he said that Denmark was always pleased to be able to help the United States and contribute substantially to fulfilling its NATO obligations by making available Greenland and the Faroes. He said this made the Danish defense budget look better and have more meaning, and he was pleased to see that this fact was recognized by our Government and by Ambassador Peterson*⁴⁸⁾." Da mødet for amerikanerne handlede om at opnå dansk godkendelse af stationen i Færøerne, opfattede Satterthwaite Krag's udspil som et forsøg på at opnå amerikansk accept af danskernes lave forsvarsbudget, dvs. en form for byttehandel. "*I (Satterthwaite) said while we as well as the other NATO allies appreciated how fortunate it was that Denmark, one of the NATO alliance, was sovereign over Greenland and the Faroes and that therefore they were available for the common defense, and while we also appreciated the day-to-day help and cooperation on an operating level of Denmark toward our needs in Greenland and the Faroes, I nevertheless thought it was most important*

that Denmark's defense budget be as high as the economy permitted during the period of the present danger. I said that we were pleased to note the very healthy state of the Danish economy and fiscal position, and were hopeful that that would be reflected in an increased defense effort. Foreign Minister Krag agreed that Denmark should do all its economy would permit; he said he knew NATO was dissatisfied with the Danish defense budget, but did not comment on whether the economy could stand more defense." Selv om Satterthwaite gav udtryk for at amerikanerne var taknemmelige for at Danmark havde været så samarbejdsvillig i forbindelse med etablering af militære installationer i Færøerne og Grønland, kom han ikke ind på hvorvidt der reelt var en sammenhæng, og han kom heller ikke med nogen indrømmelser overfor Krag. – Det diplomatiske spil mellem Krag og Satterthwaite fortæller ikke noget om hvorvidt det billede Krag tegnede havde hold i virkeligheden. Men det fortæller at der eksisterede et 'Færøkort' i (i hvert fald nogen af) de danske beslutningstageres bevidsthed. At Krag ikke var alene om at anvende 'Færø-/Grønlandskortet', synes at bekræftes af Elleman-Jensen (1996), når han fortæller om hvordan han selv i 1980'erne anvendte Grønland og Færøerne i forhandlinger om forsvarsbudgetter med andre NATO-medlemmer⁴⁹.

Men der findes også andre muligheder for at de danske myndigheder direkte/indirekte (bevidst/ubevidst) brugte færøkortet til at opveje andre begrænsninger i NATO fællesskabet. Ifølge Villeneuve (1995) var den danske godkendelse af etableringen af Loran-C stationen i Færøerne medvirkende årsag til at de danske forbehold mod stationering af atomvåben på dansk jord i fredstid, bedre kunne accepteres af amerikanerne (og andre allierede). På dette tidspunkt, i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne, var den danske regering presset fra to sider omkring stationering af atomvåben på dansk jord. På den ene side det udefra kommende pres fra USA om at modtage våbnene, og på den anden side det interne dansk pres, fra SF og Kampagnen imod Atomvåben, om ikke at stationere atomvåben på dansk jord. "*I den danske og norske atompolitik var der imidlertid én facet, som antagelig i væsentlig, måske endda afgørende grad littede USAs de facto accept af det dansk-norske atomforbehold, men som var omhyggeligt hemmeligholdt for alle andre end de aller inderste beslutningstagerkredse i de to lande – og måske delvis selv for dem. (...) Der er tale om USAs placering i 1959-61 af de såkaldte LORAN-C langdistance navigationsstationer (...) på Færøerne og i Norge,*⁵⁰" Årsagen hertil var tendensen, både i USA og hos NATO, at lægge større vægt på interkontinentale og ubåds-baserede mellemdistance atomraketter, og dermed relativt mindre vægt på de landbaserede taktiske atomvåben i Vesteuropa. Villeneuve tilføjer imidlertid yderligere to faktorer der var medvirkende til at lette presset på Danmark, nemlig en tillemprning af USA's og NATO's strategi hen imod 'fleksibelt svar' og en hovedtendens af forbedret forhandlingsatmosfære, også på atomvåbenkontrolområdet, mellem Øst og Vest⁵¹.

I disse år var der imidlertid ikke kun tale om anlæggelse af en Loran-C station i Færøerne, men også om (mindst) to andre militære installationer, nemlig en NATO varslingsstation, til varsling mod eventuelt bombeflyangreb, og en amerikansk kommunikations installation, som havde forbindelse til varslingen mod eventuelle interkontinentale missilangreb. For begge disse stationer, men især for den sidstnævnte, gjaldt det at de var en del af den strategiske krigsførsel, og således, i hvert fald for USA, havde en større værdi end stationeringen af taktiske atomvåben i Danmark i fredstid.

Sammenlagt kan man sige, at det var af større betydning for amerikanerne at have en navigations station, en varslingsstation og en kommunikations station i Færøerne, end en fast stationering af atombevæbnede missiler i Danmark. Det var også af større betydning for amerikanerne at have adgang til færøsk og grønlandsk territorium, end at presse den danske regering til at øge sit forsvarsbudget.

Færøsk 'sikkerhedspolitik'

Selv om spørgsmål vedrørende Færøernes sikkerhedspolitiske og militærstrategiske status i flere omgange blev taget op i det færøske lagting, kan man ikke tale om at noget landstyre førte nogen egentlig (sammenhængende) sikkerhedspolitik. Umiddelbart var der ikke noget i vejen med dette; udenrigs- og sikkerhedspolitik hørte under de danske centralmyndigheder og de færøske myndigheder havde ikke nogen (formel) indflydelse herpå. Som vi kommer ind på i de to næste kapitler var de danske myndigheder, af praktiske årsager, nødsaget til at informere de færøske myndigheder om de forskellige aktiviteter, dvs. om det aller mest nødvendige⁵². Så selv om de færøske myndigheder hverken havde indflydelse på amerikansk strategisk planlægning eller dansk sikkerhedspolitik i Færøerne, var færøingers blotte eksistens en faktor danske og amerikanske myndigheder måtte kalkulere med.

I slutningen af 1962 skete der noget der skabte en vis nervøsitet i både den amerikanske og den

danske lejr; noget der kunne tolkes som at Færøernes tilknytning til Danmark og dermed også tilknytningen til NATO, kunne sættes over styr. Efter lagtingsvalget 8. november 1962 blev der dannet en såkaldt 'selvstyrekoalition', bestående af 'Fólkaflokkurin', 'Tjóðveldisflokkurin', 'Sjálvstýrisflokkurin' og 'Framburdsflokkurin'. Dannelsen af den nye koalition kom bag på både amerikanerne og danskerne, og skabte en vis bekymring hos den amerikanske ambassade i København. Ambassaden anså den nye koalition, p.g.a. dens ulige sammensætning af partier, som meget ustabil og opportunistisk. Sidstnævnte forhold skyldtes ikke mindst at 'Tjóðveldisflokkurin', som det mest yderliggående løsrivelsesparti, for at legitimere sin egen deltagelse i regeringen, sandsynligvis ville forsøge at sætte en dagsorden der direkte eller indirekte vedrørte rigsfællesskabet og dets fremtid og knytte dette sammen med stærkt følelseladede emner såsom den gamle fiskerigrænseproblematik, eller spørgsmålet om NATO og amerikansk tilstedeværelse i landet. *"The most likely foreseeable incident of this nature which might serve to unite the coalition partners and the people behind the government could grow out of a dispute between the Faroese and the local Danish authorities; the question of fishery limits, and in this connection the 'Red Crusader' case with the British is far from forgotten in the Islands; or the NATO issue and the presence of facilities and foreign personnel, including American, in the Faroes. It should not be considered beyond the provincial government and the Republican Party in particular, to seek to provoke such a situation in an effort to maintain itself in power. It is also possible in the longer run should the government survive its iniation period that attempts will be made to pressure the West for funds by making use of the NATO issue and a threat to expand trade with the Soviet Bloc*⁵³⁾" – Selv om ambassaden ikke anså den nye koalition for at have nogen fremtid, og at ovenstående scenarier derfor heller ikke var realistiske, gjorde koalitionen blanding af ustabilitet og opportunisme den meget uforudsigelig. Som en form for modvægt mod denne uforudsigelighed anså amerikanerne to forhold som værende af essentiel betydning. For det første måtte tilstedeværelsen af militæret i Færøerne ikke udvikle sig til en central del af den politiske debat. For det andet en (økonomisk) tilknytning til Sovjetunionen for enhver pris undgået. Den bedste måde at sikre dette var at bevare 'status quo' i det dansk-færøske forhold.

Ifølge ambassadens kontakter i statsministeriet var den danske regering ikke indstillet på at imødekomme nogen krav fra færingerne, ud over dem der lå indenfor rammerne af hjemmestyreloven. *"The formation of the new provincial government was an unwelcome surprice for the Danish Government. Top level Danish officials in Prime Minister Krag's office in charge of Faroese affairs believe that if the Faroese government is to endure the Republicans will have to modify most of their extreme demands.*⁵⁴⁾" - Den danske regering var ikke indstillet på at gennemføre nogle fundamentale ændringer i de dansk-færøske forhold eller i deres hidtidige politik om hemmeligholdelse eksistensen af amerikansk militær installation og tilstedeværelsen af amerikansk personel i Færøerne. Samtidig understregede de at sikkerheds- og udenrigspolitik lå udenfor det færøske landsstyes kompetence, og at det hørte under den danske regering.

Et af formålene med de danske myndigheders udspil overfor amerikanerne var sandsynligvis at berolige amerikanerne og vise at danskerne havde kontrol over situationen. Amerikanerne havde intet at frygte, idet deres militære installationer i Færøerne var sikrede, i hvert fald så længe det eksisterende forhold mellem Danmark og Færøerne blev opretholdt. Hvis det imidlertid skulle vise sig, at det nye færøske landsstyre begyndte at fremsætte krav som danskerne mente lå udenfor den gældende hjemmestyrelov, eller krævede ændringer i hjemmestyreloven, havde danskerne allerede lagt en forhandlingsstrategi. *"Danish policy, as explained by the senior Danish civil servant responsible for Faroese affairs, will be to adhere strictly to the Home Rule Law. It will give the new provincial administration every opportunity to operate within the scope of the Home Rule Law or enough rope to hang itself. Should the Faroese government seriously press Republican demands for revision of the Home Rule Law the Danes plan to invite it to submit concrete proposals. In view of the diversity of interests in the Faroese coalition government Danish authorities believe that it would have a hard time agreeing upon such proposals. If, however, the Faroese government should succeed in formulating definite demands calling for substantial modifications of the Home Rule Law, the Danish Government would probably call for elections in the Faroes on the issue of future Danish-Faroese relations and specifically on the proposed changes. Danish officials believe, however, that considrable time would elapse before a possible crisis in Danish-Faroese relations reached this stage and in the meantime Danish pressure on the Islands would become apparent in many forms*⁵⁵⁾" Fra den danske regerings side regnede man altså ikke med at 'selvstyrekoalitionen' havde den nødvendige styrke og folkelige opbakning til at fremsætte krav om egentlige ændringer i den gældende hjemmestyrelov. Hvis koalitionen, mod forventning, alligevel ville kræve ændringer i den gældende ordning, ville den danske regering først kræve direkte forhandlinger og konkrete forslag, og hvis dette ikke ville sætte en stopper for processen og koalitionen skulle vise sig at være i stand til at formulere nogle endelige krav, ville den danske regering sandsynligvis kræve

forhandlingsresultatet lagt ud til folkeafstemning. Den danske regering forventede imidlertid ikke at det ville komme så langt. Formålet med at trække processen ud i langdrag var, at der ville blive lagt et ydre pres på de færøske forhandlere, først og fremmest i form af en eksponering af Færøernes økonomiske afhængighed af Danmark, bl.a. dansk administration og finansielle overførsler⁵⁶.

Ambassaden konkluderede, at amerikanske interesser i Færøerne sandsynligvis ville blive forsøgt udsat for et vist pres fra den nye færøske regering. Således ville både NATO spørgsmålet og tilstedeværelsen af fremmed (militært) personel, blive genoptaget i den politiske debat, dette ikke blot for at opnå økonomisk gevinst, men også for at skabe en udlændinge fjendsk ('anti foreign') atmosfære og på den måde vinde opbakning blandt befolkningen, og dermed bevare magten. Ambassaden mente imidlertid ikke dette eventuelle pres fra færøsk side ville have nogen effekt, i hvert fald ikke når det gjaldt amerikansk tilstedeværelse i Færøerne. "*United States Presence in the Faroes, however, is based on the approval of the Danish Government which under the Home Rule Law has full jurisdiction over the islands foreign relations. As long as the Danes insist on making no changes in the home Rule law it is the responsibility of the Danish authorities to make sure that no obstacles are placed in the way of the successful fulfillment of the United States mission in the Faroes*"⁵⁷. "Så længe Hjemmestyreloven var gældende, var amerikanernes tilstedeværelse i Færøerne ikke afhængig af færøsk accept, men alene af danskernes samtykke. Hertil kom, at amerikanerne efterhånden havde opbygget en del goodwill i Færøerne. "*Should the new government attempt an anti-foreign campaign it will find the United States not without supporters in the Faroes*"⁵⁸. Det stod således klart for amerikanerne at modstanden mod deres tilstedeværelse i Færøerne, ikke havde opbakning i hele den færøske befolkning, men at de faktisk havde direkte opbakning i visse befolkningsgrupper.

Allerede i begyndelsen af juni måned samme år kunne ambassaden melde at tingene havde fået den forventede udvikling. Årsagen hertil syntes delvis at være en relativ svag landsstyrekoalition. For det første var der for stor uenighed mellem koalitionspartierne omkring forholdet til Danmark og NATO, hvorfor 'Tjóðveldisflokkurin', for overhoved at kunne beholde sin position i koalitionen, var nødt til at modificere sine krav. For det andet syntes den tilsyneladende økonomiske vækst at medvirke til et skift i befolkningens fokus på økonomiske og sociale forhold i stedet for ideologiske og politiske forhold, såsom forholdet til Danmark og de militære installationer. Dertil kom at færingers generelle betænkelighed ved det amerikanske (og danske) militærpersonel syntes at være bedre bl.a. fordi disse syntes at blive bedre integrerede i det færøske samfund. "*The NATO issue itself appears to be losing interest after its use in the election campaigns of 1960 (Folketing) and 1962 (Lagting) without noticeably significant benefits to the anti-NATO parties. A more open policy by the Danish authorities as regards visits to Mjørkedal by the local population as well as more information on the facilities given the Faroese press has served to mitigate suspicion that has existed among the Faroese population*"⁵⁹. Selv om der stadig eksisterede en bred folkelig opbakning til den pacifistiske holdning, og spørgsmålet vedrørende opretholdelse af de militære installationer ikke var et overstået kapitel, mente ambassaden tiden arbejdede til fordel for amerikanerne. "*If it is allowed to run its natural course Faroese attitudes towards NATO and the facilities in the Islands will probably gradually evolve along the lines of those held by the various political groupings in the other Scandinavian countries*"⁶⁰. Efterhånden som den økonomiske vækst satte ind syntes politiske krav om øget selvstyre at miste sit fundament hos den brede befolkning i Færøerne. Set med amerikanske sikkerhedspolitiske øjne betød dette stabilitet og en udvikling der lignede de andre skandinaviske lande, nemlig en accept af tilknytningen til NATO blandet med en generel skepsis overfor militær udbygning.

Sammenfatning

Lige efter Anden Verdenskrig var amerikanerne først og fremmest interesserede i at holde russerne ude af Færøerne, og at opretholde driften af Loran-A stationen i Færøerne, til brug for militær navigation. En måde at gøre dette på var at Danmark beholdt suveræniteten over færøsk territorium. Der var således overensstemmelse mellem Danmarks og USA's ønsker om at selvstyrebevægelsen i Færøerne ikke fik for stor politisk indflydelse. I midten af 1950'erne begyndte Washington at vise en større interesse for Færøerne, dette i forbindelse med skift i strategisk perspektiv, med større fokus på bl.a. Færøerne. Da den økonomiske krise i Færøerne syntes at styrke selvstændighedsbevægelsen i Færøerne, overvejede amerikanerne at give færinger finansiel støtte, dette først og fremmest for at skabe stabilitet og dæmme op for en folkelig udbredelse af yderliggående løsrivelsestendenser. Da situationen imidlertid ikke udviklede sig som i frygtet, droppede amerikanerne disse planer.

Fra midten af 1950'erne voksede Færøernes strategiske betydning, især efter at de første

militære installationer fra omkring 1959 blev anlagt. Fra 1960 bedømte de amerikanske myndigheder Færøernes strategiske betydning som værende, på mange områder, på lige fod med Islands, og samme år blev Færøernes potentielle militære værdi bedømt som værende lig med Grønlands. Færøernes voksende strategiske betydning var et aktiv for Danmark, der kunne bruges som en form for opvejning af egne begrænsninger i NATO-samarbejdet, et slags 'Færøkort'. I hvor høj grad 'Færøkortet' blev anvendt er imidlertid svært at give noget svar, på grundlag af foreliggende kildemateriale. Men det blev i hvert fald forsøgt anvendt, nok mest i sammenhæng med Grønland. Hvorvidt det havde nogen reel indvirkning på de dansk-amerikanske forhandlinger, eller Danmarks forhandlinger i NATO, er et spørgsmål der stadig står lidt i det uvisse. Det står imidlertid klart at skiftet i de amerikanske strategiske perspektiver, delvis en større fokusering på strategisk krigsførsel og en større vægtning af de nordlige dele af Nordøstatlanten i de maritime strategier, var medvirkende til at opgradere Færøernes militærstrategiske betydning, og dermed også dets betydning som en potentiel forhandlingstrumf for den danske regering.

De færøske myndigheder har aldrig haft nogen sammenhængende sikkerhedspolitik, dette hørte under de danske myndigheder. 'Selvstyrekoalitionen' der blev dannet efter lagtingsvalget i 1962, var uvelkommen overraskelse for både den danske og den amerikanske regering. Den danske regering, der også ønskede at berolige amerikanerne om at de havde kontrol over situationen, var ikke indstillet på at give efter for nogle krav om øget selvstyre. Og i tilfælde at der ville komme reelle krav, havde regeringen allerede lagt en strategi, der skulle forhindre at disse krav blev til virkelighed. Generelt synes færinger, bortset fra spredte protester mod militariseringen, at have accepteret deres medlemskab af den vestlige alliance. - I de to efterfølgende kapitler skal vi se nærmere på anlæggelsen af tre militære installationer i Færøerne, deres geostrategiske sammenhæng, samt hvordan de tre aktører handlede i forbindelse med disse stationers anlæggelse.

Kapitel 3

Flådestrategier og Loran-C

Indledning

I 1959/60 blev der anlagt en radionavigations station, en såkaldt Loran-C station, i Færøerne. Selve etableringen af stationen foregik i fuld offentlighed, således at både danske og færøske myndigheder, og den færøske befolkning var klar over dette. De egentlige militære formål med stationen blev imidlertid aldrig offentliggjort. - Formålet med indeværende kapitel er at se nærmere på baggrunden for etableringen af Loran-C stationen i Færøerne, samt at klarlægge selve forløbet i forbindelse med etableringen. Sidstnævnte indebærer bl.a. den amerikanske planlægning, forhandlingerne med den danske regering og selve oprettelsen af stationen.

Flådens rolle i amerikansk militærstrategi

Fra begyndelsen af 1950'erne fik amerikansk sikkerhedspolitik et tydeligere militært præg, og med introduktionen af det nye sikkerhedspolitiske kodeks 'New Look' og massiv gengældelse, fra omkring 1953, blev atomvåbnene i højere grad end før en integreret del af USA's overordnede inddæmnings strategi, med luftvåbnet som den centrale aktør. Med luftvåbnet som det dominerende militære værn, efterfulgt af hæren, blev flåden henvist til pladsen nederst i det militære hierarki, først og fremmest som støtte for luftstyrkerne i deres opretholdelse af evnen til offensivt angreb ('Offensive Strike'). Derfor blev rammerne for flådens udbygning primært lagt efter at opfylde de behov som luftvåbnet stillede, mens de kun i ringe grad blev påvirket af den sovjetiske flådes udbygning⁶¹). Flådens første bidrag til denne strategi var en kraftig udbygning i antallet af hangarskibe. Samtidig blev der udviklet bombefly der var bedre tilpassede hangarskibene og atomsprænghoveder skræddersyede til disse nye luftfartøjer.

Flådestrategier

Luftstyrkernes forrang i de militære strategier i 1950'erne, forhindrede imidlertid ikke at der blev udviklet alternative delstrategier, eller at flåden i sin strategiske planlægning og udbygning udelukkende forholdt sig til sin underordnede rolle i forhold til luftstyrkerne. Selv om den amerikanske præsident forsøgte at holde flåden fast i dens rolle som støtte for luftstyrkerne, havde admiralerne også andre interesser, som først og fremmest forholdt sig til maritime

strategier. Og disse gik primært ud på at sikre egen dominans i de havområder man anså for sandsynlige konfrontationsområder. I denne forbindelse fokuserede admiralerne først og fremmest på områder hvor Sovjetunionen anlagde flådebaser der kunne true den amerikanske dominans.

Set fra en maritim synsvinkel var der to (hav-)områder der måtte anses for at være de vigtigste strategiske knudepunkter. Det drejede sig om det nordøstatlantiske område, dvs. området mellem Grønland, Island, Færøerne, Skotland, Danmark og Norge, og det drejede sig om Middelhavsområdet. Årsagen til at netop disse områder var af strategisk betydning, var, at det var her den russiske flåde skulle passere for at nå det amerikanske kontinent (eller Europa), og det var herfra den amerikanske flåde kunne nå de Sovjetunionen og de russiske flådebaser. Tyngdepunktet i det nordøstatlantiske område var lige efter Anden Verdenskrig Nordsøen og Østersøen. Årsagen hertil var at de russiske flådebaser var lokaliseret omkring Leningrad, og den eneste adgang til Atlanterhavet gik gennem Østersøen og Nordsøen. Men i løbet af 1950'erne flyttedes en del af russernes flådebaser, herunder ubådsbaser, længere nordpå, til Kolahalvøen. Derfor flyttede også tyngdepunktet i det nordøstatlantiske område længere nordpå, mod Barentshavet og Norskehavet.

Admiralerne ønskede at opbygge en flåde der kunne sikre amerikansk kontrol over havene. Til forskel fra tidligere maritime strategier, hvor fokus havde været på søslag på det åbne hav, erkendte amerikanerne i begyndelsen af 1950'erne at man ikke kunne slå den russiske flåde på åbent hav, i hvert fald ikke i den tidlige fase af en krig. Admiralerne var interesserede i at bygge en såkaldt 'multipurpose' flåde, der kunne anvendes til alt fra 'offensive strike' til 'begrænset krig', for på den måde at imødegå den russiske trussel i alle faser.

Den vigtigste del af den nye maritime strategi var opbygningen af flådens offensive evne, hvor man fra fremskudte operationer angreb og destruerede den russiske flådes baser, for på den måde forhindre de russiske flådeenheder i at nå ud på åbent hav, hvor de kunne udgøre nogen egentlig trussel. Den mest effektive måde at gøre dette på, var gennem luftbombardementer, med anvendelse af både konventionelle og atomare våben, (samt minelægning af strategisk vigtige passager) fra fly stationerede ombord på hangarskibe. Da man fra vestlig side forventede at russerne snart ville være i stand til at opbygge en betydelig ubådsbaseret missilstyrke, blev disse offensive kendetegn, fra midten af 1950'erne, også integreret i SACLANT's flådestrategier og NATO's strategiske koncepter⁶².

For at imødegå truslen fra de russiske flådefartøjer, især ubåde, var det imidlertid ikke nok at satse på de offensive midler ved 'first strike' (ved bombe-fly fra hangarskibe i området). Selv om truslen fra de sovjetiske baser sandsynligvis ville blive reduceret betydeligt som følge af amerikanernes første anslag, var det stadigvæk muligt, at dele af den russiske flåde på et tidligt tidspunkt havde forladt baserne, og således på flere led udgøre en trussel mod den vestlige alliance. For det første udgjorde de en direkte trussel mod de europæiske flanker, for det andet kunne de forsinke overflytningen af de vestlige flådeenheder til Nordøstatlanten (og Middelhavet), og for det tredje truede de det nordamerikanske kontinent. For at imødegå denne trussel, var det nødvendigt delvist at opgradere efterretningen i disse zoner i fredstid, delvis, i tilfælde af krig, at opstille forsvarsbarrierer. Dette skulle bl.a. ske i form af såkaldte fremskudte overvågnings zoner ('forward Detection Zones') eller antiubåds krigs barrierer ('ASW barrier'). Den vigtigste af disse zoner var den der lå mellem Grønland, Island, Færøerne, Skotland og Norge, og den vigtigste af disse barrierer var den såkaldte GIUK-passage (Greenland-Iceland-UK passage)⁶³. Primært som følge af amerikansk initiativ fulgte der, fra foråret 1958, en serie af innovationer der bl.a. inkluderede undervands overvågnings zoner, luft- og søbårne tidlige varslings systemer, samt minelægnings eskadriller, og i den efterfølgende tid skete der en optrapning af inspektionen og varslingen i GIUK-passagen og Norskehavet og Barentshavet⁶⁴.

Polarisprogrammet

Amerikanerne udviklede også andre (alternative) programmer som ikke umiddelbart kunne anses som en del af den overordnede massiv gengældelsesstrategi. Et af disse programmer var det såkaldte Polaris program. Dette program gik kort sagt ud på at udvikle et længere rækkende krydsermissiler der kunne affyres fra ubåde og med stor præcision ramme sovjetiske mål. Programmet havde imidlertid en svær fødsel. Årsagerne hertil var flere. For det første kunne der ikke skabes konsensus om at gøre Polaris programmet til et nationalt (finansieret) anliggende. For det andet mente flåden ikke at det udelukkende var dem der skulle finansiere programmet. For det tredje var der også andre konkurrerende programmer under udvikling. Mens russerne i sidste halvdel af 50'erne satse på sine (strategiske) missilprogrammer, satse amerikanerne på krydsermissiler, der både var en billigere og nemmere løsning. De første krydsermissiler

('Regulus I') blev anbragt på hangarskibe, patruljebåde ('cruisers') og i ubåde, men p.gr.a. lav hastighed og højde, samt ringe rækkevidde, kunne disse raketter kun bruges til at angribe mål tæt på de sovjetiske kyster. I 1958, med introduktionen af Regulus II forbedredes rækkevidden, men på dette tidspunkt var Polaris programmet allerede godt i gang.

Årsagen til at Polaris programmet for alvor kom i gang var et sammenfald af flere forhold. Således var efterretningerne om Sovjetunionens oprustning og teknologiske landvindinger, samt debatten om 'Bombers Gap', medvirkende årsager hertil. I 1955 blev der oprettet en 'Special Projects Group', der for egne midler skulle finansiere Polaris programmet. Hermed fjernedes flådens betænkeligheder ved at igangsætte programmet. Endelig skete der i 1957, foranlediget af Admiral Arleigh Burke (Chief of Naval Operations), en ændring i marinens prioriteringer til fordel for Polaris programmet. Så selv om der faktisk ikke skabtes bred konsensus om Polaris programmet før i begyndelsen af 1960'erne, var dette sammenfald af flere forhold nok til at sætte gang i projektet fra omkring 1956⁶⁵.

Formålet med med Polaris SSBN/SLBM var at fungere som en 'second-strike' styrke. Selv om dette ikke var helt i overensstemmelse med den klassiske massiv gengældelses strategi, hvor man forestillede sig at krigen blev afgjort i ét stort slag, var Polarismissilernes angrebsmål ('targets') principielt i overensstemmelse med den nukleare strategi, idet disse først og fremmest var Sino-Sovjetiske industribaser og såkaldte 'governmental control structure'⁶⁶. Polarisprogrammet betød også at flåden havde mulighed for at frigøre hangarskibene fra deres hidtidige rolle som strategiske atomfartøjer, hvormed disse kunne anvendes til mere traditionelle marine krigsførelse. Sidst, men ikke mindst, betød realiseringen af Polaris programmet at amerikanerne på dette område opnåede et kvalitativt fordel i forhold til russerne, der ikke havde udviklet lignende 'præcisionsvåben'. Man kan således sige, at Polaris programmet både var en integreret del af og et alternativ til massiv gengældelses strategien. – Selv om der i begyndelsen af 1960'erne skete et skift i den overordnede sikkerhedspolitik og i vægtningen af de geostrategiske perspektiver, blev Polarismissilerne ikke skrottede. Med introduktionen af 'fleksibelt svar', beholdt de ubåds baserede Polaris missiler sin betydning, idet de var yderst velegnede som en form for mindre fredsbevarende våben, som var i stand til at forårsage så megen skade på de sovjetiske styrker, at russerne ville finde det uacceptabelt.

Til at begynde med havde Polaris programmet dog visse begrænsninger. Den første Polaris generation, Polaris (A-1), var således et mellemdistance våben, med en rækkevidde på omkring 2200 km. Derfor var det nødvendigt at disse våben, før affyring, blev placerede i frontområderne ('forward areas'). I første omgang blev der derfor tale om primært to områder de nye Polaris ubåde skulle operere i, nemlig Norskehavet - Nordsøen og som alternativ i Middelhavet. For at maksimere den operationelle fleksibilitet i denne forbindelse, var det også nødvendigt at anlægge en base til stationering af ubåde i området. Men bl.a. p.gr.a. de norske (og de danske) myndigheders forbehold overfor denne type baser, blev den anlagt i Holy Loch, Skotland.

Forbedrede navigationsmuligheder

For at kunne realisere ovennævnte flådestrategier var det nødvendigt at udbygge navigationsforholdene i de nævnte konfrontationsområder. I denne forbindelse havde amerikanerne udviklet et nyt navigationssystem, som de selv mente bedst kunne opfylde de krav flådestrategierne stillede. På dette tidspunkt eksisterede der i det nordøstatlantiske område allerede et navigationssystem der først og fremmest havde militære formål, men som også kunne anvendes af civile fartøjer, nemlig en kæde af 'Loran-A' stationer (også kaldet 'Standard Loran')⁶⁷. Disse installationer kunne imidlertid ikke opfylde de krav den amerikanske flåde stillede til effektiv (militær) navigation i området. Loran-A var blevet introduceret under Anden Verdenskrig, og var etableret uden nogen form for overordnet koordinering. Dertil kom, at selve teknologien var forældet i forhold til effektiv navigation i de nævnte områder. Især var der fire forhold der gjorde sig gældende. For det første havde amerikanerne, som følge af forstyrrelser på det frekvensbånd Loran-A sendte på, fået en del klager fra landene i det nordøstatlantiske område. For det andet var Loran-A senderne ikke i stand til at dække det nødvendige område; dette skyldtes delvis, at senderne ikke var kraftige nok og derfor havde en relativt kort rækkevidde, delvist at stationerne var forkert placerede, og efterlod 'huller' i dækningen. For det tredje var fartøjer der anvendte Loran-A ikke i stand til at navigere præcist nok, hvilket især gav problemer i forhold til de ubådsbaserede missilers krav om præcision. Og for det fjerde, måske vigtigst af alt, var de radiobølger Loran-A udsendte ikke i stand til at bryde havoverfladen. Sidstnævnte forhold betød at ubåde der opererede i området var nødt til at komme op til overfladen for at modtage signalerne, hvormed de var i fare for at afsløre deres egen position overfor eventuelle fjender. Derfor introducerede amerikanerne i sidste halvdel af 1950'erne deres nye radionavigationssystem, det såkaldte Loran-C.

Introduktionen af Loran-C betød en betydelig forbedring af navigationsmulighederne i Nordøstatlanten. Men der var tale om mere end blot en (teknisk) fornyelse af Loran-A. Til forskel fra Loran-A, der var et mellemfrekvent radionavigationssystem, var Loran-C et lavfrekvent radionavigationssystem (90-110 Kh), som havde meget kraftigere sendere. Derfor kunne ikke alene fly og skibe navigere efter det, men også ubåde. Ved at sammenligne ankomsttiden for signaler fra mindst tre faste ('ground based') transmitter stationer, en 'master' station og to 'sekundære' ('slave') stationer, var det muligt for modtager at lokalisere sig selv med en usikkerhed på helt ned til 50 meter⁶⁸. - Selv om der på dette tidspunkt var der flere navigationssystemer under udvikling (f.eks. OMEGA, DECCA og NAVARHO), var amerikanerne overbeviste om at Loran-C var det mest lovende, først og fremmest fordi det var det eneste der (fuldt ud) kunne dække luft, overflade og underoverflade behov, både når det gjaldt distance og pålidelighed/stabilitet. Dertil kom, at Loran-C i forhold til f.eks. DECCA, der var udviklet af briterne og som vandt meget større indpas i Europa, var meget mere anvendeligt i de store havområder i Nordatlanten, p.gr.a. sin større rækkevidde⁶⁹. "*Loran-C is equally valuable on land or sea. It provides a high degree of accuracy and is more accurate than any navigational aid of comparable range now in existence. It is an expansion and modification of standard Loran and will provide coverage in areas where standard Loran does not now provide coverage*⁷⁰."

En af stationerne i dette nye navigationssystem skulle placeres i Færøerne. Hermed kom Færøerne til at spille en vigtig rolle i flere dele og faser af de ovennævnte flådestrategier, dette først og fremmest i form af navigation, men også, i nødstilfælde, i form af kommunikation. For det første skulle systemet anvendes i forbindelse med 'offensive strike', dvs. af de hangarskibe og bombefly, der, i tilfælde af en krig, skulle sættes ind mod de eksisterende russiske flådebaser⁷¹. For det andet skulle det anvendes af Polarisubådene. Dette fremgår bl.a. af en rapport til JCS i 1959: "*LORAN-C (...) is being installed overseas by the United States Coast Guard (USCG) at the request of the Department of Defense to fulfill a military requirement generated by the POLARIS program*⁷²." – Netop fordi Loran-C var det eneste system der kunne dække Polarisubådenes krav, herunder kravet om at kunne navigere under havoverfladen, var Polarisprogrammet også den egentlige katalysator for anlæggelsen af Loran-C kæden. "*LORAN-C is the only available system that will satisfy the ground-based electronic navigational aid requirements of the POLARIS program and the seaward extensions of the Dew Line*⁷³." Men, som det fremgår her, havde Loran-C også et tredje formål, en defensiv rolle, som en del i den søgående DEW linie, dvs. som en del af amerikanernes barriere, i form af undervandsovervågning og ASW, mod russiske atombevæbnede ubåde som skulle krydse de nordlige dele af Nordatlanten for at komme til det nordamerikanske kontinent. Så selv om det var Polarisprogrammet der var den egentlige katalysator for etableringen af netop Loran-C, var dette nye navigationssystem en vigtig del af hele den maritime strategi i det nordøstatlantiske område.

Flere klassifikationsniveauer

Som følge af Loran-C programmets betydning i forbindelse med de maritime strategier og især sammenhængen med Polarisprojektet, blev det egentlige formål med Loran-C højt klassificeret. Der var imidlertid flere forhold der gjorde det umuligt at holde Loran-C programmets eksistens hemmelig overfor offentligheden. Samtidig forudså amerikanerne at Loran-C, som følge af flere forhold, kunne møde en del modstand fra forskellige interessegrupper, dette især i Europa. Derfor anså amerikanerne det for nødvendigt at føre flere forskellige klassifikationsniveauer under forhandlingsrunderne med værtslandene, alt efter hvilke aktører de stod overfor. Med andre ord opererede Washington med flere lag af information om Loran-C⁷⁴.

Den bedste måde at hemmeligholde formålet med Loran-C, ville være helt og holdent at hemmeligholde at der overhoved var tale om et **nyt** navigationssystem. Dette blev også gjort, f.eks. overfor det færøske lagting, eller mere generelt overfor offentligheden, først og fremmest ved at sige at der blot var tale om en teknisk 'opgradering' af det eksisterende Loran-A system. Dette var en nem måde at slippe for at komme nærmere ind på formålet, fordi selv om opretholdelsen af Loran-A kæden i Nordatlanten først og fremmest havde haft et militært formål, var disse stationer i folks bevidsthed hverken amerikanske eller militære.

Denne strategi kunne imidlertid ikke anvendes overfor andre aktører med lidt større indsigt i radionavigation/telekommunikation. Problemet i denne forbindelse var, at det 'frekvensbånd' som Loran-C arbejdede indenfor (90-110 Kh), eller frekvenser i nærheden, ikke var forbeholdt radionavigation, men blev også anvendt af andre former for telekommunikation. For at undgå problemer, såsom gensidige forstyrrelser mellem flere former for radiobølger, var man nødsaget til at søge international godkendelse af at frekvensen 90-110 Kh forbeholdtes radionavigation, hvilket kun kunne gøres gennem IRC (International Radio Conference). Amerikanerne kendte til

problemet med gensidige forstyrrelser mellem forskellige former for telekommunikation fra det eksisterende Loran-A system. Dette havde været medvirkende til at Loran-A var meget upopulært udenfor USA, og havde givet amerikanerne mange problemer og ekstra udgifter, blot for at få lov til at opretholde driften af systemet. *"Loran-A or Standard Loran was introduced during World War II without regard to its impact on certain operations of the Scandinavian countries. In that instance prior coordination was impossible, as some of those countries were occupied by the enemy. After the war ended normal operations were sought by those countries in the frequency band used by Loran. However, the interference from Loran gave rise to serious complaints from these countries. Accordingly, the United States was forced to go to considerable lengths and expence to retain Loran on even a temporary basis⁷⁵⁾."* Amerikanerne var ikke interesserede i at gentage disse problemer i forbindelse med Loran-C, og var overbeviste om, at hvis der i forbindelse med etableringen af Loran-C projektet, ikke blev taget hensyn til *"(...) the long-term peacetime use of the frequencies concerned, incalculable harm may be done to the over-all telecommunication interests as well as to the long-term military interests of the United States."* – Fanget imellem USA's egne militære interesser og de globale telekommunikations interesser i fredstid, var amerikanerne derfor nødsaget til at søge IRC om at 90-110 Kh båndet blev forbeholdt radionavigation. Amerikanerne frygtede imidlertid, at sådan en ansøgning ville afsløre det virkelige formål med Loran-C, og at fjendtligt sindede nationer ville forsøge at udelukke navigationshjælpesystemer fra 90-110 Kh. Dette måtte under ingen omstændigheder ske. *"Forced withdrawal of LORAN-C from this band would create unacceptable complications in the POLARIS program.⁷⁶⁾"* Derfor understregede Washington overfor de amerikanske deltagere ved IRC i Geneve i 1959, at der på konferencen på ingen måde måtte fremgå hvad det egentlige formål med Loran-C var.

Overfor sine NATO partnere generelt, men overfor værtslandene især, anså Washington det imidlertid for usandsynligt at man kunne undlade at komme ind på at der eksisterede en militær forbindelse. For at øge mulighederne for en godkendelse i IRC i Geneve i 1959, var det vigtig med en bred opbakning blandt de andre NATO lande. Men da der samtidig eksisterede konkurrerende navigationssystemer, som faktisk var mere populære i Europa end Loran, anså amerikanerne det for nødvendigt, overfor sine NATO-partnere, at understrege at Loran-C af militære hensyn var at foretrække frem for konkurrerende navigationssystemer⁷⁷⁾. Dette betød imidlertid ikke man ikke behøvede at afsløre noget om de mere klassificerede militære forhold, såsom sammenhængen mellem Loran-C og Polarisprogrammet, selv ikke overfor højt rangerede embedsmænd fra de andre NATO lande. Under et møde mellem Defense Department, State Department og USCG, i januar 1958, diskuteredes netop dette spørgsmål. *"Mr Judd (Department of State, red) (...) said they were of the opinion that for the time being: any reference to the relationship of the Loran C program to the Polaris Program should be kept secret and not be discussed with foreign officials even though they were nationals of countries that were members of NATO."* *"Captain Cross (...) agreed there was no need at this time to couple Loran C with the Polaris program⁷⁸⁾."* Under et møde i TCC i februar samme år, blev det igen understreget, at normal procedure ville være, at man afslørede så lidt som muligt om det egentlige formål med Loran-C programmet. Det stod imidlertid klart, at klassifikationen af projektet kunne tages op til revurdering. *"Normally the classified aspects of the Loran-C program are not to be disclosed to those foreign officials with whom the mission will confer. However, if such disclosure appears to be essential to the successful conclusion of the mission, the question of disclosure must be discussed with officials of the American Embassy in the country concerned and, if they concur, the manner of disclosure and persons involved can be determined⁷⁹⁾."* Der blev således lagt op til at man, fra sag til sag, de nærmere omstændigheder taget i betragtning, skulle overveje hvorvidt det ville være en fordel at afsløre mere for de enkelte Loran-C værtslande omkring det egentlige, dvs. klassificerede militære, formål med Loran-C, og hvis man valgte at gøre dette, også at overveje hvor meget det var nødvendigt at afsløre for at sikre aftalen.

Washington syntes altså at arbejde med mindst fire forskellige klassifikationsniveauer. Overfor offentligheden præsenteredes Loran-C som blot en ny udgave af Loran-A. Overfor IRC blev Loran-C præsenteret som et nyt civilt navigationssystem. Overfor NATO partnerne generelt blev Loran-C præsenteret som betydningsfuldt for det vestlige forsvar. Endelig, lagde Washington op til at de involverede forhandlere selv kunne vurdere hvor meget de informerede værtslandene om formålet med Loran-C.

Planlægningsfasen

For at sikre sig imod eventuelle tekniske problemer, havde amerikanerne, allerede inden den første kontakt med 'værtslandene', gjort sig praktiske erfaringer med systemet. I denne forbindelse havde de anlagt en kæde på tre Loran-C stationer på Østkysten af USA. Disse

stationer havde været i drift siden august 1957, og da disse efter en tid viste sig at køre uden større problemer, blev der gjort klart til at udvide systemet. Tidlig i 1958 (februar, måske før) forelå planerne over to faser, med hver sin kæde i Loran-C programmet. Fase 1 var den såkaldte TACK-kæde, der skulle dække middelhavsområdet, og omfattede stationer i Tyrkiet, Italien og det nordlige Libyen. Da der ikke eksisterede nogen Loran-A stationer i middelhavsområdet, var det naturligt at TACK-kæden blev færdiggjort først, hvilket efter planen skulle være i januar 1959. Fase 2 var den såkaldte RAIL-kæde, der skulle dække det nordøstatlantiske område, den omfattede stationer i Færøerne, Island og Norge. Stationen i Færøerne skulle være en 'masterstation', mens de to andre var 'slavestationer', hvilket betyder at den færøske station var hovedstationen i RAIL kæden⁸⁰. Meningen var at stationerne skulle være færdigbyggede i december 1959 og fuldt operationsduelige i januar 1960⁸¹. - I første omgang havde det været meningen at etablere en station i Grønland og en på Svalbard eller Bjørnøen, men disse to blev sløffet. Da RAIL-kæden imidlertid allerede fra starten oplevede en del forstyrrelser fra europæiske stationer der sendte på samme 'bånd', var det nødvendigt med en fjerde station; denne blev anlagt på Jan Mayen.

I begyndelsen af 1958 forelå et implementeringsprogram for den færøske Loran-C⁸². Planen var først at kontakte de danske myndigheder og forespørge om tilladelse til at sende en inspektionsgruppe ('survey team') til Færøerne, som skulle finde en passende lokalitet til placering af Loran-C stationen. Inspektionsgruppen skulle efter planen bestå af 15 personer, heraf syv officerer og fem rekrutterede assistenter, alle fra 'United States Coast Guard', samt 3 ingeniører fra 'United States Hydrographic Office'. Gruppen skulle transporteres til Færøerne med det amerikanske militærs egne transportsfly eller -skibe ('surface vessels'). Udover at finde en passende lokalitet at anlægge selve stationen, skulle gruppen endvidere undersøge forhold i forbindelse med opførelse og drift af stationen, herunder transportmuligheder, kommunikation, klimatiske og hydrografiske forhold, sikkerhedsproblemer, samarbejds muligheder med lokale embedsfolk, forholdet til den lokale befolkning osv. Stationen ville blive bemandet af USCG personale (en øverstkommanderende og 18 rekrutter), der ikke skulle medvirke i anden militær virksomhed end den der var direkte tilknyttet betjeningen af Loran stationen. Eventuel dansk deltagelse i projektet ville blive hilst velkommen, og der blev lagt op til at Danmark, efter en to-årig prøveperiode, under forudsætning af at de kunne stille med kvalificeret personale, kunne få overdraget stationen. Dansk overtagelse af stationen betød imidlertid ikke, at det militære brug af stationen var begrænset til denne to-årige periode. "*There is a continuing military need for the stations proposed. Accordingly, once the site surveys have been completed, it is desired to effect long-term agreements which will assure the continued availability of the station for navigational purposes.*" – Derimod stod det klart, at systemet ikke udelukkende skulle være til militært brug, men kunne stå til rådighed for alle, også civile, fartøjer med Loran-modtagere, der færdedes i området⁸³.

I februar 1958 blev ambassaden i København for første gang briefet om Loran-C implementeringsprogrammet i Færøerne⁸⁴. Straks efter briefing meddelte den amerikanske ambassadør i København, Peterson, til State Department at han havde en del indvendinger imod fremgangsmåden i implementeringsprogrammet. Peterson mente, at man burde gå mere forsigtigt til værks, hvis man ville være sikker på at opnå tilladelse til inspektionen. Det Peterson refererede til var det til tider spændte forhold mellem Danmark og Færøerne. Bl.a. derfor mente Peterson at det ville være en fordel, hvis "(...) *my instructions would give me discretion as to handling matter with Prime Minister*"⁸⁵. Grunden til at han gerne ville henvende sig personlig til statsministeren var sandsynligvis at han anså at sagen krævede diskretion og at personlig henvendelse ville være den bedste måde at sikre dette. Samtidig havde Peterson også en del indvendinger imod selve udførelsen af den forestående inspektion. For det første mente han at en inspektionsgruppe på 15 personer var alt for stor, og han foreslog derfor at den blev reduceret til ca. 6-7 personer, for det andet burde gruppen ikke anvende amerikanske (militære) transportmidler, men i stedet anvende danske kommercielle transportmidler, og for det tredje burde man, snarest muligt, forsøge at bemane stationen med danskere eller, så vidt det var muligt, færinger. "*Faroes are extremely isolated and only one American official has visited locally in recent years. Presence of Americans in islands will therefore attract great attention*"⁸⁶. Med reference til tidligere indberetninger fra ambassaden, påmindede han om de politiske problemer mellem Danmark og Færøerne, "(...) *which make it necessary to deemphasize American interest and participation in these stations if we are to attain our objective*"⁸⁷. Petersons anbefalinger om hurtigst muligt at overdrage driften til danskere (og færinger), har sandsynligvis også haft forbindelse til danskernes forbehold overfor at stationere amerikansk personel på 'dansk jord'. – Alle Petersons anbefalinger gik ud på at man holdt så lav profil som muligt, delvis for ikke at skabe unødigt uro i forholdet mellem Danmark og Færøerne, delvis for at sikre sig dansk accept. Den meget diskrete måde hvorpå amerikanerne kontaktede den danske regering, synes at

bekræfte at Petersons anbefalinger blev taget til efterretning i Washington. Det fremgår ikke hvorfor anbefalingerne blev fulgt så nøje, men det kunne tyde på at man i Washington havde en stærk fornemmelse af den danske regering generelt ikke var interesseret i at skabe for meget omtale af nogen planer om anlæggelse af udenlandske (militære) installationer i Færøerne. Noget der af modstandere kunne lægges ud som at regeringen, for at forbedre sin egen forhandlingsposition indenfor den vestlige alliance, udnyttede sine nordatlantiske besiddelser.

Omkring en måned efter at ambassaden i København var blevet informeret om Loran-C programmet, mente man i Washington at det var på tide at gå skridtet videre, dvs. kontakte 'værtslandene' og indlede forhandlinger. *"On March 25, 1958 the Under Secretary of State granted Circular 175 authority to initiate negotiations with Denmark (among other countries) concerning the construction and operation of a LORAN-C transmitting station and a monitoring station in the Faroe Islands and delegated to the Assistant Secretary of State for European Affairs the authority to approve the text of the agreement negotiated⁸⁸⁾"* – Samtidig blev der også søgt om cirkulære 175 autoriteten til at kontakte den norske og den islandske regering, også i forbindelse med Loran-C⁸⁹⁾.

Forundersøgelser og inspektion

Den 29. maj 1958 henvendte den amerikanske ambassade i København sig til det danske udenrigsministerium, og søgte om tilladelse til at sende en mindre gruppe personer (tre til seks civile personer, samt en dansk embedsmand og en repræsentant fra ambassaden) til Færøerne, med henblik på at finde en passende lokalitet at anlægge en LORAN-C station. I ansøgningen lød det bl.a.: *"The LORAN-C system of radio navigation is an extension and improvement of the existing LORAN-A system now used in the North Atlantic and would be of great utility as a navigational aid for general use by ships and aircraft. It should therefore prove of value to the Danish Government and would, for example, be of particular assistance to the Faroese themselves in the activities of their fishing boats in the area⁹⁰⁾"* På dette tidspunkt valgte man således at følge de linier der var blevet udstykket fra Washington, om at afsløre så lidt som muligt om det egentlige formål med stationen, måske også for at have noget at forhandle med senere. I ansøgningen påpeges også, at selv om USA forventedes at finansiere stationen, kunne selve anlægning og drift af stationen foretages af danske eller færøske virksomheder og personale. For på forhånd at sikre sig dansk imødekommenhed vedrørende selve inspektionsturen, var amerikanerne villige til at acceptere, at tilladelsen til selve inspektionen ikke indebar tilladelse til opførelse af nogen egentlig station. *"(...) it is understood that the granting of permission for the survey does not include the granting of permission for the construction of the station⁹¹⁾"* – Knap en måned efter henvendelsen, 23 juli, svarede udenrigsministeriet, at den danske regering intet havde at indvende mod den foreslåede inspektion, men *"(...) that the permission for the survey is given without prejudice to the final decision of the Danish Government with respect to the question of construction of the station⁹²⁾"*

I løbet af de næste tre uger forberedte amerikanerne turen for inspektionsholdet der skulle til Færøerne. I mellemtiden havde det danske udenrigsministerium fremsat ønske om dels at der blev holdt en endnu lavere profil i forbindelse inspektionen, end hvad amerikanerne havde foreslået, og dels at man forberedte sig på at imødegå eventuelle problemer, eventuelt i form af lokal modstand eller indblanding fra medierne. For at holde selve inspektionen på et rent 'teknisk niveau' og for at undgå 'politiske overtoner', mente udenrigsministeriet at man ikke burde sende nogen repræsentant for den amerikanske ambassade i København; hvilket ambassaden gik med på. Herudover fremsatte danskerne også ønske om at man overfor pressen forberedte sig på henvendelse *"Since (the) presence (of the) team in Faroes (is) certain to raise questions and speculation, particularly in view (of the) current local feeling re(-garding the) fishing limits controversy, (the) Danish Government desires (to) have (a) ready agreed explanatory statement to be given to (the) press here if necessary in response (to) questions.⁹³⁾"* Derfor lavede ambassaden følgende pressemeddelelse, som blev godkendt af både det danske udenrigsministerium og State Department i Washington. Pressemeddelelsen lød som følgende: *"During (the) period August 14 –24, 1958, a Danish-American survey team of 8-9 members will be conducting preliminary surveys in Faroe Islands with view to possible establishment (of a) new LORAN station as possible substitute for LORAN station in (the) islands which Denmark took over from British authorities after (the) war.⁹⁴⁾"* – For det første nævnte pressemeddelelsen ikke med et ord at stationen egentlig havde et militært formål, for det andet fremstod den nye station blot som en afløser af den allerede eksisterende Loran-A station, og for det tredje bliver der indirekte sagt at stationen er dansk. Formuleringen af pressemeddelelsen var således godt i tråd med hvad amerikanerne i udgangspunktet ønskede at oplyse offentligheden om Loran-C. Men selve det faktum, at det var efter danskernes ønske skete en yderligere nedtoning af

stationens betydning og at man, også efter dansk ønske, i denne forbindelse kom med en pressemeddelelse, tyder på at også den danske regering var følsom omkring etableringen af en amerikansk station i Færøerne.

Den 14. august 1958 ankom inspektionsholdet, bestående af seks amerikanere, under ledelse af Commandor Clyde L. Olson fra USCG, samt Kaptajn Henning L. Prause næstkommanderende ved Kommunikationsafdelingen i Forsvarsministeriet, til Færøerne. I Færøerne tilsluttede Feder Thielholdt, leder af Loran-A stationen i Vági, sig til gruppen. De næste 12 dage rejste de rundt i Færøerne for at finde en passende lokalitet til anlæggelse af Loran-C stationen. Turen til Færøerne var en succes og inspektionsholdet var ikke på noget tidspunkt løbet ind i problemer med hverken sine danske samarbejdspartnere eller de færøske myndigheder. Den 14. oktober rapporterede Commandor Olson at inspektionen havde været "(...) *highly successful, the Danes and Americans operated well together, and the local officials and Faroese people were most cooperative. A satisfactory site of some 80 acres has been found on the north coast of Eastern Island (Østerø), near the town of Ejde, and fairly firm commitments were made by the Landowners Association in Ejde which owns this communal property to lease it for the purpose. The head of the local government, Christian DJURHUUS, informed Commander Olson that he expected approval of such an arrangement and, in line with the rental now being paid for the Loran-C station, anticipated the annual rental would be about 1800 kroner (approximately 260 dollar)*⁹⁵." – Inspektionsturen havde foregået for fuld offentlighed, og alle aktører der kunne involveres, dvs. danske såvel som færøske myndigheder, samt den lokale befolkning var blevet kontaktet og var således vidende om projektets officielle formål.

Tidsfristen for opstarten af Polarisprogrammet var sat til begyndelsen af 1961, derfor gik amerikanerne straks i gang med de nødvendige forberedelser, hvilket bl.a. indebar udkast til aftaler mellem danskerne og amerikanerne, på to niveauer. 26 september forelå det første udkast til en 'militær' aftale omkring de tekniske forhold, et såkaldt 'Memorandum of Understanding', der bl.a. indeholdt nærmere aftale om udvælgelse af område, oprettelse af bygninger, elforsyning, elektronisk udstyr, antenneforhold, kommunikationsudstyr, personale og personaletræning, samt et tidsskema med fastlagte datoer for de forskellige trin i udbygningen.

Planlagt tidsskema for arbejdsgang vedrørende etablering af LORAN-C station i Færøerne ⁹⁶		
1958	15 november	Udlevering af detaljerede planer og kriterier for stationslayout, udstyrsbygninger, antennefundament til Danmark
1959	1 januar	Frist for dansk erhvervelse af landområde
	1 april	Danskere sendes til USCG hovedkvarteret i Washington til LORAN-C kursus
	1 juli	Levering af ca. 200 meter (625 fod) antennemast til Danmark
	20 juli	Amerikanske tekniske assistenter ankommer til Danmark
	15 august	Levering af LORAN udstyr til Danmark
	1 oktober	Primær og 'stand by' elkraft klar Antenne og LORAN udstyrsbygning oprejst, samt start på installering af udstyr Installering af udstyr afsluttes. Test og kalibrering (korregering) igangsættes Stationen driftsklar. Forsat kalibrering
1960	1 januar	Al kortlægning og kalibrering afsluttet

Dansk-amerikanske forhandlinger

14 oktober forelå et udkast fra ambassaden til en diplomatisk aftale mellem den danske og den amerikanske regering vedrørende Loran-C stationen, et såkaldt 'note verbale'. På dette tidspunkt syntes den danske regering imidlertid at ville udsætte den endelige godkendelse af aftalen. Ifølge ambassaden skyldtes dette dog ikke dansk modvilje mod anlæggelse af stationen i Færøerne, men det faktum at der snart skulle være valg til lagtinget. Regeringen ønskede ikke at en aftale mellem Danmark og USA, om opførsel af stationen, skulle blive en del af valgkampen i Færøerne og måske medføre øgede spændinger mellem Danmark og Færøerne. "*From indirect indication from the Foreign Office, the Embassy has some reason to believe that the Danish Government would prefer to await the local Faroese elections, scheduled for November 8th, before*

*concluding the agreement in order, in case of a leak, to avoid having the matter injected into the local political situation, already somewhat touchy and confused as a result of the fishing limits problem.*⁹⁷⁾ – Den danske regering syntes altså meget sensitive overfor en eventuel reaktion fra færøsk side i forbindelse med oprettelsen af Loran-C stationen, dette til trods for at selve anlæggelsen af stationen i Færøerne var kendt for offentligheden.

Da tidsfristen Polarisprogrammet nærmede sig var amerikanerne ivrige efter at få overstået forhandlingerne med danskerne og få gang i byggeriet af Loran-C stationen. Men i løbet af de næste måneder blev byggeriet, som følge af dansk tilbageholdenhed, udskudt. En af årsagerne til danskernes tøven var sandsynligvis den færøske opinion. Men der var også andre forhold der var medvirkende til danskernes betænkeligheder ved at godkende anlæggelsen af en Loran station i Færøerne. Som vi har været inde på, tidligere i kapitlet, blev der allerede under Anden Verdenskrig anlagt flere Loran-A stationer rundt i Nordatlanten. Selv om det var briterne der oprindeligt opererede og drev disse stationer, var der tale om et amerikanske navigationssystem, med udstyr lånt af amerikanerne. Loran-A vandt aldrig frem som navigationssystem i Europa, delvis fordi der blev udviklet konkurrerende navigationssystemer, delvis fordi at Loran forstyrrede andre telekommunikationssystemer. Men en af årsagerne var også at Loran systemet generelt var meget upopulært i hele Nordeuropa. "(...) *the Danes do not like Loran C, or Loran A for that matter, as a navigation system and neither do the British and the other Scandinavian countries. They look with disfavor on this system being established and feel that ten years ago or so we jammed Loran A down their throats.*⁹⁸⁾" For at få danskerne, og briterne, til at acceptere etableringen af netop Loran, fremfor andre, f.eks. det britiske DECCA, var amerikanerne nødt til at påpege at Loran systemet var det eneste der kunne dække de aktuelle militære behov. Samtidig har de sandsynligvis forvisset danskerne om at behovet for stationen var tidsbegrænset. "*As you also know, the British have great deal of influence with the Danes and if there is any hint that the Loran C station in the Faroes is to be used for anything beyond the furtherance of the Project they (the Danes) know of, they will to a certainty kill it.*⁹⁹⁾" Som en betingelse for at imødegå de amerikanske ønsker, krævede danskerne, hvilket også har været i amerikanernes interesse, at forhandlingerne hemmeligholdtes, ikke kun for offentligheden i Danmark og Færøerne, men også for andre interessegrupper. "*The approval in principle of the Danish government has been on the closely held basis we know about and it is only on that basis that they will overrule their own telecommunications and fishing people who (will) feel damaged by the operation of the Loran C station.*¹⁰⁰⁾" Den danske regering havde altså andre aktører end den færøske opinion at tage hensyn til, nemlig egne telekommunikations- og fiskeriinteresser, der ikke var interesserede i oprettelsen af (endnu) en Loran kæde i Nordatlanten. Hvor meget danskerne var informerede om Loran's militære anvendelse, og i hvor høj grad dette spillede ind i forbindelse med accepten, vides ikke endnu. Der findes ikke tilgængelige oplysninger om hvorvidt danskerne var informerede om forbindelsen til selve Polaris projektet, men amerikanerne havde forsøgt at lægge pres på den danske regering ved at påpege at Loran stationen i Færøerne var essentiel i forbindelse med forsvaret af Vesten. "*I expect that the Danes will think that our efforts to put in Loran C stations all over the Atlantic and Mediterranean is an opening gambit in our battle to get this system established (at) the (time of the) 1959 international radio conference. This they will want to avoid at all costs and if it were not for our saying that the defense of the West, etc., requires the station in the Faroes, the last thing in the world they would do would be to allow us to get a foot in the door with the enemy in their own house.*¹⁰¹⁾" – Selv om det ikke fremgår hvor detaljeret den danske regering (eller dele af den) har været oplyst om den militære anvendelse af Loran-C, så har de amerikanske forhandlers argumenter åbenbart virket overfor danskerne, og fået dem til at se bort fra eventuelle modsatrettede interesser "internt" i Danmark og acceptere anlæggelsen af stationen i Færøerne.

I de efterfølgende måneder fulgte en del forhandlingsrunder mellem repræsentanter for den danske regering og repræsentanter fra den amerikanske ambassade i København. Under forhandlingerne var der ikke meget der skilte parterne fra hinanden. Spørgsmålet om finansiering var der imidlertid uenighed om. Fra starten af havde det været meningen, at amerikanerne skulle afholde størstedelen af udgifterne vedrørende oprettelse, drift og vedligeholdelse af stationen, mens danskerne blot skulle dække mindre udgifter, såsom betaling for leje af jord. Danskerne krævede imidlertid, at amerikanerne dækkede alle direkte udgifter danskerne havde i forbindelse med projektet, herunder også leje af jord. "*Our negotiations with Denmark have proceeded smoothly, except that the Danes have insisted that the United States Government pay for all costs of this project as it relates to Denmark, even including rental of necessary land for the station. The Department of Defense was much concerned on this point, but concurred in meeting the Danish position in this case if the Embassy considered it would be fruitless or would jeopardize negotiations to pursue the matter further.*¹⁰²⁾" Med udsigten til langvarige tovtrækkerier, der kunne bringe forhandlingerne og måske også etableringen af Loran stationen i fare, gav de

amerikanske forhandlere, med tilladelse fra Defense Department, efter for de danske krav; og i begyndelsen af februar 1959 var forhandlerne blevet enige om stort set alle forhold i aftalen.

Sidst i februar 1959 blev aftalen om Loran-C stationen i Færøerne underskrevet¹⁰³. Aftalen var delt op i to hoveddele: a) en diplomatisk udveksling af notater, herunder regeringsaftalen om oprettelse af stationerne og b) en mere detaljeret aftale mellem de respektive aktører ('operating agency level'), et såkaldt 'Memorandum of Understanding'. Regeringsaftalen (notatudvekslingen) var delt op i to dele, formuleret af den amerikanske ambassade i København. Den første del af regeringsaftalen gennemgik overordnet hvilke ansvar og rettigheder henholdsvis danskerne og amerikanerne havde i forbindelse med stationen. Således skulle danskerne både anlægge og drive stationen, mens amerikanerne skulle anskaffe al kommunikationsudstyr og assistere ved anlæggelse af stationen og med driften i selve opstartsfasen. Dertil skulle amerikanerne også refundere alle udgifter danskerne havde vedrørende træning af personale. *"It is proposed that the Royal Danish Government acquire the land, construct the station and operate it and that the United States provide the electronic and communications equipment, technical assistance for its installation and initial operation, and design information for construction and that the United States train the personnel and reimburse the Government of Denmark for all direct costs relative to training personnel. Construction and operation of LORAN-C station¹⁰⁴."* Den anden del af regeringsaftalen der bestod af en godkendelse fra den danske regering, underskrevet af udenrigsminister J.O. Kragh, og lød bl.a.: *"(...) I have the honor to advise that the arrangements as outlined above are satisfactory to the Danish Government. The Danish Government agrees that this exchange of notes can be considered as constitution confirmation of these general arrangements between our two Governments and that the details to implement them be specified in a Memorandum of Understanding between the operating agencies of our two Governments¹⁰⁵."*

I det tilhørende 'Memorandum of Understanding', blev ansvar og rettigheder vedrørende Loran-C stationen yderligere specificerede. Således fremgik det heraf, at alle omkostninger vedrørende konstruktion og oprettelse af stationen skulle dækkes af USCG. *"All costs relative to construction and operation of the LORAN-C station will be reimbursable by the United States Coast Guard to MOD, Denmark¹⁰⁶."* Der var ikke specificeret nogen fast tidsramme for driften af stationen, men blev derimod aftalt, at stationen kunne ophøre med at virke efter gensidig dansk-amerikansk ønske herom. *"The LORAN-C station shall be maintained in operation continuously until it is agreed by both governments that, in the light of mutual interests, the station or stations are no longer necessary."* Formuleringen sikrede amerikanerne at stationen ville fortsætte i drift så længe de havde en interesse i dette, samtidig med at den åbnede for muligheden for danskerne kunne tage spørgsmålet om nedlæggelse af stationen op til drøftelse.

Udover selve transmitter stationen ved Eidi, var der også brug for en monitor station. Formålet med monitor stationen var at overvåge og justere signalerne fra transmitter stationen. Men for at kunne gøre dette måtte monitoren placeres et godt stykke væk fra transmitteren. I memorandumet nævnes to muligheder for placering: *"A LORAN-C baseline monitor site has been selected in the general Area of Thorshavn, Faroe Islands. Denmark will choose one of two alternate sites: a) at the site of the proposed new naval district building, or b) Adjacent to the road leading north-westerly from Thorshavn and approximately 2,2 nautical miles direct from that city. This site is immediately to the west of the mountain named Husareyn. The choice of monitor location will be determined from consideration of convenience to operating personnel and adherence to the time schedule as set forth in paragraph 11 herein.¹⁰⁷"* Monitoren blev imidlertid hverken placeret på Marinestationen i Tórshavn eller vest for Húsareyn, men på Telegrafstationen i Tórshavn¹⁰⁸. I modsætning til transmitterstationen var monitoren kun midlertidig, og skulle kun anvendes så længe man anså det for nødvendigt for at kæden af transmitter stationer kunne køre uden problemer. *"Monitor station near Torshavn will remain in operation during initial calibration, testing, and operation period, until such time as it is determined it no longer required for satisfactory operation of chain¹⁰⁹."* Mens den var i drift, blev monitoren stående Telegrafstationen i Tórshavn. Efter nogle få år blev den taget ned og flyttet til stationen ved Eidi, hvor den sandsynligvis ikke har været i brug siden¹¹⁰.

Etablering og drift

Den danske myndighed der stod for opførelsen af stationen ved Eidi var Søværnets Bygningsdistrikt. Efter at stationen var færdigbygget, blev den overtaget af det danske Fyrvæsen, som stod for drift og vedligeholdelse. Men selv om det var danske myndigheder der overtog den daglige drift af stationen i Færøerne, beholdt amerikanerne, dvs. USCG, det overordnede ansvar for drift og koordinering af RAIL-kæden¹¹¹. I denne forbindelse oprettede USCG et

koordineringskontor, først i København, siden i London. Dette kontor skulle tage sig af den tekniske koordinering af hele kæden, og de linjer der blev udstukket herfra skulle følges. De danske Loran myndigheder skulle også hvert halve år fremlægge et budget for kontoret i London, som så refunderede de udgifter danskerne havde haft af drift og vedligeholdelse af stationen¹¹².

Selv om danskerne havde drevet Loran-A stationen ved Skúvanes lige siden Anden Verdenskrig, var der for stor forskel på disse to systemer, til at danskerne uden videre kunne anvende erfaringerne herfra. Da der var forskel på systemerne var et af kravene fra amerikanerne, at (i hvert fald dele af) det danske personale tog længerevarende kurser i Loran-C drift i USA. Alle udgifter vedrørende kurset ville blive refunderet af amerikanerne. Sidst i november blev de første to danskere, via udenrigsministeriet, inviteret til et fire måneders træningskursus i Loran-C drift, i Wilwood, New Jersey. For yderligere at sikre sig at driften og vedligeholdelsen af stationen forløb som den skulle, krævede amerikanerne at der, de første år, blev tilknyttet en amerikansk forbindelsesofficer til stationen.

I 1966 udgjorde det faste personale ved Loran-C stationen ved Eidi 32 mand, der fordelte sig som følgende: Stationslederen, lederassistenten, seks teknikere (incl. 1. tekniker), to maskinmestre (incl. 1. maskinmester), fire telegrafister, tolv vagtmænd, en mekaniker/chauffør, to håndværkere og tre stationsmedhjælpere. Efterhånden som stationen fik tilført ny teknologi og flere af funktionerne blev automatiserede, reduceredes antallet af fast personale.

Den færøske reaktion

Færinger generelt syntes at acceptere tilstedeværelsen af Loran-C stationen ved Eidi. Som vi var inde på tidligere var færinger involverede i store dele af processen, og de færøske myndigheder, herunder lagtinget, blev også løbende informerede om projektets gang. Lagtinget blev også, på eget initiativ, informerede om at Loran-C var at foretrække frem for andre navigationssystemer, bl.a. p.gr.a. rækkevidde og præcision¹¹³. Den samtidige etablering af en NATO EW station på Sornfelli udenfor Tórshavn, var imidlertid medvirkende til at Loran stationen blev en del af en protest fra det færøske lagting imod en 'militarisering' af færøsk område.¹² maj 1961 protesterede lagtinget bl.a. imod "(...) at militære personer blev knyttet til stationerne ved Sandfelli og Ejde (...)"¹¹⁴ Men da det militære personel der var tale om, udelukkende skulle tilknyttes NATO stationen ved Sornfelli, blev der hverken i danskernes svar eller de efterfølgende færøske udspil gjort mere ud af Loran-C stationens militære status.

Alt i alt kan man således ikke sige, at der blandt færinger eksisterede nogen egentlig modstand mod Loran stationen ved Eidi var stor. En af årsagerne kan være at færinger ikke kendte til stationens egentlige formål, og derfor ikke havde noget at protestere imod¹¹⁵. Bl.a. synes det at fremgå af den i kapitel to nævnte udvalgsundersøgelse at færøske politikere ikke opfattede Loran stationen som militær¹¹⁶. En anden årsag kan være at den sikkerhedspolitiske dimension ikke fyldte særlig meget i den politiske debat. En tredje årsag, som ikke udelukker de to andre, kan være at færinger så Loran-C stationen, uanset dens egentlige formål, som et aktiv for det færøske fiskersamfund¹¹⁷. Sidstnævnte mulighed var noget en embedsmand fra den amerikanske ambassade var blevet opmærksom på under et besøg i Færøerne, bl.a. for at inspicere NATO stationen der var under udbygning på Sornfelli udenfor Tórshavn. Det undrede ham, at færinger, der var så optagede af NATO stationen, ikke viste større interesse for den amerikanske Loran station der var under opførsel ved Eidi. "*During all the discussions of the NATO radar station the reporting officer was never once asked about the U.S. Loran station being built in the Faroe Islands. A few discreet inquiries revealed that there were no problems with respect to this station. The Faroese are seafaring people and understand the function and value of a Loran station as an aid to navigation. Further, they have had a Loran station on Suderø which was built by the British during the last war. The Faroese have undoubtedly accepted the station at its face value*"¹¹⁸. Set med færøske øjne, synes der at have været en fundamental forskel mellem de to militære stationer. Mens NATO stationen udelukkende drejede sig om (amerikansk/dansk) sikkerhedspolitik, og ikke gjorde nogen (direkte) gavn for selve Færøerne, blev stationen ved Eidi ikke opfattet som militær. Tværtimod var Loran stationen ved Eidi et eksempel på hvordan amerikanske militære interesser og færøske fiskeriinteresser kunne gå hånd i hånd, og skabe sikkerhed samtidig understøtte selve grundstammen i færøsk økonomi.

Sammenfatning

I tiden med massiv gengældelse var den amerikanske flåde underordnet luftvåbnet, og som følge heraf var udgjorde luftvåbnets strategiske krav rammerne for flådens udvikling. Flådens vigtigste rolle i denne forbindelse var indsættelsen 'first strike' styrker (fremskudte hangarskibe med

bombefly). Men som følge af flådens forsøg på at løsrive sig fra sin underordnede rolle, udviklede admiralerne i løbet af 1950'erne også alternative maritime strategier der fokuserede på de sovjetiske flådebasen der kunne true amerikansk dominans over havene, og var mere 'fleksible'. Foruden de fremskudte 'first strike' styrker, blev der derfor udbygget styrker der kunne modstå den russiske trussel i de faser der efterfulgte det første anslag. Blandt disse var forskellige ASW programmer og ikke mindst Polarisprogrammet. Et af de vigtige knudepunkter i forbindelse med de nye maritime strategier var det nordøstatlantiske område og især, fra midten af 1950'erne, da russerne udbyggede sine flådebasen på Kolahalvøen, områderne Barentshavet og Norskehavet, samt GIUK-passagen.

For at kunne realisere ovennævnte strategier og programmer, dvs. for at de amerikanske fartøjer kunne operere i områderne, var det nødvendigt at etablere et navigationssystem der kunne dække de amerikanske styrkers krav til luft, overflade og underoverflade navigation. Det eneste system der var i stand til dette var, ifølge amerikanerne selv, deres eget (nye) Loran-C system. – Dette var baggrunden for at amerikanerne, i løbet af 1957-58, udarbejdede en overordnet plan for etableringen af en kæde af Loran-C stationer, RAIL-kæden, i Nordøstatlanten (og TACK-kæden i Middelhavet). I første omgang skulle RAIL-kæden bestå af tre stationer, en i Norge, en i Island og en i Færøerne. Senere fandt man det nødvendigt at anlægge en ekstra station på Jan Mayen. Den færøske Loran-C station var en 'master' station, mens de andre stationer var 'slave' stationer, hvilket betød at den færøske station var den centrale og vigtigste station i RAIL-kæden.

Af flere grunde valgte man fra amerikansk side, i forbindelse med forhandlinger om Loran-C, at føre en strategi med flere klassificeringsniveauer, alt efter hvem man stod overfor. Overfor offentligheden valgte man at sige at der var tale om en fornyelse af Loran-A, overfor telekommunikationsmyndighederne valgte man at sige at der var tale om et nyt civil navigationssystem, overfor NATO partnerne generelt valgte man at præsentere systemet som vigtigt for det vestlige forsvar, og endelig overlod man det til de involverede forhandlere at bedømme hvor meget de anså for nødvendigt at afsløre overfor værtslandenes regeringsforhandlere.

Som følge af anbefalinger fra den ambassaden i København om at nedtone de amerikanske interesser i stationen, og senere også danske ønsker herom, valgte amerikanerne at holde så lav profil som muligt i Færøerne. Dette var årsagen til at de amerikanske delegationer der blev sendt til Færøerne blev holdt på et minimum og at de danske/amerikanske myndigheder forsøgte at få stationen til at fremstå som dansk. Dette var sandsynligvis også årsagen til at danskerne overtog driften af stationen fra begyndelsen, i stedet for efter et par år, som det oprindeligt var meningen. De dansk-amerikanske forhandlinger om Loran-C stationen forløb relativt smertefrit. Bortset fra nogen få problemer, såsom dansk frygt for eventuelle færøske (negative) reaktioner eller interne danske interessekonflikter, samt dansk-amerikansk uenighed om finansiering af udgiftsposterne, var der ikke meget der skilte parterne. Dette betød også at etableringen af stationen foregik uden større problemer. Efter en lidt forsinket opstart forløb bygningsarbejdet tilsyneladende godt og stationen stod færdig nogenlunde til tiden.

Samarbejdet med færinger i forbindelse med etableringen af Loran-C stationen var, set med amerikanske øjne, en succes. Færinger selv syntes ikke at være modstandere af Loran-C, og de få gange der var optræk til konfrontation mellem de færøske og danske myndigheder, f.eks. om stationens militære status, blev dette overskygget af debatten om den samtidigt opførte NATO station på Somfelli, hvis militære formål fremstod meget tydeligere. Selv om Loran-C stationen officielt blev udlagt som værende 'dansk' og formålet med den som værende til generel (dvs. også civil) navigationshjælp, er det sandsynligt at færinger generelt havde en fornemmelse af at formålet med stationen var militært. Grunden til at færinger alligevel havde en generelt positive holdning til Loran-C, kan være at de, i hvert fald rent umiddelbart, kunne se flere fordele end ulemper ved stationen.

Færøernes geografiske placering og den militærteknologiske udvikling medførte, at Færøerne (indirekte) blev inddraget i amerikanernes maritime strategier i det nordøstatlantiske område. Den umiddelbare årsag til etableringen af Loran-C stationen ved Eidi var Polarisprogrammet, men stationen blev også anvendt i forbindelse med flere andre offensive og defensive maritime (del-) strategier. Den danske regerings viden om stationens militære formål har det ikke været muligt fuldt ud at blotlægge her, men de var bevidste om at det først og fremmest var en militær station. Som følge af flere internt danske (og dansk-færøske) forhold, ønskede den danske regering ikke at stationens militære formål skulle komme frem i offentligheden, et ønske der faldt i god tråd med amerikanernes egne ønsker. Færingerne egen viden om stationens militære formål er heller ikke klarlagt fuldt ud her. En afklaring af disse spørgsmål må svares af en nærmere undersøgelse af færøske og danske (arkiv-) studier.

Kapitel 4

Early warning og kommunikation

Indledning

I slutningen af 1950'erne blev der opført en NATO varslingsstation (Early Warning) station på Sornfelli, nogle kilometer udenfor Tórshavn. Anlæggelsen af stationen foregik med det færøske landstyes viden og accept. Men under opførelsen af NATO stationen, blev der yderligere anlagt en amerikansk kommunikationsstation, gemt indenfor NATO stationens område, denne gang uden at færinger blev informerede herom. - Formålet med indeværende kapitel er for det første at sætte oprettelsen af disse to stationer i en større strategisk sammenhæng, for det andet at klarlægge (dele af) det dansk-amerikanske forhandlingsforløb i forbindelse med den amerikanske station, og for det tredje at se nærmere på den færøske rolle i og reaktion på oprettelse af stationerne.

Den russiske trussel og tidlig varsling

Massiv gengældelse betød for alvor at luftstyrkerne blev det dominerende værn. I stedet for at satse på fremskudte baser fokuserede amerikanerne mere på et stærkere kontinentalt forsvar af det amerikanske kontinent, kombineret med et faldende engagement i udlandet. Perspektivet var imidlertid baseret på forestillingen om USA's overlegenhed i strategisk krigsførelse. Efterhånden som russernes strategiske evne forbedredes, først i form af bombefly, siden i form af missiler, stod det klart for amerikanerne, at det ikke var nok kun at satse på den offensive evne, men at det også var nødvendigt at udbygge den defensive evne, f.eks. i form af tidlig varsling. Som følge af en kombination af geografisk beliggenhed, teknologisk udvikling og efterretninger omkring russiske potentielle trusler, blev Færøerne, ligesom resten af de nordatlantiske områder, inddraget i de amerikanske planer om fremskudt varsling mod russisk angreb på det nordamerikanske kontinent.

'Bombers Gap' og 'DEW-Line'

Fra omkring 1953 viste amerikanske efterretningsanalyser at der skete en kraftig udbygning af russernes (interkontinentale) bombeflystyrker. Ifølge analyserne ville russerne i løbet af en årrække kunne indhente og måske endda overhale USA i atomvåbenkapløbet. Fra amerikansk side begyndte man at tale om 'Bombers Gap', hvor man forudså at russerne i løbet af nogen år ville være i stand til at nå militære baser i USA. Et af de største problemer for amerikanerne var at USAF's eksisterende mobilitetsplaner ikke var i stand til at imødegå sådan en trussel, idet SAC's base og bombestyrke koncepter var udviklede mens Sovjetunionens atomkapacitet var betydelig mindre¹¹⁹.

De amerikanske overvejelser vedrørende etableringen af varslingssystemer mod de sovjetiske bombeangreb, primært over Nordpolen, stammede helt tilbage fra begyndelsen af 1950'erne. I første omgang, allerede inden man begyndte at tale om 'Bombers Gap', forelå planer om bygningen af en 'Mid Canada Line', der ville give amerikanerne en vis varslingstid. Men efterhånden som (forestillingen om) den russiske trussel voksede, så man sig nødsaget til at anlægge en varslingslinie længere nord, den såkaldt Distant Early Warning Line (DEW Line). DEW linien var oprindeligt planlagt kun at gå tværs over det nordlige Canada, men allerede på et tidligt tidspunkt blev man opmærksom på den manglende dækning af den østcanadiske kyst, hvorfor en forlængelse til Grønland kom på tale. Senere blev også en forlængelse af linien til Island og Færøerne, videre til Europa foreslået. Amerikanerne stillede sig i første omgang tvivlende overfor denne udbygning, og især USAF var mere indstillet på en linje der fulgte vestkysten af Grønland med forbindelse sydpå til Azorerne. Tidlig i 1956 accepterede USAF forlængelsen tværs over Grønland med forbindelse videre til Europa via Island og Færøerne, forudsat at der også blev udbygget en luft- og søbåren varslingskæde mellem Grønland og Azorerne¹²⁰. Ud fra et State Departments instruks i november 1957 fremgår det at stationen i som skal anlægges i Færøerne indgår i den del af varslingskæden som SHAPE anlagde fra Grønland til Tyrkiet. *"These (Greenland) stations will extend the Distant Early Warning Line of radar stations, which is presently in operation across the northern latitudes of the North American continent, eastward from Cape Dyer on Baffin Island to connect with a proposed early warning line through Iceland and the Faeroes and the early warning net which SHAPE is establishing in Europe. The Greenland stations and the station in the Faeroes which the Danes are constructing*

as part of the SHAPE system will eventually become integral parts of a warning system that will stretch from the Mid-Pacific to Turkey¹²¹."

Anlæggelsen af varslingskæden tværs over det nordlige Canada, videre til Grønland, Island, Færøerne og Shetland, ville gøre det være muligt at opnå både taktisk- og strategisk varsling af sovjetiske bombefly førend de nåede frem til radarnetværket i Nordamerika, og dermed udvide det hemisfæriske forsvar. Dette ville bl.a. give muligheden for at angribe de sovjetiske fly langt inden de nåede det nordamerikanske kontinent, endda i deres mest sårbare fase, mens de fik genopfyldt deres tanke i luften¹²². Det forland på omkring 2400 km som anlæggelsen af DEW-linien gav, gjorde at USA havde betydelige fordele frem for modstanderen. Sovjetunionen havde ikke et tilsvarende forland, hvorfor den varslingstid de sovjetiske radarer gav, kun var en brøkdel af den DEW-kæden gav¹²³.

Da DEW linjen, med forbindelsen til Europa, endelig stod færdigbygget i begyndelsen af 1960'erne, syntes dens betydning som varsling mod den sovjetiske trussel at være mindsket. Årsagen hertil var at systemet var blevet overhalet indenom af den teknologiske udvikling. Dette betød imidlertid ikke at radarkæden var til ingen nytte set fra et militærstrategisk synspunkt. Claesson (1983) formulerer det på denne måde. *"Uden DEW-kæden ville selv et sovjetisk Bear-bombefly have praktisk taget uhindret adgang til USA's luftrum. De forældede anlæg er således et monument over DEW-kædens succes som forsvarslinie, snarere end et sårbart punkt i det aktuelle forsvar. Medens diverse amerikanske forskningsprojekter er blevet lanceret med henblik på udvikling af stadig mere effektive og troværdige counterforce-orienterede forsvarssystemer overfor ballistiske missiler, har der simpelthen ikke været noget behov for at forbedre DEW-kæden¹²⁴."* DEW kæden var en vigtig sikring mod en potentiel russisk bombeflytrussel. Alene kædens eksistens kunne i tilfælde af krise være medvirkende til at få russerne til at overveje angreb med bombefly en ekstra gang, og måske var anlæggelsen af kæden medvirkende til at russerne droppede udbygningen af de luftbårne styrker. I løbet af 1960'erne skete der en dæmpning af amerikanernes frygt for de sovjetiske langdistance bombefly. Dette skete som følge af en (tilsyneladende) russisk satsning på langtrækkende ballistiske missiler som det vigtigste element i deres atomslagstyrke.

'Missile Gap' og 'BMEWS'

I sidste halvdel af halvtredserne viste flere amerikanske efterretnings analyser at der var ved at ske fundamentale ændringer i russernes interkontinentale styrker. Russiske tester af interkontinentale missiler i august 1957, samt affyring af Sputnik to måneder senere, var medvirkende til at amerikanerne skiftede fokusering. I stedet for den hidtidige amerikanske frygt for de sovjetiske langdistance bombefly ('Bombers Gap'), blev opmærksomheden rettet mod russernes langdistance ballistiske missilerstyrker, og man begyndte at tale om et såkaldt 'Missile Gap'¹²⁵. Den nye trussel fra øst satte store krav til amerikanernes offensive og defensive evne. De eksisterende varslingsystemer, f.eks. DEW, kunne ikke anvendes til varsling mod missiler, og derfor introducerede amerikanerne et nyt missil varslingsystem, Ballistic Missile Early Warning System (BMEWS). Tidlig i 1958 blev amerikanske planer om anlæggelse af tre BMEWS stationer offentliggjort. Disse stationer skulle ligge i henholdsvis Fylingsdales Moore i England, Clear i Alaska og Thule i Grønland. Selv om det relativt hurtigt viste sig at russernes missilprogrammer ikke havde nær det omfang som man i første omgang havde forestillet sig, blev der ikke førend i begyndelsen af 1960'erne for alvor skabt konsensus i USA omkring Sovjetunionens ICBM kapacitet, men på dette tidspunkt var BMEWS allerede kraftigt udbygget¹²⁶.

Med udviklingen af varslingsystemer såsom BMEWS, samt anvendelsen af et stadig voksende antal computere, forbedredes amerikanernes evne til at varsle og at reagere på et angreb, også kaldet 'varslings-' og 'reaktionstid', betydeligt¹²⁷. I løbet af 1950'erne stod det imidlertid klart for USAF at et af de svage punkter i deres varslingsystemer var kommunikationen, især mellem Europa og USA. I et State Department Memorandum fra februar 1961, diskuteres problemet. Her påpeges bl.a., at man, i tilfælde af missilangreb fra sovjetisk side, sandsynligvis ikke havde mere end 15 minutter 'varslingsstid', samtidig med at 'reaktionstiden' også var 15 minutter. Ud af de 15 minutters reaktionstid, var kun de 90 sekunder afsat til kommunikation, f.eks. fra BMEWS til NORAD til SAC og videre til missilaffyrings lokaliteterne. Problemet var imidlertid, at det eksisterende 'bagudrettede' kommunikationssystem, ikke levede op til de krav amerikanerne stillede til det. På dette tidspunkt anvendte man et såkaldt 'High Frequency' system. Problemet med dette system var imidlertid, at det var meget sårbart overfor mange former for forstyrrelser, samtidig med at det havde en del kapacitetsproblemer der kunne betyde forsinkelser i kommunikationen. Selv om man forventede at reaktionstiden kunne nedbringes til fem minutter i

løbet af 1963, og at varslingstiden, med udvikling af satellitovervågning, kunne bringes på op imod 30 minutter, var kommunikationen stadig det svage led. Man anså det derfor for nødvendigt af at forlænge og senere supplere det eksisterende bagudrettede kommunikationssystem. - Det er i denne forbindelse at det såkaldte 'Troposfæriske Scatter System' (eller bare troposcatter) kommer ind i billedet¹²⁸.

Tropoteknologien blev udviklet fra begyndelsen af 1950'erne. Fordelen ved denne teknologi, fremfor almindelige kortbølge transmissioner, var at den havde en større kapacitet, var mindre modtagelig overfor atmosfæriske forstyrrelser og havde en længere rækkevidde. Stationerne sender et signal ved hjælp af en kæmpemæssig tavleantenne der kan have en diameter fra tre til 40 meter. Signalet kastes op mod troposfæren, hvorfra det kastes videre i alle retninger, en del af det nedad i den ønskede retning hvor det bliver opsnappet af en antenne, identisk med den første. For at opnå den størst mulige tydelighed i signalerne, anvendes (som oftes) to parallelle sendere/modtagere, som anvender hver sin frekvens som ved modtagelse bliver sammenstillet. Derfor optræder troposcatteranlæggene ofte i fire antenner¹²⁹.

Troposcatter systemet blev altså udviklet for at sikre en mere pålidelig og hurtig kommunikation mellem de militære enheder i forbindelse med varsling, herunder også BMEWS. "*Tropospheric scatter is also the system which would provide rearward communications from early warning stations such as BMEWS stations.*"¹³⁰ - En af disse kommunikationslinier skulle gå fra det amerikanske kontinent over Nordatlanten til Europa. Men selv om troposcatteren havde både en større rækkevidde og pålidelighed end andre kortbølgetransmissioner, havde også den sine begrænsninger. For at sikre en pålidelig kommunikation tværs over Nordatlanten, var det nødvendigt at føre Troposcatter linien gennem Færøerne. "(...) *the line will have to run through the Faroe Islands. This link assumes particular importance since there is no suitable alternative site or route to extend the system to Europe. The maximum over-water carry of Tropospheric Scatter is 700 (miles); thus the Faroes become a vital steppingstone*"¹³¹. Den færøske station havde således en særlig stor betydning fordi der ikke fandtes noget alternativt sted at placere en station der kunne forlænge systemet til Europa. Derfor var det, set med amerikanske øjne, heller aldrig et spørgsmål om hvorvidt der overhoved skulle etableres en station i Færøerne, men kun hvordan.

NATO's varslingsstation i Færøerne

Allerede i løbet af 1954 var den danske regering blevet informeret om forlængelsen af DEW-linjen til Grønland, og i sommeren 1956 fremsendte amerikanerne en anmodning om at måtte indlede tekniske undersøgelser i Sydgrønland i forbindelse med anlæggelse af radarstationerne¹³². I løbet af denne periode blev de danske myndigheder også informerede om forlængelsen til Europa, og planerne om at etablere en varslingsstation i Færøerne. Det er svært at sige hvornår de færøske myndigheder blev kontaktede første gang om den færøske station, men 22. november 1956 holdt landsstyret et møde om NATO stationen og de dertil knyttede anlægsudbygninger. I de efterfølgende ca. to år blev der holdt flere hemmelige møder både i landsstyret og mellem landsstyret og danske repræsentanter. Under disse møder var de færøske politikere blevet oplyst om at NATO stationen på Sornfelli var en militær station¹³³. De dansk-færøske forhandlinger drejede sig ikke om (færøsk) godkendelse af etableringen af stationen, men først og fremmest mere praktiske forhold, såsom anlæggelsen af en vej til selve stationen. Netop i denne forbindelse synes der at have været uenighed mellem landsstyret på den ene side og den danske regering og NATO på den anden. I forbindelse med projekteringen af varslingsstationen blev der også projekteret med en vejforbindelse til stationen. Denne vejforbindelse viste sig delvis at overlapse et vejprojekt der længe havde været undervejs i Færøerne mellem Tórshavn og 'Kollfjardadalur', 'Oyggjarvegurin'. På dette tidspunkt var der kun anlagt vej et stykke udenfor Tórshavn, til Sundsháls. Meningen var at NATO myndighederne ville finansiere en tre meter bred vej fra 'Sundshálsur' til 'Sornfelli'. De færøske myndigheder ønskede imidlertid, at vejen blev bygget i fuld bredde, 5,5 meter, og hele vejen til 'Kollfjardadalur'. Dette ville de danske myndigheder imidlertid ikke gå med til. Den 12. marts 1959 blev lavet en "*Overenskomst mellem forsvarrets bygningsstjeneste ved nordsjællandske bygningsdistrikt og Færøernes landsstyre ved landsingeniørkontoret Tórshavn, vedrørende projektering og udførelse af adgangsvej til militært anlæg paa Sandfelli*"¹³⁴. Dagen efter, den 13. marts, blev overenskomsten godkendt af det nye landsstyres vicelagmand. Da man alligevel var gået i gang med at anlægge vejen, afgjorde man fra færøsk side selv at finansiere det der manglede for at lave vejen i fuld bredde. Vejen til Mjorkadal og Sornfelli var færdigbygget i 1959, mens den endelige forbindelse til 'Kollfjardadalur' først var færdigbygget i sidste halvdel af 1960'erne.

Som sagt blev der i januar 1959 dannet et nyt landstyre, bestående af 'Javnadarflokkurin',

'Sambandsflokkurin' og 'Sjálvstýrisflokkurin', med P.M. Dam som lagmand. En af det nye landsstyres første opgaver var forhandlinger med den danske regering, bl.a. om finansiering af en fornyelse af den færøske fiskerflåde. Den 19. januar ankom den færøske delegation, anført af den nye lagmand, til Danmark for at forhandle med den danske regering. Under turen i København besøgte P.M. Dam den amerikanske ambassade i København, for at diskutere situationen generelt i Færøerne¹³⁵. I løbet af dette besøg kom P.M. Dam ind på muligheden for at Færøerne kunne låne 100 millioner kroner direkte fra amerikanerne til finansiering af en udbygning af fiskerflåden. *"In the course of a call at the Embassy January 29, 1959 to discuss the general situation in the Islands, Mr. Dam broached the subject of a possible direct loan of 100 million kroner from the United States to the Faroese Government to finance the expansion of the fishing fleet (...). He outlined the need, stressing Faroese dependence on fish, the undesirable employment of Faroese fishermen on Icelandic vessels, the strategic significance of the Islands and the disruptive efforts of communist-minded Republican leader PATURSS(O)N to gain power. He asked directly whether, against this background, the United States was sufficiently interested in the welfare of the Islands to make such a loan¹³⁶."* Selv om lagmanden umiddelbart appellerede til amerikanernes medfølelse ved at henvise til færingers generelle velfærd, var hans egentlige trumfkort overfor amerikanerne Færøernes (voksende) strategiske betydning, samt den frygt der eventuelt måtte eksistere hos amerikanerne for at selvstyrebevægelsen fik for stor en indflydelse i Færøerne. På trods af disse trumfkort syntes ambassaden ikke at ville efterkomme ønsket om direkte færøsk-amerikansk forhandling om lån. *"Assuring Mr. Dam of the U. S. interest in the Islands, the Embassy officers pointed out that negotiations on such matters should be handled through the Danish Government and that, if Danish funds were insufficient, the Danish Government might seek the U. S. Mr. Dam returned to the question asking whether, assuming the Danish Government had no objection, a direct loan would be possible. The Embassy officers responded that any request presented through appropriate Danish channels would receive sympathetic consideration¹³⁷."* – Måden hvorpå Dam henvendte sig til den amerikanske ambassade og især, efter amerikanernes afvisning af ønsket om direkte lån, hans forespørgsel om en eventuel dansk accept at dette ville kunne medføre en långivelse, kunne tyde på at hans egentlige ærinde var at bruge et eventuelt ja fra amerikanerne som trumfkort i forbindelse med de dansk-færøske forhandlinger. Fra ambassadens egne bemærkninger til hændelsen, synes netop dette at være overvejet. *"Mr. Dam's direct approach to the Embassy is a reflection of the Faroese proclivity toward autonomous action and he also may have thought of using the possibility of U. S. aid as a lever in his negotiations with the Danish Government. It is, of course, clear from the point of view both of the constitutional relationship between Denmark and the Faroes and from the U. S. desire to maintain this relationship that there is no possibility of direct aid¹³⁸."* – Amerikanerne ønskede ikke at give nogen direkte hjælp til Færøerne af hensyn til egne interesser. Da amerikanernes adgang til færøsk territorium umiddelbart var afhængig af godkendelse fra den danske regering, ønskede amerikanerne ikke at ødelægge forholdet til den danske regering. Direkte økonomisk støtte til Færøerne, eller et tilsagn herom, udenom den danske regering, ville sandsynligvis ikke blive positivt modtaget af den danske regering. At det forholdt sig sådan bestyrkes af at ambassaden efter mødet kontaktede rigsombudsmanden Elkjær Larsen, for at informere ham om hvad der havde foregået på mødet. *"Following the discussion the Embassy advised Mr. Elkjaer LARSEN, head of the Prime Minister's Office and in charge of Faroese Affairs, of the conversation. Mr. Larsen agreed with the Embassy's response to Mr. Dam¹³⁹."*

Tilbage står to spørgsmål. Det første er i hvor høj grad P.M. Dam på forhånd var klar over at amerikanerne ville afvise tilsagn om direkte lån/forhandlinger, og hvorvidt han var klar over at amerikanerne ville lade oplysningerne om mødet videre til de danske myndigheder. Man kan vælge den 'naive' version, der siger at Dam ikke havde fornemmelse af den dansk-amerikanske forbindelse, og at han håbede på at få et amerikansk tilsagn som han kunne bruge ved de dansk-færøske forhandlinger, men da det ikke lykkedes at få et tilsagn kunne amerikanerne ikke bruges som trumfkort overfor de danske forhandlere. Set fra dette perspektiv var lagmandens henvendelse til amerikanerne naiv og måske farlig for færinger. I bedste fald ville den ikke have nogen virkning og i værste fald kunne den resultere sanktioner fra den danske regering. Men der eksisterer også muligheden for en (meget) 'udspekuleret' version. P.M. Dam vidste at uanset hvilket svar han fik fra amerikanerne, så ville den danske regering få at vide om mødet. Selv om svaret fra amerikanerne var negativt, ville det faktum at et sådant færøsk-amerikansk møde havde fundet sted få de danske forhandlere til at tænke sig en ekstra gang om, hvilket alt andet lige ville være til fordel for den færøske delegation. En ting står imidlertid fast; selv om amerikanerne overfor lagmanden afviste direkte långivning, og der officielt ikke var fremsat noget ønske om låntagning *"(...) the Embassy believes that the future possibility of some financial assistance to the Islands Through the Danish Government merits consideration¹⁴⁰."* – Noget endeligt svar på disse forhold vil det imidlertid ikke være muligt at få uden en nærmere analyse af

de dansk-færøske forhandlinger.

I løbet af marts måned samme år vendte den færøske delegation tilbage til Danmark for at lave den endelige aftale. Sideløbende var aftalen mellem forsvarrets bygningstjeneste og landsstyret blevet underskrevet. Kort tid efter kunne 'Útvarp Føroya' (Færøernes Radio) meddele at en station med 100-150 soldater skulle bygges i 'Mjørkadalur'¹⁴¹. Historien blev straks opfanget af (dele af) selvstyrebevægelsen, i Færøerne, som straks gik i gang med at forberede en protestdemonstration mod delegationen der skulle ankomme fra Danmark. Da landsstyrets forhandlingsdelegation 22. marts med skib ankom til Tórshavn blev de mødt af en stor folkemængde der var samlet på kajen for at protestere mod oprettelse af en militær station på Sornfelli¹⁴². Demonstrationen der udviklede sig til koporligheder, hvor bl.a. lagmanden, fik et banner i hovedet, fik også et politisk efterspil i lagtinget.

Den 23. marts, dagen efter demonstrationen, fremsatte Tjóðveldisflokkurin et forslag i lagtinget, der for det første krævede en uddybende redegørelse, både for hvad der hidtil var sket og om hvad der videre ville ske i forbindelse med NATO spørgsmålet, og for det andet at alle militære udbygnings planer i Færøerne blev standset og at spørgsmålet blev lagt ud til folkeafstemning. Sagen blev siden lagt ud til et udvalg, bestående af 7 medlemmer fra lagtinget. Udvalgets medlemmer kunne godt blive enige om at landsstyrets handlemåde havde været uacceptabelt, og at man burde tage afstand til dette, men de kunne ikke enes om et fælles anbefaling til lagtinget. I stedet delte udvalget sig i tre grupper der kom med hver sin anbefaling til afstemning i lagtinget. Et flertal, bestående af repræsentanter fra 'Sambandsflokkurin', 'Javnadarflokkurin' og 'Sjálvstýrdisflokkurin', fremlagde forslag om, at man anså spørgsmålet som overstået og derfor tog det til efterretning, men at lagtinget samtidig understregede sin modstand mod militær udbygning i Færøerne. Et mindretal bestående af repræsentanten for 'Fólkaflokkurin' fremlagde forslag om at al militær udbygning i Færøerne, såvel indeværende forberedelser til radarstationen på Sornfelli som al anden militær udbygning, først skulle vedtages af lagtinget. Et mindretal bestående af repræsentanter fra 'Tjóðveldisflokkurin' fremlagde forslag om, at lagtinget påtalte at landsstyret, uden lagtingets viden, havde forhandlet og accepteret NATO stationen ('tikid avgerd í D.E.W.-málinum'), at alle militære udbygninger i Færøerne blev standset øjeblikkeligt, og at spørgsmålet om opførelse af NATO-stationen blev lagt ud til folkeafstemning. Ved anden behandling i lagtinget 23. april 1959 blev mindretalsforslagene vraget ('Fólkaflokkurins' med 13/15 stemmer for og ingen imod, og 'Tjóðveldisflokkurins' med 13/12/11 stemmer for og ingen imod), mens flertallets forslag blev vedtaget med 17 stemmer for og 11 imod¹⁴³. – Resultatet blev at det færøske lagting, i stedet for at tage stilling for eller imod en militær udbygning/tilstedeværelse, valgte ikke at tage stilling. På den ene side understregede man sin modstand mod militær udbygning/tilstedeværelse i Færøerne, men samtidig accepterede man at der reelt skete en militær udbygning. Men som vi skal komme ind på senere var dette ikke slutningen på sagen om varslingsstationen på Sornfelli.

I en senere indberetning om fra ambassaden til State Department blev hele balladen i Færøerne kommenteret. Ambassaden mente at balladen kunne være undgået hvis landsstyret havde spillet med åbne kort fra begyndelsen. *"The concensus of local opinion seemed to be that the developments around the NATO radar station are of a serious nature and, at this point, before the final outcome is known, it must indeed be admitted that this is so. According to the local home rule agreement only the approval of the local government was necessary for the construction of a radar station. However, nothing can be kept secret in so small and transparent a society as the Faroe Islands and lacking facts, rumors are bound to grow"*¹⁴⁴. For amerikanerne skyldtes al balladen først og fremmest myndighedernes (danske og færøske) hemmelighedskræmmeri i forbindelse de ovennævnte forhandlinger. Hvis myndighederne, i stedet for at forsøge at skjule den kommende etablering af stationen, fra første færd havde spillet med åbne kort og informeret lagtinget om at en godkendelse af stationen var på vej, og samtidig frigivet informationer, ville sagen sandsynligvis have stoppet der. *"With the benefit of hindsight it seems that the best procedure would indeed have been for the Government to have informed the local parliament that approval for a NATO radar station in the islands was being granted. At that point it would probably have been unnecessary to go beyond merely informing the populace that such a move had been made. It probably would not have raised any serious objections at that time and a full flow of facts would have helped to scotch rumors. While this will be admitted by most responsible people in the islands, it is of little help now"*¹⁴⁵.

Troposcatter i Færøerne

I løbet af 1960 kontaktede den amerikanske ambassade i København de danske myndigheder med forespørgsel om tilladelse til at sende et inspektionshold til Færøerne, for at lave forundersøgelser i forbindelse med eventuel anlæggelse af en troposfærisk scatter station. Sidst i

november gav danskerne tilladelse til inspektionsturen¹⁴⁶.

Engang i midten af januar 1961 ankom en gruppe amerikanske repræsentanter fra U.S. Air Force, anført af Major Coen King, USAF London, med et fly fra det danske flyvevåben til Færøerne. Formålet var at lave forundersøgelser i forbindelse med anlæggelsen af USAF Troposcatterstationen. I løbet af de næste 14 dage rejste de rundt i Færøerne for at finde en passende lokalitet for anlæggelsen af Troposcatter stationen. Da inspektionsgruppen 27. januar vendte tilbage til København aflagde King rapport til ambassaden. King undrede sig over det hemmelighedskræmmeri der syntes at præge inspektionturen, og den mistænksomhed som gruppen blev mødt med fra de lokale embedsfolk. Således syntes færinger helt at misforstå formålet med inspektionen. For det første troede færinger at gruppen repræsenterede NATO, og ikke USAF, samtidig med at nogen, sandsynligvis som følge af anti-amerikansk propaganda, mistænkte USA for at ville lagre atomvåben i landet. Ifølge King skyldtes miserens danskernes uvilje mod at informere færinger om det egentlige formål med inspektionen. Således gik al kontakt til de lokale embedsfolk gennem den danske forbindelses officer, der under hele turen syntes at være meget forhippet på at få arbejdet overstået, så at gruppen kunne forlade Færøerne så hurtigt som muligt. I denne forbindelse anbefalede King, hvilket ambassaden var enig med ham i, at man kontaktede de danske myndigheder for at komme overens om en eller anden form for informationsprogram der kunne være medvirkende til at forbedre forhandlingsklimaet. Ifølge King ville den bedste placering af Troposcatterstationen være på Vágoy, mens en sammenlægning af NATO stationen og USAF stationen ikke ville være den optimale løsning, først og fremmest fordi en sammenlægning af stationerne ville skabe problemer med (gensidig) elektroniske forstyrrelser¹⁴⁷.

Der foreligger ikke nogen dokumentation om hvor meget den danske regering blev informeret om Kings anbefalinger om placering af Troposcatterstationen på Vágoy, men som vi også skal se nedenfor, var den vidende om at der forelå et ønske om at lægge stationen et andet sted end ved den eksisterende NATO varslingsstation. Den danske regering var imidlertid ikke indstillet på at oprette en militær installation andetsteds end indenfor områderne af de eksisterende stationer og den 20. marts samme år foreslog danskerne en sammenlægning af NATO varslingsstationen og USAF Troposcatter stationen. "*The Danish Government, which is anxious to cooperate in setting up the proposed Faroes tropospheric scatter station, has suggested that the USAF facility might be co-located with a NATO forward scatter installation now under construction*"¹⁴⁸. – Bagved den danske regerings forslag om en sammenlægning lå et ønske om at hemmeligholde eksistensen af en amerikanske militær installation i Færøerne. Der var sandsynligvis (i hvert fald) to hovedårsager til dette. For det første havde erfaringerne fra etableringen af NATO varslingsstationen lært danskerne, hvor kontroversielt anlæggelsen af militære installationer i Færøerne kunne være. For det andet kunne tilstedeværelsen af amerikansk militær personel opfattes som en overtrædelse af danskernes forbehold mod udenlandsk tropper på dansk jord¹⁴⁹. Ved at foreslå amerikanerne, at lægge installationerne sammen, mente den danske regering at den kunne undgå en konfrontation med opinionen i Færøerne. Ambassaden i København, der kendte til danskernes dilemma i forhold til anlæggelse af militære stationer i Færøerne, anbefalede Washington at acceptere de danske ønsker om sammenlægning.

På et møde i april samme år mellem repræsentanter fra den amerikanske ambassade i København, USAF og SHAPE diskuterede man det danske forslag om sammenlægning, og der var bred enighed om at dette både teknisk og operationelt godt kunne lade sig gøre. "*Speaking for USAF Major King of UK BMEWS said Danish proposal would meet US technical requirements. (...) SHAPE Colonel Thomas Dickens said SHAPE has no operational objections to integrating stations (...)*"¹⁵⁰ For både USAF og SHAPE gjaldt det imidlertid at der stadig ikke forelå nogen politisk godkendelse af sammenlægningen. Derefter ankom General Løjtnant K.H. Lindhardt, fra det danske forsvarsministerium, til mødet. Under mødet forklarede King for Lindhardt, at det var USAF der skulle opføre og drive Troposcatter stationen, og at det var et krav fra de amerikanske myndigheder at det centrale driftspersonale kun bestod af amerikanere. Dette udelukkede dog ikke at også dansk personale på en eller anden måde kunne knyttes til stationen. "*(...) it would be USAF intention build, maintain and operate troposcatter station but not take responsibility for early warning facility which would remain NATO project. King said USAF would give NATO necessary channels meet early warning station requirements but emphasized US must operate troposcatter station itself utilizing US key personnel but with possibility Danes might be employed some capacities.*" Lindhardt på sin side understregede danskernes ønske om at stationen overfor færinger fremstod som en ren NATO station, dette for at opnå en politisk accept fra Færøerne. "*Lindhardt then referred to Danish desire station continue be publicly portrayed as NATO facility make it more politically palatable to Faroese.*" Mødedeltagerne blev enige om foreløbigt at tilbageholde alle leverancer til NATO stationen, for

hurtigst muligt at igangsætte forberedelserne og opførelsen af USAF stationen. Lindhardt blev spurgt om muligheden for at USAF, i forbindelse med de kommende forberedelser til og oprettelse af stationen, kunne få tilladelse at rejse ind i Færøerne uden at skulle gennem den samme diplomatiske korrespondence hver gang, hvilket han lovede at undersøge. I løbet af maj måned gav det danske udenrigsministerium tilladelse til at USAF kunne rejse ind i Færøerne uden formel diplomatisk tilladelse hertil, men at fremtidige aftaler i denne forbindelse skulle foregå mellem US Air Attache og det danske flyvevåben. Samtidig understregede udenrigsministeriet betydningen af at grupperne holdtes så små som muligt¹⁵¹.

I løbet af maj måned blev danskernes forslag til sammenlægning af stationerne behandlet i både State Department og i Defense Department. "(...) *it now appears that Danish approval in principle for that station's establishment is contingent on our acceptance of co-location of the NATO and USAF facilities. Co-location would be - or so the Danes seem to believe - one method of overcoming strong opposition on the part of elements of the Faroese public to the establishment of US military installations in their islands*"¹⁵². "Da man fra Defense Department ikke anså sammenlægningen for noget problem, anbefalede man State Department at acceptere denne, og i løbet af juni meddelte State Department så ambassaden i København, at man ville acceptere en sammenlægning, betinget af at dette samtidig betød en dansk godkendelse af USAF stationen¹⁵³. Det eneste der manglede før man kunne gå i gang opførelsen af Troposcatter stationen, var at konsultere SHAPE, for at opnå en politisk godkendelse derfra, da det var dem der var ansvarlig for oprettelsen og driften af NATO EW stationen. I august 1961 nåede man frem til en principaftale mellem SHAPE og den danske regering om en sammenlægning af USAF troposcatter stationen med NATO-EW stationen. Herefter blev alle forhandlinger overladt til danske og amerikanske myndigheder, mens SHAPE kun skulle levere en formel godkendelse af aftalen¹⁵⁴.

Allerede langt inden man indledte de dansk-amerikanske forhandlinger om en endelig aftale for etableringen af den færøske troposcatterstation forelå der et første udkast til en aftale, og i slutningen af juli forelå det andet udkast. Efterhånden som de politiske godkendelser af sammenlægningen forelå, først fra Washington, siden fra SHAPE, syntes amerikanerne at forhandlingerne om den endelige aftale blot var formalia der kunne overstås på relativ kort tid. Tidlig i august 1961 blev Secretary of State anmodet om circular 175 autorisation til at indlede forhandlinger med den danske regering om en endelig aftale om oprettelse af en 'USAF Tropospheric Scatter Communication Station' i Færøerne¹⁵⁵.

Det første møde i denne forbindelse blev afholdt torsdag den 10. august 1961, i det danske udenrigsministerium. På mødet var det først og fremmest amerikanerne der fremlagde deres ønsker og krav til aftalerne. Centralt i denne forbindelse var kravet om at det var USAF der opførte, drev og havde kontrollen over installationen. Således ville det ikke være muligt at anvende dansk militært personale til drift af stationen. Derudover fremsatte de krav om at al aktivitet der var forbundet med opførelse og drift af stationen, skulle fritages for afgifter (told og skat), og at mandskabet der var knyttet til stationen kunne færdes så frit som muligt i Færøerne. Amerikanerne gav på mødet udtryk for, at det, efter deres mening, ikke var nødvendigt at klassificere (dvs. hemmeligholde) aftalens indhold eller dens eksistens, men hvis danskerne var interesserede i hemmeligholde aftalen, var amerikanerne villige til at klassificere teksten. I det referat af forhandlingsmødet som blev afleveret til State Department, forudså ambassaden tre problemer i forbindelse med de kommende forhandlinger. For det første var det spørgsmålet om skatte- og toldfrihed. Selv om der var lavet en lignende aftale i forbindelse med NATO EW stationen, var denne endnu ikke trådt i kraft. Ifølge de danske forhandlere skyldtes dette at skat og told hørte under det færøske hjemmestyre. En måde at få løst dette problem kunne være at søge direkte kontakter på højeste sted, f.eks. statsministeren, men hvis dette 'slog fejl' kunne det give bagslag og forsinke opførelsen af stationen. "*It is difficult to predict ultimate results on tax relief issue but we believe we should not seek to force it to an early conclusion at government level in view of need to proceed with on site construction at earliest possible date*"¹⁵⁶. For det andet var det spørgsmålet om antallet af amerikansk personel på stationen. Her ville den danske regering sandsynligvis holde antallet så lavt som det overhoved var muligt. For det tredje var det spørgsmålet om det amerikanske personels bevægelsesfrihed i Færøerne. Da den danske regering ikke ønskede at færinger skulle kende til den amerikanske stations eksistens, ville kontakt mellem personel og den lokale befolkning sandsynligvis søges begrænset. – Selv om det skulle vise sig at netop disse spørgsmål skabte en del problemer, skulle forhandlingerne i det hele taget vise sig at blive meget mere besværlige og langvarige end amerikanerne havde forestillet sig.

I løbet af perioden august 1961 - december 1962 afholdt de danske og amerikanske

myndigheder flere møder om troposcatter installationen. Forhandlingerne var prægede af forhold, dels en dansk uvilje mod at undertegne en endelig aftale, dels uenighed om formuleringer i aftalerne. De fleste danske kommentarer og rettelser til de amerikanske udspil syntes udelukkende at have til formål at nedtone den amerikanske deltagelse i projektet, og at sikre at installationens eksistens blev holdt skjult for offentligheden. Amerikanerne var betænkelige ved de danske myndigheders fastholden af dette standpunkt og kunne ikke forstå at danskerne absolut skulle skjule eksistensen af en amerikansk station. De mente at danskerne burde forberede færing på at der ville komme en fast ('long term presence') mindre amerikansk kommunikations enhed i Færøerne. Amerikanerne var imidlertid villige til at gå så langt som muligt for at imødekomme det danske ønske om hemmeligholdelse af stationens (eller enhedens) eksistens. *"While we believe Danish Government should take steps to prepare local Faroes community for long term presence of the small U.S. Communication Unit, we are prepared to go as far as possible to assist in preserving a NATO cover for the station as proposed by Denmark. (...) We are prepared to use appropriate unit designations, signs and markings for this purpose and we will assume responsibility for properly instructing U.S. personnel proceeding to the Faroes on importance of preserving this NATO cover"*¹⁵⁷. For yderligere at underbygge dækhistorien om at det var tale om en NATO installation og ikke en amerikansk installation, var amerikanerne indstillede på at efterkomme den danske regerings ønske om at kalde USAF Troposcatter stationen for en 'NATO Kommunikations Enhed' ('NATO Communication Unit'). I aftalens diplomatiske del kom paragraf 3 til at lyde således: *"The combined NATO-U.S. tropospheric scatter station will be commanded and operated by the United States Air Force as agreed with SHAPE. Personnel attached to the station are hereinafter designated the NATO Communications Unit"*¹⁵⁸. Men amerikanerne stod imidlertid fast på at dette kun var tale om en dækhistorie og afviste blankt at acceptere danskernes ønske om at det amerikanske personel skulle underlægges SHAPE autoritet. *"We are not (...) prepared to agree that U.S. military personnel or units assigned to station are under the command or 'authority' of SHAPE. These U.S. units are not committed to NATO and it would be misleading to describe them as under control of SHAPE. Nor do we believe that reference to SHAPE's non-existent authority over the unit would contribute to NATO cover"*¹⁵⁹. Da den dansk-amerikanske aftale heller ikke ville blive offentliggjort, kunne amerikanerne ikke se nogen som helst grund til at det amerikanske personel formelt skulle underkastes SHAPE autoritet. Sidst, men ikke mindst stod amerikanerne fast på kravet fuldstændigt råderum når det gjaldt driften af troposcatter stationen, herunder også fornyelse af kommunikationsudstyr. Stationen havde så stor betydning for amerikansk sikkerhed, og for sikkerheden af hele NATO alliancen, at amerikanerne ikke kunne acceptere nogen som helst form for afgivelse af autoritet til SHAPE. *"It should be borne in mind that U.S. traffic in the tropospheric scatter communication system will be of highest importance to U.S. security and to security of our NATO allied and that we cannot accept requirement stipulating that we must obtain SHAPE concurrence for introduction or removal of essential communications equipment"*¹⁶⁰. – Som en yderligere sikring imod nogen afsløring af den amerikanske stations eksistens, krævede det danske udenrigsministerium, at kontakt mellem USAF enheden og færing skete gennem den danske NATO stations kommandør, hvorfor der i paragraf 8 i den diplomatiske aftale blev tilføjet: *"All negotiations between the NATO Communications Unit and Faroese authorities, organizations, firms, etc., will take place through the Early Warning Site Commander"*¹⁶¹. For yderligere at sikre at der ikke kom noget ud om aftalerne gik de amerikanske myndigheder med til at klassificere aftalerne. *"We are prepared to keep both governmental and technical agreements classified 'Confidential'."*¹⁶²

Efterhånden som det gik op for amerikanerne at forhandlingerne om en endelig aftale ville overskride deadline for oprørelse af installationen, fik de også indføjet i den tekniske aftales paragraf 2, at der blev opført en foreløbig station, indtil den faste station var driftsklar. *"In order to meet urgent military requirements an interim operating capability has been established at the station. Movable vans and other temporary equipment have been installed pending the installation of the permanent communications system. The interim system will be operated and maintained by the USAF Systems Contractor until the permanent system is fully operational. This USAF contractor will also install and check out the permanent communications system."*¹⁶³ – Der foreligger ikke nogen dokumentation for hvornår den endelige aftale blev underskrevet. Men efter at den danske regering i 1962 havde fået gennemført størstedelen af sine krav, synes der ikke umiddelbart at have været noget der kunne forhindre den endelige aftale. Der foreligger heller ikke nogen dokumentation for hvornår den faste troposcatter station stod færdigbygget, men som det blev aftalt mellem parterne blev der i første omgang anlagt en foreløbig station.

Dansk-færøsk konfrontation – endnu engang

Den 13. januar 1961, dvs. omkring det tidspunkt hvor inspektionsgruppen fra USAF ankom til

Færøerne for at lave forundersøgelser til Troposcatterstationen, lagde H. Djurhuus formand i 'Fólkaflokkurin', et forslag for lagtinget om at protestere mod den militære udbygning i Færøerne. Efter at forslaget 18. januar var blevet behandlet i lagtinget, blev det lagt ud til et udvalg. Da udvalgsmedlemmerne ikke kunne blive enige om en fælles anbefaling, delte den sig op i tre mindretalsgrupper der den 12. maj kom med hver sin anbefaling til lagtinget. Samme dag vedtog lagtinget at protestere imod at der blev tilknyttet militær personel til stationerne på Sornfelli og ved Eidi, samt at der blev gemt eller brugt krigsudrustning på færøsk land- eller søområde¹⁶⁴.

Den 3. juli blev lagtingets protest, via rigsombudsmanden i Færøerne, sendt videre til den danske regering. Den 26. august 1961 modtog lagtinget et svar fra statsminister Kampmann på regeringens vegne. *"Som det vil være bekendt, opføres der i nærheden af Sandfelli nordvest for Thorshavn en radarstation, en radiostation (en såkaldt Forward Scatter station) samt et indkvarteringsområde til brug for stationerne. (...) Radarstationen, der er led i SHAPes kæde af langtrækkende varslingsstationer (med tilsvarende stationer bl.a. i Danmark, Norge, Island og Storbritannien) har til formål at registrere trafik af luftfartøjer, og radiostationens formål er at videresende oplysninger fra radarstationen til centrale myndigheder.*¹⁶⁵" Hermed oplyste han blot færinger om hvad de allerede var vidende om. Interessant er det imidlertid, at der i længere nede i skrivelsen kommer ind på en planlagt udbygning af radiostationen. *"Under opførelsen af radiostationen er der opstået behov for en udbygning af stationens kapacitet. Af radiotekniske grunde ville en ændring af stationens nuværende placering i nærheden af radarstationen være ønskelig, og mulighederne for en teknisk bedre beliggenhed har derfor været undersøgt. Undersøgelserne er imidlertid resulteret i, at en bibeholdelse af den hidtidige placering efter omstændighederne er tilfredsstillende, hvorved man også har taget et formodet ønske fra færøsk side om ikke at sprede anlæggene i betragtning.*¹⁶⁶" Behovet for en udvidelse af radiostationen, som statsministerens brev hentyder til, skyldtes imidlertid ikke en udbygning af SHAPes radiostation, men var en historie som den danske regering havde lavet for at dække over opførelsen af troposcatter installationen. At bibeholdelsen af den hidtidige placering bl.a. skyldtes hensynet til 'et formodet ønske fra færøsk side om ikke at sprede anlæggene i betragtning' var heller ikke rigtig, men var udelukkende en konsekvens af danskernes egne krav om at skjule troposcatteren inde i NATO stationen. – Spørgsmålet er så hvorfor den danske regering overhoved vælger at komme ind på udvidelsen. Som vi allerede har været inde på, var færinger vidende om at grupper af amerikanere havde været i Færøerne for at lave undersøgelser, blot vidste de ikke at det var USAF personel, men troede at det var NATO personel. Det færøske samfunds størrelse taget i betragtning var det svært at hemmeligholde forundersøgelserne og selve udbygningen på Sornfelli. Sandsynligvis derfor har den danske regering set sig nødsaget at kommentere den ekstra udbygning der var undervejs.

Vedrørende bemanningen af stationen siger brevet: *"Den samlede bemanning på stationerne vil andrage ca 150 mand hvoraf hovedparten vil blive militære, det vil sige uniformeret, resten civilt personale. Der vil på stationerne kun blive tale om at beskæftige personer fra Danmark eller Færøerne, samt herudover nogle få teknikere fra NATO.*¹⁶⁷" Det samlede antal personel på stationen var nogenlunde det samme som færinger i forvejen var blevet oplyst om. Men som noget nyt tilføjede den danske regering et lille antal fremmede militærpersonel ('få teknikere fra NATO'). Her drejede det sig om det antal USAF personale som de amerikanske myndigheder havde krævet skulle være amerikanere, men som de danske myndigheder til gengæld havde krævet officielt skulle kaldes NATO personale.

I brevet afvistes rygterne om at der skulle være tale om at lagre bomber, raketter eller lignende, samt at der ikke forelå nogen planer om opførelse af andre NATO-anlæg i Færøerne. Og i slutningen af skrivelsen påmindede statsministeren om at alle deltagere i den vestlige alliance havde en forpligtigelse til at yde deres bidrag til alliansens forsvar. *"Det er regeringens indtryk, at det færøske folk føler sig som hørende til den vestlige verdens kulturkreds og fortsat ønsker at tilhøre denne. Som tiderne har formet sig, er det vanskeligt, for ikke at sige ugørligt for de små lande at sikre sig et sådant tilhørsforhold uden gennem samarbejde med andre ligesindede lande og i et sådant samarbejde er det nødvendigt og uundgåeligt, at enhver deltager, stor eller lille, aktiv eller passiv, må påtage sig byrder og bringe ofre efter evne.*¹⁶⁸" – Sagen fik ikke noget videre politisk forløb, bortset fra at lagmanden på et møde med statsministeren i juni 1964 havde taget spørgsmålet op, samt at landsstyret i en skrivelse til rigsombudsmanden 15. december 1964 påpegede: *"Da sagen endnu ikke har fundet en løsning i overensstemmelse med lagtingsbeslutningen, og da det ifølge det foran anførte af hensyn til stationernes drift ikke er nødvendigt, at personalet er militært, skal man på ny rejse spørgsmålet til hurtig og velvillig overvejelse.*¹⁶⁹"

Hvorvidt denne henvendelse blev behandlet nærmere hos de danske myndigheder, fremgår ikke

af det indsamlede materiale. I hvert fald blev sagen ikke foreløbigt genoptaget af det færøske lagting. Det står imidlertid fast, at den danske regering under ingen omstændigheder var villig til at tilkendegive overfor de færøske myndigheder om eksistensen af den amerikanske troposcatter installation eller tilstedeværelsen af amerikansk militær personel på færøsk jord. Således havde regeringen i forbindelse med dannelsen af 'selvstyrekoalitionen' overfor amerikanerne givet udtryk for at de under ingen omstændigheder ville gøre dette, først og fremmest fordi de færøske myndigheder ingen udenrigs- og sikkerhedspolitik kompetence havde. *"The Danish Government (...) does not plan to inform the provincial government of the arrangements under which United States facilities and personnel are in the Faroes as the Home Rule Law provides the Danish Government with the responsibility for foreign affairs."*¹⁷⁰⁾

Sammenfatning

Kombination af en voksende fokusering på strategisk krigsførelse og en amerikansk frygt for 'Bombers Gap', dannede baggrunden for (amerikanske) planer om anlæggelse af DEW linien, til varsling mod sovjetiske langdistance bombefly, fra det nordamerikanske kontinent til Europa. Som en del af denne varslingskæde blev der, under ledelse af SHAPE, anlagt en af disse stationer i Færøerne.

Det færøske landsstyre blev, af praktiske årsager, af de danske myndigheder (og NATO), inddraget i etableringen af varslingsstationen og blev derfor også på et tidligt tidspunkt informeret om at der var tale om en militær installation. De dansk-færøske forhandlinger blev imidlertid hemmeligholdt for det færøske lagting, og ikke førend der forelå en færøsk accept og en dansk-færøsk aftale om anlæggelse af et større vejanlæg, blev projektet offentliggjort. Offentliggørelsen skabte en del røre, især blandt dele af selvstyrebevægelsen, og resulterede bl.a. i en demonstration mod både en militær tilstedeværelse i Færøerne og mod landsstyrets handlemåde. Det politiske efterspil i lagtinget resulterede i en del hensigtserklæringer fra forskellige dele af det politiske spektrum, men viste samtidig at selv om der eksisterede en formel modstand mod militærudbygningen, så var der en relativ bred accept af at der reelt skete en militær udbygning.

De færøske myndigheder forsøgte både overfor de danske og de amerikanske myndigheder at bruge etableringen af NATO stationen, og Færøernes generelle militærstrategiske opgradering, som et trumfkort bl.a. i forhandlingerne om økonomisk støtte. I første omgang forsøgte landsstyret at få den danske regering (eller NATO) til at finansiere hele vejen mellem Tórshavn og 'Kollfjardadalur' i fuld bredde. Det lykkedes imidlertid ikke, da danskerne/NATO kun ville finansiere minimumskravet for oprettelsen og driften af stationen. Senere forsøgte den færøske lagmand at få et tilsagn fra de amerikanske myndigheder om lån på 100 millioner kroner til fornyelse af fiskerflåden, sandsynligvis for at bruge tilsagnet til at presse den danske regering til større indrømmelser i forbindelse med parallelle finansforhandlinger mellem Færøerne og Danmark. Hvorvidt dette forsøg var nogen succes kan kun besvares med aktindsigt i de dansk-færøske forhandlinger.

Allerede flere år før DEW-linien stod færdigbygget, og som konsekvens af den teknologiske udvikling og amerikanernes frygt for 'Missile Gap', forelå amerikanske planer om at udbygge et varslingsystem, det såkaldte BMEWS, til varsling af eventuelle sovjetiske interkontinentalt missilangreb på det amerikanske kontinent. For at sikre en hurtig og pålidelig kommunikation skulle der, i forbindelse med etableringen af BMEWS, også anlægges en kæde af såkaldte troposcatter stationer fra Nordamerika, tværs over Nordatlanten til Europa. Da der ikke fandtes alternativer var det af stor betydning at en af disse stationer blev anlagt i Færøerne.

I 1960 blev den danske regering første gang kontaktet om disse planer. De danske myndigheder var villige til at godkende en opførelse af troposcatter installationen og tilstedeværelsen af amerikansk militær personel på stationen, på den betingelse at de dansk-amerikanske troposcatter aftaler blev hemmeligholdt, at stationen blev skjult inde i den allerede anlagte NATO station, og at det amerikanske militære personel gik under dække af at være NATO-teknikere. Den danske regerings forklaring på disse krav var hensynet til de politiske forhold i Færøerne. Dette kan også være meget rigtigt, hvis man altså med 'hensyn til de politiske forhold i Færøerne' forstår hensynet til forholdet mellem Danmark og Færøerne. Set i dette perspektiv giver også mening at de danske myndigheder, i forbindelse med dannelsen af 'selvstyrekoalitionen' i Færøerne, overfor amerikanerne gentog at de ikke havde i sinde at afsløre stationens eksistens eller tilstedeværelsen af amerikansk militær personel. Ikke alene havde den danske regering fortiet disse forhold, men, ved at sige at der blot var tale om en udvidelse af NATO stationen og at der udover dansk og færøsk personel kun var tale om nogle NATO teknikere, havde regeringen faktisk videregivet falske oplysninger til det færøske lagting. – Men selv om forholdet mellem

Danmark og Færøerne var en vigtig grund til dækhistorien, skal det imidlertid ikke udelukkes, at hensynet til interne politiske forhold i Danmark også har spillet en rolle, f.eks. de danske forbehold for stationering af udenlandske tropper i fredstid på dansk jord

Kapitel 5

Sammenfatning og konklusioner

Rammerne for Færøernes strategiske rolle under den kolde krig ændredes en del i perioden fra Anden Verdenskrig og frem til midten af 1960'erne. Den konkrete udvikling i Færøernes strategiske rolle og den udformning den militære udbygning i landet kom til at tage, var først og fremmest præget af to forhold. *For det første* drejede det sig om udviklingen i amerikansk sikkerhedspolitik. Afhængig af hvilken inddæmningsstrategi der var gældende, blev der lagt forskellig vægt på de forskellige geostrategiske perspektiver. Ud fra den kontinentale strategi, hvor fokus var på det europæiske kontinent var Færøernes rolle marginal. Ud fra et maritimt perspektiv, hvor fokus var på havområderne mellem stormagterne, var Færøerne, i stil med Island, centralt placeret. Dette gjorde sig særlig gældende efterhånden som tyngdepunktet i den maritime strategi flyttede fra nordsø- og østersøområdet længere nordpå mod Norskehavet og Barentshavet. Også i forhold til det strategiske nukleare perspektiv, hvor fokus var på den nordlige halvkugle, med det arktiske område som den korteste strækning mellem stormagterne, var Færøernes betydning voksende, især efterhånden som den teknologiske udvikling åbnede for muligheden for interkontinental krig. *For det andet* drejede det sig om udviklingen i dansk sikkerhedspolitik indenfor Atlantpagten. Som følge af dansk tradition for neutralitet var dansk sikkerhedspolitik indenfor alliancen præget af en balancegang mellem hensynet til alliancens samlede sikkerhedskrav, egne sikkerhedskrav og ønsket om videst mulig handlefrihed. Da det var de danske myndigheder der havde den udenrigs- og sikkerhedspolitiske suverænitet over Færøerne, kom dette også til at sætte sit præg på Færøernes konkrete rolle i amerikansk sikkerhedspolitik.

Færøernes strategiske rolle

Færøernes strategiske rolle var, sammenlignet med f.eks. Grønland og Island, ikke særlig fremtrædende i de første efterkrigsår. Ser man bort fra Loran-A stationen eksisterede der ikke installationer af militær karakter. Amerikanernes interesse i Færøerne var først og fremmest at holde russerne væk fra området, samt at opretholde driften af Loran-A stationen. Dette blev sikret gennem en løbende orientering om udviklingen i Færøerne, samt, især, gennem Danmarks suverænitet over færøsk territorium, og over færøsk udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Fra i midten af 1950'erne begyndte Washington at vise en større interesse i Færøerne, dette i forbindelse med skift strategisk perspektiv. Da den økonomiske krise i Færøerne syntes at styrke selvstyrebevægelsen i Færøerne, overvejede amerikanerne at give færinger finansiel støtte, dette først og fremmest for at skabe stabilitet og dæmme op for en folkelig udbredelse af den yderliggående selvstændighedsbevægelse. Da situationen imidlertid ikke udviklede sig som i frygtet, droppede amerikanerne disse planer. Et par år senere igangsattes diverse forhandlinger mellem amerikanske og danske myndigheder og mellem danske (og NATO) myndigheder og færøske myndigheder om etablering af militære stationer i Færøerne. I de efterfølgende år blev der anlagt (mindst) tre militære anlæg i Færøerne. I korrespondencen mellem ambassaden og Washington fremgår det også at Færøernes strategiske rolle opgraderedes. Således blev Færøerne i rapporter i 1958 nævnt som en af årsagerne til amerikansk militær interesse i Danmark. I 1960 bedømte de amerikanske myndigheder Færøernes strategiske betydning som værende, på mange områder, på lige fod med Islands, og samme år blev Færøernes potentielle militære værdi bedømt som værende lig med Grønlands.

Loran-C

I et forsøg på bl.a. at løsrive sig fra sin underordnede rolle i forhold til luftstyrkerne, udviklede den amerikanske flåde maritime programmer der bl.a. skulle forsyne flåden med mere 'fleksible' styrker, med fokus på truslen fra de sovjetiske flådebaser; styrker der kunne indsættes i de faser der efterfulgte det første anslag. Blandt disse var forskellige ASW programmer og ikke mindst Polarisprogrammet. Et af de vigtige knudepunkter i forbindelse med de nye maritime strategier var det nordøstatlantiske område og især, fra midten af 1950'erne, da russerne udbyggede sine flådebaser på Kolahalvøen, områderne Barentshavet og Norskehavet, samt GIUK-passagen.

For at kunne realisere de maritime strategier og programmer, var det nødvendigt at etablere et navigationssystem der kunne dække de amerikanske styrkers krav til luft, overflade og underoverflade navigation. Det eneste system der var i stand til dette var, ifølge amerikanerne selv, deres eget (nye) Loran-C system. I løbet af 1957-58, udarbejdedes en overordnet plan for etableringen af en kæde af Loran-C stationer, RAIL-kæden, i Nordøstatlanten, bestående af fire stationer, en i Nordnorge, en i Island, en i Færøerne og senere en i på Jan Mayen. Den færøske Loran-C station var en 'master' station, mens de andre stationer var 'slave' stationer, hvilket betød at den færøske station var den centrale og vigtigste station i RAIL-kæden.

Af flere grunde valgte man fra amerikansk side, i forbindelse med forhandlinger om Loran-C, at føre en strategi med flere klassificeringsniveauer, alt efter hvem man stod overfor. Således var offentligheden, herunder den færøske opinion dem der fik mindst at vide, mens repræsentanterne for værtslandene, i dette tilfælde den danske regering, fik mest at vide. Som følge af anbefalinger fra ambassaden i København om at nedtone de amerikanske interesser i stationen, og senere også danske ønsker herom, valgte amerikanerne at holde så lav profil som muligt i Færøerne. Den danske regerings viden om stationens militære formål har det ikke været muligt fuldt ud at blotlægge her, men de var bevidste om at det først og fremmest var en militær station. Som følge af flere internt danske (og dansk-færøske) forhold, ønskede den danske regering ikke at stationens militære formål skulle komme frem i offentligheden, et ønske der faldt i god tråd med amerikanernes egne ønsker. Dette kom også til at præge såvel etableringen som driften af stationen. I og med at civile danske myndigheder overtog driften af stationen, fremstod projektet officielt som dansk og civilt. De dansk-amerikanske forhandlinger om Loran-C stationen forløb relativt smertefrit, og bortset fra uenigheder om finansiering var der ikke meget der skilte parterne. Dette betød også at etableringen af stationen foregik uden større problemer, og at den stod færdig nogenlunde til tiden.

Færingernes egen viden om stationens militære formål er, ligesom danskernes, heller ikke klarlagt fuldt ud her. En afklaring af disse spørgsmål må foretages i forbindelse med en nærmere undersøgelse af færøske og danske arkivmaterialer. Men ud fra det foreliggende materiale kan siges, at færing selv ikke syntes at være modstandere af Loran-C, og de få gange der var optræk til konfrontation mellem de færøske og danske myndigheder, f.eks. om stationens militære status, blev dette overskygget af debatten om den samtidigt opførte NATO station på Sornfelli, hvis militære formål fremstod meget tydeligere. Selv om Loran-C stationen officielt blev udlagt som værende 'dansk' og formålet med den som værende til generel navigationshjælp, er det sandsynligt at færing generelt havde en fornemmelse af at formålet med stationen var militært. Grunden til at færing alligevel havde en generelt positiv holdning til Loran-C, kan være at de kunne se flere fordele end ulemper ved stationen.

Færøernes geografiske placering og den militærteknologiske udvikling medførte, at Færøerne (indirekte) blev inddraget i amerikanernes maritime strategier i det nordøstatlantiske område. Den umiddelbare årsag til etableringen af Loran-C stationen ved Eidi var Polarisprogrammet, men stationen blev også anvendt i forbindelse med flere andre offensive og defensive maritime (del-) strategier.

NATO-varslingsstationen og troposcatter

Massiv gengældelse i kombination med den voksende fokusering på strategisk krigsførelse, og det især i forbindelse med det nukleare strategiske perspektiv, betød at de amerikanske luftstyrker udgjorde den kernen i amerikansk militærstrategi fra begyndelsen af 1950'erne. Efterhånden som de russiske styrker udviklede sine strategiske evner, stod det klart for amerikanerne at det ikke var nok at satse alene på de offensive styrker. Derfor blev der anlagt flere varslingskæder, der først og fremmest havde til formål at beskytte det amerikanske kontinent.

Dette var baggrunden for anlæggelse af DEW linien, til varsling mod sovjetiske langdistance bombefly, fra det nordamerikanske kontinent til Europa. Som en del af denne varslingskæde blev der, under ledelse af SHAPE, anlagt en af disse stationer i Færøerne. Det færøske landsstyre blev, af praktiske årsager, af de danske myndigheder (og NATO), inddraget i etableringen af varslingsstationen og blev derfor også på et tidligt tidspunkt informeret om at der var tale om en militær installation. De dansk-færøske forhandlinger blev imidlertid hemmeligholdt for det færøske lagting, og ikke førend der forelå en færøsk accept og en dansk-færøsk aftale om anlæggelse af et større vejanlæg, blev projektet offentliggjort. Offentliggørelsen skabte en del røre, især blandt dele af selvstyrebevægelsen, og resulterede bl.a. i en demonstration mod både en militær tilstedeværelse i Færøerne og mod landsstyrets handlemåde. Det politiske efterspil i lagtinget resulterede i en del hensigtserklæringer fra forskellige dele af det politiske spektrum,

men viste samtidig at selv om der eksisterede en formel modstand mod militærudbygningen, så eksisterede der også en relativ bred politisk accept af at der reelt skete en militær udbygning.

De færøske myndigheder forsøgte både overfor de danske og de amerikanske myndigheder at bruge etableringen af NATO stationen, og Færøernes generelle militærstrategiske opgradering, som et trumfkort bl.a. i forhandlingerne om økonomisk støtte, f.eks. til finansiering af 'Oyggjarvegurin' og lån til finansiering en fornyelse af fiskerflåden. I hvor høj grad færingerne havde succes med denne strategi kan der ikke gives noget endeligt svar førend dokumenter fra danske og færøske arkiver er gennemgået og analyseret.

Da DEW-linien endelig stod færdig var det strategiske våbenkapløb allerede ændret, og i stedet for truslen fra de russiske bombefly, fokuserede amerikanerne på den russiske trussel fra de interkontinentale missiler. I denne forbindelse forelå der allerede i midten af 1950'erne planer om at udbygge et varslingsystem, det såkaldte BMEWS, til varsling af eventuelle sovjetiske interkontinentalt missilangreb på det amerikanske kontinent. For at sikre en hurtig og pålidelig kommunikation skulle der, i forbindelse med etableringen af BMEWS, også anlægges en kæde af såkaldte troposcatter stationer fra Nordamerika, tværs over Nordatlanten til Europa. Da der ikke fandtes alternative lokaliseringer var det af stor betydning at en af disse stationer blev anlagt i Færøerne. De dansk-amerikanske forhandlinger om troposcatter stationen i Færøerne blev trukket i langdrag, primært som følge af dansk uvillighed til at acceptere de amerikanske aftaleudkast. De danske myndigheder var villige til at godkende en opførelse af troposcatter installationen og tilstedeværelsen af amerikansk militær personel på stationen, på den betingelse at de dansk-amerikanske troposcatter aftaler blev hemmeligholdt, at stationen blev skjult inde i den allerede anlagte NATO station, og at det amerikanske militære personel gik under dække af at være NATO-teknikere. I løbet af årene fastholdt den danske regering, overfor amerikanerne at de ikke havde i sinde at afsløre stationens eksistens eller tilstedeværelsen af amerikansk militær personel. Baggrunden for disse krav var bl.a. de danske myndigheders ønske om ikke at skade det eksisterende forhold mellem Danmark og Færøerne. Der kan også være andre årsager til denne fastholdelse, såsom de danske forbehold for stationering af udenlandske tropper og baser på dansk jord i fredstid. Men den danske regering følte sig måske fanget i sin egen strategi, bl.a. fordi den ikke alene havde fortiet disse forhold, men direkte havde videregivet falske oplysninger til det færøske lagting.

Med anlæggelsen af først NATO-varslingsstationen og siden troposcatter stationen på Sornfelli, blev Færøerne for alvor inddraget i det amerikanske nukleare strategiske perspektiv. Da der var tale om varslingsstationer var Færøernes rolle i denne forbindelse af defensiv karakter, men som følge af det strategiske (interkontinentale) perspektivs sammensmeltningen af offensive og defensive strategier, var disse stationers rolle en integreret del af hele den militære udbygning.

Et gensidigt afhængighedsforhold

For de amerikanske myndigheder var det vigtigt at Danmark beholdt suveræniteten over Færøerne. Tydelige eksempler herpå er både amerikanernes tilkendegivelser om dette, og deres gentagne overvejelser om at støtte Færøerne økonomisk, gennem den danske regering. De danske myndigheder var også meget interesserede i at beholde Færøerne som en del af det danske rigsfællesskab. Et tydeligt eksempel på dette er myndighedernes reaktion på dannelsen af 'Selvstyrekoalitionen' efter lagtingsvalget i 1962. Dette var en uvelkommen overraskelse for både den danske og den amerikanske regering. Den danske regering, der også ønskede at berolige amerikanerne om at de havde kontrol over situationen, var ikke indstillet på at give efter for nogle krav om øget selvstyre. Og i tilfælde af at der ville komme reelle krav, havde regeringen allerede lagt en strategi, der skulle forhindre at disse krav blev til virkelighed. Men der er også noget der tyder på at de færøske myndigheder (og den færøske befolkning) også var interesserede i en tæt tilknytning til Danmark og den vestlige alliance. Således endte de dansk-færøske konfrontationer omkring de militære udbygninger aldrig med en færøsk erklæring om at disse udbygninger skulle stoppes, at man ville ud af NATO samarbejdet eller at man ville ud af rigsfællesskabet; selv ikke under 'Selvstyrekoalitionen' i 1960'erne. – Men hvad var baggrunden for denne tilsyneladende (underforståede) enighed om at opretholde 'status quo'?

For de amerikanske myndigheder var Danmark, og Norden, ikke af nogen særlig betydning i økonomisk henseende. Men i militærstrategisk henseende var der flere årsager til at USA ønskede en tæt dansk tilknytning til den vestlige alliance og dermed også USA. Af størst betydning var Danmarks placering i udmundingen af Østersøen og de danske besiddelser i Nordatlanten, Grønland og Færøerne. Efterhånden som der skete skift i vægtningen af de amerikanske strategiske perspektiver, dels en større fokusering på strategisk krigsførsel og dels en større vægtning af de nordlige dele af Nordøstatlanten i de maritime strategier, voksede

amerikanernes interesser i at anlægge militære installationer i Færøerne, hvorfor Færøernes militærstrategiske betydning opgraderedes.

Færøernes voksende strategiske betydning var et aktiv for Danmark, der kunne bruges som en form for opvejning af egne begrænsninger i NATO-samarbejdet, et slags 'Færøkort', der kunne bruges som i forhandlingerne med enten NATO eller USA. I hvor høj grad 'Færøkortet' blev anvendt er imidlertid svært at give noget svar, på grundlag af foreliggende kildemateriale. Men det blev i hvert fald forsøgt anvendt, nok mest i sammenhæng med Grønland. Hvorvidt det havde nogen reel indvirkning på de dansk-amerikanske forhandlinger, eller Danmarks forhandlinger i NATO, er et spørgsmål der stadig står lidt i det uvisse.

De færøske myndigheder har aldrig haft nogen sammenhængende sikkerhedspolitik, dette hørte under de danske myndigheder. I løbet af den behandlede periode blev spørgsmålet om militær udbygning i Færøerne taget op af det færøske lagting. Men selv om den politiske debat medførte en del hensigtserklæringer fra lagtinget, var den også stærkt præget af en (stiltiende) accept af en reel militær udbygning. Ligesom den danske regering forsøgte at udnytte Færøernes strategiske betydning i forhandlingerne med de amerikanske myndigheder, forsøgte det færøske landsstyre at udnytte den strategiske opgradering i forbindelse med forhandlinger med de danske myndigheder. Generelt synes de færøske myndigheder, bortset fra de spredte protester mod militariseringen, at acceptere både den militære udbygning og deres tilhørsforhold til den vestlige alliance.

Ser man på de tre aktører, USA, Danmark og Færøerne, og sætter deres indbyrdes relationer i forhold til Øst-Vest konflikten, tegner der sig et billede af et hierarki, med USA i toppen, Danmark i midten og Færøerne i bunden. Det var USA der, der gennem sin dominans i den vestlige alliance, var supermagten, det var Danmark der, med sin sikkerhedspolitiske suverænitæt, bl.a. over Færøerne, var den 'regionale magt', mens Færøerne, uden formel sikkerhedspolitisk indflydelse, var den yderste 'sattelit', der ingen indflydelse havde på den militære udbygning på eget territorium. Det ovenstående handlingsmønster tyder imidlertid på at der ikke udelukkende var tale om et strengt ensidigt hierarkisk magtforhold, hvor USA's sikkerhedspolitik suverænt dirigerede dansk sikkerhedspolitik, der igen dirigerede færøsk 'sikkerhedspolitik'. Selv om Danmark måtte indrette sig efter de rammer der sattes af den overordnede amerikanske sikkerhedspolitik, og Færøerne reelt blev en integreret del af den amerikanske og danske sikkerhedspolitik, var der også, indenfor rammerne af dette, mulighed aktørerne længere nede i hierarkiet at handle i forhold til egne interesser. Man kan således sige at der under den kolde krig udviklede sig et asymmetrisk gensidigt afhængighedsforhold mellem de amerikanske, danske og færøske myndigheder. For de amerikanske myndigheder drejede det sig udelukkende om at dække militærstrategiske interesser og behov, for de danske myndigheder drejede det sig om at dække både militærstrategiske og økonomiske interesser og behov, mens det for de færøske myndigheder udelukkende drejede sig om at dække økonomiske interesser og behov.

Ordlister

ASW: *Anti-Submarine Warfare*. Anti ubådskrigsførelse.

BMEWS: *Ballistic Missile Early Warning System*. Amerikansk varslingsystem mod fjendtlige missilangreb fra øst, med stationer i Canada, Grønland og Storbritannien. Færøerne blev (indirekte) tilknyttet dette system med etableringen af Troposcatter installationen på Sornfelli, der bl.a. fungerede som kommunikationssystem for BMEWS.

DEW: *Distant Early Warning Line*. Radarvarslingskæde opbygget i slutningen af 1950'erne, hvis primære formål var at varsle om angreb fra sovjetiske bombefly. NATO varslingsstationen der blev anlagt på Sornfelli var del af den linie der skabte forbindelsen mellem DEW linien og Europa.

GIUK-passagen: *Greenland-Iceland-UK passagen*. Havområde mellem Grønland, Island, Færøerne og Storbritannien. For amerikanerne udgjorde GIUK-passagen en vigtig barriere for et eventuelt russisk flådeangreb mod det nordamerikanske kontinent.

JCS: *Joint Chiefs of Staff*. Forsamling af stabschefer fra de tre amerikanske militære værn.

LORAN: *Long-Range Navigation*. Pejlingssystem for fly, skibe og ubåde, hvor positionen opnås ved at måle forskellene i den tid, det tager pulssignaler fra mindst tre sendere, hvis position er kendt, at nå frem til fartøjet. Der findes to typer: Loran-A (eller Standard Loran), som blev udviklet under anden verdenskrig, og Loran-C, der blev udviklet i løbet af 1950'erne. Forskellen mellem

de to systemer var, at de arbejdede på hvert sit frekvensbånd. Loran-C var også et meget kraftigere og præcisere system, samtidig med at dets evne til at trænge gennem havoverfladen gjorde det muligt for ubåde at anvende systemet uden at skulle til overfladen. Under Anden Verdenskrig blev en Loran-A station anlagt på Skúvanes på Suduroy i Færøerne. I 1959-61 blev en Loran-C station anlagt ved Eidi. Selv om stationen ved Eidi blev drevet af danske myndigheder, var det en amerikansk finansieret station hvis formål var at virke som navigationsstøtte for - Stationen ved Eidi var hovedstationen i den nordøstatlantiske RAIL-kæde,

NATO: *North Atlantic Treaty Organisation*. Politisk og militær organisation etableret fra 1949 for at opfylde Atlantspagtens to hovedmålsætninger: 1) medlemmernes gensidige forsvars- og bistandspligt i tilfælde af trusler eller angreb udefra og 2) medlemmernes politiske og militære samarbejde.

NORAD: *North American Air Defence System*. Den nordamerikanske luftforsvarskommando, som er en fælleskommando mellem USA og Canada.

NSC: *The National Security Council*. USA's øverste sikkerhedsorgan.

Polaris: Mellemdistance-atomraket, specielt udviklet til at bevæbne ubåde. Den første Polaris raket (A1) blev udviklet i ... og havde en rækkevidde på 2500 km. De ubåde der var bevæbnede med Polaris raketter bliver ofte refererede til som Polaris (atom-) ubåde.

SAC: *Strategic Air Command*. USA's strategiske luftkommando

SACLANT: *Supreme Allied Command (hhv. Commander) Atlantic*. NATO's øverstbefalende for Atlantområdet og dennes kommando. Oprettet 1950. Almindeligvis hørte Færøerne under denne kommando. Eksempelvis hørte forsvaret af Færøerne under SACLANT.

SHAPE: *Supreme Headquarters Allied Powers Europe*. Et amerikansk domineret militært Atlantpagten-hovedkvarter (NATO-hovedkvarter) i Europa (SACEUR's hovedkvarter). Det var SHAPE der stod for oprettelsen af NATO-varslingsstationen på Sornfelli, og havde ansvaret for den del af varslingskæden der hørte under NATO.

SLBM: *Submarine-Launched Ballistic Missile*. Ubådsbaserede ballistiske missiler.

Ubåd: Fartøj der kan operere på og under havoverfladen. Almindeligste maksimale dykkedybde er ca. 300 m - nogle typer kan gå ned til 700-800 m. Traditionelt bestykket med torpedoer, men også med SLBM og krydsermissiler. Herudover har ubåde ofte kapacitet til udlægning af miner.

USAF: *United States Air Force*. Det amerikanske flyvevåben. Det var USAF der havde kommandoen over troposcatterstationen i Færøerne.

USCG: *United States Coast Guard*. Den amerikanske kystbevogtning. Det var USCG der havde det overordnede ansvar for etableringen og driften af Loran-C.

Troposfærisk Scatter: Troposcatter systemet blev bl.a. anvendt til kommunikation i forbindelse med BMEWS. I begyndelsen af 1960'erne blev der anlagt en USAF Troposcatter inde på NATO's varslingsstation område på Sornfelli i Færøerne. Eksistensen af denne troposcatter installation blev hemmeligholdt efter ønske fra den danske regering.

Litteratur m.m.

Christensen, Søren Møller: "LORAN-C i Danmark" i 'Forsvar – militærkritisk magasin nr. 5', 1981

Claesson, Paul: "BMEWS – varsel om en ny epoke", i Claesson, Paul (red.): "Grønland Middelhavets Perle – Et indblik i amerikansk atomkrigsforberedelse", Eirene, København 1983

Claesson, Paul: "DEW-kæden – elektronisk afskrækkelse", i Claesson, Paul (red.): "Grønland Middelhavets Perle – Et indblik i amerikansk atomkrigsforberedelse", Eirene, København 1983

Claesson, Paul: "Forpost Færøerne" i 'Forsvar – militærkritisk magasin nr. 13-14', marts 1984

Claesson, Paul og Owen Wilkes: "USA-base på Færøerne" i 'Forsvar – militærkritisk magasin nr. 13-14', marts 1984

Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI): "*Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-98*", København 1997

Dimmalætting, 1959, diverse

Elleman-Jensen, Uffe: "*Din egen dag er kort. Oplevelser og indtryk*", Aschehoug 1996

Fjúrtaði September, 1959, diverse

Gaddis, John L.: "*Strategies of Containment – A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*", Oxford University Press Inc., New York, 1982

Johnson, Loch K.: "*Secret agencies – U.S. Intelligence in a Hostile World*", Yale University 1996

Lidegaard, Bo: "*I kongens navn – Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-58*", Samleren, København 1996

Løgtingstíðindi, diverse årgange

Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg (SNU): "*Flådestrategier og nordisk sikkerhedspolitik*", bind 1 og 2, København 1987

Tamnes, Rolf: "*The United States and the Cold War in the High North*", Ad Notam, Oslo 1991

Udenrigsministeriet: "*Dansk sikkerhedspolitik gennem tyve år*", Udenrigsministeriets Gråbog, Stjernebøgernes Informationsserie, Vinten 1969

Villaume, Poul: "*Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*", Eirene, København 1995

Sosialurin, 1959, diverse

Fodnoter

1) Den nuværende samling dokumenter indeholder, udover National Archives dokumenterne, nogle få dokumenter der stammer fra det private 'National Security Archive', ved 'George Washington University', i Washington DC; et arkiv der har specialiseret sig i, baseret på den amerikanske 'Freedom of Information Act', at offentliggøre klassificerede dokumenter.

2) Det viste sig bl.a. at der var blevet frigivet en del RG 59 'political-military' dokumenter, som muligvis ville give nogen nye oplysninger. Dokumenter der ikke er blevet studeret i forbindelse med dette projekt.

3) At amerikansk efterretning om Færøerne i vores øjne var relativt omfattende, betyder imidlertid ikke, at Færøerne havde stor betydning for amerikanerne, blot at amerikansk efterretning var meget omfattende.

4) Noget andet er så at NATO's sikkerhedspolitikker og militære strategier primært var underlagt USA's interesser. Dette skal dog ikke blive diskuteret i denne omgang.

5) Materialet har givet et større indblik i det danske engagement (herunder også interesser og motiver). Det er imidlertid vigtigt at huske på, at når man ser bort fra den danske korrespondance (f.eks. breve fra udenrigsministeriet), består materialet af amerikanske referater af danske opfattelser, og således må betragtes med et vist forbehold og ikke uden videre må tages for pålydende, dvs. som endegyldige beviser for danske motiver.

6) Gaddis 1982, p. ix

7) DUPI 1997, p. 44

8) Gaddis 1982, p. 36f

9) Gaddis 1982, p. 90

10) DUPI 1997, p. 45

11) Gaddis 1982, p. 91

12) Dette var også medvirkende til at NATO i 1952 fulgte trop og godkendte en kraftig forøgelse i sine militære udgifter. Også de danske forsvarsudgifter blev sat i vejret i denne periode.

13) FRUS 1952-54, Vol. 2:585, NSC 162/2, 30 oktober 1953, her citeret fra Tamnes 1991, p. 92

14) En anden vigtig årsag til 'massiv gengældelses' strategien var tidens tekniske formåen. Samtidig med at atomvåben var ekstremt destruktive var de også meget upræcise. Dette sammenfald af omfattende ødelæggelsessevne og manglende præcision gjorde at man anså det for (næsten) umuligt at føre en 'begrænset' krig, hvis man valgte at inddrage atomvåben.

15) Tamnes 1991:92 og DUPI 1997:173ff

16) Tamnes 1991:93

17) Tamnes 1991, p. 185ff

18) Som det vil fremgå i løbet af denne rapport var der også andre faktorer der spillede ind i forhold til hvilket geostrategisk perspektiv der var det dominerende, f.eks. historiske erfaringer, interne interessekonflikter osv. Det er imidlertid vigtigt at fastholde at det centrale omdrejningspunkt var de geografiske og ressourcemæssige forhold.

19) Der kan være flere indvendinger imod overhovedet at adskille geostrategiske perspektiver fra sikkerhedspolitik. Adskillelsen er imidlertid gjort bl.a. for at understrege geografis centrale placering sikkerhedspolitiske prioriteter i Norden/Færøerne. - Antagelsen om at andre, globalt set vigtige faktorer, som f.eks. ideologiske og økonomiske forhold, ikke i lige så høj grad gjorde sig gældende for Nordens vedkommende, skyldes at området, i hvert fald set med amerikanske øjne, havde en relativt lille økonomiske betydning og samtidigt var relativt politiske stabilt.

20) Villaume 1995, p. 93-94

21) Under forhandlingerne om et skandinavisk forsvarssamarbejde var det ikke forudsat, at forbundets garantibestemmelser skulle omfatte parternes fjernere besiddelser, herunder Færøerne og Grønland (Udenrigsministeriet 1969, p. 85 og 91)

22) Villaume 1995, p. 98f

23) Tamnes 1991, p. 44

24) Tamnes 1991, p. 43

25) 'Den nordatlantiske Traktat', in "Dansk sikkerhedspolitik gennem tyve år", Udenrigsministeriets Gråbog, Stjernebøgernes informationsserie, Vinten 1969

26) Samme

27) Villaume 1995:26ff og 843ff

28) Dette er en meget forenklet fremstilling af udviklingen. For at få et bedre indblik i disse forhold, henvises til Villaume 1995, kapitlerne 5, 6 og 7.

29) Selv om det ville være relevant at diskutere denne installations betydning for de militære strategier i området omkring Færøerne, skal dette ikke gøres her. Årsagen til dette er at oplysninger om denne installation for største delen findes i danske arkiver. Derfor vil dette først kunne gøres når disse arkivalier er tilvejebragt.

30) AMEMB COP - STATE DEP (CON.), 29 marts 1954, seks sider, (Embdes 1060). RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records 1953-55, Boks 2, Folder: International Political Relations - Faroe Islands.

31) Samme

32) Samme

33) Som vi skal se senere i dette kapitel, delte amerikanerne ikke helt danskernes syn på forholdet mellem Færøerne og Danmark. Alligevel kom dele af denne anskuelse, nemlig det at Færøernes plads var indenfor det danske rigsfællesskab, til at påvirke de amerikanske efterretninger om Færøerne i hele perioden 1945-67. Den primære årsag hertil var at amerikanerne også var interesserede i at Færøerne forblev en del af det danske rigsfællesskab.

34) AMEMB COP - STATE DEP (CON.), 14 oktober 1955, (Emb air pouch 328), (ref: Embdes 1033, 3 maj 1955). RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records 1953-55, Boks 2, Folder: International Political Relations - Faroe Islands.

35) Dvs. lokalt, mellem almindelige folk i Klaksvík på den ene side og lokale myndigheder og virksomhedsejere på den anden; intra-regionalt, mellem folk i Klaksvíks området og danske/færøske centralmyndigheder; og inter-regionalt, mellem færinger og danske centralmyndigheder.

36) AMEMB COP - STATE DEP (CON.), 14 oktober 1955, (Emb air pouch 328), (ref: Embdes 1033, 3 maj 1955). RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records 1953-55, Boks 2, Folder: International Political Relations - Faroe Islands

37) Samme

38) Samme

39) STATE DEP - AMEMB COP (CON.), 28 oktober 1955, en side, (A-103) (ref: Emb desp 328, 14/10-55). RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records 1953-55. Boks 2, Folder: International Political Relations - Faroe Islands

40) Samme

41) Forslaget skulle bl.a. indeholde vurderinger af nødvendigheden af ikke-dansk valuta, idet det kunne vise sig at behovet kunne dækkes af dansk valuta "generated by U.S. surplus disposal programs".

42) AMEMB COP - STATE DEP? (CON.), 1 december 1955. RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records 1953-55. Boks 2, Folder: International Political Relations - Faroe Islands

43) AMEMB COP - STATE DEP (CON.), 19 december 1955, to sider, (Emb air pouch 548) (ref: Dep a-103, 28/10-55) RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records 1953-55. Boks 2, Folder: International Political Relations - Faroe Islands

44) AMEMB COP - STATE DEP (CON.), 19 august 1958, 3 sider, (ref.: Dept Circular 1043 (TOSEC 51), Depcirtel 145 11/8/58). RG 59 Central Decimal File 1955-59 (759-759B), Box 3471

45) Office Memorandum, United States Government (LUO), Hagemann - Wilbur, 11 maj 1960 (Draft). RG 84, Post Records, Denmark Embassy, Classified General Records 1953-1961. Boks 29, Folder: Faroe Islands 59-60-61

46) USIS COPENHAGEN - USIA WASHINGTON (CON.), 20. maj 1960, 'Country Plan - Denmark'. RG 84, Post Records, Denmark Embassy, Classified General Records 1953-1961. Boks 28, Folder: Denmark 59-60-61

47) Se herom i bl.a. DUPI 1997.

48) AMEMB COP - STATEDEP (SEC.), 21 november 1958, to sider (inkl en side bilag), ref: Dept's G-61 6/11-58 og Embtel 369 19/11-58. RG 84, Post Records, Denmark - Copenhagen Embassy, Classified General Records. Boks 16, Folder: 430.3 LORAN, 1956-57-58

49) Elleman-Jensen 1996, p. 80. - Umiddelbart synes der imidlertid at være en fundamental forskel mellem det Elleman-Jensen siger og det Krag siger overfor Satterthwaite. Mens Elleman-Jensen taler om at **opveje** de danske udgifter i Nordatlanten med besparelser i forsvarsbudgettet, synes Krag udspil at tyde på at de danske myndigheder faktisk direkte **sparer** udgifter ved at stille territorium i Færøerne og Grønland til rådighed for NATO og USA.

50) Villaume 1995, p. 616f

51) Villaume 1995, p. 622

52) Som det også fremgår af de efterfølgende kapitler var det meget forskelligt hvor meget færinger blev informerede om de forskellige installationer.

53) AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 3 februar 1963. RG 59 Subject Numerical File 1963, Boks 3887

54) Samme

55) AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 3 februar 1963. RG 59 Subject Numerical File 1963, Boks 3887

56) Samme

57) Samme

58) Samme

59) AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 9 juni 1963, RG 59 Subject Numerical File 1963, Boks 3887

60) Samme

61) Tamnes 1991, p.108

62) Tamnes 1991, p 111-112

63) Tamnes 1991, p 114

64) Tamnes 1991, p 115

65) Tamnes 1991, p 110

66) Tamnes 1991, p 110

67) TCC MEMORANDUM (CON.), 7 februar 1958. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C

68) TREAS DEP – STATE DEP (SEC./CON.), 7 februar 1958. RG 59, Lot File: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C. - Ved første måling var usikkerheden i navigationen omkring 450 meter, men ved gentagne målinger kunne man (i hvert fald ved hjælp af militærets avancerede modtagere) bringe usikkerheden helt ned til 50 meter (Interview med Pforr-Weiss 12/7-98). Signalerne fra Loran-C kan modtages på 5-10 meters dybde, hvilket betyder, at en ubåd der navigerer efter Loran-C ikke behøver at stikke sin antenne op til overfladen og dermed risikere at afsløre sig selv (Christensen 1981:3).

69) Selv om amerikanerne foretrak Loran-C fremfor de nævnte alternativer, blev disse ikke udelukket på forhånd. I flere referater og rapporter til Joint Chiefs of Staff, Secretary of Defence, Secretary of State, administratoren i FAA (Federal Aviation Agency) osv. blev der diskuteret hvilken langdistance overfladebaseret navigationshjælp der bedst kunne dække de aktuelle behov. Således var der helt op til 1959 bred enighed blandt de involverede amerikanske parter om, at Loran-C burde evalueres før det endelig blev afgjort, hvorvidt systemet skulle foretrakkes frem for andre navigationssystemer. Alligevel fremgår Loran-C som det mest lovende langdistance navigationssystem, idet det efter deres mening bedst kunne dække luft, overflade og underoverflade behov for navigering, både når gjaldt rækkevidde og pålidelighed/stabilitet. (RG 218, JCS Central Decimal File 1959, Box 89, File No 6700, 1959, XIN 5272, 6820, 4720 (SEC.), Klassifikation 5)

70) TCC MEMORANDUM (CON.), 7 februar 1958. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C

71) Tamnes 1991, p 113

72) RG 218, JCS Central Decimal File 1959, Boks 89, File No 6700, 1959, XIN 5272, 6820, 4720 (SEC.), Appendix B, Draft, Memorandum for the Secretary of State: 3

73) RG 218, JCS Central Decimal File 1959, Boks 89, File No 6700. 1959, XIN 5272, 6820, 4720 (SEC.), 'Report by the J-6 to the Joint Chiefs of Staff on Long Distance Ground Based Navigational Aids: 577', Klassifikation 5

74) Se også herom i Villaume 1995, p 616ff

75) TCC MEMORANDUM (CON.), 7 februar 1958. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C

76) RG 218, JCS Central Decimal File 1959, Boks 89, File No 6700, 1959, XIN 5272, 6820, 4720 (SEC.), Appendix B to Enclosure A, Draft, Memorandum for the Secretary of State: 583, Klassifikation 5

77) Amerikanerne var meget ivrige at få briterne med over på deres side i Loran spørgsmålet i forbindelse med IRC i Geneve i 1959. Men da briterne samtidig søgte at promovere sit eget DECCA system, understregede amerikanerne overfor briterne, at Loran-C ikke blev forsøgt presset igennem af kommercielle årsager (Office of European Regional Affairs - AMEMB Rom 29 juli, 1958 (SEC.). RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C General. -). På dette tidspunkt var der flere navigationssystemer under udvikling, foruden DECCA også OMEGA og NAVARHO

78) DEPARTMENT OF DEFENSE, MEMORANDUM OF CONVERSATION (SEC.), 15 januar 1958, 4 sider. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C

79) TCC MEMORANDUM (CON.), 7 februar 1958, ni sider. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C

80) Dette betød ikke at stationen i Færøerne havde en højere status end de andre, men at en Loran-C modtager uanset hvor han var placeret i området, for at kunne navigere ved brug af Loran-C, uanset hvor mange af de andre stationer han modtog signal fra, altid først og fremmest skulle bruge signalet fra den færøske station.

81) TREAS DEP – STATE DEP (SEC./CON.), 7 februar 1958. RG 59, Lot File: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Background Papers on Loran-C.

82) Det fremgår ikke præcis fra hvornår planen stammer fra, men på dokumentet er der noteret (med hånd) at Peterson (ambassadøren i København) og Satterthwaite ('charge d'Affaires') modtog dokumentet 24 februar 1958.

83) 'LORAN IMPLEMENTATION PROGRAM – DENMARK (Faroes Islands)', RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955, Boks 16, Folder: LORAN (Faroe Islands) 1958

84) Det fremgår ikke mere præcist hvornår ambassadøren er blevet briefet om programmet, men 29. januar 1958 modtog ambassaden i København en melding fra Department of State om at Margaret Tibbitts (leder for 'Office of European Regional Affairs ved Department of State) ville ankomme den følgende måned "(...) probably during the week of February 17 (...) There is a matter under discussion here on which the Embassy has no background but which is of considerable importance." (STATE DEP – AMEMB COP (CON.), 29. januar 1958, RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955, Boks 16, Folder: LORAN (Faroe Islands) 1958) - Senere, 25 februar, da Peterson kom med sin udtalelse om implementeringsprogrammet, refererede han til mødet med Tibbitts. Altså er ambassadøren sandsynligvis blevet briefet første gang om programmet engang i perioden mellem 17. og 25. februar.

85) AMEMB COP – STATE DEP (SEC.), 25. februar 1958, (647), RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955, Boks 16, Folder: LORAN (Faroe Islands) 1958

86) Samme

87) Samme

88) EUR MR. MERCHANT - RA B. E. L. TIMMONS, (SEC.) 9 februar 1959, en side, (ref: State Dep circular 175, 1958). RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese)

89) STATE DEP RA - EUR (SEC.), 28 juli 1960 (3 august). RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Norway

90) AMEMB COP – UDENRIGSMINISTERIET, 29 maj 1958, en side. RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955

91) Samme

92) UDENRIGSMINISTERIET – AMEMB COP, 23 juli 1958, to sider (P.J.V.Ref.No.105.K.7.b/7) (ref: Emb note 29 maj). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955

93) AMEMB COP – SECSTATE (SEC.), 6 august 1958, en side (86). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955

94) AMEMB COP – SEC STATE (CON.), 11 august 1958, en side (97), (ref: Embtel 86). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955. Samt SECSTATE – AMEMB COP (CON.), 14 august 1958, en side (136), (ref: embtel 97): (Godkendelse af pressemeddelelse i embtel 97, som dog kun skulle offentliggøres hvis pressen kræver det.)

95) AMEMB COP – STATE DEP (SEC.), 5 september 1958, to sider (A-172). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955. – I samme rapport kom Commandor Olson ind på to 'mistænkelige' forhold inspektionsgruppen havde været ud for på turen. For det første havde de mødt en nordmand, der havde været chauffør for gruppen under deres inspektion i Nordnorge den forrige måned. For det andet havde de fundet ud af at den nye sovjetiske 'Assistant Naval Attache' var indregistreret på samme hotel i Tórshavn som de var. Officielt var han der for at inspicere hospitalsfaciliteterne som den russiske trawlerflåde også anvendte i akutte tilfælde, men han havde samtidig rejst rundt i landet og taget en del fotos, også i området omkring Eidi.

96) Memorandum of Understanding (SEC.). RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese)

97) AMEMB COP – STATE DEP (SEC.), 14 oktober 1958, tre sider (2+1), (Empbdesp 291) (ref: Dept instr A-59). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955.

98) AMEMB COP - STATE DEP (SEC.), 16 december 1958, to sider. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese)

99) Samme

100) Samme

101) Samme

102) EUR MR. MERCHANT - RA B. E. L. TIMMONS, 9 februar 1959, en side, (ref: State Dep circular 175, 1958). RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese)

103) Uspecificeret og udateret dokument, (SEC.), SEE "FINAL AGREEMENTS FILE FOR Copenhagen's despatch # 664, of February 24, 1959. SUBJECT: US-Danish Agreement re Establishment of LORAN-C Station in Faroe Islands. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese). – Aftalen og oplysninger om hvilken dato aftalen blev underskrevet har ikke været tilgængelige. De efterfølgende udtræk fra aftalerne er derfor baseret på tidligere udkast af aftalerne, samt korrespondance mellem de forskellige amerikanske myndigheder.

104) 'Draft to Exchange of notes', (SEC.), , RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese)

105) Samme

106) 'Memorandum of Understanding' (SEC.), udateret, fire sider. RG 59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Boks 19, Folder: Loran-C - Denmark (Faroese).

107) AMEMB COP - UDENRIGSMIN (SEC.), 13 november 1958, 7 sider (2+5), (ref: note verbale Fornmin 23/7-58). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955, Boks 16, Folder: LORAN (Faroe Islands) 1958

108) Interview med Ib Pforr-Weiss, Farvandsvæsenet.

109) STATE DEP - AMEMB COP (SEC.), 6 november (12 nov.) 1958, 3 sider (G-61), (ref: Dep A-59, Embdes 291). RG 84 (350-54-18-6-), Post records, Denmark, Copenhagen Embassy, Classified General Records, 1953-1955, Boks 16, Folder: LORAN (Faroe Islands) 1958

110) Interview med Ib Pforr-Weiss.

111) Det er ulikult at hvornår det er konor kun havde ansvar for koordineringen RAL-kaden eller om den også havde ansvar for andre Loran stationer.

112) Interview med Ib Pforr-Weiss

113) Løtningstidindi 1959

114) Løtningstidindi 1965

115) Det fremgår ikke af det materiale der er indsamlet i USA, hvorvidt (udvalgte medlemmer af) landsstyret blev indviet i det egentlige formål med Loran-C stationen ved Eidi. Det synes dog ikke særlig sandsynligt at de uden videre blev informerede. På den anden side er det meget muligt, at de fleste havde en mistanke om at det egentlige formål var af militær art, bl.a. fordi at de vidste at der var tale om et amerikansk navigationssystem og at amerikanerne var involverede i projektet.

116) Løtningstidindi 1959

117) En fjerde faktor kunne være at stationen gav en ekstra indtægt til den lokale befolkning, dette i form af arbejde på stationen, daglige indkøb fra stationens medarbejdere og i form af betaling for leje af jord.

118) 711.56359A/4-1759. AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 17 april 1959, (Desp 789), (ref: embairgram G-124, 24 marts, Embdes 726). RG 59, Central Decimal File, box 2904

119) Tamnes 1991, p. 96

120) DUPI 1997, p. 346. - Oprindelig havde amerikanerne planer om også at udvide DEW linien til Svalbard, Bjørnøen og Nordnorge, men da forbindelsen og barrieren til Europa blev anset for at have større betydning, valgte man i stedet at sætse på at skabe forbindelse til den NATO varslingsradarkæde der allerede var under udbygning.

121) STATE DEP - AMEMB COP (SEC.), 6 november 1957 (draft). RG59, Central Decimal File, 1955-59, Boks 2903

122) Tamnes 1991

123) Claesson 1983. - Dette er også en af årsagerne til at Sovjetunionen, allerede på et tidlig tidspunkt satsede på opbygningen af et dybdeforsvar, koncentreret om det centrale Sovjetunionen.

124) Claesson, 1983, p. 71

125) Analyserne viste sig senere at være baseret på yderst mangelfuld materiale. Efterhånden som den elektroniske overvågning forbedredes, først med efterretningsflyet U-2 (1956) og senere med satellitovervågning (1961), viste de russiske interkontinentale missilstyrker sig at være både færre i antal og teknisk ringere end forventet; derudover viste Sovjetunionens slagstyrke sig at være meget sårbar. Selv om indberetninger fra efterretnings tjenesterne de følgende år netop viste dette, og var medvirkende til at skabe dyb uenighed blandt amerikanerne omkring validiteten af de pessimistiske efterretningsanalyser, var en kombination af bl.a. frygt, russisk propaganda og internt pres medvirkende til at igangsattes en kampagne om 'Missile Gap'.

126) Tamnes 1991, p. 98-99

127) 'Varslingstid' er den tid man har til rådighed fra at man har opdaget et angreb. 'Reaktionstid' er den tid man bruger fra den første varsel til man er i stand til at indsætte et modangreb.

128) I ovennævnte memorandum, bedømtes det eksisterende kommunikationssystem at være afhængig af HF systemet til slutningen af 1962, og at Troposcatter ville være standard i 1965/66.

129) Claesson og Wilkes 1984, p. 12-13

130) STATE DEP - AMEMB PARIS TOPOL (SEC.), (november 1961)RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18, Folder: Greenland, DEW Line

131) MEMORANDUM (SEC./TOP SEC.), 2 februar 1961. RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18 Folder: Greenland, DEW Line

132) DUPI 1997, p. 346-347

133) Løgtingstidindi 1959

134) Løgtingstidindi 1959

135) Ud fra det foreliggende materiale fremgår det ikke præcist hvad formålet med mødet var. Det er imidlertid sandsynligt at et af formålene var at det nye landsstyre skulle informeres om oprettelsen af varslingsstationen på Sorntelli.

136) AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 10. februar 1959. RG 84, Post Records, Denmark Embassy, Classified General Records 1953-1961. Boks 29, Folder: Faroe Islands 59-60-61

137) Samme

138) Samme

139) Samme

140) Samme

141) Sosialurin, 25. marts 1959

142) Rygter om radioaktivitet i drikkevandet og om atomvåben skulle gemmes under kuplerne, var også medvirkende årsager til at modstanden i befolkningen var så stor.

143) At de to første forslag ikke blev vedtaget, til trods for et stort flertal ja-stemmer, skyldes kravet om kvalificeret flertal.

144) AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 17 april 1959, (Desp 789), (ref: embairgram G-124, 24 marts, Embdes 726) 711.56359A/4-1759

145) Samme

146) AMEMB COP - BMEWS PROJECT OFF (UNCLASS.), 29 november 1960. RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18, Folder: Greenland, Dew Line

147) COPENHAGEN – SEC STATE (SEC.), 30 januar 1961, (594), (ref: Embtel 532), 759B.56311/1-3061. RG 59, Central Decimal File, box 2904 – En anden fordel ved at placere installationen på Vågoy ville være at den ville ligge tæt på den eksisterende landningsbane. I denne forbindelse mente King også at man burde overveje en amerikansk finansieret udbygning af landningsbanen, så at den kunne udnyttes bedre. Amerikanerne var også overbeviste om, at både færing og danskere ville være interesserede i sådan en udbygning, noget de selv mente de fik bekræftet på det senere møde 10. august samme år. På mødet havde spurgt Generaløjntant K.H. Lindhardt bl.a. spurgt hvorvidt amerikanerne havde planer om at udbygge den logistiske støtte ('logistical support') for stationen, hvilket King havde svaret at dette var noget man ville se nærmere på. Amerikanerne opfattede Lindhardts forespørgsel som en indirekte forespørgsel om en eventuel udbygning af landningsbanen i Vågoy.

148) STATE DEP - DEF DEP (SEC.), 20 juni 1961, ni sider. RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62. Boks 18, Folder: Greenland, DEW Line

149) dette selv om danskerne måske ikke betragtede Færøerne som 'dansk jord', i hvert fald ikke når det gjaldt sikkerhedspolitik.

150) COPENHAGEN – SEC STATE (SEC.), 27 april 1961, (808), (ref: Deptel 780), 759B.56311/4-2761. RG 59, Central Decimal File, box 1846

151) WILBER - FILES (SEC.), 24 maj 1961. RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18, Folder: Greenland, Dew Line. – Denne tilladelse, samt ønsket om at holde grupperne så små som muligt, blev givet i forbindelse med en amerikansk forespørgsel om 13. juni at sende fem personer fra U.S. Corps of Engineers og USAF Communications Division til Færøerne for at lave tests i forbindelse med konstruktionen af troposcatteren.

152) DEF DEP - STATE DEP (SEC.), 22 maj 1961, en side (ref: Statedepletter 11 maj 1961). RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18, Folder: Greenland, Dew Line

153) STATE DEP - AMEMB COPENHAGEN (SEC.), 23 juni 1961. RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18, Folder: Greenland, Dew Line

154) STATE DEP (SEC.), 18 august 1961. RG59, LOT FILE: Europe, Entry 3096, Bureau of European Affairs, Office of European Regional Affairs, Political - Military Numeric Files 1953-62, Boks 18, Folder: Greenland, DEW Line

155) EUR – SEC STATE (CON.), 9 august 1961. 759b.56311/8-961. RG 59, Central Decimal File, box 2904

156) COPENHAGEN – SEC STATE (CON.), 11 august 1961, (91), (ref: deptel 75). 759B.56311/8-1161

157) STATE DEP – COPENHAGEN (SEC.), 29 juni 1962, (CA-57), (ref: embdes 566, 26/2-62 og Paris A-1787, 30/3-62). 611.597 XR 611.594 XR 759B.56311. RG 59, Central Decimal File, box 1846

158) AMEMB COP – STATE DEP (SEC.), 12 december 1962, (A-395), (ref: Deptel A-10, 3/8-61; Embdes 566, 26/2-62; Dep CA-57, 2/7-62), 611.597/12-1262. RG 59, Central Decimal File, box 1846

159) STATE DEP – COPENHAGEN (SEC.), 29 juni 1962, (CA-57), (ref: embdes 566, 26/2-62 og Paris A-1787, 30/3-62). 611.597 XR 611.594 XR 759B.56311. RG 59, Central Decimal File, box 1846

160) Samme

161) AMEMB COP – STATE DEP (SEC.), 12 december 1962, (A-395), (ref: Deptel A-10, 3/8-61; Embdes 566, 26/2-62; Dep CA-57, 2/7-62), 611.597/12-1262. RG 59, Central Decimal File, box 1846

162) STATE DEP – COPENHAGEN (SEC.), 29 juni 1962, (CA-57), (ref: embdes 566, 26/2-62 og Paris A-1787, 30/3-62). 611.597 XR 611.594 XR 759B.56311. RG 59, Central Decimal File, box 1846

163) Samme

164) Løgtingstíðindi 1960

165) 'Skrivelse fra statsministeren til lagtinget 26. august 1961'; gengivet i Løgtingstíðindi 1964.

166) Samme

167) Samme

168) Samme

169) Løgtingstíðindi 1964

170) AMEMB COP – STATE DEP (CON.), 3 februar 1963. RG 59 Subject Numerical File 1963, Boks 3887

Hernaðarmál og politikkur

Jákup Thorsteinsson

HERNAÐARMÁL OG POLITIKKUR

ávegisfrágreiðing um støðu Føroya í kalda krígunum

(ískoyti)

© Løgmannsskrivstovan, mars 2000

INNGANGUR

Í septembur 1999 varð latin Løgmannsskrivstovuni fyribilsfrágreiðingin "Føroyar í kalda krígunum". Jákup Thorsteinsson hevur skrivað fyrra partin av hesi frágreiðing, sum ber heitið "Hernaðarmál og Politikkur, ávegisfrágreiðing um støðu Føroya í kalda krígunum".

Á bls. 8 verður gjørt vart við, at hetta er ein ávegisfrágreiðing, og hóast innihaldið er skjalprógvad og nógv av upprunaligum skjalatiltfari er endurgivið, er hetta ikki ein liðug ritgerð, men – sum gjørt er vart við – ein dokumenterað frágreiðing, ið eigur at verða gjørd liðug, so støða, leiklutur og týdn-ingur Føroya í kalda krígunum kunnu verða lögð fram á nøktandi fakligan hátt, sum søguvísindaliga viðgjørd ritgerð í roynd og veru eigur at verða latin úr hondum, so verkið kann nøkta tann stóra áhuga, sum bæði politikarar og søgu- og samfelagsliga áhugað fólk annars hava víst hesum týðandi evni í føroyskari samtíðarsøgu.

Fyri stuttum er avgjørt, at "Føroyar í kalda krígunum" skal viðgerast í Løgtinginum. Av hesi orsök verður skrivað eitt ískoyti til tann partin av nevndu bók, sum ber heitið "Hernaðarmál og Politikkur". Hetta skal ikki skiljast á tann hátt, at nú er verkið liðugtskrivað, men bert at tað verður økt við nýggjum upplýsingum, sum finnast í skjølum, sum ikki eru viðgjørd í teirri frágreiðingini, sum varð latin Løgmannsskrivstovuni í septembur 1999.

Hetta tilfar er at finna í skjalagoymslunum hjá Føroya Landsstýri, og á einum landsstýrisfundi sein-asta heyst varð avgjørt, at innlit skuldi verða givið granskarum í tey skjøl, sum viðvíkja NATO og hernaðarmálunum annars, og sum eru ogn landsstýrisins. Undirritaði fekk loyvi at kanna hesi skjøl, áðrenn tey vórðu latin Føroya Landsskjalasavni í varðveitslu. Ískoytið til "Hernaðarmál og Politikkur" byggir bert á tað her nevnda tilfar, sum er ogn Landsstýrisins.

Frágreiðingin "Føroyar í kalda krígunum" hevur fingið nógva umrøðu í bløðum og útvarpi, og tað hevur verið áhugavert at lesa, hvussu reiðiliga og sakliga viðgerð nevnda frágreiðing, ið viðger eitt so politiskt viðkvæmt evni sum hernaðarmálini, hevur fingið bæði av bløðum og einstaklingum.

Onkur hevur undrast á, hví frágreiðingin ikki byrjar við at viðgera tey skjøl, sum eru at finna í Føroyum, í staðin fyri fyrst at taka danskt og amerikanskt skjalatilfar til viðgerðar. Hví fara yvir um áanna eftir vatni? – sum onkur ummælari hevur tikið til.

Tað eru tvær einfaldar høvuðsorsakir til hetta. Tann fyrri er, at mangir útlenskir søguførðingar seinastu tíðina hava viðgjørt sonevnda kalda kríggj, og teir hava sostatt havt móguleika fyri at koma fram at skjalatilfari, sum hevur við føroysk viðurskipti at gera. Í frágreiðingini "Føroyar í kalda kríggnum" bar til at vera fyrstur at leggja alment fram týðandi skjøl um evnið - Føroyum viðvíkjandi, og hetta hevur stóran fakligan týdning fyri fólk, sum fáast við søguførði. Hin orsök er, at roknað kundi við frammanundan, at skjalatilfarið í Ríkisskjakasavninum í Keyptmannahavn og í State Department í Washington er bæði rúgvusmiklari og meira fjølbroytt enn tað, sum er at finna í Tinganesi.

Við hesum er á ongan hátt sagt, at skjalatilfarið í Tinganesi ikki er stak áhugavert. T.d. eru nógvir upplýsingar at finna í nevnda tilfari, sum geva innlit føroyskan politikk og støðutakan føroyskra politikara til hernaðarmálini. Sum heild kann sigast um føroyska skjalatilfarið, at tað í stóran mun økir um søguliga innlitið, svarar nógvum spurningum og bindur saman nógvar leysar endar í teirri fyribilsfrágreiðing, sum Løgmannsskrivstovan gav út í septembur 1999.

Ein høvuðstáttur er tó eftir, um javnvág skal fáast í hesa drúgvu frágreiðing. Fyrr enn søgugranskarar hava havt høvi at viðgera skjøl úr eystureuropeiskum skjalasøvnum, sum eitt nú danskir og aðrir søguførðingar hava gjørt í miklu verkum teirra, er ikki komið á mál hesum evni viðvíkjandi.

.....

Í hesi lutfalsliga stuttu frágreiðing til Løgmannsskrivstovuna verða bert tey týðandi politisku skjølini lögð fram, (partvís)endurgivin og viðgjørd. Hóast liðugtgerðin av Oygjarvegnum, sum lutur í einum komandi infrastrukturi í Streymoyinni hevði stóra ávirkan á støðutakanina hjá bæði landsstýrismonnum og lögtingsmonnum til NATO-støðina í Mjorkadali/Sornfelli, verður lítið gjørt burtur úr hevum evni og tí leikluti, sum landsverkfrøðingurin hevði í hesum sambandi. Sama er at siga um SEV, vatnorkuútbyggingina o.tl. Viðmerkjast skal bert, at landsverkfrøðingurin sum sjálvstøðugur stovnur, landsstýrisins vegna, í mongum førum hevði beinleiðis samráðingar við danskar stovnar og myndugleikar um nevndu mál. Hetta vísir, at landsverkfrøðingurin tá hevur havt departementala støðu við beinleiðis referensu til politisku myndugleikarnar í Tinganesi.¹⁾

Hinvegin verður dentur lagdur á at greiða frá politisku atgerðunum í Landsstýrinum í sambandi við hernaðarmálini og samskipti landsstýrisins við Ríkisumboðið og dansku stjórnina um nevndu mál. Roynt verður eisini at gera eina heildarlýsing av føroyskum politikki í hesum sambandi – og at vísa á leiklutin hjá einstøkum politikarum, flokkum og privatum fólkum, sum ikki beinleiðis tóku lut í politiksum virki, men sum tó kendu tað sum eina samfelagsskyldu at gera vart við seg í sambandi við hernaðarligu útbyggingarnar í Føroyum, sum mong kendu sum eina hóttan fyri fólksins framtíð og lívsvánir í hesum landi.

Frágreiðingin endar við stuttari niðurstøðu, har roynt verður at taka saman um og gera eina eftir førimuni samakipaða lýsing av evninum við støði í tí skjalatilfari, sum er ogn Landsstýrisins.

(Lýst við skjalatilfari úr Tinganesi).

Danskir myndugleikar skunda undir útbyggingina av hernaðarstöðunum

Av donskum ráðharrastovum tykist tað serliga at vera verjumálaráðið, sum hevur skundað mest undir at fáa hernaðarligu útbygginginnar í Føroyum framdar. Hetta kemur til sjóndar á so mangan hátt. Næstan altíð hevur verjumálaráðið verið tann fyrsta ráðharrastovan, sum meira ella minni treytaleyst hevur verið sinnað at ganga NATO- og ymiskum amerikonskum ynskjum á mæti, tá talan hevur verið at gera kanningar og útbyggingar í Føroyum.

Hetta kemur ofta fram í donskum skjalatilfari í Ríkisskjalasavninum. Í hesum føri skal tó leggjast fram eitt skriv frá Ríkisumboðnum til Landsstýrið²⁾, ið sigur frá, at forsætismálaráðið hevði gjørt vart við skriv frá verjumálaráðnum við hesum innihaldi (partvís endurgivið):

"Ved skrivelse j.nr.16.F.B.58 af 8. November 1958 har statsministeriet henstillet, at den påtænkte rejse med henblik på udførelse af visse forundersøgelser i forbindelse med opførelsen af Early-Warning og Forward Scatter stationerne på Færøerne først finder sted, når det nye landsstyre er dannet. Endvidere har man oplyst, at de færøske myndigheder helst ser, at besøget udsættes til hen imod midten af december d.å.". Í eygum verjumálaráðsins var hetta tíðarspilla, og teir høvdu annað at hugsa um enn føroyskan innarhýsispolitikk. Hetta sæst af framhaldinum: "Således foranlediget skal man herved henlede opmærksomheden på, at det drejer sig om anlæg, hvis opførelse i forvejen er tiltrådt af de færøske myndigheder, og at det omhandlede besøg kun tilslutter sig at foretage visse rutinemæssige undersøgelser i tilslutning til stationernes etablering. Disses opførelse er i forvejen blevet udskudt i ca. 1 år, idet der er gået en byggesæson tabt, fordi arbejdet med anlæg af vejen fra Torshavn til stationerne ikke har kunnet komme i gang på grund af landsstyrets vægring, jfr. statsministeriets skrivelse af 26. September 1958.

Forsvarsministeriet må derfor for sit vedkommende lægge meget stor vægt på, såfremt den omhandlede rejse kunne gennemføres i indeværende år og i så betimelig tid, at de pågældende undersøgelser kan være afsluttet inden den kommende jul, idet Danmark i modsat fald må forudse at komme i en vanskelig situation over for vedkommende NATO-myndigheder. Under hensyn hertil skal forsvarsministeriet derfor anmode statsministeriet om at undersøge, hvorvidt det ikke måtte være muligt at få arrangeret den pågældende rejse, således at det ønskede undersøgelsesarbejde vil kunne gennemføres på denne side af julen 1958, idet arbejdet må påregnes at vare 2-3 uger, afhængigt af vejforholdene".

Politisku viðurskiftini í Føroyum, ymisk (ser)áhugamál í sambandi við longd og breidd av Oygjarvegnum, samráðingar um nýtt landsstýri og annað høvdu seinkað áhugamálunum hjá donskum myndugleikum um útbyggingina av herstöðunum (sum landsstýrið í ávísan mun var kunnað um). Hartil kom, at donsku myndugleikarnir vóru undir trýsti frá NATO-myndugleikum. Men, 21.novembur 1958 gav landsstýrið, í fólkaliga orðaðum skrivi til ríkisumboðsmannin, treytaleyst loyvi til at farast kundi undir nevndu kanningar:

"Til Rigsombudsmanden på Færøerne.

Under henvisning til hr. rigsombudsmandens skrivelse af 17.d.m. vedrørende en rejse hertil af sagkyndige med henblik på en undersøgelse i forbindelse med opførelsen af Early Warning- og Forward Scatter stationer på Færøerne skal man herved meddele, at landsstyret ikke modsætter sig, at de omhandlede undersøgelser foretages på det efter forsvarsministeriets skøn mest bejlejlige tidspunkt.

P.I.v."³⁾

Stutt frammanundan (8.august 1958) hevði Kr. Djurhuus, lögmaður, skrivað til

ríkisumboðsmannin, at ... "landsstyret under forudsætning af, at rigsmyndighederne ser sig i stand til at tilsige landsstyret nødvendig finansieringshjælp, dels til at gennemføre vejen fra Mjørkadal frem til Kollafjørð og dels til senere udvidelse af vejstrækningen fra Sundshálsi til Mjørkadal i normal trafikkbredde ca. 5,5 m netto, intet har at erindre imod, at projektet gennemføres. Det tilføjes, at nævnte vejarbejder beløber sig til ca. 5 mill.kr."⁴⁾

Føroyskir lærnar ávara Landsstýrið móti vandanum við herstöðunum og hernaðarligari útbygging í Føroyum.

Tá Føroya løgmaður, P.M. Dam kom heimaftur av Danmarkarferð við "Tjaldrinum" 22. mars 1959 stóð stór mótmælisgomga fyri honum á bryggjuni í Havn⁵⁾. Hetta var tó ikki tað einasta, sum fór fram í hesum døgum.

6. apríl 1959 skrivaði táverandi landslæknin, dr.med H.D. Joensen, eitt sera álvarsamt bræv til Føroya Landsstýri⁶⁾. Av tí at hetta skjal vísir, hvussu fleiri av Føroya fremstu læknum tá á døgum mettu um vandan við hernaðarligari útbygging í Føroyum og avleiðingunum av møguligari kjarnorkuvanlukku, verður skrivið endurgivið í fullum líki:

"Til
Føroya landsstýri,
Tinganes, her.

Eftir áheitan í dag frá lögmanni skal undirritaði geva eina stutta frágreiðing um atvoldina til ta samrøðu, sum løgmaður gjørdi so væl at játta okkum fimm læknum – P. Dahl, yvirlækna, S. Dahl, røntgenlækna, J. Højgaard, kommunulækna, A. Poulsen, kommunulækna og undirritaða á kvøldi h. 5. apríl 1959 á landssjúkrahúsinum, samstundis sum eg skal roynd stutt at bera fram aðalinnihaldið í tí, sum borið varð fram á hesum fundi, so sum vit læknar minnst tað aftur við tilskilan, at einki skrivligt lá eftir, tá samrøðan var endað.

Atvoldin til áheitan okkara á lögmann var tann, at vit øll fimm hvør sær í døggunum aftaná heimkomu løgmans úr Danmørk hvødu hugsað um tíðindini um Early Warning støðir her á landi og síðani hvør sær høvdu roynt at bera saman vandan, sum av hesum støðum kann koma at standast fyri alt fólk okkara við tað, at vit úr yrkislestri okkara og álítandi frágreiðingum frá serkønum fólki, vísindamonnum og øðrum hildu okkum vita um henda vanda. Tann myndin, vit hvør sær høvdu gjørt okkum av hesum vanda, gjørdi tað, at táíð undirritaði – sum má haldast vegna embætti sítt at hava eina serliga skyldu at gera vart við komandi vandar fyri fólkaheilsuna – vendi sær til hinar læknarnar at vita, hvussu hesi tíðindi høvdu rinið við teir, og hvussu teir mettu henda vanda, samráddust vit um beinan vegin at hittast og tosa um málið. Kortini vóru vit øll á einum máli um, at vit fyrst gjølla áttu at kanna alt tað, sum vit sluppu framat hesum spurningi viðvíkjandi, so at vit ikki komu at bera nakað fram, sum ikki nóg væl var grundað og umhugað. Tí hittust vit ikki fyrrenn sunnukvøldið h. 5. apríl kl. 20.

Hesin fundur okkara kom at vera ógvuliga stuttur, og á honum fór fram bert lítið tjak, av tí av vit øll beinan vegin vandanum viðvíkjandi tóktust at vera heilt á einum máli. Tí kom mest at verða umrøtt og gjølla umhugað, hvussu vit skuldu gera vart við okkum, so vit hvørki komu at skapa panikk ella politikk, men – í fyrstu syftu ið hvussu er – einans gjørdur stýri landsins kunnigt við henda mikla ótta okkara við bøn um, at tað – áðrenn ovseint var – gjølla vildi viga tann vandan, sum vit sum læknar hildu okkum síggja, upp ímóti tí politisku metanini av støðu og skyldu Føroya sum partur í danska ríkinum og tí eisini partur í størri samgongu (undirstrikað JT). Vit samdust um ikki at drála, men beinan vegin leita upp samráðing við hægsta vald landsins bæði viðvíkjandi støðu okkara lækna og um, hvussu mannagongd okkara – í fyrstu syftu ið hvussu er – átti at vera,

so at vit einki koma at gera, ið kundi koma at fáa málið inn í ranga legu.

Undirritaði ringdi tí kl. 21,15 til Johan Djurjuus, skrivstovustjóra, at spyrja, um landsstýrismenn allir mundu vera í Havn, men fekk at vita, at eingin uttan lögmaður var í Havnini, og hvar lögmaður kundi hugsast at vera. Tað eydnaðist at finna lögmannin, sum, tá ið hann fekk ørindi okkara at vita, beinan vegin kom á fund, ið vardi frá umleið kl. 22 í góðan 1½ tíma.

Á hesum fundi bóru vit læknar fram, at vit vóru reiðuliga jarðbangnir um framtíðarstöðu okkara, so sum hon eftir okkara tykki kundi koma at verða, vóru Early Warning støðir bygdar her á landi. Allir læknar høvdu orðið, og aðalinnihaldið í tí, sum vit lögdu fram, var hetta:

Skuldi tann ræðuliga vanlukka hent, at eitt kjarnvápnið brast her í oyggjunum ella nærindis teimum, duga vit ikki úr tí, vit halda okkum vita, at koma til annað úrslit enn, at øll fólk, sum á hesum oyggjum búgva, verða fyri tí vanda at verða dripin, summi beinan vegin, summi so við og við, tá ið geislamagnið fellur niður aftur, og her vil aftaná verða óbúgvandi hjá øllum fólkum í langar tíður. Sum eitt dømi nevndu vit, at tann bumban, ið 1. mars 1954 brast á Bikini, við drepani megi síni rakk um eitt 18000 km² stórt øki, og at nógv sterkari vápni nú eru tøk.

Øll lond, sum ræðast A- ella H-bumbu álop, hava bygt og byggja enn og útbúgva verndartiltøk fyri fólkum í landinum. Men tað, ið vit duga at síggja, eru eingi líkindi fyri at gera slík tiltøk her á landi. Tey verða so ovurhonds dýr, at Føroyar sjálvar megna ikki at gera tey, og vit duga heldur ikki at síggja, at slík tiltøk kunnu gerast her á landi. Størri lond hava tann mikla fyrirum, at tey beinan vegin eftir ætlanum, sum gjørdar eru leingi framman undan, kunnu flyta ella bera so í bandi, at tey fáa flutt øll fólk úr tí skadda økinum burtur til óskadd øki. Men slík øki verða eftir hugsan okkara ikki at finna her í Føroyum. Hjálparfólk við læknunum, sjúkrasystrum o.ø. frá óskaddum økjum standa har til reiðar at bjarga fólkum burtur úr teimum skaddu økjum, at taka ímóti teimum og viðgera tey. Hjá okkum verður ikki hugsandi, at nakað slíkt frískt og óskalað fólk verður til at taka, av tí at vápnið má hugsast at raka at kalla øll og einki óskalað øki verður at flyta til. Okkum stendur einans í boði keldu- og áarvatn at tváa tey skaddu í og at drekka, men alt slíkt vatn vil vera ónýtandi. Øll føðsla, sum í landinum er, og sum ikki er goymd í lokaðum hellum ella líkum varðveitslurúmum, vil vera ónýtandi til fólkaføði. Og læknaskipanin í landinum er í friðartíð so lítil og ófullfíggað, at skuldi tað undur hent, at ein partur av fólkunum ikki doyði beinan vegin ella eftir nøkrum døgum, so høvdu hesir læknar, hóast teir allir livdu eftir, ikki komið útfyri at veita teimum løstaðu nakra hjálp til lítar.

Einasta verndartiltak, vit duga at síggja, er at flyta burtur alt fólk ið úr oyggjunum, ein tanki, sum lítið samband tykist okkum at hava við veruleikan, og sum allir Føroyingar mugu ætlast at vilja reisa seg ímóti.

Tað er ikki uppgáva okkara og kanska heldur ikki rættur – tí her hava vit ongan kunnleika meira enn vanligt fólk – at meta um, hvussu vánir okkara verða í einum byrjandi stórbardaga. Men vit meta allir persónliga støðuna so, at uttan tiltøk, sum gjørd eru øðrum stríðspartinum til verndar, eru líkindini fyri kjarnvápnáálopi á so smáar og fjarskotnar oyggjar ógvuliga smá, borin saman við tann ovurhonds stóra vanda, sum verður, hava vit slík tiltøk her á landi. Tí tað, at vit eru fáir, og land okkara fjarskotið, vil, um so er, heldur eggja til álop á verndarliðið, har fólkaskaðin, samanborin við tættbygd lond, verður uppá seg lítil.

Vit vita sera væl, at tað er fløkt og ivaleyst heilt ógjørlegt við nakrari líkindavissu at viga upp móti hvørjum øðrum tað góða og tað ovurhonds ringa, sum standast kann av hesum ætlaðu tiltøkum, og vit ivast einki í, at teir menn, sum her hava mett og ábyrgdina eiga, hava kent sína stóru og tungu skyldu og hava gjørt, sum teir hildu gagnaði okkum best. Men kortini vilja vit sum læknar hjá tí fólkum, vit eru runnir av, biðja háttvirda landsstýri um einaferð enn at umhugsa hetta mál.

Vit duga ikki at síggja, at her verður nøkur lívsins vón, skuldi vanlukkan hent, tí land okkara er ov lítið í øki til, og so háttað frá náttúrarinnar hond, at vit kunnu bjarga okkum við tiltøkum, sum standa øðrum og størri londum í boði.

Vit duga ikki at síggja øðrvísi enn, at fólk okkara stendur í størsta vanda fyri at verða týnt og vil ikki longur vera til fáar dagar aftan á, at eitt kjarnvápn er fallið í ella nærindis oyggjunum.

Eingin kann sjálvandi tryggja okkum, at vit ikki á annan hátt uttan hesi tilætlaðu tiltøk verða drignir inn í komandi bardagar, men vit vilja taka upp aftur, at kjarnvápnnavandin tá – eftir okkara hugsan – er lítil og ið hvussu er nógv, nógv minni enn við hesum tiltøkum. Og vit vilja leggja aftrat, at so frægt kønastu menn í dag tykjast at halda seg vita, vil vandin fyri fólk í og aftaná ein kjarnvápnabardaga á teimum økjum, sum liggja væl burtur frá teimum støðum, har hesi vápn bresta, ikki hava tað uppá seg, at tosast kann um nakra fólkaoyðing. Eingin veit við nakrari vissu, hvussu úrslitið reiðuliga verður fyri tey, ið liva og fyri komandi ættarlið, men flestir munnu vera á einum máli um, at nógvar av vandunum ber til tá at verja seg fyri.

Henda frágreiðing er lisin upp fyri teimum læknunum, sum hjá vóru, og góðtikin av teimum.

Eg loyvi mær at leggja hjá nakrar fáar frágreiðingar um hetta mál, og eg havi sett merki við tey støð, sum tykjast mær at vera av størsta týðningi. Hesar frágreiðingar vil eg fegin hava aftur.

+ nevndu fylgiskjøl.

Við hávirðing

H.D.Joensen".⁷⁾

Í ávegisfrágreiðingini "Hernaðarmál og politikkur" er víst á, í hvønn mun danskir myndugleikar kunnaðu froyoskar myndugleikar um hernaðarmálini og útbyggingarnar av hernaðarligu støðunum v.m. í Føroyum. Omanfyri endurgivna skjal frá táverandi landslækninum prógvar, at froyoskir myndugleikar til fulnar vóru kunnaðir um vandan fyri fólk og land, ið kundi standast av at byggja herstöðir í Føroyum. Legg eitt nú til merkis, at læknarnir settu spurnartekin við, um ríkisfelagsskapurin var verdur at halda fast um, tá ein av avleiðingunum við honum var, at Føroyar vóru vorðnar innlimaðar í NATO, sum kravdi Early Warning v.m. í landinum – støðir, sum í krígstíð kundu vera álopsmál fíggindans og, í ringasta føri, forkoma froyosku tjóðini.

Nú, stívliga 40 ár seinri, kundi onkur, sum lesur omanfyri endurgivna skjal, hildið, at ov mikið er gjørt av. Til hetta er at siga, at tað, ið lýst verður í skrivi landslæknans, er átøkt so mongum øðrum, sum vísindafólk og onnur tá á døgum hugsaðu um í sambandi við stórpolitisku viðurskiftini og kjarnorkuvandan, sum tá á døgum var ein hóttan móti allari mannaættini. Eitt dømi um, at innihaldið í skrivinum hevur ávirka lögmann er, at hann bað læknarnar lova sær taginarskýldu í hesum máli. 15. apríl 1959 bóðu læknarnir lögmann um at verða loystir úr hesi taginarskýldu, so teir aftur privat kundu standa leysir í hesum sera týðningarmikla máli.⁸⁾

Sama dag, 15.4.1959, var landslæknin á fundi í teirri lögtingsnevnd, sum hevði Early Warning málið undir sær. Í frágreiðing til landsstýrið hesum viðvíkjandi segði landslæknin m.a. frá, at hann sambært reglugerðini fyri landslæknan var ráðgevi lögtingsins, og tí ikki kundi bera seg undan at fara á umrødda fund, sum ikki vardi stórt meira enn eitt korter. Á fundinum varð landslæknin m.a. spurdur, um nakað bræv var sent frá lækninum til landsstýrið um Early Warning málið. Landslæknin játtaði, men gjørði samstundis vart við, at brævið var privat. Hann vildi ikki lesa brævið upp fyri nevndarlimunum, tí læknarnir í hesum máli kendu taginarskýldu yvirfyri landsstýrinum; men hann greiddi stutt frá vandanum, ið kundi standast av kjarnorkuvápnnum og (vánaligu) líkindunum, sum vóru fyri at verja seg móti hesum vanda.⁹⁾

Landsstýrið vendir sær til stjórnina viðv. Early Warning og Forward Scatter málunum

7.04.1959 sendi Elkær-Hansen, ríkisumboðsmaður skriv til P.M. Dam, løgmann¹⁰⁾, sum er svar til fyrispurning, sum landsstýrið hevur sent ríkisstjórnini. Upprunaskriv landsstýrisins (møguliga fjarrit) er ikki til skjals í Tinganesi; men skrivið frá ríkisumboðsmanninum inniheldur bæði fyrispurningar landsstýrisins og svarini frá stjórnini til nevndu spurningar. Tað ber ikki beinleiðis til at ávísar, um tað á einhvønn hátt er tiltak læknanna (sí omanfyri), sum et atvoldin til, at landsstýrið hevur vent sær til stjórnina í hesum føri. Skrivið frá Elkær-Hansen er hevur hesa orðing:

"Fra statsministeriet har man dags dato modtaget nedenfor anførte besvarelse af de anførte spørgsmål:

1. *Skal tilsvarende anlæg opføres i Danmark? Svar: ja såvel radarvarslingsanlæg (early warning) som radioanlæg (forward scatter) skal opføres i Danmark. Stedbetegnelse kan ikke gives.*

Viðmerking: svarið er beint.

2. *Er radarstationen med radioanlæg så militært vigtige, at de i krigstilfælde må anses for angrebsmål for atomvåben? Svar: som tidligere oplyst er intet af anlæggene forsynet med skyts eller lignende til forsvar. Efter forsvarsministeriets opfattelse anses anlæggene ikke at have sådan militær karakter, at de vil udgøre angrebsmål for atomvåben eller lignende.*

Viðmerking: svarið er ónøktandi. Hetta er uttanumtos og undanfærsla. Týdningur Føroya fyri vejrna av vesturheiminum er greitt lýstur í ávegisfrágreiðingini "Hernaðarmál og Politikkur". Føroyar vóru (eru) lið í NATO-verjugarðinum í Atlantshavi. Virkseimið í Mjörkadali/Sornfelli er m.a. ávaringarskipan móti fíggindaligum álopum eystanifrá. Sostatt var støðin í Mjörkadali/Sornfelli potentielt krígsmál hjá eystureuropeisku hermegini.

3. *Kan NATO varslingstjeneste undvære de to anlæg på Færøerne? Svar: NATO ville ikke have insisteret på gennemførelse af anlæggene, såfremt de kunne undværes i varslingstjenesten?*

Viðmerking: her verður greitt boðað frá, at tað var NATO, sum hevði kravt (insisteret på), at NATO-radarstøðin varð bygd í Mjörkadali/Sornfelli, og júst í hesum treytaleysa kravi liggur týdningur hennara fyri verjuna av vesturheiminum/USA. Hetta samsvarar ikki við, at støðin ikki var fíggindaligt álopsmál í krígstíð (samanber við pkt.2).

4. *Vil rigsmyndighederne uanset lagtingsflertal imod anlæggenes udførelse insistere herpå? Svar: anlæggene er som anført nødvendige for NATO. Der henvises til at man fra dansk side lige siden anlæggenes første planlægning har holdt sig i kontakt med færøske myndigheder, der har givet tilslutning til anlæggenes udførelse.*

Viðmerking: Spruningur landsstýrisins er heilt greiður. Danska svarið er ikki klárt "ja" ella "nei". Tað er beint, at føroyskir myndugleikar vórðu kunnaðir um NATO-støðina tíðliga. Longu í februar 1956 var Kristian Djurhuus millum teirra, sum játtaðu fyri, at NATO-støð við kommunikationsskipan skuldi byggjast í Føroyum¹¹⁾. Tað er eisini beint, at føroyskir landsmyndugleikar høvdu givið ávegisjáttanir til, at útbyggingar við hernaðarligum endamáli fyri eyga kundu verða framdar (sí omanfyri). Men, tað áhugaverda við danska svarinum til landsstýrisfyrspurningin er, at tað bert kann lesast sum ein fólkaliga orðað vátan um, at danska stjórnin fór at góðtaka, at herstöðirnar í Mjörkadali/Sornfelli vórðu

bygdar – uttan mun til um meiriluti lögtingsins (sum er demokratiska umboðið fyri føroyska fólkaviljan) setti seg ímóti hesum. Eisini eru mong dømi um, at danska stjórnin medvitandi ikki hevur kunnað lögtingið, men bert landsstýrið, um hernaðarmálini, sum sambært heimastýrslógini ikki viðkoma lögtinginum.

5. *Hvor store pengemidler vil fra forsvarets side blive anvendt til arbejds løn, materiale m.v. på Færøerne i forbindelse med anlæggenes udførelse? Svar: skønsmæssigt ca 10. mill. kr., udførelsen af arbejderne vil i videst muligt omfang blive overdraget færøske firmaer og entreprenører.*

Viðmerking: hetta var kanska ikki so galið. 10 danskar milliúnir tá á døgum góvu ætlandi arbeiði til nógvar hendur (samanber áhugan fyri at fáa sum mest burtur úr gerðini av Oygjarvegnum) í Føroyum.

6. *Har forsvarsministeren udtalt, at rigsmyndighederne ikke vil foretage sig noget, som færøske myndigheder ikke er indforstået med? Svar: nej. Forsvarsministeren har i radioudtalelse sagt, at færøske myndigheder har tiltrådt anlæggenes udførelse, jfr. ovenfor".*

Viðmerking: Svárið er beint.

Hvilket herved meddeles

N. Elkær-Hansen".

Samanumtikið kann sigast, at landsstýrið stutt og greitt hevði fingið at vita frá stjórnini (7.04.1959), at støðirnar í Mjörkadali/Sornfelli skuldu byggjast – við ella uttan lögtingsins undirtøku Afturfyri kundu føroyingar sleppa at fegnast um materiella ágóðan av teimum (møguliga) 10 milliúnunum, sum skuldu nýtast í sambandi við nevnda virksemini.

Eitt lögtingsmál

23.03.1958 legði Tjóðveldisflokkurin hernaðarmálið fram í tinginum. Í tingviðgerðini av hesum evni kom greitt til sjóndar tann ósemja, sum var millum tingmenn um hetta evni og tað misálit, sum var íkomið millum stóran part av tingmonnunum og landsstýrið vegna handfaring tess av hernaðarmálunum¹²). Stundir eru ikki til her at endurgeva sjálva tingviðgerðina og tað orðaskifti, sum fór fram í hesum sambandi; men "Álit í lögtingsmáli nr. 41/1958" verður prentað her:

"Málið varð lagt fram av tjóðveldisflokkinum 23. mars og við 1. viðgerð varð tað beint í serliga sjei-mannanevnd.

Nevndin hevur viðgjørt málið so út í æsir, sum tað eftir umstøðunum hava verið líkindi til.

Núverandi landsstýri eins og tað fráfarna hevur verið til fundar saman við nevndini fyri at geva henni frágreiðingar um tað, sum hent er í málinum um bygging av radarstøð á Sodnfelli. Somuleiðis hevur nevndin eisini fingið útskrift av gerðabók landsstýrisins fyri tað tíðarskeið, sum hetta mál er viðgjørt í landsstýrinum, eins og alt brævaskifti, sum er farið fram í málinum, er latið nevndini upp í hendur.

Ríkisumboðsmaðurin hevur eisini givið nevndini munnligar frágreiðingar, eins og nevndin gjøgnum ríkisumboðsmannin hevur fingið svar frá ríkismálaráðnum upp á ymsar springar, sum landsstýrið hevur sett fram viðvíkjandi málinum.

Fyri at fáa hylling á, hvat í radar og loran eru, bað nevndin Torbjørn Poulsen, civilingeniør, koma

til fundar og geva stutta frágreiðing um hetta evnið. Hansara frágreiðing er lögð við sum skjal í álitinum, eins og onnur skjöl, eitt nú gerðabók landsstýrisins, bræv frá landsstýrinum til ríkisumboðsmannin dagsett 8/8 1958, bræv frá ríkisumboðsmanninum til landsstýrið dagsett 17. november 1958, sáttmáli millum forsvarets bygningstjeneste og landsstýrið um fremjan av arbeiðinum.

Ríkisumboðsmaðurin upplýsti fyri nevndini, at tað var NATO, sum stóð aftan fyri hesi arbeiðir. Á Sodnfelli og í Mjørkadali skuldu byggjast ein radarstöð, ein radiostöð eins og íbúðir til millum 100 og 150 starvsfólk. Tænastufólkið skuldi vera danskt og føroyskt. Útreiðslurnar av hesum arbeiðum fóru at vera o.u. 10 milliúnir krónur.

Landslæknin var eisini biðin um at koma saman við nevndini og greiða frá tí læknaliga, sum sigast kundi í málinum. Hann helt fram, at um tann ólukkan hendi, at um atombardagi tók seg upp og at Føroyar í einum slíkum bardaga komu at vera fyri álopi, so vóru vit nógv verri fyri enn tey lond, sum høvdu búgvið seg út til at taka ímóti slíkum álopum. Her var ongin móguleiki fyri burturflyting av fólk, onki reint vatn at tváa sær í aftaná eitt slíkt álop, og torført var at gera slík verndartiltøk, sum vóru til nakran bata (samanber við frágreiðing landslæknans omanfyri).

Nevndin hevur so gjølla sum gjørligt roynt at kanna gerðabók landsstýrisins eins og tað brævaskifti, sum farið er fram í málinum og hildið tað saman við tað, sum landsstýrismenninir munnliga hava greitt nevndini frá.

Burtur út hesum tilfari fæst, at spurningurin um at fremja hesi arbeiðini er rættiliga gamal. Longu 22. november 1956 varð málið fyrstu ferð viðgjørt á landsstýrisfundi og hevur síðan av og á verið til viðgerðar har. Landsstýrið tykist at hava havt stóran áhuga fyri, at málið verður framt, men setur kortini tær treytir fyri, at Oyggjarvegurin verður gjørdur við fullari breidd, 5,5 m, úr Havnini og heilt norður í Kollafjarðardal.

Hesum vilja NATO-myndugleikarnir ikki taka lut í og eru bert hugaðir at gera tríggar metra breiðan veg av Sundshálsi norður í Mjørkadali og at Sodnfelli; men tó at ongin onnur beinleiðis avgerð sæst skrivliga at vera tikin í landsstýrinum, so tykist tað at døma eftir millum annað brævi frá ríkisumboðnum 17/11 1958, har talað verður um "anlæg, hvis opførelse i forvejen er tiltrådt af de færøske myndigheder", sum avgerð kortini er tikin, og 12. mars 1959 er so sáttmálin millum Hærens bygningstjeneste og landsstýrið undirskrivaður.

Í viðmerkingunum til uppskotið frá Tjóðveldisflokkinum verður sagt, at tingmenn hava rætt og skyldu at vita um alt, sum gjørt verður í landsstýrinum.

Hetta er rætt. Væl veit nevndin, at tey viðurskifti kunnu koma, sum ikki ber til at gera almannakunnug, meðan samráðingar fara fram, og við tað, at NATO í hesum føri er partur í samráðingunum, kann tað ætlast, at tøgnskylda er kravd; men kortini átti Føroya landsstýri ikki at tikið avgerð í slíkum stórmáli uttan at leggja tað fyri Føroya lögting fyrst.

Í viðmerkingunum verður eisini sagt, at tað er eyðsæð, at tað, sum ætlað er at fara fram í Mjørkadali og á Sornfelli á Streymoynni og uppi á Varða á Eiði í Eysturoynni, eru hermálsligar atgerðir.

Av teim skjølum og munnligu frásøgnum, sum nevndin hevur kannað, tykist tað prógvað, at radarstöðin á Sodnfelli verður bygd av NATO sum eitt lið í hermálsligu verndartiltøkunum hjá hesum stovni, meðan tað kann vera ivasamt, um tað sama kann sigast um loranstöðina á Eiði. Tað er kortini upplýst fyri nevndini, sí svar frá ríkismálaráðnum gjøgnum ríkisumboðið upp á ymsar spurningar frá landsstýrinum, at hvørki krígsvápn ella herfólk skulu vera knýtt at hesum

báðum støðunum.

Nevndin hevur býtt seg í ein meiriluta og tveir minnilutar.

Meirilutin (Trygvi Samuelsen, Leon Joensen, Haldor Hansen og Marius Johannesen) heldur fram, at eftir teim upplýsingum, sum komnar eru fram undir nevndarviðgerðini, má málið ætlast at verða avgjort.

Ein minniluti (Sigurð Joensen og Karsten Hoydal) førir fram:

23. marts í ár legði Tjóðveldisflokkurin nevnda mál fram á ting, og varð tað eftir 1. viðgerð beint í 7-manna nevnd.

Nevndin hevur havt líkindi til at kanna nøkur skjøl viðvíkjandi D.E.W.-málinum, og hevur hon eisini fingið munnliga frágreiðing eftir áheitan: Frá limum í fráfarna landsstýrinum, frá P.M. Dam, løgmanni, ríkisumboðsmanninum og landslækninum. Umframt hevur Torbjørn Poulsen, verkfrøðingur, givið nevndini stutta tekniska frágreiðing um radar, decca og loran.

Av øllum tí, sum fram er komið er greitt, at fráfarna landsstýrið hevur samráðst við NATO-menn og við danska verjumálaráðið uttan at hava givið løgtinginum ella Føroya fólki hylling á, hvat samráðst varð um, og hvat landsstýrið hevði í hyggju at gera.

Minnilutin skal minna á, at landsstýrið í 1950 legði málið um heimaverju í Føroyum fyri løgtingið. Hetta mál varð felt í tinginum við teirri motivering, at fólk í heimaverjuni var vápnað (sí løgtingsmál nr. 8/1950).

Í D.E.W.-málinum hevur landsstýrið saman við NATO-monnum og danska verjumálaráðnum í meira enn tvey ár (frá 22. novenber 1956 til 13. Marts 1959, sí skjøl, sum eru viðlögð málinum) havt loyniligar bæði skrivligar og munnligar samráðingar. Hesar samráðingar eru loknar við: "Overenskomst mellem forvarsministeriets bygningstjeneste ved nordsjællandske bygningsdistrikt og Færøernes landsstyre ved landsingeniørkontoret, Tórshavn, vedrørende projektering og udførelse af en adgangsvej til militært anlæg på Sodnfelli". Hesin byggisáttmáli er 13. marts í ár "approberaður" við undirskrift Kr. Djurhuus's.¹³⁾

Við hesum er prógvað, at landsstýrið sjálvræðisliga hevur givið fremmandum herfólki innrás í Føroyum í friðartíð. Ríkisumboðið hevur á fundi saman við nevndini váttað, at støðin á Sornfelli er hermáslig (militær).

Støða løgtingsins og Føroya fólks viðvíkjandi spurninginum um at hava vápnað fólk í landinum í friðartíð er valla broytt síðan 1950. Minnilutin skal harðliga átala, at sáttmáli um herútbúgving í Føroyum er gjørdur uttan um løgtingið og fólkið. Minnilutin hevur í sínum starvi í D.E.W.-málinum ógvast við at síggja, at umsitingarvaldið fær tikið sær so nógv ræði, at tað einsamalt tekur avgerðir í málum, sum bróta við øldargamlar, góðar tradisjónir og hugsanir, og sum eru lagnumál fyri Føroyar langt fram í tíðina. D.E.W.-málið er ein spurningur, sum bæði tjóðskaparliga, siðmenningarliga og moralskt viðkemur hvørjum einstakum fólki í Føroyum, tað er tí til lítlan sóma fyri landsstýrið, at tað hevur bundið ein so álvarsaman spurning saman við játtan um nakað av peningi til vegagerð og víðkan av SEV.

Øllum má vera greitt, at hetta at geva hervaldi setur í landinum í friðartíð er eitt mál, sum eingin í dag rættiliga dugir at meta avleiðingarnar av. Tað einasta, vit vita við vissu, er, at í øllum londum, har fremmandir hava gjørt hervirkir, hevur útbúnaðurin vaksið ár undan ári. Tað er tí heilt greitt, at herútbúgvingin eisini fer at vaksa í Føroyum í komandi árum. At hetta fer at fáa stóra og ringa ávirkan á ungdómin í Føroyum, ivast vit ikki í. Minnilutin hevur eisini ampa av, at eydnast tað fyrst

hervaldinum reiðiliga at fáa fótin fastan í Føroyum, tá verður tað ikki leingi, til sama hervald fer at hava boð eftir Føroya ungdómi til hertænastu, hvat aldri hevur verið áður. Verða føroysk foreldur ikki spurd nú er ikki væntandi, at tey vera spurd tá heldur.

Í løtuni vita vit einki um, hvussu leingi "kalda stríðið" fer at halda á, hvørt tað verður 10 -20 -25 ár ella fleiri. Vansarnir av at hava herfólk í landinum eru ikki fyrbils. Hvussu fegin vit øll ynskja, at bardagur ongantíð má bresta á, mugu vit kortini øll gera okkum greitt, at tað er móguleiki fyri bardaga. Tað er neyðugt at rokna við hesum móguleika. Annað hevði verið ábyrgdarleyst.

Eftir teimum upplýsingum, nevndin hevur fingið, er radar- og radiostøðin á Sodnfelli ikki gjørd Føroyum til verju í vandastund, men er hon lið í NATO-"verndargarði". Hesin garður av radar- og radiostøðum er ikki gjørdur bert fyri at verja, hann er eisini ætlaður til álops, tí at støðirnar eru fjarar fyri bæði at boða frá fíggingarakettum og at leiða egnar rakettir í mál í fíggingalandi.

Verður herútbýggingin ikki steðgað, má avgjørt haldast, at Føroyar í einum komandi bardaga vera eitt týðandi militert mál í NATO's verndarvirki. Tað er hugsan minnilutans, at liggja Føroyar berar, er vandin fyri álopi í einum komandi bardaga nógv minni, enn um herstöðir verða bygdar her, og landið soleiðis verður gjørt til eitt militert mál.

D.E.W.-nevndin kallaði sum nevnt inn landslæknan til at greiða frá støðu læknanna. Landslæknin dugdi ikki at síggja, at nøkur verndartiltøk fingur gjørst í Føroyum. Vóru vit fyri álopi við atomvápni, fór einki nýtiligt vatn at vera, eingin etandi matur og ivingasamt var um nakað fólk livdi eftir. Landslæknin segði, at John Douglas, militærlækni, NATO's í fyrilestri í december 1958 hevði sagt, at verja av sivilfólki var mógulig í stórum londum, tó ikki uttan verndartiltøk og venjing. Sum dømi nevndi landslæknin, við donskum læknabløðum sum heimild, at við royndarspreingini á Bikiniøynni rak radioaktivt dust 500 km undan ættini, 30 km upp í ættina. Fólk doyðu og vórðu skadd á einum øki sum var 18.000 km² til víddar.

Minnilutin skal harðliga mótmæla, at Føroyar, sum eingi líkindi hava at verja sivilfólkið, verða gjørdar eitt lið í verndar- og álopsvirki hjá øðrum landi. Verður hetta tiltak framt, uttan at fólkid fær loyvi at tala, er tað yvirgangur móti fólkinum.

Nevndarkanningarnar hava sýnt, at landsstýrið í samráðingum hevur havt í huga, at hermálsliga bygging NATO's fór at loysa spurningin um fíggingarliga íløgu til gerð av Oyggjarvegnum og til víðkan av SEV. Av byggisáttmálanum, sum gjørdur er, sæst skilliga, at vegurin í Mjorkadal bert er "en adgangsvej til militært ænlæg på Sodnfelli". Vegurin fær sostatt ongan týðning fyri gerðina av Oyggjarvegnum, men so leingi sum hermenn balast í Mjorkadali og á Sodnfelli, er vegurin teirra, og fer hann at forða fyri gerð av Oyggjarvegnum, har sum hann er ætlaður. Viðvíkjandi SEV er upplýst, at radar- og radiostøðin skal nýta 5 mill. KW ella eins nógvan streym og Tórshavnar býur.

Eftir heimastýrslógini var tað landsstýrisins skylda at leggja D.E.W.-málið fyri løgtingið. Hetta átti langt síðani at havt verið gjørt. Hvat landsstýrisins støðutakan í málinum viðvíkir ber ikki til at siga annað, uttan at hon er ógreið. Nøkur prinsippiell støða: Fyri ella ímóti er ongantíð tikin. Tað er einki til skjals um, at meirilutin í landsstýrinum hevur givið játtan til bygging av radar- og radiostøð á Sodnfelli, bert hevur meirilutin ikki sett seg ímóti, at móguleikarnir fyri bygging vórðu kannaðir. Meirilutin sigur seg hava ætlað, at málið skuldi koma fyri tingið. Tveir av monnunum í gamla landsstýrinum hava yvir fyri nevndini váttað (teir eru Edw. Mitens og O.J.Jensen), at teir høvdu ikki í hyggju at taka endaliga avgerð í málinum, áðrenn tingið varð spurt.

Tað er greitt eftir heimastýrslógini, at heimastýrið tað er løgting og landsstýri, ikki løgtingið ella landsstýrið. Framvegis er tað greitt, út frá hesi somu lóg eins og út frá øllum parlamentariskum

hugsunarhátti, at landsstýrið er undirgivið lögtinginum. Hetta er galdandi í øllum málum, eisini slíkum, har lóggávuvaldið er hjá dønum. Tann skylda, sum danastjórn hevur til at leggja lógir og traktatir fyri heimastýri okkara, áðrenn tær verða settar í gildi, er eftir § 7 í heimastýrslógini grundað á: At tað skal tryggjast "at lagtinget i videst muligt omfang får indflydelse på udformningen af særlige bestemmelser for Færøerne i love, der gives af rigets myndigheder".

Tað má sláast fast, at sum umsitingarvald hevur landsstýrið ongan myndugleika havt til at taka avgerð í DEW-málinum uttan um lögtingið.

Málið er nú komið fyri tingið til viðgerðar, men her er tað at siga, at hóast DEW-málið hevur verið til umrøðu millum landsstýrið øðru megin, NATO og danska verjumálaráðið hinu megin tey seinastu árin, hevur hetta verið gjørt loyniliga og í trúnaði, soleiðis at hvørki Føroya fólk ella lögtingið hevur havt minsta varhuga av, hvat var í umbúna.

Tá ið sitandi løgting var valt, var hetta ovurhonds álvarsama mál als ikki frammi fyri veljaranum, og mugu vit sostatt ásanna, at hetta lögtingið hevur onga heimild frá fólkinum til at taka eitt stig, sum eftir øllum at døma, kemur at seta mark í fólksins søgu.

Lögtingið hevur ikki heimild til annað uttan at steðga DEW-málinum fyribils, samstundis sum eitt av tveimum verður gjørt:

- 1. Nýval til lögtingið.*
- 2. Fólkaatkvøða um DEW-málið.*

Vit mæla til at gera hitt seinra, tí tá fær øll tjóðin tikið støðu til hetta mál sær.

Vit mæla til at leggja fylgjandi spurning undir vanliga fólkaatkvøðu:

Vilja tygum, at NATO byggir radarstøð í Føroyum?

Minnilutin vónar, at Føroya løgting gevur DEW-málinum sakliga og verduga viðgerð, sum gjølla lýsir málið og tann týðning tað hevur fyri tjóðina bæði nú og í framtíðini.

Fyri at Føroya fólk nú skal fáa fullar upplýsingar um DEW-málið krevur minnilutin, at orðaskiftið í tingsalinum um málið verður útvarpað.

Ein annar minniluti (Knút Wang) vísir til tær í høvuðsálitinum givnu frágreiðingar um tær kanningar, hin av lögtinginum í hesum máli valda serliga 7-mannanevnd hevur gjørt, men ger annars hesar viðmerkingar:

Meðan nevndin sýnist at hava fingið til skjals øll tey skriv, sum viðvíkja hesum máli, meðan fráfarna landsstýrið hevur sitið, kann hetta sama ikki sigast viðvíkjandi teim skjølum, sum mega vera til taks og viðvíkja tíðini, meðan núverandi landsstýri hevur sitið og kennir til.

Løgmaður hevur fyri nevndini upplýst, at í hansara tíð í landsstýrinum er eingin viðgerð farin fram av málinum, uttan bara tá Oyggjarvegurin var fyri og NATO skuldi gera vegin. Hann segði seg hava skilt, at málið var avgjört, og at "man" var komin til sættis um málið.

Seinni er eftir ynski frá hesum minniluta (K. Wang) komin nevndini til kunnleika sáttmáli sum nevnist: "Overenskomst mellem forsvarrets bygningsstjeneste ved nordsjællandske bygningsdistrikt og Færøernes landsstyre ved landsingeniørkontoret i Torshavn, vedrørende projektering og udførelse af adgangsvej til militært anlæg på Sandfelli".

Hesin sáttmáli er undirskrivaður 12. mars 1959 av M. Helmsdal fyri

landsverkfrøðingskrivstovuna og Bent Nielsen fyrri Nordsjællandske bygningsdistrikt. Sáttmálin hevur við løgmannsinnsigli hesa viðmerking:

Overenskomsten approberes, Tórshavn 13. marts 1959.

Færøernes landsstyre (sign.) Kr. Djurhuus.

Sáttmálin er viðheftur álitinum. Tað kann viðmerkjast, at landsstýrið hvørki hevur sjálvboðið lagt sáttmálan fram í nevndini, ei heldur sagt, at ein tilíkur sáttmáli var til, tá landsstýrið varð spurt, um endalig tilsøgn um bygging fyrilá.

Nevndin hevur ongar upplýsingar fingið um tær samráðingar, sum førðar hava verið um lendi til radarstöð, hús í Mjorkadali, brúgv í Kaldbaksbotni, ella togkana frá henni.

Hesir sáttmálar hava tann týdning, at fyrrenn teir vóru í lagi kann ikki nøkur radarstöð verða bygd á Sodnfelli. Spurningurin um bygging av veg og grundlendi hevur verið neyðugur at greiða, áðrenn talan er um at byggja sjálva radarstöðina. Landsstýrið hevur við at góðkenna frammanfyrinevnda sáttmála eisini átakið sær ábyrgdina fyrri at radarstöðin kann verða bygd.

Somuleiðis skal verða ávíst, at samstundis við at hetta mál hevur ligið á tingi og nevndin hevur gjørt sínar kanningar, hava fyrireikingarnar hildið fram undir fyrisæti av landsverkfrøðingskrivstovuni, ið er stovnur undir landsstýrinum.

Hetta vísir, at landsstýrið hevur ikki gjørt stig til at steðga fyrireikingunum, meðan lögtingið viðger málið.

Minnilutin ásannar, at samráðingar helst hava verið um hetta mál, so sum í høvuðsálitinum sagt, men hóast tað, at tilíkar samráðingar, tí tær eru av hermálsligum slagi móguliga ikki kunnu kunngerast á sínum fyrsta stigi, so kunnu tær av landsstýrinum aldri førast longri enn avgerð um bygging ella ikki skal takast. Minnilutin fastheldur, at landsstýrið uttan at hava spurt lögtingið, ongan rætt hevur til at taka endaliga avgerð í einum fyrri Føroyar so avgerandi máli, og at landsstýrisins góðkenning 13.03.1959 av sáttmálanum av 12. Mars, sum frammanfyri er umtalaður er ikki bindandi fyrri lögtingið, tí at landsstýrið her er farið longur, enn tað hevur heimildir til.

Landsstýrið er bara umsitingarvald og hevur aldri fingið heimild til at gera sáttmála, sum loyvir, at radarstöð verður bygd ella at gera sáttmála við danskt hervald um bygging av veg til Mjorkadals.

Í teim útskriftum av gerðabók landsstýrisins, sum fingnar eru nevndini, er radarstöðin nevnd, men annars bert spurningar umrøddir, sum viðvíkja Oyggarvegnum. Har er einki nevnt um, at radarstöðin skal verða bygd sum eitt lið í tænavastu NATO's.

Sami minniluti vil undirstrika, at hann viðkennir tann týdning, NATO hevur havt og hevur til verju fyrri vesturheimin og at skapa javnvág hermásliga, so kríggj verður forðað. Men hetta er ikki tað sama sum at vit viðurkenna nøkrum rætt til at byggja hermáslig virki her á landi, uttan at Føroya fólkavalda umboð, lögtingið, verður eftirspurt. Vit fasthalda, at ein tjóð, um hon er lítil sum hin føroyska, eisini í hesum máli má hava sín sjálvsavgerðarrætt, og at principp føroyinga um ikki at luttaka í hermásligum útbúgvingum ikki kann verða brotið, uttan so at føroyingar fult vitandi taka ábyrgdina av tí. Sum fylgja av ríkisfelagsskapinum við Danmark komu vit upp í NATO-økið, men føroyingar sjálvir hava ikki verið spurdir, um teir vildu góðtaka tað.

Tað má sláast fast, at landsstýrið ikki kann binda Føroyar til eina tilíka herútbúgving, og í sáttmálanum av 12.03.1959 hevur landsstýrið váttað, at talan er um hermásligt virki.

Viðvíkjandi støðu teirra landsstýrismanna, sum umboðað hava hin føroyska fólkaflokkinn í fyrverandi landsstýrinum, verður víst til frágreiðing frá Hákuni Djurhuus í Føroya úrvarpi 24. Mars, endurprentað í Dagblaðnum 1.04.1959, har tikið verður til, at meðan hann (Hákun Djurhuus) sat í landsstýrinum "var endaligt lyfti ikki givið um nakra útbygging, ei heldur var farið undir nakra útbygging". Og hvar hann sigur flokksins støðu í fyrstu syftu vera hesa:

"Føroyingar eru eitt fólk, ið eru mótstøðumenn av hernaðartiltøkum og eru ímóti eini og hvørji hernaðarútbygging av Føroyum". Somuleiðis skal verða víst til landsstýrisins gerðabók av 13.06.1959, har O.J. Jensen hevur tikið serstøðu, ið má skiljast so, at hann hevur ikki givið endaliga tilsøgn um, at spurningurin verður samtyktur. Somuleiðis skal verða víst til munnliga frásøgn O.J. Jensens í nevndini, har hann segði, at eftir hansara áskoðan mátti málið verða lagt fyri tingið, áðrenn endalig avgerð var tikin, og at hann var við til at kasta aftur uppskotið, sum M. Helmsdal kom við í hesum máli aftaná tænastriferð sína í Danmark. Og samstundis kann verða mint á, at í gerðabók landsstýrisins frá summum fundum um hetta mál er lítið annað ført til gerðabókina enn, at "málið var útsett". Hetta sýnist at prógva, at umrøður landsstýrisins um hetta mál hava ikki allar verið ferdar til gerðabókina.

Í brævi 8.08.1958 til ríkisumboðið frá landsstýrinum, undirskrivað av løgmanni Kr. Djurhuus, verður tilsøgn givin um at byggja radarstøðina, tó við tí treyt, at Oyggjarvegurin skal byggjast líka norður í Kollafjarðarvegin. Tað er einki lagt fyri nevndina sum prógvar, at landsstýrið táverandi hevur vikið frá hesi støðu. Nevndin hevur ikki fingið fyrilagt nakra átskrift av landsstýrisins gerðabók, har tílík avgerð er tikin, ei heldur nakað sum lýsir, nær loyvi er givið til at byggja brúgv í Kaldbaksbotni ella togkana frá henni.

Sum heild kann sigast, at endalig avgerð fyriliggur eingin skrivlig fyrrenn sáttmálin frá 12.03.1959.

Minnilutin heldur, at landsstýrið við at fyrireika, undirskriva og góðkenna sáttmálan av 12.03.1959 – sum er forútsætningurin fyri, at radarstøðin kann verða bygd – hevur farið útum sínar heimildir. Avgerðin um radarstøðin skal verða bygd ella ikki, má eftir minnilutans áskoðan, eina vera hjá tinginum, ið ikki er bundið av landsstýrisins góðkenning av sáttmálanum. Uppskot verður sett samsvarandi hesum.

Um løgtingið skal avgera, um fólkkaatkvøða skal vera um bygging ella ikki, tí at málið ikki var frammi undan seinasta løgtingsvali, vil minnilutin umhugsa.

Sami minniluti heldur tað vera neyðugt, at løgtingið avger, at ongar herútbúgvingar, undir hvørjum skinni tær enn koma fram, verða fyrireikaðar ella framdar, uttan at samtykt Føroya løgtings og verður uppskot sett um tað.

Undir viðgerðini í nevndini var umtalað, at løgtingið hevur ikki altíð verið saman, tá nevndu spurningar hava verið lagdir fyri landsstýrið, tessvegna verður víst til munnligt uppskot frá løgtingsformanni J.FR. Øregaard undir viðgerðini av landsstýrismálum, at løgtingið átti at skipa eina uttanríkismálanevnd. Minnilutin tekur undir við hesum uppskoti og heldur, at løgtingið, hvørja ferð tað kemur saman til regluliga tingsetu, eigur at velja tílíka 5-mannanevnd, sum landsstýrið kann samráðast við um uttanríkismál. Uppskot verður sett um tað.

Minnilutin heldur, at sjálvt um tað ikki er gjørligt at siga, hvør vandi, ið stendst av eini radarstøð í krígstíð, so kann tað við vissu sigast, at vandin er minni við ongari radarstøð.

Um so er, at radarstøðin verður bygd eftir samtykt Føroya løgtings, vil minnilutin verða við til at umhugsa hvørji tiltøk, ið eiga at verða framd til at forða avleiðingar av hesum í friðar- og krígstíð,

men heldur, at fyrst eigur spurningurin um bygging ella ikki at verða greiddur.

Minnilutin heldur, at málið um loranstøð á Eiði ikki eigur at verða avgjørdur saman við spurninginum um radarstøðina, tí henda støð hevur heilt annan týðning.

Minnilutin vil eisini í hesum álitum vísa á, at 9. mars var fyrispurningur til landsstýrið um Oyggjarvegin settur av fólkaflokkinum – hesin fyrispurningur var av landsstýrisflokkunum avvístur, men 12. mars er hin í álitinum nevndi sáttmáli undirskrivaður og 13. mars góðkendur av landsstýrinum. Hesin sáttmáli fastsetur, hvar viðkomandi strekki av Oyggjarvegnum skal liggja.

Sambart tí í álitinum framførda setur minnilutin (K. Wang) fram fylgjandi

Uppskot

- I. Fyrireikingar til bygging av radar- og radiostøð á Sodnfelli mega ikki halda fram fyrrenn løgtingið samtykkir tað.
- II. Eingin hermáslig útbúgving av Føroyum má verða fyrireikað ella framd uttan eftir samtykt Føroya løgtings.
- III. Løgtingið velur eina 5-manna uttanríkismálanevnd til at samráðast við landsstýrið um øll týðandi uttanríkismál. Nevndin verður vald, hvørja ferð tingið kemur saman til regluliga tingsetu, men fyrstu ferð, áðrenn tingið nú fer heim.

Uppskot

Frá minnilutanum (Karsten Hoydal og Sigurð Joensen)

1. Føroya løgting áttalar, at landsstýrið uttan heimild frá løgtinginum og uttan at lata løgtingið vita av hevur samráðst og tikið avgerð í DEW-málinum.
2. Føroya løgting krevur, at allar hermásligar ætlanir í Føroyum verða steðgaðar beinan vegin.
3. Føroya løgting samtykkir at leggja fylgjandi spurning undir vanligu fólkaatkvøðu:

Vilja tygum, at NATO byggir radarstøð í Føroyum.

Uppskot

Frá meirilutanum (Tryggvi Samuelsen, Leon Joensen, Haldor Hansen og Marius Johannesen):

Málið má haldast at vera avgjørt og verður tikið til eftirtektar.

Løgtingið undirstrikar sína andstøðu ímóti militerari útbýgging í Føroyum í vanligari merking, um talan verður um slíka.

7-MANNA NEVNDIN, 21. Apríl 1959".

Uppskot meirilutans varð samtykt við 17 atkvøðum móti 11¹⁴⁾.

Nógv áhugavert er í álitinum, og sigast má, at løgtingsnevndin hevur gjørt sær ómak fyri at fáa til vega so nógv og viðkomandi tilfar, sum gjørligt. Sjálvandi hevur støða tingsins og virðingin fyri tinginum verið til umrøðu. M.a. ferdu tjóðveldismenninir Karsten Hoydal og Sigurð Joensen fram nærum tað sama, sum sambandsmaðurin Poul Niclasen longu í 1949 spurdi um í ríkisdegnum, nevniliga: merkir § 7 í heimastýrslógini ikki, at tingið skal hoyrast í slíkum máli, sum innliman

Føroya í NATO?¹⁵⁾ Annað, sum bæði tjóðveldismenn og fólkafloksmenn (Wang) numu við, var loyaltætsspurningurin og ábyrgdar- og arbeiðsbýtið millum landsstýri og løgting. Sum ført varð fram: heimastýri merkir bæði landsstýri og løgting – ikki bert annað. Hetta seinasta vóru tað tjóðveldismenn, sum førdu fram í metingum teirra um parlamentariskan sið og hugburð.

Áhugavert er eisini at staðfesta, hvussu Knút Wang, sum umboð fyri Fólkaflokkinn, lýsti floksins støðu til hernaðarmál – eisini við tilvísing til sjónarmið hjá Hákuni Djurhuus, sum borin vóru fram bæði í Dagblaðnum og útvarpinum. Sjálvandi var flokkurin, sum borgaraligur flokkur, vestansinnaður og metti NATO sum eitt amboð, sum kundi tryggja heimsfriðin. Hinvegin vildu teir ikki hava hernaðarliga útbygging í Føroyum (og als ikki uttan tingsins samtykt og góðkenning), og teir hava virt tingsins gomlu samtykt um, at Føroyar skuldu vera uttanveltaðar og ikki limir í hernaðarligum samgongum. Samanber eisini, at fólkafloksmaðurin Sigfried Skaale í røðu síni undir mótmælisgonguni í Havn í 1959 umrøddi hernaðarligu útbyggingarnar sum svik móti føroyska fólkinum.

Tað hevur undrað sjálv amerikumenn, at føroyingar ikki vóru serliga atfinningarsamir, tá tað snúði seg um Loran-C støðina á Eiði (stundir eru ikki at gera tilvísing til ávíst skjal beint nú), og eisini Knút Wang bar fram, at nevnda støð og radarstøðin á Sornfelli vóru ikki tað sama. Hetta er sjálvandi beint; men nevndarlimirnir vístu ikki á, at Loran-C støðin veruliga hevði stóran týdning fyri polariskavbátarnar, og sjálv um støðin ikki var undirskipað NATO, so legði NATO stóran dent á hernaðarliga týdning hennara. Ávísur munur var tó á áskoðan Tjóðveldisflokksins og Fólkafloksins í hesum máli.

Tað uppskot til samtyktar, sum tjóðveldisflokkurin legði á tingborð 23.03.1959, hevði hesa orðing: *"Tað má nú sigast at vera púra greitt, at tað, sum ætlað er at fara fram í Mjørkadali og á Samfelli í Streymoy og Uppi á Varða norðuri á Eiði í Eysturoynni eru hermálsligar atgerðir.*

Landsstýrið hevur tíðliga 1958 havt uppskot í EW-málinum (Early Warning) til viðgerðar. Í tinginum hevur hetta ikki verið grett, hvørki fyri ella aftaná valið. Ei heldur hevur tað verið havt frammi av teim flokkum, sum hitt gamla landsstýri skipaðu framman undan valinum, soleiðis at Føroya veljarar finga havt hetta ovurstóra og týdningarmikla mál í huganum við valið.

Flokkinum kunnugt er Early Warning-tiltakið uppbyggt sum verndargarður úr Grønlandi til Persiu, USA til verndar. Ætlanin tykist at vera, at Føroyar nú, hvat tær ikki hava verið fyrr, skulu verða ein steinurin í hesum garði. Tað man vera óneyðugt at siga nøkrum mansbarni í Føroyum hvør vandi, ið fer at standast av hesum.

Flokkurin vísir til tað memorandum, sum hann flýddi løgtingsformanninum leygardagin hin 21.03.1959, so skjótt sum Føroya útvarp hevði flutt tey tíðindi, at ætlanin veruliga var at hava standandi her í Føroyum.

Tingmenn hava rætt og skyldu at vita um alt, sum gerst í hesum landi.

Tann framferð, sum ríkisstýrið og landsstýrið hava havt í hesum máli er eftir okkara hugsan brot upp á aldargamlan føroyskan sið og hugsunarhátt, brot á okkara mannarættindi og fólkaræði og hartil brot á heimastýrslógina, sum júst teir flokkar, ið nú landsstýrið skipa, góðkenna.

Við hesi greinagerð setir Tjóðveldisflokkurin fram fylgjandi

UPPSKOT
til
samtyktar

1. Føroya løgting krevur fulla frágreiðing um alt, sum fram er farið í EW-málinum og fulla frágreiðingum hvat nú er í gerð í hesum máli.
2. Føroya løgting krevur allar hermásligar ætlanir í Føroyum beinan vegin at verða steðgaðar og at Føroya fólk fær høvi at taka støðu til málið við fólkaatkvøðu.

Á Føroya løgtingi, 23. mars 1959
Tjóðveldisflokkurin¹⁶⁾

Av hesum skjali er greitt, at Tjóðveldisflokkurin hevur skilt, at eisini Loran-C støðin á Eiði hevði hernaðarlígan týdning. Hinvegin hevur flokkurin ikki vitað, hvussu tíðliga føroyskir myndugleikar (løgmaður) vórðu kunnaðir um hernaðarmálini. Tjóðveldisflokkurin hevur eisini í høvuðsheitum havt kunnleika til, hvør ætlanin við Early Warning skipanini var. Tað sjónarmið, at fremmand hervald í landinum er í ósamsvari við siðbundnu støðu tingsins, má eisini sigast at vera beint, eftir sum tingið fleiri ferðir síðan 1940 hevur gjørt vart við hetta.

At tingmenn áttu at havt rætt og skyldu at vita um alt av almennum og politiskum áhuga, sum verður gjørt í landinum, má sigast at vera beint sum ein aðalregla, ið hvussu er – er hetta ynskilig; men júst ásetingarnar í heimastýrslógini leggja uttanríkis- og verjumál uttan um tingsins valdsøki¹⁷⁾. Tí ber illa til at siga, at brot er farið fram á heimastýrslógina; men hinvegin er heimastýrslógin so háttáð, har hon skilir millum føroyskt og danskt máls- og myndugleikabýti, at hon í hernaðarmálunum í sjálvari sær bar móguleikan fyri tí álitisbroti, sum fór fram millum landsstýri og løgting, umrøddu málum viðvíkjandi¹⁸⁾.

Í hesum máli gjørði Tjóðveldisflokkurin eisini vart við, at flokkurin ikki viðurkennir heimastýrslógina sum karm um politiska virkisøki føroyinga. Annars er at siga, at hvørki Tjóðveldisflokkurin ella tingið fingi fulla frágreiðing um EW-málini, heldur ikki vórðu hernaðarlugu útbyggingarnar steðgaðar; men tingsviðgerðin og blaðskrivningin um hesi mál førdu til, at bæði danskir og føroyskir myndugleikar vóru sera varnir í framferð teirra, tá loyniliga amerrikanska Tropo-Scatter-støðin fekk innivist í Mjørkadali/Sornfelli¹⁹⁾.

Tað kann í hesum sambandi vera áhugavert at vísa til eitt skjal, ið er frásøgn frá fundi í danska uttanríkismálaráðnum, 15.03.1961. Evnið á hesum fundi var amerrikanska Tropo-Scatter-støðin í Føroyum, ið sum kunnugt ikki var tað sama sum NATO-støðin. Amerikumenn vildu helst hava hesa støð bygda í Vágum - m.a. tí, at har var Air-strip (flogvøllurin). Av politiskum orsøkum vildi P.M. Dam løgmaður ikki góðtaka, at ein nýggj hernaðarlígg støð varð bygd í Føroyum, men kravdi hana fjalda í virkseminum á Sornfelli²⁰⁾.

Á hesum fundi var eingin føroyingur til staðar, men bert danskir embætismenn, heryvirmenn og Niels Elkær-Hansen, sum tá var danskur ríkisumboðsmaður í Føroyum. Eitt brot úr hesum fundarskjali verður endurgivið her:

(Niels Elkær-Hansen, ríkisumboðsmaður): "... det må betragtes som givet, at Vågø-løsningen ville rejse betydelig politisk modstand ... Det må antages, at landsstýret måtte forelægge Vågø-planen for lagtinget, hvilket ville give fornyet politisk uro. Hvis man derimod over for færingerne blot fremhævede, at en udbygning af NATO Strømøstationen var nødvendig, ville dette næppe give anledning til væsentlige vanskeligheder. Stationeringen af et mindre antal amerikanere på Strømø-stationen ville sikkert ikke fremkalde protester..."²¹⁾

Hetta er sostatt skjalprógvað dømi um, at Niels Elkær-Hansen gav fundarluttakarunum tey ráð – beinleiðis at siga ósatt og dylja sannleikan fyri føroyingum, og hesi ráð vóru fylgd. So kan ein siga, at danska fólk ið av trygdarorsøkum heldur ikki var kunnað um alt, sum hevði við verjumál at

gera undir kalda krígunum. Hinvegin er at leggja til merkis, at á tí fundi, har Elkær-Hansen tók lut, var eingin føroyingur til staðar. Avgerðir vóru tiknar Føroyum viðvíkjandi, uttan at føroyingar á nakran hátt vóru umboðaðir. Hetta er eitt slag av hjálandastýri, sum her kom til sjóndar – ikki tí at Føroyar statsrættarlíga vóru hjáland, men tí at tann lógin, sum lýsir Føroyar sum "et selvstyrende folkesamfund i det danske rige" eisini hevur ta áseting, at "de færøske myndigheders kompetence er undergivet den begrænsning, der følger af de til enhver tid bestående traktatmæssige og andre internationale rettigheder og forpligtelser. Rigsmyndighederne har afgørelsen i spørgsmål, der angår rigets forhold til udlandet".²²⁾

Hesin fundur fór fram eini 2 ár aftaná omanfyri umrøddu tingsviðgerð; men hann lýsir væl tann hugburð, danskir myndugleikar ofta høvdu mótvegis føroyingum í sambandi við hernaðarmálini.

Men, aftur til mál Tjóðveldisflokksins á tingi. Sum ávíst kravdi Tjóðveldisflokkurin fólkaatkvøðu um hernaðarmálini. Hetta varð av ongum; men tað fær ein at hugsa um, hvussu fram varð farið í Danmark. Heldur ikki her fór nøkur fólkaatkvøða fram, tá Danmark gjørdist NATO-limaland. Avgerðin varð tikin í táverandi danska ríkisdegnum, og tað var lítið og einki alment kjak um evnið.²³⁾

Hákun Djurhuus viðgjørði í "Dagblaðnum" 1. apríl 1959 í svarið til P.M. Dams, løgmanns, m.a. sjónarmið Fólkaflaksins í NATO-málunum (hetta kann samanberast við minnilutastøðu Knút Wangs, sum lýst omanfyri).

Hetta brot verður endurgivið úr greinini: *"Í tí frágreiðing, løgmaður Petur Morh Dam kom við í útvarpinum í morgun í sambandi við útbygging NATOs á Sornfelli tók hann til, at meginparturin av samráðingunum hesi útbygging viðvíkjandi var farin fram, meðan Hákun Djurhuus sat í landsstýrinum. Kanska skuldi eg følt meg smikraðan av, at harra løgmaður tekur til mín í hesum sambandi og vil harvið umvegis siga, at eg var tyngdin í hesum samráðingum, men tíverri má eg siga henda heiðurin frá mær, og komi eg tí við hesi rættleiðing.*

Í 1956 komu til Føroya útsendingar í Natoørindum at kanna líkindini fyri at byggja eina radarstöð í Føroyum. Ørindi teirra vóru heft av tøgnskyldu, og var eg, sum aðrir í tí sessi, bundin av tí hafti. Undir munnligu samráðingunum um hetta mál í Nólsoyarstovu fingur teir frá mær at vita mína og óivað floksins støðu og hon var henda:

Í fyrstu syftu Føroyingar vóru eitt fólk, ið vóru mótstøðumenn av hernaðartiltøkum og vóru ímóti eini og hvørji hernaðarútbygging av Føroyum.

Í aðru syftu Um ein hernaðarútbygging her kom at vera so neyðug, at okkara mótvilji ikki munaði ímóti tí týðningi, ein slík útbygging var hildin at hava, sum eitt lið í verjanini av Vesturheiminum og hansara mentan, vildu vit seta hesar treytir fyri útbygging av radarstöð í Føroyum:

Full samsýning latin fyri lendið, full samsýning latin fyri árligt inntøkutap hjá teimum, ið jørðina mistu. Um koncessiónsgjald varð goldið beinleiðis ella óbeinleiðis fyri rakstrarrætt av radarstöð, at gjaldið fór í landskassan. Oyggjarvegurin gjørdur uttan útreiðslur fyri føroyingar í tíðarhóskandi breidd úr Havn og norður í Kollfjarðardal, at ein útbygging av SEV, ið stóðst av hesum tiltaki, varð finansierað og partvís goldin av NATO, og at lögtingið samtykti útbyggingarloysið, áðrenn byrjað varð.

Síðan havi eg ikki tosað við nakran Natomann ella útsending frá NATO, men eg veit, at samráðingar hava verið ferdar, og at NATO ikki vildi góðtaka omanfyrinevndu treytir. Meðan eg sat í landsstýrinum var endaligt lyfti ikki givið um nakra útbygging, ei heldur var farið undir nakra útbygging, heldur ikki meðan mín partamaður O.J. Jensen sat í landsstýrinum var farið undir

nakra útbygging.

Nú harra Dam er vorðin lögmaður verður útbyggingin byrjað, uttan at lögtingið fær loyvi at taka støðu í hesum máli ...".

Stundir eru ikki her til at viðgera greinina hjá Hákuni Djurhuus gjølla; men í øllum førum lýsir hon, um samanborið verður við sjónarmið tjóðveldismanna omanfyri, væl munin millum hugsjónir fólkafloksmanna og tjóðveldismanna í sambandi við hernaðarmálini í tíðini umleið 1960. Høvuðsmunurin tykist vera tann, at meðan tjóðveldismenn treytaleyst vóru mótstøðumenn av øllum hervaldi í landinum, ásannaðu fólkafloksmenn, hóast eisini mótstøðumenn av hervaldi í Føroyum, at tann støða kundi taka seg upp, har føroyskt ymski um uttanveltaða støðu ikki fór at verða virt.

At enda í hesum føri skal verða víst á, at Hákun Djurhuus umrøddi samráðingar millum umboð fyri NATO og landsstýrið, sum fóru fram í 1956. Men einki skjal er funnið, sum prógvar, at hann visti, at Kristian Djurhuus, lögmaður í 1956 bæði hevði verið við til at geva loyvi til, at NATO kundi fara undir bygging av radarstøð í Føroyum (hetta hendi á fundi í Keypmannahavn), og at NATO skuldi hava loyvi til at nýta Skálafjørðin sum kavbátastøð í krígstíð.²⁴⁾

Hetta kom heldur ikki fram undir lögtingsviðgerðini av uppskoti Tjóðveldisflokksins (sum lýst omanfyri). Tingmenn hava ikki vitað um henda veruleika, og tí er øll tingviðgerðin av málinum í stóran mun farin fram undir følskum fortreytum, tí heilt avgerandi partar av veruleikanum vórðu miðvíst og tilvitað duldir fyri tinginum.

Uppskot meirilutans varð í tinginum samtykt við 17 atkvøðum móti 11. Nú kundu føroyingar, føroyskir og danskir fjølmiðlar og danska stjórnin taka til eftirtektar, at tingmeirilutin hevði tikið undir við, at hernaðarligu útbyggingarnar í Føroyum kundu halda fram.

Brævið frá Kampmann 26. August, 1961²⁵⁾

Eitt skriv, sum fekk nógva umrøðu í politiska kjakinum í Føroyum í hesi tíð, var bræv, sum danski forsætismálaráðharrin Kampmann sendi landsstýrinum í sambandi við, at lögtingið hevði mótmælt, at hermenn vórðu knýttir at støðunum á Sornfelli og Eiði, og at krígsútbúnaður varð goymdur á føroyskum land- ella sjóki. Skriv Kampmanns verður her endurgivið í heilum líki:

"Med skrivelse af 3. juli 1961 (F.L.j.nr.7-1) har Færøernes landsstyre gennem rigsombudsmanden på Færøerne fremsendt et af lagtinget den 12. maj 1961 vedtaget forslag, hvorefter 'Færøernes lagting protesterer imod, at militære personer bliver knyttet til stationerne ved Sandfelli og Ejde, og modsætter sig, at der gemmes eller bruges krigsudrustning på færøsk land- eller søområde'.

I den anledning skal undertegnede statsminister på regeringens vegne untale følgende:

Som det vil være bekendt, opføres der i nærheden af Sandfelli nordvest for Torshavn en radarstation, en radiostation (en såkaldt Forward Scatter station) samt et indkvarteringsområde til brug for stationerne.

Radarstationen, der er led i SHAPes kæde af langtrækkende varslingsstationer (med tilsvarende stationer bl.a. i Danmark, Norge, Island og Storbritannien) har til formål at registrere trafik af luftfartøjer, og radiostationens formål er at videresende oplysninger fra radarstationen til centrale myndigheder.

Under opførelsen af radiostationen er der opstået behov for en udbygning af stationens kapacitet.

Af radiotekniske grunde ville en ændring af stationens nuværende placering i nærheden af radarstationen være ønskelig, og mulighederne for en teknisk bedre beliggenhed har derfor været undersøgt. Undersøgelserne er imidlertid resulteret i, at en bibeholdelse af den hidtidige placering efter omstændighederne er tilfredsstillende, hvorved man også har taget et formodet ønske fra færøsk side om ikke at sprede anlæggene i betragtning. – Udvidelsen af stationens kapacitet medfører en mindre førøgelse af stationens tekniske personale (undirstrikað, JT).

De arealer, hvorpå stationerne og indkvarteringsområdet anlægges, vil blive indhegnet af hensyn til anlæggenes beskyttelse og uhindrede funktion. Det er for tiden ikke muligt at oplyse den nøjagtige størrelse af de pågældende arealer, men hegnet vil antageligt alt efter terrænforholdene de enkelte steder komme til at forløbe i en varierende afstand af maksimalt 200 m fra vedkommende bygning eller anlæg. Adgangsvejen til anlæggene vil være åben for offentligheden, dog således, at vejen vil blive spærret tæt ved stationerne.

Den samlede bemanning på stationerne vil andrage ca. 150 mand, hvoraf hovedparten vil blive militært, det vil sige uniformeret, resten civilt personale. Der vil på stationerne kun blive tale om at beskæftige personer fra Danmark eller Færøerne, samt herudover nogle få teknikere fra NATO.

Det militære personale skal have specialuddannelse, dels i betjening af stationerne, dels som teknikere for at kunne udføre reparationer og lignende på materiellet. En mindre del, antagelig omkring 10 – 15 mand, vil blive anvendt til bevogtningsmæssige opgaver, medens et lignende antal påregnes anvendt til arbejde, som ikke kræver teknisk eller anden særlig uddannelse. Sidstnævnte stillinger vil formentlig helt eller delvis kunne besættes med færinger, såfremt der måtte være interesse herfor.

Såfremt det måtte vise sig, at færinger skulle ønske at forrette anden frivillig tjeneste ved stationerne, vil dette spørgsmål blive taget op til overvejelse i forsvarsministeriet. Principielt skulle der intet være til hinder herfor under forudsætning af, at de pågældende er i besiddelse af fornødne kvalifikationer.

Som det tidligere er meddelt, er der ikke med driften af anlæggene forbundet nogen form for strålevirkning af sundhedsfarlig eller anden skadelig karakter for mennesker og dyr, som færdes på området omkring stationerne.²⁶⁾

Som det også fremgår af foranstående, påregnes stationernes uniformerede personale ikke anvendt til opgaver, der kræver indsats af våben, idet dets opgaver, bortset fra almindelig bevogtningstjeneste, er af radar- og signalteknisk art. Dette personale vil blive udstyret med almindelige håndvåben, men der vil ikke blive tale om nogen form for oplægning af bomber, raketter eller lignende, lige så lidt, som der foreligger planer om opførelse af andre NATO-anlæg på Færøerne, således som det har været anført i den færøske presse.

Det er regeringens indtryk, at det færøske folk føler sig som hørende til den vestlige verdens kulturkreds og fortsat ønsker at tilhøre denne. Som tiderne har formet sig, er det vanskeligt, for ikke at sige ugørligt for de små lande at sikre sig et sådant tilhørsforhold uden gennem andre ligesindede lande, og i et sådant samarbejde er det nødvendigt og uundgåeligt, at enhver deltager, stor eller lille, aktiv eller passiv, må påtage sig byrder og bringe ofre efter evne.

Kampmann

/Ruth Bruun-Pedersen".

Skriv Kampmanns varð nógv umrøtt í føroyskum bløðum, og rættiliga stór ónøgt var við hetta skriv. Tíverri eru ikki stundir at viðgera hetta nú; men hesar viðmerkingar kunnu gerast: Tað er

ongantið staðfest, at NATO hevur goymt bumbur rakettir o.t.l. í Føroyum (á sama hátt, sum USA hevði a-bumbur í Grønlandi). Heldur ikki er nakar geislavandi staðfestur í sambandi við virkseimið í Mjørkadali/Sornfelli. Tað ber heldur ikki til at nokta, at Føroyar eru partur av vestureuropeiska mentanarøkinum. Men tó er nakað at geva sær far um í skrivinum frá Kampmann. Samanber tann undirstrikaða partin av skrivinum frá Kampmann við tilráðingina hjá Elkær-Hansen omanfyri. Um hesi orð í veruleikanum fjala USA-støðina á Sornfelli, so er tilráðingin frá Elkær-Hansen, um at dylja fyri føroyingum veruleikan um nevndu støð, fylgd í skrivi danska forsætismálaráðharrans til Føroya landsstýri frá 26. august 1961. [27\)](#)

Sjálvstýrislandstýrið

Sonevnda sjálvstýrislandsstýrið (4.01.1963-12.01.1967) hevði hesa manning: Hákun Djurhuus, løgmaður, Erlendur Patursson, Karsten Hoydal og Niels Winther Poulsen. Fólkaflokkurin hevði sostatt løgmannin, Tjóðveldisflokkurin 2 landsstýrismenn og Sjálvstýrisflokkurin 1. Tilfarið í skjalasavni landsstýrisins, hernaðarmálunum viðvíkjandi, í hesum tíðarskeiði er ikki stórt í vavi. Hetta kann hava samband við, at tær stóru avgerðirnar hernaðarmálunum viðvíkjandi helst eru tiknar, áðrenn sjálvstýrislandsstýrið fór til verka (útlendsku krøvini um at fáa støðirnar bygdar, útbyggingar o.s. frv.). Tey mest týðandi skjølini verða tikin fram í hesum sambandi.

Fundur í Tinganesi millum landsstýrið og forsætismálaráðið (29/6 -1964) [28\)](#)

Á hesum fundi vóru hjástæddir (fyri føroyskar myndugleikar): Hákun Djurhuus, løgmaður, landsstýrismenninir Niels Winther Poulsen og Karsten Hoydal - og hesi umboð fyri stuðulsflokkar landsstýrisins: Marius Johannesen, Kjartan Mohr, Hanus við Høgadalsá, Poul Petersen. Eisini vóru hjástaddir Johan Djurhuus, Mikkjal Helmsdal og J.P. Ellendersen.

Danir vóru umboðaðir av forsætismálaráðharranum, 2 embætismonnum og ríkisumboðsmanninum. Til viðgerðar á fundinum vóru:

1. Flagg-málið. Hesum kom stutt sagt ikki annað burtur úr enn, at Jens Otto Krag viðgekk, at *"da jeg stod op i morges kunne jeg se de mange færøske flag, der i høj grad klædte den færøske natur"*.
2. Lógin um deyðarevsing *"for visse handlinger under krig eller fjendtlig besættelse. Lagtinget har i 1958 behandlet sagen og med et flertal vedtaget, at loven bør sættes ud af kraft for Færøernes vedkommende, men man fik, efter at sagen var forelagt ministeriet, afslag på dette ønske"*. Til hetta segði Krag, at orsakin til hesa lóg var týska hersetingin av Danmark undir seinra heimskríggi *"og reaktionen efter krigsafslutningen. Selv var han modstander af dødsstraf"*.
3. Lógin um verndarskyldu og málið um radar- og forward-scatter støðina á Sornfelli. Løgmaður legði í hesum sambandi dent á, at føroyingar *"ifølge historisk tradition var antimilitarisk indstillet. Man havde hverken direkte eller indirekte ønsket at blive bragt ind i en militær situation. Her på Færøerne ønsker man hverken dødsstraf eller værnepligt, der har kun været tale om fiskeriinspektionstjeneste. Da fiskeriinspektionstjenesten skulle udbygges, mente man fra dansk side, at det var nødvendigt, at der også etableredes en station på land, hvilken udelukkende skulle komme inspektionen tilgode, men senere er der kommet noget andet ind. Man ønskede ikke fra færøsk side at komme ind under en direkte eller indirekte militær ordning. Vi har forhandlet med regeringen, men det er ikke lykkedes at få regeringen til at acceptere disse synspunkter. Da nu statsministeren sagde, at han ville sætte sig ind i forholdene her på Færøerne, så ville lagmanden benytte lejligheden til at drøfte dette spørgsmål med statsministeren. Jeg er klar over, sagde*

lagmanden, at Færøerne kom ind under NATO, selv om vor repræsentant i landstinget dengang, lagtingsmand Poul Niclasen, protesterede, men jeg har ladet mig fortælle, at selv i Danmark er der spørgsmål, om Bornholm ikke er udenfor NATO. Jeg tillader mig at nævne dette, fordi det er omtalt i pressen, nemlig fra en pressemand fra London". Krag svarede, at Bornholm ikke var udenfor NATO, og at hann "skulle få undersøgt problemerne i lyset af, hvad der er sagt. Han fulgte nøje med, hvad der skete heroppe og læste flittigt rapporter fra rigsombudsmanden".

Hini málini, ið umrødd vóru, snúðu seg um 60-millióna grunnin, 40-millióna grunnin, rættindi føroyinga í Grønlandi og tannlæknamálið (bert 7 tannlækna virkaðu tá í Føroyum). Hesi mál verða ikki viðgjørð her. Løgmaður fekk einki greitt svar frá forsætismálaráðharranum um hernaðarmálini.

Í málinum liggur eisini eitt handskrivað rit, ikki skrásett, dagfest 22.20.1964, eftir Erlend Patursson. Tað er soljóðandi:

"Herskyldumálið – J. 12-1

Nýtt skriv til donsku ríkisstjórnina við kravi um, at herskyldulógin frá 11. juni 1954 nú uttan seinkan verður broytt samsvarandi løgtingssamtykt 26. apr. 60.

Hernaðarmálið – J.- 7-1

Nýtt skriv til donsku ríkisstjórnina við kravi um, at øll herútgærð og alt herfólk, sum knýtt er at stöðunum á Sandfelli nú beinan vegin verður flutt burtur av landinum og at skipað verður soleiðis fyri, at eingin herútbúnaður og einki herfólk í framtíðini verður knýtt at hesum stöðum, sum samtykt ...

Deyðarevsingarmálið – J. 501 – 3 – 1

Nýtt skriv til donsku ríkisstjórnina við kravi um, at deyðarevsingarlógin frá 7. juni 62 (?) verður tikin úr gildi í Føroyum, smb. løgtingssamtykt 22. apr. 59.

22/10 – 64, E.P."

Hetta lýsir, um ikki annað, persónligu stöðuna hjá Erlendi Paturssyni til nevndu mál.

15. desember 1964 sendi Hákun Djurhuus, løgmaður, vegna landsstýrið soljóðandi skriv til ríkisumboðsmannin:²⁹⁾

"Med skrivelse af 3. juli 1961 oversendte landsstyret hr. rigsombudsmanden til videre foranstaltning beslutning i lagtingssag nr. 14 i samlingen 1960, hvorefter lagtinget protesterer mod, at der knyttes militært personel til stationerne ved Sornfelli og Eiði, og at der opbevares krigsudrustning på Færøsk land- eller søområde.

Som svar herpå har man modtaget statsminister Kampmans skrivelse af 26. august s.å. I denne skrivelse anføres bl.a., at der ved stationerne ved Sornfelli vil blive knyttet en samlet bemanning på ca. 150 mand, hvoraf hovedparten vil blive militært; det uniformerede personale vil, bortset fra almindelig bevogtningstjeneste hvortil man skal disponere over, ca. 10 – 15 mand, ikke blive anvendt til opgaver, der kræver indsats af våben, idet dets opgaver er af radar- og signalteknisk art.

Da sagen endnu ikke har fundet en løsning i overensstemmelse med lagtingsbeslutningen, og da det ifølge det foran anførte af hensyn til stationernes drift ikke er nødvendigt, at personalet er militært, skal man på ny rejse spørgsmålet til hurtig og velvillig overvejelse.

Det kan tilføjes, at som hr. rigsombudsmanden bekendt blev det her foreliggende spørgsmål rejst

af lagmanden på møde 29. juni 1964 for statsministeren under dennes besøg på Færøerne.

Hákun Djurhuus
Lagmand/
J. Djurhuus".

Løgmaður hevur sostatt tikið málið uppafur, helst tí, at landsstýrið einki ítøkiligt hevur fingið at vita eftir fundin við Krag (sbr. fundarfrásøgnina omanfyri).

17.5.1965 hevði Hákun Djurhuus samrøðu við Jens Otto Krag. Til statar var eisini Eigil Jørgensen, dep.ch.³⁰⁾ Millum tey mál, ið umrødd vóru, verða hesi tikin fram:

"Verjuskyldan.

Landsstýrið hevur skrivað til ríkisstýrið, men svar er ikki komið enn. Statsministerin segði, at innanríkisráðið 2. apríl 1965 hevur sent øllum 'indskrivningskredse' eitt introduktiósskriv um at feroyingar, sum ikki hava fastan bústað, skulu ikki møta og siga frá, at teir eru feroyingar fyri at sleppa undan verjuskyldu. Faktisk er støðan so hin sama, sum hon var, áðrenn 1954 lógin kom í gildi. Løgmaður kundi ikki góðtaka hetta sjónarmið, tí stigið, ið her var tikið, var umsitingarligt, og eftir lógini kundi tað lætt verða broytt, uttan at feroyingar kundu ávirkað broytingina, soleingi lógin stóð óbroytt. Statsministerið vil skrivliga siga landsstýrinum frá broytingini.

Lógin um deyðarevsing.

Løgmaður vísti á, at metingin av teimum gerðum, sum eftir lógini koma undir deyðarevsing, kann vera ein onnur í Føroyum enn í Danmark; lojalitetsuppfatanin nýtist ikki at vera hin sama. Annars vóru feroyingar ímóti deyðadómi sum revsingarháttur. Statsministerin svaraði, at lógin bert galt, tá kríggj var og fyri tey grovastu brotsverkini, eitt nú landasvik. Danir vóru eisini ímóti deyðarevsing, men royndirnar aftaná seinasta kríggj, har deyðarevsingarlógin varð givin afturvirkandi í kraft, varð hildin at vera móti vanligum demokratiskum prinsippum. Hesum vildu teir ikki koma út fyri aftur. Statsministerin vildi umhugsa málið.

Støðin á Sornfelli.

Løgmaður segði, at feroyingurin frá langari søguligari traditióin var ímóti øllum, sum ber við tað militera. Vísti á, at tað var uniformurin, sum gjørði trupulleikarnar, og um tað tí ikki var møguligt at minka um talið av starvsfólki í uniformi, tí upprunaliga var tað sagt, at herfólk ikki skuldu nýtast til støðina. Statsministerin lovaði at umhugsa spurningin og skrivliga svara landsstýrinum".

Í fyrstu syftu fekk løgmaður sostatt einki ítøkiligt svar frá Krag.

7.august 1965 sendi Wahl, ríkisumboðsmaður, soljóðandi skriv til landsstýrið:³¹⁾

"Fra statsministeriet har man modtaget sålydende fjernskrivermeddelelse:

'I forbindelse med samarbejdet mellem den danske radarstation på Færøerne og de amerikanske styrker på Island er der aftalt afholdelse af 2 møder mellem personel fra henholdsvis Sandfelli stationen og en tilsvarende station på Island.

Møderne har bl.a. til formål at muliggøre en gensidig besigtigelse af de tekniske anlæg.

De med møderne forbundne rejser vil blive foretaget i et militært transportfly af type c-47 tilhørende den amerikanske flåde.

Flyvekommandoen har i den anledning anmodet om tilladelse for det amerikanske fly til den 16. august 1965 at overflyve Færøerne og foretage landing på Vágur flyveplads. Endvidere

anmodes om tilladelse for flyet til nogle dage senere at returnere til Færøerne med de danske mødedeltagere.

Transportflyet er ubevæbnet. De fire amerikanske mødedeltagere vil være civilklædte under opholdet på Færøerne'.

Hvilket herved meddeles, idet man skal udbede sig landsstyrets udtalelse snarest belejligt.

M. Wahl"

Orðini í tekstinum eru undirstrikaði av Karsten Hoydal, landsstýrismanni, sum stutt og greitt skrivaði "**Møsn!**" á breddan. Niðast á skjalið áritaði hann: "*Millumlandafundur um militer áhugamál viðvíkjandi Føroyum eiga annaðhvørt at verða hildnir í Danmark ella í Amerika, ikki í Føroyum. Eri ímóti at loyvi verður givið. 12/8 – 65. K.H.*".

Johan Djurhuus, skrivstovustjóri, mátti fólkaliga svara ríkisumboðsmanninum aftur: "*... Som det vil være hr. rigsombudsmanden bekendt, jfr. senest skrivelse herfra af 15. december f.å., har landsstyret i henhold til lagtingsbeslutning i samlingen 1960 bl.a. protesteret mod, at der knyttes militært personel til stationen på Sornfelli. Der er endnu ikke modtaget svar på denne skrivelse. Da den foreliggende sag uden nogen tvivl fremhæver, at stationen er betjent af militært personel, kan landsstyret på den anførte baggrund ikke tilsige sin medvirken til det omtalte møde, men må tværtimod protestere mod, at Vágar flyveplads påtænkes anvendt i denne forbindelse*".^{[32](#)}

Hernaðarmál eftir 1966

18. októbur 1967 hevði "14. Septembur" grein við heitinum "Føroyar av álvara upp í hernaðin". Her var millum annað skrivað, at roynt hevði verið at fáa Danmark at ganga við til, at kavbátar við atómløddum polarisraketum skuldu fáa støð í Føroyum, men at danir høvdu gjørt ta samtykt, at atómløðingar ikki máttu vera á donskum øki. Tó bendi okkurt á, at danskir stjórnarmyndugleikar vóru gingnir við til, at seta upp kommandostøðir til polariskavbátar í Føroyum, meðan bátarnir sjálvir ikki skuldu sleppa at hava støð her. 24. oktober 1967 avsannaði ríkisumboðsmaðurin hesi tíðindi.^{[33](#)}

17.04.1969 legði Tjóðveldisflokkurin fram uppskot til samtyktar í tinginum um, at álagt verður Føroya landsstýri at krevja av ríkisstýrinum, at Føroyar frá 1970 at rokna skuldu fara út úr NATO-felagsskapinum.^{[34](#)}

Í viðmerkingunum til hetta uppskot varð borið fram, at sambært ríkislóg nr. 137 frá 23.03.1948 om Færøernes hjemmestyre § 7 skulu ríkisásetanir, sum innihalda avgerðir, ið bert viðvíkja Føroyum, leggjast fyri føroyska heimastýrið til umhugsan, áðrenn tær verða lagdar fram á ríkisdegi. Eisini skulu ríkislógir, sum nema við lokal føroysk viðurskipti, leggjast fyri heimastýrið til umhugsan, áðrenn tær verða settar í gildi í Føroyum. Hetta skal verða gjørt, fyri at lögtingið kann kann fáa mestmøguliga ávirkan á tilevningina av serligum ásetanum fyri Føroyar í lógum.

Tá Danmark í 1949 gjørdist limur í NATO, vóru Føroyar tiknar upp í henda felagsskapin, uttan at hetta varð kunngjørt lögtinginum frammanundan, heldur ikki varð lögtingið eftirspurt. Poul Niclasen mótmælti hesum út frá grundgevingini, at talan var um ein sáttmála, sum "berører i allerhøjeste grad færøske interesser" (samanber aðrastaðni í frágreiðingini).

Í viðmerkingunum legði Tjóðveldisflokkurin dent á, hvussu ómynduggjördir føroyingar alla tíðina hava verið í tí, sum hevur við NATO-sáttmálan at gera (um samanbórið verður við s. 18 omanfyri: fundin millum danskar embætismenn har avrátt varð at siga ósatt fyri føroyingum um

amerikonsku støðina, ber annað illa til, enn at geva tjóðveldismonnum rætt), og í hesum sambandi vísti flokkurin til ymiskar negativar avleiðingar fyri føroyska samfelagið, sum stóðust av hesum sáttmála.

Í 1950 legði danska stjórnin fyri lögtingið uppskot um heimaverju í Føroyum (evnið er viðgjørt í "Hernaðarmálum og Politikki"). Málið, sum hevði samband við, at danska stjórnin tíðliga í fimtiárunum var sinnað at gera munagóðar íløgur í donsk verjumál, gjørdist ongantíð lóg. Politiska mótstøðan í Føroyum var ov stór. Víst varð eisini til "verjuskyldulógina" og lógina um deyðarevsing, byggingina á Sornfelli osfrv.

Eisini varð víst á tað siðspillandi árin, sum Tjóðveldisflokkurin helt manningina í Mjørkadali hava á føroyskan ungdóm, serliga í Havn: *"Ein stórir partur av manningini í Mjørkadali er óbúgvun ungdómur, sum keðir seg og leingist, og tí lættliga fellur til drykkjuskap, fer við konufólki og finnur uppá ólevnað av ringasta slag. Tað er einki at ivst í, at hermannalega so nær við Havnina hevur havt sera ringa ávirkan á ungdómin, sum her veksur upp. Eingin kann nokta, at manningin í Mjørkadali fær stórar nøgdir av spiritus innfluttar uttan at gjalda toll. Hetta spiritus hevur eisini verið víðariseit"*.³⁵⁾ Hartil komu so høgu húsaleiguprísirnir í Havnini, tí mjørkadalsmenn trýstu prísirnar upp í nógv hægri legu enn frammanundan.

Men, høvuðsevnið í skrivi Tjóðveldisflokksins var tó, at 1969 var árið, tá limalondini kundu siga seg burtur úr NATO-samgonguni, og við støði í teirri ómyndingaviðferð, sum føroyingar høvdu fingið í øllum NATO-málum, var tað hugsan floksins, at Føroyar høvdu nógvar og góðar orsaker til at taka seg burtur úr NATO, sum sjálvt í friðartíð var føroyingum ein meinur kleppur. Hartil kom, at skuldi kríggj brostið á, *"verður støða okkara uppattur verri, tí tá fær ein møguligur fíggindi grund til at leypa á einar herbúnar Føroyar, um hann ikki hevði gjørt tað, um landið ikki var herbúgvíð"*.

Málið varð beint í millumtinganevnd, og 6.08.1970 fylir fráfrágreiðingin frá millumtinganevndini, sum er ov drúgv til at verða endurgivin her.³⁶⁾

Nevnast skal bert, at nevndin hevur gjørt eitt stórt arbeiði við m.a. upplýsingum úr øðrum norðurlondum um støðu teirra til NATO-spurningin. Hetta skal tó verða tikið fram:

Samb. § 13 í NATO-sáttmálanum kundi eitt og hvørt limaland halda upp at vera limur, tá sáttmálin hevði verið í gildi í 20 ár. Limalandið kundi vera leyst av sáttmálanum eitt ár aftaná, at tað hevði sagt upp sáttmálan við at boða amerikonsku stjórnini frá hesum. Nevnda stjórn skuldi so siga hinum limalondunum frá uppsøgnini. Í fyrsta lagi kundi NATO-sáttmálin verða uppsagdur 24.08. 1969.

Hesin spurningur hevði fingið drúgva viðgerð í bæði Danmark, Íslandi og Noregi. Millumtinganevndin visti um tilfar úr Noregi (Norsk Utenrikspolitisk Institut, Forsvarets Forskningsinstitut og Institutt for konflikt og fredsforskning) og úr Svøríki (Stockholm International Peace Research Institute, hvørs formaður var Gunnar Myrdal), og tað kemur fram, at nevndin fekk ta fatan, at eyðkenni fyri tíðina var stórøking av herútgerð og framleiðsla av meira og meira vandamiklum vápnum. Tí var neyðugt at vera vakin og ikki dusa sær í einum følskum áliti á tann tryggleika, sum valdsjavnvágin og kappingin um javnvág stórveldanna millum veitti.

Síðani greiddi nevndin frá royndunum at gera skandinaviskan verjusáttmála, sum varð av ongum, NATO-sáttmálanum, fyrirtreytunum fyri NATO- og Warszawasamgonguni út frá ymiskum sjónarmiðum, sjónarmiðum John Lyngs úr Noregi (sum m.a. segði, at NATO ikki hevði nakað endamál í sjálvum sær, men var eitt amboð at vísja tryggleika – til tess funnið var fram til eina almenna loysn av europeiskum problemum viðvíkjandi tryggleika ...), donskum og íslenskum sjónarmiðum um NATO og framhaldandi limaskapi í hesi samgongu.

Støða Føroya varð sett upp á henda hátt (skjalið verður endurgivið í heilum teksti):

"13.04.1940 samtykti Føroya løgting einmælt hetta skriv til bretska hervaldið: [37](#)

Føroya løgting fekk í gjár boð um, at Ongland ætlar at seta hermenn á land at verja landið.

Hetta hendir uttan áheitan føroyinga.

Tað er støða tingsins at halda Føroyar uttan fyri bardagan og ósemjuna landanna millum.

Tingið tekur fyrivarni viðvíkjandi sínum rættindum og mótmælir, at annað um enn vinarliga sinnað ríki setir hermenn á land her, men troðkandi umstøður valda, at einki býti er at gera.

Føroya Løgting, sum gjøgnum øldir undir skiftandi viðurskiftum hevur umboðað Føroyar, undir heimild teirra skrivaðu og óskrivaðu lóga, roknar við og ynskir, at einki verður broytt Føroyum viðvíkjandi uttan samráðing við tingið.

Tá Danmark í 1949 gjørdist limur í hermásligu samgonguni NATO, vórðu Føroyar tiknar uppí uttan at løgtingið varð eftirspurt (sí Dansk Sikkerhedspolitik II bilag 104).

Í 1950 legði landsstýrið málið um heimavernd (civilforsvar) í Føroyum fyri løgtingið. Hetta mál varð felt í tinginum við teirri motivering, at fólk í heimaverjuni var vápnað (sí løgtingsmál nr. 8/1950). [38](#)

Viðvíkjandi øllum, sum er farið fram í NATO-málinum og málum, sum hava samanhang við tað, kann sigast tað sama, sum Føroya løgting segði 13. Apríl 1940:

'Hetta hendir uttan áheitan føroyinga. Tað er støða tingsins at halda Føroyar uttan fyri bardaga og ósemju landanna millum'.

Eingin tingsamtykt er til skjals, sum hevur broytt tingsins støðu at halda Føroyar uttanveltaðar í ósemju landanna millum.

Í løgtingssetuni 1960, sbr. løgtingsmál nr. 14/1960: Mótmæli móti herstöðum í føroyum, samtykti løgtingið soljóðandi minnilutauppskot: 'Føroya løgting mótmælir, at hermenn verða knýttir at Sornfellis- ella Eiðisstøðini og noktar fyri, at krígsútgerð verður goymd á føroyskum land- ella sjóøki'.

Eingin tingsamtykt er til skjals, sum hevur broytt tingsins støðu hesum máli viðvíkjandi.

Við tí veldiga vøkstri í framleiðsluni av atomvápnum, sum farin er fram seinastu árinum í huga og við vissuni um, at eitt so lítið øki sum Føroyar er sera sárbart og ringt at verja, um atombardagi brestur á, ræður uppáttur meira um at halda Føroyar uttanveltaðar nú enn áður. Eingin ivi er um, at Føroyar eru betur vardar uttan fyri enn innan fyri hermásligar samgongur.

Nevndin hevur býtt seg í ein meiriluta og ein minniluta.

Meirilutin (J.FR. Øregaard, Hilmar Kass, Kjartan Mohr, Knút Wang, Poul J. Olsen og Karsten Hoydal) setur fram hetta

Uppskot
til
samtyktar

Føroya løgting biður landsstýrið siga ríkisstjórnini frá, at tað sambært løgtingsviðtøku frá 13.04. 1940 er løgtingsins støða, at Føroyar verða hildnar uttan fyri ósemjur landanna millum og hermálsligar samgongur, og at løgtingið sambært løgtingsmáli nr. 14/1969 mótmælir, at hermenn verða knýttir at Sornfellis- ella Eiðisstøðini og noktar fyri, at krígsútgerð verður goymt á føroyskum land ella sjóøki.

Landsstýrið verður samstundis biðið heita á ríkisstjórnina um at kanna líkindini nú at seta hesar løgtingsviðtøkur í verk.

Úrslitið av hesi kannan verður at leggja fyri løgtingið í vetrartingsetuni 1970/71.

Minnilutin (Trygvi Samuelsen) setur fram hetta

Uppskot
til
samtyktar

Føroya Løgting mótmælir, at hermenn verða knýttir at Sornfellis- og Eiðisstøðini og noktar fyri, at krígsútgerð verður goymd ella nýtt á føroyskum land- ella sjóøki, tó undantikið tí, ið er neyðug fyri at rækja sjóverjuna (fiskariinspektiónina).

Á Føroya løgtingi, 6. august 1970".

Uppskotið frá meirilutanum í nevndini varð samtykt við 15 atkvøðum - 0. Tingið kravdi sostatt ikki, at veitt varð á donsku stjórnina um, at Føroyar skuldu takast burtur úr NATO-samgonguni.

21.04.1972 sendi Føroya landsstýri løgtinginum soljóðandi skriv:[39](#)

"Við skrivi frá 17.10.1970 greiddi landsstýrið ríkismyndugleikunum frá løgtingssamtyktini frá 19. 08.1970 í løgtingsmáli nr. 17/1970: Frágreiðing frá millumtinganevndini í løgtingsmáli nr. 78/1968 har heitt varð á landsstýrið um at siga ríkisstjórnini frá, at Føriyar verða hildnar uttan fyri ósemju landanna millum og hermálsligar samgongur, og at løgtingið sambært løgtingsmáli nr. 14/1960 mótmælir, at hermenn verða knýttir at Sornfellis- og Eiðisstøðunum og noktar fyri, at krígsútgerð verður goymd á føroyskum land- ella sjóøki.

Eisini verð landsstýrið biðið um at heita á ríkisstýrið at kanna líkindini nú at seta hesar løgtingsviðtøkur í verk.

H. Baunsgaard, táverandi statsministari, svaraði í skrivi frá 1.07.1971. Viðvíkjandi støðunum á Sornfelli og á Eiði vísir hann til frágreiðing í 1961 frá táverandi statsministara Viggo Kampmann og sigur frá, at síðani tá eru ikki farnar fram broytingar av týdningi. Radarstøðin á Sornfelli, sum er eitt lið í ketuni av radarávaringarstøðum, er relestøð fyri radiosambandið millum flogfør yvir Føroyum og flogvøllin í Vágum. Hon er tikin upp í AIP Grønland og Føroyar (radiosamband og navigatióhjálp) fyri alla flogferðslu á hesum økjum, og veitir sostatt sivilum flogførum, sum flúgva til Føroya og Grønlands navigatióhjálp. Eisini er støðin við í loft- og sjóbjargingartænastuni saman við bjargingarstøðunum í Tórshavn og Keflavík. Støðin hevur hondvápn og lóður til at nýta í sambandi við vaktarhald á staðnum. Manningin er íalt 140 mans, harav 19 sivilir, sum allir eru føroyingar.

Loranstøðin á Eiði er heilt civil og verður rikin av "Fyrvæsenet". Hon kann nýtast av øllum skipum og flogførum, sum sigla ella flúgva í norðuratlantsøkinum. Loran C systemið kann nýtast av sivilum, og bæði móttakarar og lorankort fáast í fríum handli. Harumframt verður Loran C nýtt av sjóverjuskípum við Føroyar, kaðalskipum og havrannsóknarskipum. Manningin er 19 føroyingar

undir leiðslu av einum tænaðsumanni frá "Fyrvæsenet".

Annars ger harra Baunsgaard vart við, at hernaðarspurningar viðvíkja ríkinum sum heild, og mugu viðgerðast við hesum í huga. Stjórnin hevur tikið samtykt lögtingsins til eftirtektar og vil ávirka, at tey sjónarmiðini, sum lögtingið førir fram, verða millum tað tilfar, sum verður lagt til grund fyri politisku og hernaðarligu metingina av trygdarpolitikki Danmarkar.

Til nærri lýsingar av grundarlagnum undir metingini av verjupolitikki Danmarkar er hjáløgd frágreiðing frá juni 1970 frá sakkønari nevnd, sum var sett av ríkisstjórnini".⁴⁰⁾

Frágreiðingin frá sakkønu nevndini liggur ikki saman við skrivinum. Nakra kritiska meting av skrivinum tykist landsstýrið ikki at hava gjørt. Um samanborði verður við tað, ið sum heild er komið fram í "Hernaðarmálum og Politikki", er greitt, at svarið frá Baunsgaard als ikki var nøktandi.

Ein grein í myndablaðnum "MAGN", 02.07.1976, vakti ávísan ans. Orsøkin var, at næstovastin í Mjørkadali, B.J. Jensen, majorur, í samrøðu við nevnda blað beinleiðis viðgekk, at støðin í Mjørkadali/Sornfelli var álopsmál hjá Warszawa-samgonguni í krígstíð: "Det vil i allerhøjeste grad altid være en mulighed. Der er ingen tvivl om det, ligesom alle andre varslingsstationer er nogen af de første mål, der i en given situation vil være dem, man går efter". Harumframt segði majorurin støðina at vera fyrireikaða at taka ímóti álopi frá teimum, "vi kender som femte kolonne folk blandt den færøske befolkning, som på en eller anden måde var blevet bevæbnet, og som på en eller anden måde havde tilknytning til dem, der ville angribe os...". Um majorurin er rætt er endurgivin í "Magn", so er orðingin rættiliga áhugaverd, tí so merkir hetta, at hervaldið hevur roknað við tí móguleika, at eystanveldini hava havt viðhaldsfólk í Føroyum.

Ið hvussu er tykist landsstýrið at hava tikið greinina í "MAGN" í álvara, tí skriv tykist vera sent ríkisumboðnum við fyrispurningi hesum máli viðvíkjandi.⁴¹⁾ Tó er einki svarskriv funnið frá ríkisumboðnum.

14.11.1979 var fundur í danska forsætismálaráðnum millum landsstýrið og ríkisstýrið⁴²⁾. Landsstýrið var umboðað av Atla Dam, lögmanni, D.P. Danielsen, Heðini Klein og Jákupi Lindenskov. Eisini var Einar Kallsberg við á fundinum. Av dønum vóru bert embætisfólk á fundi undir leiðslu av Ruth Christensen, skrivstovustjóra.

Viðvíkjandi NATO-málinum vísti lögmaður á blaðskrivning (Frederiksborg Amtsavis) um játtan uppá 200 mió. kr. til styrking og útbugging av NATO-tiltøkum serliga í Føroyum. Atli Dam nevndi, at lögtingið fleiri ferðir hevði samtykt at vera ímóti setan av hermonnum í Føroyum og av allari útbygging av NATO-støðum í Føroyum. Tí var tað vegna blaðskrivningina átroðkandi at fáa eina gjølla og haldgóða frágreiðing um, hvussu støðan veruliga var.

Frederiksen, deildarstjóri í danska verjumálaráðnum greiddi í aftursvari til Atla Dam frá, at játtanin á donsku fíggjarlógini hevði sína orsøk í viðkanini av landleiðini við Føroyar og Grønland vegna fiskimarksútflytingar, at útbygging og ábøtur av verandi vaktartænastuni vóru neyðugar, at verjumálaráðið av hesi orsøk í juni 1979 hevði søkt um játtan uppá umleið kr. 200 milliúnir til keyp av 3 jettflogførum og einari tyrlu, at játtan var søkt í juni 1977 til keyp av tyrlum, fleiri manningartólum og betri navigatióntólum til verjuskipini fyri at bøta um nýtsumguleikarnar av skipunum, at flogførini vóru óvápnað og tí ikki hernaðarlig, at játtanin uppá 200 mill. var serstøk játtan til vaktartænastuna í Føroyum og Grønlandi og tí einki hevði við verndartiltøk í hernaðarligum týðningi at gera, og at EEC hevði játtað at gjalda 70 milliúnir krónur til ábøtur av vaktartænastuni sum heild – at skilja sum partur av nevndu 200 mió. kr. og sum partur av hini nevndu játtanini uttan tilskilan av, um tað snýr seg um vaktartænastuna í føroyskum ella

grønlandskum sjógvi.⁴³⁾

9. juni 1983 sendi danska sendistovan í Moskva uttanríkismálaráðnum grein úr sovjetiska blaðnum "Krasnaja Zvezda" um viðurskiptini millum Føroya og Danmarkar. Greinin var bygd á upplýsingar úr "Land og Folk".⁴⁴⁾ Greinin verður endurgivin í danskari umseting:

"I NATO's fangarme.

Den aggressive nordatlantiske bloks strategi, ledet af Pentagons generaler, inddrager dybere og dybere sine små partnere i NATOs nordflankes klistrede edderkoppespind af hasarderede ideer.

I NATOs aggressive militære kredses forsvarsplaner figurerer Danmark til stadighed oftere, og i første række figurerer dette lands 'havprovinser'. F.eks. tillægger havets militære anførere Færøerne en ikke uvigtig rolle – det danske autonome område, som NATO uden hensyn til midler og kræfter, forsøger at gøre til sin nordøstlige forpost i Atlanterhavet.

Som den danske avis 'Land og Folk' skriver, afsættes der fra NATOs fonde 130 millioner kroner til modernisering af de militære installationer på Færøerne. Størstedelen af disse midler vil blive brugt til den luftmilitære amerikanske base Mørkedal tæt ved øhavets administrative centrum – Torshavn. Herfra udstrækker de deres elektroniske "fangarme", der er duelige som radiospionstationer, som, fastslår avisen, er et væsentligt led i NATOs gigantiske radioelektroniske fjernkendingssystem 'Nadge', der dækker enorme afstande fra Tyrkiet til det nordlige Norge, fra Alaska til Grønland. I disse militære forbindelsesmidlers opgave indgår, i overensstemmelse med Pentagons doktrin, såvel døgnkontrol af luftrummet og det kosmiske rum, som ordre til de amerikanske bombemaskiner om udførelse af atomslag under omstændigheder, som det bemærkes, - krisesituationer.

Det hemmelighedsfulde slør omkring USA's radarinstallationer som med omhu er blevet beskyttet af NATO, blev løftet i bogen 'Grønlandhavets perle', udgivet i år af forlaget 'Irene og forfatterne'. I den har danske specialister og udenlandske militærekspertter på grundlag af detaljeret opklaring afsløret det aggressive væsen og det virkelige format for de amerikanske baser på den største ø i verden der, ligesom Færøerne hører til Danmark.

Nato udviklede i al hast arbejdet for en videreudvikling og udbredelse af militære objekter på Færøerne uden at vente på den nødvendige tilladelse fra de lokale kommunale myndigheder og styrelsesorganer.

Den færøske regering har gentagne gange fremtrådt med krav om en tilbagetrækning af de amerikanske baser fra øhavet, imidlertid har man hver gang modtaget bestemt nægtelse fra dansk side.

I slutningen af maj foregik i øhavets administrative center protestmassedemonstrationer fra fredselskende kræfter mod NATOs voksende militaristiske forberedelser på øerne.

I disse deltog iøjnefaldende politiske personligheder, parlamentarikere, repræsentanter for forskellige samfunds-, kultur- og religiøse organisationer. Deltagere i disse demonstrationer udtrykte alvorlig bekymring i forbindelse med NATOs aggressive militære kredses forsøg på stærkere at inddrage Færøerne i den amerikanske globale strategi, man krævede en likvidering af USA's militære baser på Færøerne.

V. Voronkov".

Neyðugt er ikki í hesum sambandi at gera aðrar viðmerkingar til greinina enn at hon vísir

sovjettiskan áhuga fyri hernaðarligu útbyggingunum í Føroyum, og at greinskrivarin hevur vitað um føroyska mótstøðu móti hernaðarligu útbyggingunum í oyggjunum.

Ávisir fyrispurningar til løgmanns liggja í landsstýrisins skjalasavni frá Adolphi Hansen, Jóhannesi Dalsgaard og øðrum løgtingsmonnum í áttatiárunum. Stundir eru ikki her til at viðgera hesar fyrispurningar uttan bert at nevna, at allir vórðu svaraðir so ella so.

Stundir eru heldur ikki til at viðgera tey lutfalsliga mongu mótmælisskriv frá einstaklingum og felagsskapum móti NATO, sum liggja millum landsstýrismáluni. Burtur av religiøs mótmæli eru tíverri ikki funnin, samanber russisku greinina omanfyri. Bæði Fylkingin móti Atomvápnum, Fólk fyri Friði, Meginfelag føroyskra Studenta o.o. hava sent landsstýrinum mótmæli og áheitanir um at fáa Føroyar burtur úr NATO. Kanska vóru tað hesir einstaklingar og felagsskapir, sum danski majorurin í Mjørkadali sipaði til, tá hann tosaði um fimtu kolonnu í Føroyum (sbr. omanfyri).

Dømi eru um, at hesi mál hava verið viðgjørd í landsstýrinum. Á landsstýrisfundi 26.04.1965 varð áheitanin frá Fylkingini móti Atomvápnum, samtykt 2. Páskadag s.á., mál 7 á skránni. Samtykt varð at senda avskrivt av áheitanini til ta løgtingsnevnd, sum tá hevði Sornfellismálið til viðgerðar, og samstundis senda fylkingini avskrivt av avgreiðslum landsstýrisins til løgtingið í hesum máli og siga frá, at áheitanin var avgreidd til løgtingið við avskrivt.⁴⁵⁾

Skjølini í skjalasavni landsstýrisins ganga fram til 1988. Stundir eru ikki til at endurgeva tann seinasta umleið sættapartin av teimum. Heldur er ikki nakað nýtt í teimum av avgerandi týðningi. Tað mest áhugaverda málið er tó lýsingin av Føroyum sum kjarnorkufrítt øki.

Eftir at hetta mál hevði verið til viðgerðar í tinginum, sendi Føroya landsstýri, 01.08.1984, soljóðandi skriv til ríkisumboðið:⁴⁶⁾

"Viðvíkjandi løgtingsmáli nr. 13/1983:

Føroyar sum kjarnorkuvápnafrítt øki.

Eftir áheitan frá Marknaðarnevnd løgtingsins hevur Føroya landsstýri samtykt at boða donsku ríkisstjórnini frá samtykt løgtingsins í omanfyri nevnda løgtingsmáli: 'Í samljóði við samtykt løgtingsins 19. August 1970 um, at Føroyar skulu haldast uttanfyri ósemjur landanna millum, og sýtt verður fyri, at stríðsútgerð verður goymd á føroyskum øki, lýsir løgtingið Føroyar at vera kjarnorkufrítt øki'. Hjalagt avrit av løgtingsmálinum til víðari avgreiðslu".⁴⁷⁾

SAMANDRÁTTUR

Í hesi stuttu frágreiðing eru tikin fram øll tey mest týðandi skjølini, sum innlit er fingið í, og sum eru at finna í skjalasavni landsstýrisins í Tinganesi.⁴⁸⁾

Hetta nýggja tilfar fullfíggar meira myndina av føroyskum politikki í sambandi við hernaðarmáluni í tíðarskeiðinum uml. 1940 –1990.

Stórvegis orsök tykist ikki vera til at broyta tann samandrátin, sum skrivaður er í "Hernaðarmálum og Politikki", s. 9 - 14. Tó er at leggja til merkis, at løgtingið kemur støðugt meira inn í myndina - so hvørt sum áhugin fyri hernaðarmálunum veksur, samstundis sum NATO/USA royna at trýsta fleiri krøv ígjøgnum í Føroyum. Legg eisini til merkis, at parlamentariska sambandið millum løgting og landsstýrið tykist styrkna sum frá líður. Í sjeyti og áttatiárunum var tað landsstýrið, uttan mun til politiskan lit, sum ofta bar fram løgtingsins vilja og sjónarmið fyri donsku ríkismyndugleikarnar⁴⁹⁾. Tilvitanin um, at tað er løgtingið, sum er veruliga parlament føroyinga er

vaksin⁵⁰). Føroyskur politikkur mennist og politiska tilvitanin hjá føroyingum búnast í hesi tí, og upprunaligu karmarnir um heimastýrslógina gerast ov trongir, so hvørt sum tað støðugt gerst meira greitt, at føroyingar krevja vaksandi innlit í tað, sum hevur við landið og samfelagið at gera. Hernaðarmálini eru eitt dømi um hetta. Annað dømi er búskaparligu viðurskiptini í 1990-árunum, tá samfelagið fór á húsagongd, bankamálini og mong onnur.

Nevndu mál skulu ikki viðgerast í hesum sambandi; men um hernaðarmálini í sjálvum sær kann verða sagt, at illa bar til hjá føroyskum myndugleikum at forða fyri, at NATO kravdi Early Warning-støðir í Føroyum, og at Loran C-støðin á Eiði, sum m.a. hevði týðning fyri polariskavbátarnar, varð bygd osfrv., tí tað var verjan av danska ríkinum, sum eisini fevndi um Føroyar og Grønland, sum skuldi tryggjast – sum liður í verjugarðinum hjá vestanveldunum í Norðuratlantshavi. Hetta var stórpolitikur, og har megnaðu føroyskir myndugleikar lítið og einki. Føroyar liggja í tí sjóki, sum NATO hevur átiði sær at verja⁵¹). Stóri strategiski týðningur Føroya fyri NATO er lýstur fyrr í hesi frágreiðing⁵²), og tann, ið vil hava stutt yvirlit yvir politisku gongdina, sum hava við hernaðarmálini at gera í tíðini eftir annan heimsbardaga og fram móti nútíðini, kann lesa høvuðsniðurstøðuna ávegisniðurstøðurnar og metingarnar í "Hernaðarmálum og politikki"⁵³).

Um hetta stutta Ískoyti til "Hernaðarmál og Politikk" kann í stuttum samandrætti verða tikið fram, at danskir myndugleikar undir støðugum trýsti frá NATO hava skundað undir hernaðarligu útbyggingarnar í Føroyum, og at landsstýrið og lögtingið eru blivin alsamt meira greið um vandan fyri land og fólk, sum kundi standast av hesum tiltøkum. Skriv læknanna frá apríl 1959 hevur rinið við landsstýrismenninar, sum hinvegin hava fingið at vita frá donsku stjórnini (eitt sindur óbeinleiðis og fólkaliga orðað) at hernaðarútbyggingarnar skuldu fremjast, um føroyskir myndugleikar tóku undir við hesum ella ikki. Hetta merkir hinvegin ikki, at danskir myndugleikar ikki lótu seg ávirka av føroysku mótstøðuni móti fremmandari hermegi í landinum. Mong dømi eru í frágreiðingini um, at nevndu myndugleikar valdu at fara varisliga fram fyri at sleppa undan politiskari øsing í Føroyum.

Viðgerðin av lögtingsmálinum frá 1958 er dømi um, hvussu stóran ómak lögtingsnevndin gjørdi sær fyri at fáa so neyvt innlit sum gjørligt í hernaðarmálini. At týðandi partar av hesum málum vórðu duldir fyri tinguinum, høvdu aðrir ábyrgdina av. Hóast hetta vaks leiklutur tingsins á hesum øki, sum sambært heimastýrslógini lá uttan fyri myndugleikaøki tess. Eisini gjørdist støða flokkanna í nevndu málum meira sjónlig frá seinast í fimtiárunum og frameftir. Hetta hendi samstundis sum ein stórir partur av fólkunum gjørdi støðugt meira vart við seg. Hetta kom eitt nú til sjóndar í ymiskum mótmælistiltøkum frá einstaklingum og felagsskapum.

At føroyingar gjørdust meira atfinningarsamir kom eitt nú til sjóndar í teirri blaðskrivning, sum fór fram í sambandi við bræv Kampmanns frá 26.08.1961. Henda blaðskrivning er av tíðarorsøkum ikki viðgjørd í hesi frágreiðing; men hon er dømi um, at føroyskir miðlar og politikarar ikki treytaleyst góðtóku allar frágreiðingar frá donsku stjórnini um hernaðarmálini.

Tilfarið frá tíðini hjá sjálvstýrislandsstýrinum er, sum fyrr sagt, ikki so stórt í vavi. Ein orsök til hetta kann vera, at mangar av teimum mest týrandi hernaðarligu útbyggingunum vóru framdar, áðrenn hetta landsstýri fór til verka. Tey mest týðandi skjøluni eru viðgjørd í hesi ískoytisfrágreiðing.

Royndir tjóðveldismanna at fara út úr NATO eftir 1969 vórðu av ongum; men støða Føroya, sum hon er lýst í skjalinum frá millumtinganevndini (august 1970) er áhugaverd⁵⁴) - serliga tí hon lýsir aðalregluna í lögtingsins uttanveltaða politikki frá seinra heimskríggi til í dag. Henda uttanveltaða støða merkir ikki, at allir føroyskir flokkar eru mótstøðuflokkar av Atlantssamgonguni. Fleiri føroyskir politikarar nú á døgum ásanna virðið í vestansamgonguni undir kalda krígnum eins og í dag; men hinvegin hava teir við jøvnum millumbili kravt innlit í málini og tað, sum fer fram og er

farið fram í hesum málum⁵⁵⁾.

At Sovjettsamveldið støðugt hevur havt áhuga fyri føroyskum viðurskiftum og støðuni hjá NATO í Føroyum kemur eitt nú fram í russisku blaðgreinini frá juni 1983⁵⁶⁾. Áhugavert hevði verið at gjørt meira burtur úr sovjetiskum áhugamáli í Føroyum og tí vitan og innliti, russar uttan iva hava havt í føroyska samfelagið og viðurskifti tess. Hetta kundi so verið samanborið við tey granskingarúrslit, sum eitt nú danski søguprofessorin Bent Jensen hevur lagt fram í bók síni "Bjørnen og haren", sum kom út seint á heysti 1999⁵⁷⁾; men hetta kann ikki gerast fyrr enn føroyingar hava fingið innlit í sovjetiskar skjalagoymslur.

Seinasta evnið, sum er viðgjørt í Ískoytisfrágreiðingini, snýr seg um Føroyar sum kjarnorkuvápnafritt øki. Nomið er bert stutt við hetta áhugaverda mál í hesum sambandi; men um hetta mál - eins og onnur av høvuðsmálanum í "Hernaðarmálum og Politikki" - er at siga, at viðgerðin hevði verið nógv meira áhugaverd, um stundir høvdu verið til at lýst hesi mál í millumtjóða høpi. Júst henda hugsan: at lýsa Norðurlond ella partar av hesum londum sum uttanveltað ella kjarnorkufrí vóru tiltøk, sum NATO/USA mettu at vera sera vandamikil fyri verjuna av vesturheiminum – júst tí, at friðarhugsjónin vann so nógv fram bæði millum politikara og vanlig fólk í Vestureuropa, m.a. ávirkað av krígunum í Vietnam⁵⁸⁾. Henda hugsjón varð av hernaðarligum myndugleikum ofta mett sum ein hóttan móti viljanum at verja vesturheimin móti vandanum frá Warszawa-samgonguni.

19.03.2000/JT

1) Sí t.d. skriv frá Landsverkfrøðinginum til Landsstýrið, dagf. 3. Juni 1958 (LV.j.nr.805/58; FLj. 1957.-I-10,1; Fortróligt). Eisini E. Christiansen, stjóri á Telefonverkinum og H. Winther, stjóri á SEV hava verið við í samráðingum í sambandi við útbyggingina í Mjørkadali/Sornfelli (FL.j.1957-10,1 og onnur skjøl við hesi átekning).

2) Rigsombudsmanden, 17. November 1957, hemmeligt, 012953; skrásett í Landsstýrinum 18.10.1958; FL.J.nr.1957.-IV – 10,1.

3) Hetta er avrit av skrivi sent ríkisumboðnum, merkt HEMMELIGT; FL.j. 57, I-10,1. Víst verður annars til gerðabók landsstýrisins frá heystinum 1956, 1957 og 1958, har nevndi spurningur, saman við vegagerðini (Oygjarvegnum) og øðrum málum varð viðgjørdur. Longu á landsstýrisfundi 22. November 1956 (kl.11) 1956, har lögmaður og landsstýrismenninir Hásum Djurhuus og Edward Mitens vóru til staðar, varð undir pkt.2 "spurningurin um móguliga radarstøð á Sandfelli umrøddur". Í Extrakt-útskrift úr Gerðabók Landsstýrisins frá landsstýrisfundinum 13. Desember (kl.11) 1957 undir punkti 8 stendur: "Radio- og radarstøð í Føroyum. Talan er um, at kønir menn koma til Føroya aftur í mars-apríl 1958 at halda fram við kanningunum av málinum. Landsstýrið hevur onki at viðmerkja til hetta". Til staðar á fundinum vóru lögmaður (kristian Djurhuus) og landsstýrismenninir Edward Mitens og Ole Jacob Jensen (FLj 1957 – I – 10,1). At enda í hesum sambandi skal gerast vart við, at onnur skjøl eru at finna í Tinganesi um bólkar av serkønum fólki, sum komu til Føroya at fyrireika støðirnar í Mjørkadali/Sornfelli – dømi: skriv frá ríkisumboðsmanninum til P.M. Dam, løgmann, 14. Februar 1959, FORTROLIGT, Fj.nr. 7-1.2/59. Tann týðningur, sum spurningurin um Oygjarvegin hevði í øllum samanhuginum kemur til sjóndar í Extrakt-útskrift úr gerðabók landsstýrisins frá landsstýrisfundinum 13. Juni (kl.10.00) 1958. Til staðar vóru Kristian Djurhuus, Edward Mitens og Ole Jacob Jensen. Undir punkti 1 stendur: Radar- og radiostøð á Sandfelli í samband við bygging av vegi frá Sundshálsi til Mjørkadals. Ole Jacob Jensen: Sum málið nú liggur fyri, og serliga tá eingin tilsogn um finansiering fyriliggur, deils um at føra vegin frá Mjørkadali fram til Kollafjarðar og deils um at breiðka strekkið frá Sundshálsi til Mjørkadals, so vegurin fær vanliga trafikkbreidd, kundi hann ikki góðtaka, at landsstýrið framdi málið. Fyriá finansieringstilsøgn av hóskandi Oygjarvegi, hevði málið tá størsta áhuga. Edw. Mitens og lögmaður vóru samdir um at fremja málið undir tí forúsetningi, at ríkisstýrið útvegar landsstýrinum finansieringstilsøgn bæði til breiðkan av strekkinum frá Sundshálsi til Mjørkadals til vanliga trafikk-breidd og framhald av vegnum frá Mjørkadali til Kollafjarðar. Líkt er sostatt til, at málið um Oygjarvegin er sera nær tengt at hernaðarmálanum sum heild. Landsstýrismenn hava viljað havt sum mest burtur úr (afturfyri), tá NATO-støðirnar skuldu byggjast.

4) Avrit av skjalinum liggur millum skjøluni til lögtingsmál nr. 41/1958 (vetrarting): Uppskot til samtyktar frá Tjóðveldisflokkinum.

5) Sí "Hernaðarmál og Politikkur", s. 87f.

6) Brævið er skrásett í landsstýrinum 7. apríl 1959; FLj.nr. 7 – 1, 3/59 og áteknad "Strangt fortróligt" við handskvitt skrivstovustjórans.

7) Millim skjøluni í Tinganesi liggur postkvittan + skriv frá skrivstovustjóranum sum váttar, at landslæknin fekk aftursend umrøddu fylgiskjøluni

8) Landslæknin til P.M.Dam, 15.4.1959; FLj.nr.7-1,5/59.

⁹⁾ Sí 2 skriv frá landslækninum til landsstýrið, bæði dagfest 17.04.1959; FLj.nr. 7 – 1, 7/ og 8/59.

10) Ríkumb. J.1959,no 705,5; FLj.nr. 7-1,4/1959.

11) Sí "Hernaðarmál og politikkur", s. 121 – 122.

12) Sí Álit í lögtingsmáli nr. 41/1958 (vetrarting): Uppskot til samtyktar. Skrásett í Tinganesi FLj.nr.7-1,9/59.

13) Avrit av nevnda sáttmála er til skjals í málinum.

14) FLj.nr.7-1,9/59; dagfesting: 29.04.1959.

15) Sí "Hernaðarmál og Politikkur", s. 43f.

16) Skjal Tjóðveldisflokksins liggur saman við øðrum skjølum í Lögtingsmáli nr. 41/1958 (vetrarting) í skjalasavni landsstýrisins.

17) Sí t.d. § 5 í heimastýrslógini

18) Sí t.d. "Hernaðarmál og Politikkur", s. 14.

19) Sí "Hernaðarmál og Politikkur", s. 130 – 135.

²⁰⁾ Sí "Hernaðarmál og Politikkur", s. 130 – 135.

21) Udenrigsministeriet: 105.L.2.HEMMELIGT, genpart til 1107.H,P.J.V.,15.03.1961.

22) Heimastýrslógin § 1 og 5 í danska tekstinum.

23) Sí Gyldendal "Danmarks Historie" bd. 8 (red. Søren Mørch) 1990, s. 72: ...efter at planerne om et nordisk forsvarsforbund ikke kunne realiseres, fandt den danske regering, at valget nu stod mellem udenrigspolitisk isolation eller tilslutning til NATO. Med sjælden hurtighed vedtog folketinget det sidste. Indmeldelsen i NATO nåede stort set ikke at blive diskuteret offentligt. Regeringen forelagde forslaget den 22. marts 1949, og to dage efter blev det vedtaget med socialdemokratiets, konservatives og venstres (pånær et medlem) stemmer. Tilslutningen til Atlantpakten formaliserede Danmarks tilslutning til den vestlige blok. Den angav rammerne for landets fremtidige forsvars- og sikkerhedspolitik. NATO-medlemsskabet indebar nogle forpligtelser, hvad f.eks. de stærkt stigende forsvarsudgifter i begyndelsen af 1950erne viste (samanber hetta seinasta við "Hernaðarmál og Politikkur", s. 90-101).

24) "Hernaðarmál og Politikkur", s. 112ff og s. 122.

30.08.1970 sendu 2 ungir feroyingar, búsitandi í Ábenrá, skriv til Kristian Djurhuus, løgmann, har teir kravdu, at Føroyar í stundini skuldu fara burtur úr NATO, tí at Føroyar kundu gerast eitt av teimum fyrstu londunum, sum vórðu "díkt undir í oyðandi kjarnorku-og øðrum bumbum". Løgmaður ritaði á hetta skjal við handskrívt: "Eg ivist ikki í, at hesir ungu menn í teirra idealistisku hugsan halda seg meta beint, men út frá eini realistiskari metan eri eg ósamdur við teir". Illa kann sigast annað, enn at Kr. Djurhuus var stöðufastur í sjónarmiðum sínum. Tað, hann metti vera realistiskt, hevur óivað merkt hansara politikk í sambandi við verndarmálini. Hartil kemur sjálvandi hansara loyaltetur móttvegis ríkisfelagsskapinum og donsku stjórnini, sum fleiri ferðir er umrøddur í bæði donskum og amerikonskum skjølum frá hesi tíð. Brævið varð tikið til eftirtektar í landsstýrinum.FLj. nr.7-4,4; 05.09.1970.

25) Skrivið er dagfest 26. August 1961, Statsministeriets journal nr. 638,1/1960. Skrásett í FLj.nr.7-1,26, 14.09.1961.

26) Sama høvdu løgmaður, Johan Djurhuus,skrivstovustjóri, og landsverkfrøðingurin fingið at víta á fundi í forsætismálaráðnum 11.oktobur 1960; J. Djurhuus, skrivstovustjóri: "Dagbók. Tænastuferð til København", FLj.nr.7-1. Har nýtti skrivstovustjórin tó orðingina: "Ongin 'umiddelbar strálefare' er. Ein sperring verður gjord um støðina við 200 m radi-us, men er henda fyrri at tryggja, at støðina. Tilsvarandi støð er í Jyllandi, og liggja garðar henni heilt nær. Í somu dagbók fyrri 24. Oktobur, kl.16 stendur:"Saman við lögmanni hjá Poul Hansen verjumálaráðharrar viðvíkjandi skrivi, hann hevur sent Kjartan Mohr viðvíkjandi Radarstøðini og Oygjarvegnum. Løgmaður vísti á, at hetta skriv kundi verða og var longu missbrúkt í bløðunum, serliga viðvíkjandi tí, at á støðini skuldi vera "militært personel", og at løgmaður hevði havt samráðingar í statsministeriinum, sum verjumálaráðharrin ikki kundi greiða frá, men landsstýrið. Løgmaður vildi fegin hava skriv til sín frá ráðharranum, sum m.a. greiddi frá, hvussu orðini "militært personel" skuldu fatast, og um nøkur álopsvápn skuldu vera á støðini. Ráðharrin lovaði at senda lögmanni tílíkt bræv til nýtslu".

Tilfar, sum hevur samband við nevnda skriv til Kjartan Mohr er millum skjøl landsstýrisins í Tinganesi. Stundir eru ikki til at viðgera hesi skjøl, hóast fá í tali, her.

²⁷⁾ Samanber "Hernaðarmál og Politikkur", s.132-135.

28) Fundarfrásøgnin er orðað á donskum, hvørki undirskrivað ella skrásett

29) FLj.nr. 7-1.

- 30) Skjalið er eitt avrit (gjøgnumslag). Ikki er tilskilað, hvar samrøðan for fram. Helst hevur hetta tó verið í Keypmannahavn.FLj.nr. 7-1; merkt JD.
- 31) J.1965No75-80-6; skrásett í landsstýrinum 10.08.1965;FLj.nr.7-1,30.
- 32) Skrivið er bert í frumriti at finna í FLj. /8-1965.
- 33) Rigsomb. J. no. 20-31/1967. Skrásett í Tinganesi: FLj.nr.7-1,34,25.10.1967.
- 34) Løgtingsmál nr. 78/1968: Føroyar burtur úr NATO. FLj.nr.7-6,5.
- 35) Skjøl frá Gjaldstovuni um innflutning av rúsdrekka til Mjørkadals eru í málinum. Eisini er dømi um, at leiðslan í Mjørkadali vísti frá sær, at hermenninir seldu rúsandi lög til føroyskan ungdom.
- 36) 15.09.1970; FLj.nr.7-6,7.
- 37) Løgtingstíðindi 1940: Eykatingsetan apríl 1940, bls.1.
- 38) Hesin spurningur eigur at kannast nærri (viðm. JT).
- 39) FLjnr.7-6.; 21.04.1972, Atli P. Dam / J. Djurhuus
- 40) Upprunaskrivið frá Baunsgaard er, sjálvandi, orðað á donskum og liggur í málinum FLj.nr.7-6,11; danska jnr.nr. er 40-17-60, statsministeriet. Sbr. eisini: "Hernaðarmál og Politikkur", s.13-14.
- 41) F.L. /8 1976. Skrivið liggur sum frumrit í málinum.
- 42) Fundarfrásøgnin er skrivað av Einari Kallsberg 21.11.1979; FLj.nr.7-1,37.
- 43) Annars vísti Einar Kallsberg til foravrit av aktstk. nr. 467 frá 16.06.1977 og nr. 485 frá 15.06.1979 frá verjumálaráðnum til fíggarnevnd fólkatingsins. Hesi skjøl eru hjáløgð málinum í landsstýrisins skjalasavni.
- 44) Udenrigsministeriet 105.L.1., 13.06.1983.
- 45) Gerðabók landsstýrisins, FLj.nr. 7-4, 1965.
- 46) Føroya landsstýri 1. august 1984; FLj.nr.7-6.JK/HJ.
- 47) Skjølina í málinum liggja saman í FLj.nr.7-6.
- 48) Seinri eru hesi skjøl latin Føroya landskjalasavni í varðveitslu.
- 49) Møguligar loyniligar samráðingar millum danskar og føroyskar myndugleikar, sum ikki kunnu skjálprógvast, kunnu sjálvandi ikki víðgerast her.
- 50) Samanber Harhoff "Rigsfællesskabet" (Árhus 1993), s. 247: "Skal man vurdere hjemmestyreordningerne ... efterlades der hverken for Færøernes eller Grønlands vedkommende nogen tvivl om Hjemmestyrets ambition og faktiske udfoldelse i retning af en statsliggende indretning; hjemmestyreordningerne må i praksis siges at have emanciperet sig fra den oprindelig tiltenkte quasi-kommunale selvstyremodel og fremstår i dag som selvstændige politiske strukturer. Dette understreges af den politiske og psykologiske perception af Hjemmestyret – både på Færøerne og Grønland – som den myndighed, befolkningen retter sin umiddelbare loyalitet imod og forventninger til. Medvirkende hertil er naturligvis også, at denne udvikling – både faktisk og retligt – er blevet accepteret af Rigsmyndighederne".
Gerast skal vart við, at Harhoff segði hetta í øðrum samanhangi enn tí, sum henda frágreiðing snýr seg um; men myndin tykist nýttlig eisini í hesum sambandi.
- 51) Art.6 í Norðurlatlantiska Samgonguskjalinum hevur hesa orðing (í danskari umseting):
"Ved et væbnet angreb i artikel 5s forstand på en eller flere af delagernes territorium i Europa eller Nordamerika, på Frankrigs algeriske departementer, på enhver af delagernes besættelsesstyrker i Europa, på sådanne øer, som er underlagt nogen delagers statsmyndighed i det nordatlantiske område nord for Røbensens vendekreds eller mod nogen af delagernes skibe eller flyvemaskiner, som befinder sig i dette område" (Udenrigsministeriets "Gråbog DANSK SIKKERHEDSPOLITIK GENNEM TVE ÅR", København 1969, s. 272).
Í hesum epli, sum NATO samantætti hesi grein hevur átt ikki sær at verja, liggja Føroyar. Greinin, umsett til føroyskt, liggur saman við øðrum litar, sum føroyskir myndugleikar havdu í liggja sær um NATO-máli, í skjalasavni landsstýrisins teimum mállum viðvirkandi, sum eru víðgerð í hesi frágreiðing.
- 52) Sí heraðarmál og Politikkur, s. 124-127.
- 53) Haldarvísing: INNHALDSYFIRLITID Í "Heraðarmál og Politikkur".
- 54) Sí s. 26 í Ískoytisfrágreiðingini og frameftir.
- 55) Samanber fyrispurning frá Óla Breckmann til Poul Nyrup Rasmussen, "Hernaðarmál og Politikkur", s. 130.
- 56) Ískoytisfrágreiðingin s. 30 f.
- 57) Á s. 211 og 219-20 í nevndu bók eru Føroyar stutt umrøddar. Hetta kann samanberast við "Hernaðarmál og Politikkur", s.27-42 og s. 43-57. Sovjetiskur áhugi í føroyskum víðurskiptum má kannast á søguføðilnag hátt úr føroyskum sjónarhorni.
- 58) Um politisk áhugamál hjá USA í Danmark og øðrum norðurlöndum, sí t.d. "Hernaðarmál og Politikkur", s. 58-62.